

ESP

Economics:
the Strategy and Practice

ISSN 1997-9967 (PRINT)

ISSN 2663-550X (ONLINE)

JOURNAL OF
THE INSTITUTE
OF ECONOMICS

Journal Economics: the Strategy and Practice
Volume 16, No.4, 2021

«Экономика: стратегия және практика» журналы
Томы 16, № 4, 2021 ж.

Журнал «Экономика: стратегия и практика»
Том 16, № 4, 2021 г.

Научное издание
Свидетельство о постановке на учет № 7158-Ж от 27.04.2006 г.
Министерства культуры и информации Республики Казахстан

Международным центром в Париже журнал «Экономика: стратегия и практика»
зарегистрирован под номером ISSN 1997-9967 (print), ISSN 2663-550X (online)

Журнал входит в Перечень научных изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК
для публикации основных результатов научной деятельности.

Журнал индексируется:

Каталог журналов открытого доступа (DOAJ)
EconBiz - немецкая эконометрическая база
Единая электронная библиотека, Казахстан
Казахстанская база цитирования
eLIBRARY.RU — интегрированный научный информационный портал, Россия
Российский индекс научного цитирования
CrossRef

Год основания – 2006

Периодичность издания журнала – 4 номера в год
Языки издания: английский, казахский, русский

© Институт экономики КН МОН РК, 2021

Aims and Scope

The purpose of the journal is to familiarize readers with the original results of both theoretical and applied research in the field of economics, finance, management, business, social development of Kazakhstan and other countries of Asia and Europe.

The Journal deals with the papers from researchers, faculty members, doctoral and master students in coauthorship with their scientific supervisors, civil servants and other authors from Kazakhstan and abroad on the topics of the Journal's scope.

Key topics covered in the journal: economics, economic theory and economic growth; innovation, innovation and technological development, digitalization; demography, human resources and the labor market; macroeconomics, world economy; regional economy and territorial development; sustainable development and environmental management; business and entrepreneurship; management and marketing; finance and management accounting, accounting; transformation of the institutional environment and public administration.

EDITOR-IN-CHIEF

Azimkhan A. Satybaldin – Doctor of Economics, Academician, Director of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57204163982, <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

PUBLISHING EDITOR

Rashid M. Ruzanov – PhD in Economics, Deputy director of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57205545708, <https://orcid.org/0000-0003-4913-3886>

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Anel A. Kireyeva – PhD in Economics, Head of Department of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 56530815200, <https://orcid.org/0000-0003-3412-3706>

SCIENTIFIC EDITOR

Zaure K.Chulanova – PhD in Economics, Leading Researcher of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57208496185, <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

EDITORIAL COUNCIL

Lee Jung Wan - PhD, Professor, President of KODISA, Republic of Korea; Scopus Author ID: 57218689634, <https://orcid.org/0000-0002-8885-6385>

Andrei Shelomentsev - Doctor of Economics, Professor, Head of Department for the Study of Regional Socio-Economic Systems of the Institute of Economics UB RAS, Russia; Scopus Author ID: 56288580900, <https://orcid.org/0000-0003-1904-9587>

Manuel Fernandes-Grela - PhD, Professor, University of Santiago Compostela, Spain; Scopus Author ID: 6504575604, <https://orcid.org/0000-0001-6087-7929>

Elif Kalayci - PhD, Associate Professor, Atılım University, Turkey; Scopus Author ID: 57186601300, <https://orcid.org/0000-0001-6658-0595>

Branca Terra - PhD, Professor, Rio de Janeiro State University, Brazil; Scopus Author ID: 6506148730, <https://orcid.org/0000-0002-4397-6519>

Mihályi Péter – PhD, Professor, Corvinus University of Budapest, Hungary; Scopus Author ID: 6506949917, <https://orcid.org/0000-0002-8563-6950>

Tunc Medeni - PhD, associate professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey; Scopus Author ID: 34880553000, <https://orcid.org/0000-0002-2964-3320>

Turgel Irina - Doctor of Economics, Professor, Institute of Economics and Management of the Ural Federal University named after the First President of Russia B. N. Yeltsin; Scopus Author ID: 6505743576, <https://orcid.org/0000-0001-8647-7739>

Balk Igor - PhD, Global Innovation Labs, USA ; Scopus Author ID: 6602561465, <https://orcid.org/0000-0002-9061-9047>

Laszlo Vasa - PhD, Professor, Széchenyi István University, Győr, Hungary; Scopus Author ID: 16317891500, <https://orcid.org/0000-0002-3805-0244>

Frequency: quarterly

DOI Prefix: 10.51176

ISSN: 1997-9967 (Print)/ 2663-550X

Distribution: content is distributed under Creative Commons Attribution 4.0 License

Published online: 30 January 2018

Price and Charges of Publication: 30 000 KZT

Website: <https://esp.ieconom.kz>

E-mail: esp@ieconom.kz

Founder/Publisher: Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK

Copyright: © Economics: the Strategy and Practice, 2021

CONTENTS

INNOVATION, INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT, DIGITALIZATION

Raushan S. Makasheva, Leila A. Tussupova
Digital Factors Influencing Small and Medium-Sized Businesses in the Context of COVID 6

Nurbakhyt N. Nurmukhametov, Altyn B. Amerkhanova, Karlygash T. Auyezova
Innovative Transformation of Manufacturing Vacuum Equipment at Mechanical Engineering Enterprises 18

FINANCE AND MANAGEMENT ACCOUNTING, ACCOUNTING

Lyailya A. Baibulekova, Nazym K. Zaitenova, Gulmira S. Sugirova
Assessment of the entry of the Moscow Exchange into the capital of the Kazakhstan Stock Exchange in the context of integration 34

Gulnara M. Aubakirova, Saule K. Mazhitova, Farida M. Isatayeva, Aigerim E Tomashinova
Improving the Investment Policy of Countries with a Transit Economy: the Experience of Kazakhstan 46

REGIONAL ECONOMY AND TERRITORIAL DEVELOPMENT

Aizhan D. Ibyznova, Elvira A. Rustenova, Asel K. Dzhakupova
Export Priorities of Agro-Industrial Complex West-Kazakhstan Region 62

Kalamkas I. Ibragimova, Aisha B. Turysbekova
Study of Development Trends and Development of Measures to Overcome Depopulation of Strategically Important Regions of Kazakhstan 76

Asel A. Tapalova, Zhanarys S. Raimbekov, Aliya A. Zhunusova, Rimma G. Satkanov
Problems and Prospects of Cross-Border Cooperation Between Russia and Kazakhstan 90

DEMOGRAPHY, HUMAN RESOURCES AND THE LABOR MARKET

Kamshat B. Kanapiyanova, Rashid M. Ruzanov, Manshuk S. Dosmanbetova, Maral K. Kozhakhmetova, Gulmira N. Appakova
Social Entrepreneurship in the World During the Pandemic: State and Development 102

Rysty K. Sabirova, Zhanat N. Yerniyazova, Gulnar E. Talapbayeva, Aigul K. Masalimova, Svetlana O. Kurmasheva
Youth Labor Market in the Framework of Social Partnership: Current State and Directions of Development 116

Aida T. Yerimpasheva, Aida M. Myrzakhmetova, Assem A. Zakirova
Human Capital Development: Innovative Learning in the Post-Pandemic Era 130

Tatyana P. Pritvorova, Assiya K. Atabayeva, Yelena S. Petrenko
Single-Parent Families with Disabilities as an Object of Structural Modeling 143

Gulnara N. Nyussupova, Gaukhar B. Aidarkhanova, Aigul A. Tokbergenova
Geography of Human Capital in Republic of Kazakhstan: a Comparison Between Regions 160

Saule A. Kozhabaeva, Baurzhan G. Mukan, Rakymzhan K. Yelshibayev
Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis 174

BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP

Diana Zh. Abdreissova, Daniyar T. Baitenizov, Tolkyng A. Azatbek, Saltanat N. Valieva
Freelance Market Development Factors 188

Aisulu A. Nurkey, Aigul B. Kosherbayeva, Nurzhan K. Kuandykov
Electronic Declaration of Assets as a Way to Prevent Corruption 208

Alla I. Gizatova, Salta M. Yessengaliyeva, Aigul M. Kazambaeva
Relationship Between Income and Food Quality of the Population of the Republic of Kazakhstan 218

Rules for authors 230

МАЗМҰНЫ

ИННОВАЦИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ, ЦИФРЛАНДЫРУ

Макашева Р.С., Тусупова Л.А.

COVID-19 аясында шағын және орта бизнестің дамуына әсер ететін сандық факторлар 6

Нұрмұхаметов Н.Н., Амерханова А.Б., Ауезова К.Т.

Машина жасау кәсіпорындарындағы өндірістің вакуумдық жабдықтарының инновациялық трансформациясы 18

ҚАРЖЫ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ЕСЕП, БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

Байбөлекова Л.Ә., Зайтенова Н.К., Сүгірова Г.С.

Мәскеу биржасының интеграция жағдайында Қазақстан қор биржасының капиталына кіруін бағалау 34

Аубакирова Г.М., Мажитова С.К., Исатаева Ф.М., Томашинова А.Е.

Транзиттік экономикасы бар елдердің инвестициялық саясатын жетілдіру: Қазақстан тәжірибесі 46

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ДАМУ

Ибыжанова А.Д., Рустенова Э.А., Джакупова А.К.

Батыс Қазақстан облысы бойынша агроөнеркәсіптік кешен экспортының басымдықтары 62

Ибрагимова К.И., Турысбекова А.Б.

Қазақстанның стратегиялық маңызды өңірлерінің депопуляциясын еңсеру бойынша даму трендтерін зерделеу және шаралар әзірлеу 76

Тапалова А.А., Раимбеков Ж.С., Жунусова А.А., Сатканова Р.Г.

Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығының мәселелері мен келешегі 90

ДЕМОГРАФИЯ, АДАМ РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ

Қанатиянова К.Б., Рузанов Р.М., Досманбетова М.С., Қожахметова М.К., Аппакова Г.Н.

Әлемдегі әлеуметтік кәсіпкерлік пандемия кезінде: жағдайы мен дамуы 102

Сабирова Р.К., Ерниязова Ж.Н., Талапбаева Г.Е., Масалимова А.К., Курмашева С.О.

Әлеуметтік әріптестік аясында жастар еңбек нарығы: заманауи жағдайы мен дамыту бағыттары 116

Еримпашева А.Т., Мырзахметова А.М., Закирова А.А.

Адам капиталын даму: пандемиядан кейінгі дәуірдегі инновациялық оқу 130

Притворова Т.П., Атабаева А.Қ., Петренко Е.С.

Мүмкіндігі шектеулі жалғыз басты отбасылар құрылымдық модельдеу объектісі ретінде 146

Нюсупова Г.Н., Айдарханова Г.Б., Токбергенова А.А.

Қазақстан Республикасындағы адам капиталының географиясы: аймақтар арасындағы салыстыру 160

Қожабаева С.А., Мұқан Б.Г., Елшібаев Р.Қ.

Қазақстандағы адам дамуы: мәселелері мен талдау әдістері 174

БИЗНЕС ЖӘНЕ КӘСІПкерлік

Абдрейсова Д.Ж., Байтенизов Д.Т., Азатбек Т.А., Валиева С.Н.

Фриланс-қызметтер нарығын дамыту факторлары 188

Нұркей А.А., Көшербаева А.Б., Қуандықов Н.К.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әдісі ретінде активтердің электронды декларациясы 208

Гиззатова А.И., Есенғалиева С.М., Казамбаева А.М.

Қазақстан Республикасының тұрғындардың табысы мен тамақтану сапасының өзара байланысы 218

Авторларға арналған ақпарат 230

СОДЕРЖАНИЕ

ИННОВАЦИИ, ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ, ЦИФРОВИЗАЦИЯ

<i>Макашева Р.С., Тусупова Л.А.</i> Цифровые факторы влияющие на развитие малого и среднего бизнеса в контексте COVID-19	6
<i>Нурмухаметов Н.Н., Амерханова А.Б., Ауезова К.Т.</i> Инновационное преобразование производства вакуумного оборудования на предприятиях машиностроения	18
ФИНАНСЫ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ, БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ	
<i>Байбулекова Л.А., Зайтенова Н.К., Сугирова Г.С.</i> Оценка вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи в условиях интеграции	34
<i>Аубакирова Г.М., Мажитова С.К., Исатаева Ф.М., Томашинова А.Е.</i> Совершенствование инвестиционной политики стран с транзитной экономикой: опыт Казахстана	46
РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ	
<i>Ибыжанова А.Д., Рустенова Э.А., Джакупова А.К.</i> Приоритеты экспорта агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области	62
<i>Ибрагимова К.И., Турысбекова А.Б.</i> Изучение трендов развития и разработка мер по преодолению депопуляции стратегически важных регионов Казахстана	76
<i>Тапалова А.А., Раимбеков Ж.С., Жунусова А.А., Сатканова Р.Г.</i> Проблемы и перспективы приграничного сотрудничества России и Казахстана	90
ДЕМОГРАФИЯ, ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ И РЫНОК ТРУДА	
<i>Кананиянова К.Б., Рузанов Р.М., Досманбетова М.С., Кожакметова М.К., Аппакова Г.Н.</i> Социальное предпринимательство в мире во время пандемии: состояние и развитие	102
<i>Сабирова Р.К., Ерниязова Ж.Н., Талапбаева Г.Е., Масалимова А.К., Курмашева С.О.</i> Молодежный рынок труда в рамках социального партнерства: современное состояние и направления развития	116
<i>Еримпашева А.Т., Мырзахметова А.М., Закирова А.А.</i> Развитие человеческого капитала: инновационное обучение в постпандемическую эпоху	130
<i>Притворова Т.П., Атабаева А.К., Петренко Е.С.</i> Неполные семьи с ограниченными возможностями как объект структурного моделирования	143
<i>Нюсупова Г.Н., Айдарханова Г.Б., Токбергенова А.А.</i> География человеческого капитала в Республике Казахстан: сравнение регионов	160
<i>Кожабаетова С.А., Мукан Б.Г., Елишибаев Р.К.</i> Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа	174
БИЗНЕС И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО	
<i>Абдрейсова Д.Ж., Байтенизов Д. Т., Азатбек Т.А., Валиева С.Н.</i> Факторы развития рынка фриланс-услуг	188
<i>Нуркей А.А., Кошербаева А.Б., Куандыков Н.К.</i> Декларирование активов в электронном виде как способ предотвращения коррупции	208
<i>Гиззатова А.И., Есенгалиева С.М., Казамбаева А.М.</i> Взаимосвязь располагаемого дохода и качества питания населения Республики Казахстан	218
Информация для авторов	230

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-6-17>

МРПТИ 06.56.21

JEL M21, O32, O33

Digital Factors Influencing Small and Medium-Sized Businesses in the Context of COVID

Raushan S. Makasheva^{1*}, Leila A. Tussupova¹

¹ Turan University, 16a Satpayeva Str., 050013, Almaty, Kazakhstan

Abstract

Digital technologies have become one of the most important tools of present day economy. Especially, the level of economy digitalization was experienced during burst out of COVID pandemic in 2019. This has put all businesses, especially SMEs, in severe conditions. Total lockdown regime in Kazakhstan has challenged small businesses to unexpected and rapid change of the economy to the full digital regime. Where business owners were opposed to acquiring and learning new skills at a high speed. The aim of this article is to study the impact of digitalization on sustainable development of SMEs in the context of COVID-19. In this study, there was used statistical data on main indicators of digitalization. For the analysis of the indicators, SPSS software was used. It included definition of indicators, which have higher impact on the development of SMEs. Throughout the literature review there were identified four factors which had impact of the business development in terms of digitalization during COVID-19. Initially the research included four factors: Organizations with ICT Specialists, Organizations using Cloud service, Organizations using computers, Individual users of the Internet. However, according to the conducted research, ICT specialists and usage of Digital tools (as iClouds) have impact on the proficiency of SMEs. Whereas, ICT specialists in Companies had much greater impact. This study defines two main indicators of digital economy development under the COVID-19. The results of this study could be used in the development of the policy of Kazakhstan Digitalization and improvements of policies for SMEs development and support.

Keywords: digitalization, digital tools, SME, digital economy, sustainable development

For citation: Makasheva, R.S. & Tussupova, L.A . (2021). Digital Factors Influencing Small and Medium-Sized Businesses in the Context of COVID. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 6-17, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-6-17>

* **Corresponding author: Makasheva R.S.** – Doctoral student, “Turan” University, Republic of Kazakhstan, 050013 Almaty, 16A Stapayev Str., 87018426570, e-mail: 20210806@turan-edu.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 25.06.2021

The article approved for publication: 21.07. 2021

Date of publication: 30.12.2021

COVID-19 аясында шағын және орта бизнестің дамуына әсер ететін сандық факторлар

Макашева Р.С.^{1*}, Тусупова Л.А.¹

¹ Тұран университеті, Сәтбаева к. 16А, 050013 Алматы, Қазақстан

Түйін

Цифрлық технологиялар қазіргі экономиканың маңызды құралдарының біріне айналды. Атап айтқанда, экономиканы цифрландыру деңгейі 2019 жылы COVID пандемиясының өршуі кезінде байқалды. Бұл барлық кәсіпкерлікті, әсіресе ШОБ -ты қиын ортаға салды. Қазақстандағы толық оқшаулау режимі шағын кәсіпкерлікке экономиканың күтпеген жерден тез цифрлық режимге көшу міндетін қойды. Қай жерде кәсіп иелері жаңа дағдыларды жоғары жылдамдықпен алуға және үйренуге қарсы болды. Бұл мақаланың мақсаты-цифрландырудың COVID-19 жағдайында ШОБ тұрақты дамуына әсерін зерттеу. Зерттеуде цифрландырудың негізгі көрсеткіштері бойынша статистикалық мәліметтер қолданылды. Көрсеткіштерді талдау үшін SPSS бағдарламасы қолданылды. Ол ШОБ дамуына үлкен әсер ететін көрсеткіштерді анықтауды қамтыды. Әдеби шолуда COVID-19 кезінде цифрландыру тұрғысынан бизнестің дамуына әсер еткен төрт фактор анықталды. Бастапқы зерттеу төрт факторды қамтыды: АКТ мамандары бар ұйымдар, бұлтты қызметтерді пайдаланатын ұйымдар, компьютерді пайдаланатын ұйымдар және жеке Интернет қолданушылары. Алайда, зерттеуге сәйкес, АКТ саласындағы мамандар мен цифрлық құралдарды қолдану (мысалы, iCloud) шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына әсер етеді. Компаниялардағы АКТ мамандары әлдеқайда көп әсер етті. Бұл зерттеуде COVID-19 жағдайында цифрлық экономиканың дамуының екі негізгі көрсеткіші анықталған. Бұл зерттеудің нәтижелерін Қазақстанда цифрландыру саясатын әзірлеуде және ШОБ дамыту мен қолдау саясатын жетілдіруде қолдануға болады..

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық құралдар, ШОБ, сандық экономика, тұрақты даму

For citation: Макашева Р.С., Тусупова Л.А. COVID-19 аясында шағын және орта бизнестің дамуына әсер ететін сандық факторлар (2021). Экономика: стратегия және практика, 16(4), 6-17, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-6-17>

* **Хат-хабаршы авторы:** Макашева Р.С. - докторант, «Туран» университеті, Сәтбаева к., 16а, 050013, Алматы қ. Қазақстан, 87018426570, e-mail: 20210806@turan-edu.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 25.06.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 21.07. 2021

Жарияланды: 30.12.2021

Цифровые факторы влияющие на развитие малого и среднего бизнеса в контексте COVID-19

Макашева Р.С.¹, Тусупова Л.А.¹

¹ Университет Туран, ул. Сатпаева, 16А, 050013, Алматы, Казахстан

Аннотация

Цифровые технологии стали одним из важнейших инструментов современной экономики. В частности, уровень цифровизации экономики наблюдался во время вспышки пандемии COVID в 2019 году. Это поставило все предприятия, особенно МСП, в тяжелые условия. Режим тотальной изоляции в Казахстане поставил перед малым бизнесом задачу неожиданного и быстрого перехода экономики к полностью цифровому режиму. Где владельцы бизнеса были против приобретения и обучения новым навыкам на высокой скорости. Цель данной статьи - изучить влияние цифровизации на устойчивое развитие МСП в контексте COVID-19. В исследовании использованы статистические данные по основным показателям цифровизации. Для анализа показателей использовалась программа SPSS. Он включал определение показателей, которые имеют большее влияние на развитие МСП. В ходе обзора литературы было выявлено четыре фактора, которые повлияли на развитие бизнеса с точки зрения цифровизации во время COVID-19. Первоначально исследование включало четыре фактора: организации со специалистами в области ИКТ, организации, использующие облачные сервисы, организации, использующие компьютеры, отдельные пользователи Интернета. Однако, согласно проведенному исследованию, специалисты в области ИКТ и использование цифровых инструментов (таких как iCloud) влияют на развитие малых и средних предприятий. В то время как специалисты по ИКТ в компаниях оказали гораздо большее влияние. В данном исследовании определены два основных показателя развития цифровой экономики в условиях COVID-19. Результаты этого исследования могут быть использованы при разработке политики цифровизации Казахстана и улучшении политики развития и поддержки МСП.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые инструменты, МСП, цифровая экономика, устойчивое развитие

Для цитирования: Макашева Р.С., Тусупова Л.А. (2021). Цифровые факторы влияющие на развитие Малого и среднего бизнеса в контексте COVID-19. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 6-17, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-6-17>

* **Корреспондирующий автор:** Макашева Р.С. - докторант, университет «Туран», Республика Казахстан, Алматы к. Сәтбаева 16а, 87018426570, e-mail: 20210806@turan-edu.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 25.06.2021

Принято решение о публикации: 21.07. 2021

Опубликовано: 30.12.2021

Introduction

Present-day world is impossible to imagine without digital technology, computers or databases, which store a vast amount of information. Databases allow you to get relevant information quickly and efficiently in a split second. To a wide extent digitalization (digital transformation), represents reconsideration of coordination order of economic agents, business strategies, models, procedures, products, marketing approach, etc. through adoption of digital technologies [1,2]. Digitalization is designed to speed up and qualitatively improve the interaction of businesses with each other, with government bodies and with final consumers. In a more narrow sense, “digital transformation” is “paperless interaction”: the ability to quickly and efficiently get information from digital data stores. The importance of digital transformation has been demonstrated by the coronavirus pandemic around the world.

Business digitalization affects the sustainability of a company during the crisis. Companies mature from the point of view of digital transformation respond quickly to market changes, restructuring business processes to meet the requirements of the circumstances. The same picture has occurred and is developing during the COVID-19 pandemic.

At the end of 2019, in the People’s Republic of China, namely in the province of Wuhan, the coronavirus infection COVID-19 broke out and spread global wide. The number of people infected with the new type of coronavirus SARS-CoV-2 has been growing in the world since January 2020 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2), which provokes pulmonology COVID-19 (Coronavirus disease 2019). Dangerous pathogen identified in more than 210 countries. Governments of many countries had to take drastic measures limiting physical communication between people—lockdown and quarantine. Such measures are awful for small and medium enterprises (SME) since both import and export were limited to the import and export of goods [1]. At the same time wage costs, renting of premises and other fixed costs and production capacity decreased. This means that expenses have become much higher than income; this was one of the reasons for the closure of businesses in many countries of the world, including Kazakhstan. Such sectors as service (hotel business, food service, tourism) were under serious threat since the demand for them decreased, due to self-isolation and the closure of the territory. According to forecasts of experts and economists, the damage from pandemics will be of a long-term nature and will slow down the development of the global economy.

SME play an important role in the economy of any country, as they contribute to the solutions of population employment issues, to the development of competitiveness by providing growth of export potential and filling the domestic market with consumer goods and services. Small and medium-sized businesses are also becoming drivers of innovation. The emergence of new companies that produce innovative products will stimulate the demand for digital platforms for various purposes. However, despite all the advantages of SMEs, they are still more vulnerable to crises than big business. Consequently, SMEs sustained a great damage due to risks associated with pandemic. Although governments of many countries have set up programs and supporting measures for SMEs, such as tax remissions, extended loans, exemption from rent, promptly bringing all financial support measures to business (concessional lending), and more.

During the period of independence of Kazakhstan since the 2000, the country GDP run at a deficit for the first time (-2.5%). In comparison, during the 2008 crisis, Kazakhstan’s GDP fell to 1.2%, the indicator has not dropped below zero since 1998. At that time, the economy of Kazakhstan was influenced by the consequences of the crisis of the “Asian Tigers” and the Russian crisis (GDP -1.9%). During the pandemic, the greatest damage was done to the fitness industry (-100%), air travel (-72%) and the restaurant business (-80%). This information became known at the presentation of the KPMG study “Impact of COVID-19 on key sectors of the economy of Kazakhstan. Market Participants’ Opinion “as part of Online Astana Finance Days 2020 [3].

The present situation with the pandemic has shown that the new economic reality dictates its own terms. Online business dealing formats, remote services and government services, artificial intelligence technologies have shown relevance as never before.

Since the early weeks of the pandemic, companies had to accelerate the adoption of digital tools that have helped adapt to the new conditions. Having faced with the global crisis, the heads of organizations have become acutely aware that digitization is the key to business continuity. Moreover, majority are confident that data-driven digital transformation can be the foundation of a sustainable future for all.

The aim of this article is to study the impact of digitalization on sustainable development of SMEs in the context of COVID-19. The following objectives are set:

- To analyze digitalization factors as Internet access, Internet users, ICT specialists, Usage of digital tools in SMEs.

- To identify main indicators of digital economy which influence on the development of SME in the context of COVID-19

Current article is studying problems of digitalization of SMEs, which became apparent during pandemic COVID-19. Such problems were revealed: lack of ICT specialists, low level of digital technologies usage, in particular iCloud. The share of SME in GDP is dependent variable, ICT specialists and Organizations using iClouds are independent variables. The novelty of this study is in identifying the relationship between variables, as well as the impact on sustainable development of SME overall in the context of COVID-19

Literature review

Sustainable development of businesses in the context of digitalization has become one of the main topics of recent years. The fourth revolution has invaded all sectors of economy, so there have been developed various research directions.

Some studies discuss the process of business digitization. The introduction of information technologies (IT) in the structure of organizations functioning has also, led the development of new fields of study as the impact of IT etc. [4]. Majority of these studies discuss the importance and positive impact of business development. In particular, data collection, big data management, low expenses, higher communicative process etc. These increases the productivity of a company [5]. Thus, such IT integration results in the transformation of business. IT or business digitization are regarded as key tools for maintaining business sustainable development in such conditions as COVID-19.

Based on the previous studies of [6,7] introduction of digitalization in SMEs contributes to the organizational change through digitization (as computing or information and communication technologies). Accordingly, business digitalization creates great potential for SMEs development or transition to sustainable business through this organizational change [6,8].

Other studies talk about the importance of human resources. Particularly the importance of qualified staff. Moreover, Michaelidou et al. (2011) and Peltier et al. (2009) in their studies underlined the significance of qualification of senior managers or business owners, as well as the age [9,10]. Where eLeadership is one of the key factors of business successful development. This is because understanding of IT necessity is important when adapting a new software or during the process of data collection etc. [11]. This is also explained by the fact that top management not only deals with opportunities adapting digital tools, but risks as well [12]. Depending on the size of an enterprise the level of digital technologies (as iCloud, dig

data, etc.) adaption is different. In addition, small enterprisers mostly lack of ICT specialists. At the same time, the usage of social media is similar both for small and large enterprises [13].

At present, a number of studies devoted to business models is growing. These studies suggest that sustainable development of businesses under digitalization needs a prescribed plan in the form of a business model. Acciarini et al. (2021) in their study emphasized that sustainable business and business digitalization has been studied separately. Whereas sustainable business development is achieved through business digitalization [14].

Priyonoet al. (2020) in their study divided small and medium businesses into large and small groups. This is due to smaller organizations find it easier to survive under such sever conditions as COVID-19 pandemic, than larger organizations. For small ones it is easier to adapt and transform their functioning unlike large companies. To develop sustainable business large organizations need to achieve higher level of digital competence [15]. We can assign to these digital tools as special software and qualified personal, which contribute to the transformation of a company to digital way of functioning [16]. To sum up, the fact that SMEs are flexible help them to adapt and survive in severe conditions of economy. However, a small business in order to survive has to develop fast and to a higher degree. Thus, they substitute the lack of larger business. As they succeed, they must maintain their advancement, which is difficult for majority of SMEs with the recovery of large companies. Therefore SMEs are always in the risk category [17].

Guo et al. (2020) defined two ways of measuring digitalization of a company based on the works of Sebastian et al. (2017) and Vial (2019) [6,7,8]. The first one measures overall digitalization of an organization. It includes five items as digital artefacts, platforms, business model, management model and infrastructure. The second one includes seven items, which measure the degree of digital technologies adoption. The seven items are social, mobile, big data, cloud computing, Internet of Things, development of a platform and artificial intellect.

Digitalization promotes rapid reaction of business to crisis through available resources diversification. Kane et al. (2015) in their study concluded that information technologies favor flexible distribution of resources by reducing expenses for coordination of activities internally within a firm [18]. Nambisan et al. (2019) also discuss that digitalization considerably reduced costs for transfer of resources, as digital technologies have changed and facilitated business processes, the sale of products and services [19].

Technologies used in digitalization reduce the time for a new product launch; it gives a quick start to the business. During the COVID-19 outbreak firms, which had, high level of digitalization responded quickly and were able to minimize their losses and even derive their benefit by transforming their business.

According to the literature review, following hypothesis is developed:

Hypothesis 1: The number of ICT specialists has a positive impact on development of SME digitalization in the context of COVID-19.

Hypothesis 2: Usage of iCloud service has positive impact on the development of SME digitalization in the context of COVID-19.

Based on the provided literature review there were identified 6 factors which influence on SMEs sustainable development conditioned to digitalization during COVID-19. However, majority of studies talk about usage of digital technologies as one of the main pushers of SMEs digitalization as well as the availability of qualified staff in ICT. Accordingly, this article will study SMEs digitalization in the context of Kazakhstan, conditioned to the identified factors.

Methodology and theoretical framework

Majority of the recent studies are provided through literature review studies [12,17]. They include all topics related to sustainable business digitalization as IT introduction into business, business transformation through digitalization, sustainable business development, tools for maintaining sustainable development etc.

Another part of studies are concerned in the study of appropriate business models of development that would contribute to business progress, sustainability in the context of the pandemic. This is done mostly through a survey among employees, in particular senior staff, which is more of a case study.

Others studies provide analysis of the degree of digitalization of different businesses, depending on their digitization process.

Based on the literature review we have developed indicators of sustainable business development through digitization, which are shown in the table 1. Due to limited data, the considered period is between 2016 and 2020.

Table 1 - Statistical data used in the analysis

№	Data statistics	Data collected/developed
1	Share of SME in GDP	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics
2	Organizations with ICT Specialists	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics
3	Organizations using Cloud service	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics
4	Organizations using computers	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics
5	Individual users of the Internet	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics
6	Individual users of computers	https://stat.gov.kz /Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics

For provision of the regression analysis, SPSS software was used. The initial model of the analysis included 1 dependent variable (Share of SME in GDP) and 4 independent variables (Organizations with ICT Specialists, Organizations using Cloud service, Organizations using computers, Individual users of the Internet). During the analysis 2 independent variables (Organizations using computers, Individual users of the Internet) were excluded due to high correlation rate. The final model included 1 dependent variable (Share of SME in GDP) and 2 independent variables (Organizations with ICT Specialists, Organizations using Cloud service)

Results and discussion

In the Republic of Kazakhstan, a great attention is given to the state of business. The aim of the strategy of the country is to be one of the 30 competitive countries globally. First, this objective is directed at improving of well-being of the citizens of the country. For the development of the country in 2017 there was introduced a State program “Digital Kazakhstan 2017-2020”. In the framework of the program implementation there were created 8 thousand work places in 2019. Total Economic Impact of the program in 2018 and 2019 overdrove 600 billion tenge. Considerable success was achieved through introduction of digital technologies in public service delivery, education, healthcare, finance, transport and

mining and smelting sectors. After the adoption of the government program a new economy model is being developed, in which not only basic industries and business are digitized, but the whole life of society.

The digital economy necessitates digital skills from public, which allows enjoying its benefits. The ability to use the Internet and computer technologies, thereby increasing digital literacy and the population affects the development of businesses and the country as a whole. Therefore, it is important to know to what extent citizens use them.

In the table 1, it is clear that the share of Individual users of computers is increasing every year, i.e. over a 10-year period; the number of people who use the Internet and computers has increased by over 35%. One of the tasks of the Digital Kazakhstan program is to expand the coverage of communication networks and ICT infrastructure throughout the country. According to the data, it is clear that the program has coped with this task. During the restrictions associated

with the coronavirus pandemic since 2019, there has been a rapid increase in the use of the Internet and computer technologies.

Experts talk about the insufficiency of IT-specialists. In the Republic of Kazakhstan in 2020, the number of higher educational institutions reached 129 and more 80-train ICT specialists. In universities, training in the IT direction is carried out in the following specialties:

- Computer science
- Informatics (by profile)
- Automation and control
- Information Systems
- Computing equipment and software
- Mathematical and computer modeling
- Instrument making
- Radio engineering, electronics and telecommunications
- Information security systems
- Mathematics Informatics
- Physics-Informatics
- Project management
- Informatics, computer technology and management.

Table 1 – The share of Individual users of the Internet and computers (%), aged 6-74, 2011-2020

No	Year	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Percentage of computers users aged 6-74 years, %	51,3	62,6	63,2	64,1	74,2	76,2	78,2	80,3	82,2	85,8
2	Percentage of Internet users aged 6-74 years, %	50,6	61,9	63,3	63,9	72,9	76,8	78,8	81,3	84,2	88,2

Note - Compiled based on data from source [20]

In 2020-2021 academic year, 69,134 educational grants were allocated for the training of specialists with higher and postgraduate education, of which 9209 were allocated for the training of ICT specialists, which is 13% of the total (Table.2).

However, at present in the country’s economy there is a shortage of ICT specialties with professional knowledge, skills and abilities in the chosen profession.

Digitalization is generations ahead of current system of production requirements to the composition of professions in the labor market. Absence of the operational relationships between the labor market and the system of education

can simultaneously lead to training of no longer demanded personnel and the release of personnel in «dying» professions. A complete revision of the content of all levels of education through the development of digital skills for all specialists is needed.

In Kazakhstan, special attention is paid to the support of small and medium businesses, as well as through improvement of the procurement system. According to the International Institute for Sustainable Development, the active participation of SMEs in the procurement system contributes to the achievement of significant economic and social benefits.

Table 2 -Total number of training grants and grants in ICT specialties

No	Year	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Number of grants	86861	87620	82670	81337	102380	63000	53785	69134
2	Number of grants for ICT specialties	8439	8624	6592	5701	9048	11000	7499	9209

Note - Compiled based on data from source [20].

Table 3 – Main indicators of ICT usage. Annual data(thous.,uni.)

No	Main indicators of ICT usage. Annual data(thous.,uni.)	2018	2017	Growth
1	Number of reporting organizations	132,2	114,9	15,10%
2	Number of organizations using computers	104,4	83,5	25,10%
3	Number of organizations using Internet access	100,7	79,7	16,40%
4	Number of organizations using cloud IT services	8,6	5,9	47,50%

Note - Compiled based on data from source [20].

Of the 132.2 thousand organizations that reported for 2018, the share of enterprises using computers amounted to 79% (104.4 thousand enterprises). In the previous year, the share was equal to 72.7%. The share of organizations with access to the Internet increased from 69.3% to 76.2%. The number of such enterprises in 2018 amounted to 100.7 thousand units (or 96.4% of all using computers). The share of organizations using cloud-based IT services also increased - from 5.1% to 6.5%.

At present, 150 companies with different directions and specifics are registered in the register of ICT companies of the Republic of Kazakhstan. The number of ICT specialists at the end of 2018

amounted to 34.3 thousand people, which is 7.8% less than in 2017 (37.2 thousand people).

Based on the provided statistical analysis, 3 variables were identified in the table 4. The analyzed period included four years from 2016-2020 due to limited data. The number of ICT specialists decreased gradually during considered period. However, the difference in the end of the period made up more than half and was only 1289(totals) of ICT specialists. On the contrary, the number of organizations using Cloud services made up only 413(totals) in 2016, and in the end of the period 11884(totals). The share of SME in GDP in 2016 was 26.8%, increased gradually overall for almost 4% and reached 30.5% in 2020.

Table 4 – Variables

No	Variables	Year				
		2016	2017	2018	2019	2020
1	Number of organizations with ICT specialists (totals)	2 740	2 390	1 905	1 597	1 289
2	Number of organizations using Cloud services over the Internet (totals)	413	5 862	8 648	11 577	11 884
3	Share of small and medium enterprises in GDP (%)	26.8 (%)	26.8 (%)	28.4 (%)	29,5 (%)	30,5(%)

Note - Compiled based on data from source [20].

Due to the sample size was only 5, Spearman correlation coefficient was run based on the identified variables in the table 5. Spearman's correlation was provided to identify the correlation between the variables. High degree of negative correlation is observed between Share of SME in GDP and Organizations with ICT Specialists -,975. Whereas there is strong positive correlation

between two variables Share of SME in GDP and Organizations using iCloud services,975.

The aim of the research was to identify if chosen independent variables have impact on SMEs development in the course of business digitalization. Therefore, negative correlation between Share of SME in GDP and Organizations with ICT Specialists is regarded as significant (we ignore negative correlation).

Table 5 – Coefficient correlation

			Share_SME_ GDP	Org_ICT_ Spec	Org_Cloud_serv
<i>Spearman's rho</i>	<i>Share_SME_ GDP</i>	<i>Correlationcoefficient</i>	1,000	-,975**	,975**
		<i>Sig. (2-tailed)</i>	.	,005	,005
		<i>N</i>	5	5	5
	<i>Org_ICT_ Spec</i>	<i>Correlationcoefficient</i>	-,975**	1,000	-1,000**
		<i>Sig. (2-tailed)</i>	,005	.	.
		<i>N</i>	5	5	5
	<i>Org_Cloud_ serv</i>	<i>Correlationcoefficient</i>	,975**	-1,000**	1,000
		<i>Sig. (2-tailed)</i>	,005	.	.
		<i>N</i>	5	5	5
**. Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed).					

For provision of the analysis of the chosen variables, regression analysis was conducted. The R-square, in the table 6, demonstrates that 98% of SME share in GDP is explained by the used variables in the model. That is if to take the independent variables (Organizations using Cloud service, Organizations with ICT Specialists) as a

set of factors, they account for 98% of the SME share increase in GDP.

The ANOVA analysis in the table 4, shows that the significance level is less than 0.05 (p <, 05). The F value indicates high difference between two variables. Therefore, the model can be accepted as significant

Table 6 – Model Summary

Model	R	R- square	Adjusted-R Square	Std.Error of the Estimate
1	,994 ^a	,988	,975	,2585
a. Predictors: (constant), Organizations using_Cloud_service, Organizations with_ICT_Specialists				
b. Dependent variable: Share of SME in_GDP				

Table 7 - ANOVA

Model	SumofSquares	df.	MeanSquare	F	Sig.	
1	<i>Regression</i>	10,606	2	5,303	79,339	,012 ^b
	<i>Residual</i>	,134	2	,067		
	<i>Total</i>	10,740	4			
a. Dependent variable: Share of SME in_GDP						
b. Predictors: (constant), Organizations using_Cloud_service, Organizations with_ICT_Specialists						

The table 8 demonstrates regression coefficients for the independent variables Organizations using Cloud service and Organizations with ICT Specialists. The regression coefficient for the first predictor - Organizations using Cloudservice, is insignificant (Sig. P=,131) as the P-value is higher than the significance level. For the second predictor, Organizations with ICT Specialists (Sig. P=,030), P-value is less than the significance level. Consequently, the predictor Organizations using Cloudservice P-value is statistically significant.

According to the model, there are only two predictors. Therefore Variance Inflation Factor (higher than 10) and Tolerance (less than 0,1) for both repressors are identical. As tolerance is less than 0,1 it shows that there is high level of Multicollinearity, thus is makes the model insignificant. VIF higher than 10 also states that there must be more than two regressors in this model.

Table 8 – Coefficients

Model	Unstandardized coefficients		Standardized coefficients	T	Sig. Tolerance	Collinearity Statistics	
	B	Std.Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	39,840	2,472		16,114	,004	
	Organizations with ICT Specialists	-,005	,001	-1,702	-5,609	,030	,068
	Organizations using Cloud service	,000	,000	-,754	-2,484	,131	,068

a. Dependent variable: Share of SME in GDP

From the table 9, the Collinearity Diagnoses, shows the eigenvalue of Organizations with ICT Specialists is high. Therefore, dimensions with high eigenvalue make significant contribution. Whereas, the second predictor (Organizations using Cloud service eigenvalue = ,000) does not make any significant contribution. At the same time the condition index for the predictor Organizations

with ICT Specialists is less than 15 (Condition index >15 shows multicollinearity). Condition index for Organizations with ICT Specialists is high, more than 30 (Condition index >30 shows high multicollinearity). The variance proportion shows high collinearity for the predictor Organizations with ICT Specialists. As there are to variance proportions above 0,9.

Table 9– Collinearity Diagnostics

Model	Dimensions	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions		
				(Constant)	Organizations with ICT Specialists	Organizations using Cloud service
1	1	2,716	1,000	,00	,00	,00
	2	,282	3,103	,00	,01	,03
	3	,001	44,936	1,00	,99	,96

a. Dependent variable: Share of SME in GDP

The provided analysis demonstrated that the independent variable Organizations with ICT Specialists makes high contribution to the SME development and profitability. All the rest variables used in the analysis, as well as excluded ones, showed insignificant contribution to the increase of SME share in GDP. Thus, our hypothesis that staff qualification in ICT is much more significant than such indicators as internet access, usage of digital tools etc. in the sustainable development of digital economy is proved.

Conclusion

Theoretical significance of the article is definition of main indicators of digital economy development in the context of COVID-19 in Kazakhstan. Accordingly, the practical implication of this study could be done through improvement of existing model of digitalization provision in the Republic of Kazakhstan.

Current research considered most common indicators of digitalization. Among them, there were defined two main factors, which have greater impact of the development of SME in the context of digital economy. However, Lack of ICT specialists has much greater negative impact on the management of businesses, therefore the second indicators as the usage of digitalization tools as iClouds etc., has insignificant impact. These two factors depend on each other. Due to the lack of specialists in ICT or personnel with appropriate ICT skills, the adoption of digital tools by SME is insufficient. Provided statistical analysis shows that in Kazakhstan there are few ICT specialists, which makes employing qualified ICT staff expensive. In the result, SME are left behind the adoption and usage of digital tools. Therefore application of digital artefacts as social networks or websites, platforms are the most popular among large, medium and small enterprises.

Government program “Digital Kazakhstan 2017-2020” was developed before the COVID-19. Consequently, it did not predict such conditions and rapid digitalization of all sectors of economy simultaneously. Therefore, the steps prescribed by the program were insufficient during pandemic, as many SMEs had to stop their functioning. Previously, introduction and application of digital tools were of higher priority in the implementation of “Digital Kazakhstan 2017-2020”. Today, much attention is directed at the training of current personnel and the program of training new specialists at higher educational institutions. Therefore educational programs of ICT specialists training, delivery of ICT subject in not specialist classes needs fundamental reconsideration.

According to the provided analysis of the indicators, it must be taken in to account, that plain

internet access or ICT tools usage does not make great contribution to the development of digital skills. Therefore, educational institutions must be equipped in accordance with the training programs, thus to be of higher quality and standards.

The coronavirus pandemic has given a powerful impetus to the massive adoption of digital technology in everyday life. It is evident that changes this trend will bring to the socio-economic system will be unparalleled.

Continuing social exclusion measures in much of the world have forced much of the world’s trade in goods and services to go online. In the near future, the world is expected to further explosive growth in the capitalization of online service providers amid falling positions of companies in the commodity industries. The consumption structure will change fundamentally. Much of the work and education will also go into the distance format.

On the one hand, these changes will make human life even more convenient. The wide horizons of human development will offer opportunities to provide oneself with the necessary necessities without leaving home, to use robotics to perform several “non-prestigious” or dangerous tasks. In order to obtain the necessary information about the main socio-economic trends, in the format of open data for the treatment of diseases and countering their spread with using remote communication technologies, the use of artificial intelligence and big data analysis.

The current COVID-19 crisis will herald one of the largest political and socioeconomic reforms in modern history. Digital technologies will play a leading role here, and almost no country in the world will be left on the sidelines.

Limitation of this study was lack of information. Another obstacle is that pure statistics does not give deep information about present day difficulties of SMEs conditioned to COVID-19. In order to provide a deeper analysis a survey or interview is recommended.

References

1. Eller R., Alford P., Kallmünzer A. Peters M. (2020) Antecedents, consequences, and challenges of small and medium-sized enterprise digitalization. *Journal of Business Research.* 112.. 119-127.
2. Godwin M., Mehmet K., Justus H. (2020) Digitalization and economic growth: A comparative analysis of Sub-Saharan Africa and OECD economies. *Telecommunications Policy.* 2020. 44.
3. KPMG: Impact of COVID-19 on the key economic sectors of Kazakhstan [Electronic resource]. – Mode of access: <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html>

(Retrieved from 01.08.2021)

4. Erkan, T.E., Rouyendegh, B.D. (2012). ERP business productivity evaluation by using multi-criteria decision making among end users in Turkish manufacturing Industry. 2nd World conference on Information Technology (WCIT-2011) AWER Procedia, 1, 245-249.
5. Strategy for Denmark's Growth. (2018). [Electronic resource]. – Mode of access: https://eng.em.dk/media/10566/digital-growth-strategy-report_uk-web-2.pdf (Retrieved from 25.06.2021)
6. Vial G. (2019) Understanding digital transformation: A review and a research agenda // The Journal of Strategic Information Systems, 28(2), 118–144.
7. Sebastian I., Ross J., Beath C., Mocker M., Moloney K., Fonstad N. (2017) How big old companies navigate digital transformation . MIS Quarterly. (2020), 16(3), 197–213.
8. Guo, H., Yang, Z., Huang, R., & Guo, A. (2020). The digitalization and public crisis responses of small and medium enterprises: Implications from a COVID-19 survey. *Frontiers of Business Research in China*, 14(1), 1-25.
9. Michaelidou N., Siamagka N. T., Christodoulides G. (2011) Usage, barriers and measurement of social media marketing: An exploratory investigation of small and medium B2B brands // *Industrial Marketing Management* (2020), 40(7), 1153–1159.
10. Peltier J. W., Schibrowsky J. A., Zhao Y. (2009). Understanding the antecedents to the adoption of crm technology by small retailers: Entrepreneurs vs owner-managers. *International Small Business Journal*, 307–336.
11. Eryeşil, K. (2021). Digital Leadership, Leadership Paradigm of the Digital Age: A Conceptual Framework. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 8(1), 98-112.
12. Pan C. L., Lin J., Wang Y., Zhou Z., Mo Y. (2020) Bibliometric analysis of digitization business economy. *Web of Conferences*, 214, 3– 16.
13. Şchiopu R. (2020) Proceedings of the 14th International Conference on Business Excellence. 385-397.
14. Acciarini, C., Borelli, F., Capo, F., Cappa, F., Sarrocco, C. (2021). Can digitalization favour the emergence of innovative and sustainable business models? A qualitative exploration in the automotive sector. *Journal of Strategy and Management*, 30(8), 143-1160.
15. Priyono, A., Moin, A., Putri, V. N. A. O. (2020). Identifying digital transformation paths in the business model of smes during the covid-19 pandemic // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 1–22.
16. Fletcher, G., Griffiths, M. (2020) Digital transformation during a lockdown. *International journal of information management*, 55.
17. Fitriyani, F. (2020) How do Small and Medium Enterprise (SME) survive the COVID-19 outbreak? *Jurnal Inovasi Ekonomi*, 5(02), 53–62.
18. Kane G., Palmer D., Phillips A. N., Kiron D., Buckley, N. (2015) Strategy, not technology, drives digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 6.
19. Nambisana S., Wright M. , Feldman M. (2019) The digital transformation of innovation and entrepreneurship: Progress, challenges and key themes. *Research Policy*, 48(8).
20. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics Kazakhstan [Electronic resource]. – Mode of access: <https://stat.gov.kz/> (Retrieved from 10.07.2021)

Information about the authors

* **Raushan S. Makahseva** – Doctoral student, Turan University, Kazakhstan, e-mail: 20210806@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-4510>

Tusupova L.A. - Vice-Rector for Academic Affairs, Turan University, Kazakhstan, e-mail: l.tusupova@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7511-1889>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Макашева Р.С.** - докторант, Туран университеті, Қазақстан, e-mail: 20210806@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-4510>

Түсіпова Л.А. - оқу ісі жөніндегі проректор, Туран университеті, Қазақстан, e-mail: l.tusupova@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7511-1889>

Сведения об авторах

***Макашева Р.С.** - докторант, университет Туран, Казахстан, e-mail: 20210806@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-4510>

Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, университет Туран, Казахстан, e-mail: l.tusupova@turan-edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7511-1889>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-18-33>

МРПТИ 06.81.19

JEL M21, O32, O33

Innovative Transformation of Manufacturing Vacuum Equipment at Mechanical Engineering Enterprises

Nurbakhyt N. Nurmukhametov^{1*}, Altyn B. Amerkhanova¹, Karlygash T. Auyezova¹

¹ *NJSC L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev Str., 010008, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of the article investigates introducing new products processes at mechanical engineering enterprises based on the innovative transformation of vacuum production equipment. In the context of global competition activities of large Kazakhstan's enterprises are characterized by an insufficient level of innovation activity. Building the infrastructure and production potential is the main in effective management production activities of engineering enterprises. The heads of enterprises are primarily concerned by the situation since innovation development has a significant impact on competitiveness, industrial enterprises' export potential and could ensure the balance of the economic sectors. Authors are interested in conducting an economic analysis of the business entities' activities, which aimed at efficiency increasing and quality of work in all links of industrial production. Authors suppose that practice requires the development of complex measures related to the peculiarities of investigating scientific and practical problems of increasing the production activities efficiency in the economy. In the authors' opinion, the investment project can become the basis for effective innovation implementation at mechanical engineering enterprises. They analyzed the financial activity of the enterprise and developed measures to reduce the production costs and products sales on the example of JSC «Vostokmashzavod». The result of the study is an investment project that arouses interest from the subjects of the machine-building industry from the point of view of the practical applicability of projects to reduce production costs, and the efficiency of their management.

Keywords: cost management, innovation, vacuum equipment, industrial enterprises, mechanical engineering, investment project

For citation: Nurmukhametov, N.N., Amerkhanova, A.B., & Auyezova K.T. (2021). Innovative Transformation of Manufacturing Vacuum Equipment at Mechanical Engineering Enterprises. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 18-33, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-18-33>

* **Corresponding author:** Nurmukhametov N.N. – candidate economic sciences, associate professor NJSC L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 K. Satpayev Str., 010005, Nur-Sultan, Kazakhstan, 87056314503, e-mail: nyrbahit73@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: private financing within the framework of the investment project implementation at mechanical engineering enterprises.

The article received: 01.12.2021

The article approved for publication: 24.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Машина жасау кәсіпорындарындағы өндірістің вакуумдық жабдықтарының инновациялық трансформациясы

Нұрмұхаметов Н.Н.^{1*}, Амерханова А.Б.¹, Ауезова К.Т.¹

¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтбаева көш., 2, 010005, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Түйін

Бұл мақаланың мақсаты вакуумдық жабдық өндірісін инновациялық түрлендіру негізінде машина жасау кәсіпорындарында жаңа өнімдерді енгізу үрдісін зерттеу болып табылады. Қазақстандағы ірі кәсіпорындардың қызметі инновациялық белсенділіктің жеткіліксіз деңгейімен көрінуі, олардың жаһандық бәсекелестік жағдайында сипатталуымен айқындалады. Сондықтан инфрақұрылымды және өндірістік әлеуетті құру машина жасау кәсіпорындарының өндірістік қызметін тиімді басқарудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жағдай, ең алдымен, ірі кәсіпорындардың басшыларын алаңдатады, өйткені цифрлық технология жағдайында инновацияның дамуы отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне, сонымен қатар экспорттық әлеуетіне үздіксіз әсер ету жағдайымен және ел экономикасының құрылымында теңгерімді қамтамасыз етеді. Өнеркәсіп өндірісінің барлық буындарының жұмысының тиімділігі мен сапасын арттыруға бағытталған ірі кәсіпкерлік субъектілердің қызметіне экономикалық талдау жүргізу үлкен қызығушылыққа байланысты болады. Бұл бағыттағы тиісті жұмыс авторлардың көзқарасы бойынша, жасалып жатқан жұмыстар инновациялық экономика жағдайында өндірістік-шаруашылық қызметтің тиімділігін арттырудың жеке ғылыми-теориялық және тәжірибелік мәселелерін зерттеу ерекшеліктеріне байланысты шаралардың тұтас кешенін әзірлеуді талап етеді. Ғылыми мақалада авторлардың пікірінше, өндірістегі инвестициялық жоба машина жасау кәсіпорындарында инновацияны тиімді енгізуге негіз бола алады. Авторлар кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметіне талдау жасаған және «Шығысмашзауыт» АҚ нақты зерттеу нысаны мысалында өнімді өндіру мен өткізуге кететін шығындарды азайтудың тәжірибелік шараларын әзірледі. Зерттеу нәтижелері – инновациялық жобада өндіріс шығындарын азайту және оларды тиімді басқару бойынша жобалардың тәжірибелік қолдану мүмкіндігі тұрғысынан машина жасау саласының көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілерінің ерекше қызығушылығын тудырады.

Түйін сөздер: шығындарды басқару, инновациялар, вакуумдық жабдық, өнеркәсіптік кәсіпорындар, машина жасау, инвестициялық жоба

Дәйексөз алу үшін: Нұрмұхаметов Н.Н., Амерханова А.Б., Ауезова К.Т. (2021). Машина жасау кәсіпорындарындағы өндірістің вакуумдық жабдықтарының инновациялық трансформациясы. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 18-33, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-18-33>

* **Хат-хабаршы авторы:** Нұрмұхаметов Н.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көш., 2, 010005, Нұр-Сұлтан, Қазақстан, 87056314503, e-mail: nyrbahit73@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: машина жасау кәсіпорындарында инвестициялық жобаны іске асыру шеңберінде жеке қаржыландыру.

Мақала редакцияға түсті: 01.12.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 24.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Инновационное преобразование производства вакуумного оборудования на предприятиях машиностроения

Нурмухаметов Н.Н.^{1*}, Амерханова А.Б.¹, Ауезова К.Т.¹

¹НАО Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010005, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация

Целью написания статьи является исследование процесса внедрения новой продукции на предприятиях машиностроения на основе инновационного преобразования производства вакуумного оборудования. Деятельность крупных предприятий Казахстана характеризуется недостаточным уровнем инновационной активности, особенно в условиях глобальной конкуренции. Поэтому наращивание инфраструктуры и производственного потенциала является главным составляющим в эффективном управлении производственной деятельности предприятий машиностроения. Данная ситуация в первую очередь волнует руководителей крупных предприятий, поскольку развитие инновации в условиях цифровых технологий оказывает значимое влияние на конкурентоспособность, экспортный потенциал отечественных промышленных предприятий и может обеспечить сбалансированность структуры отраслей экономики страны. Все это обуславливает большой интерес у авторов в необходимости проведения экономического анализа деятельности субъектов крупного бизнеса, который будет направлен на повышение эффективности и качество работы всех звеньев промышленного производства. С точки зрения авторов практика требует разработки целого ряда комплексных мероприятий, связанных с особенностями изучения отдельных научно-теоретических и практических проблем повышения эффективности производственно-хозяйственной деятельности в условиях инновационной экономики. По мнению авторов данной статьи, инвестиционный проект может стать основой эффективного внедрения инновации на предприятиях машиностроения. Была проанализирована финансово-хозяйственная деятельность предприятия, разработаны практические меры по снижению затрат производства и реализации продукции на примере предприятия АО «Востокмашзавод», являющейся объектом данного исследования. Результатом исследования является - инвестиционный проект, который представляет особый интерес со стороны многих хозяйствующих субъектов машиностроительной отрасли и с точки зрения практической применимости проектов для снижения затрат на производство, и эффективностью управления ими.

Ключевые слова: управление затратами, инновации, вакуумное оборудование, промышленные предприятия, машиностроения, инвестиционный проект

Для цитирования: Нурмухаметов Н.Н., Амерханова А.Б., Ауезова К.Т. (2021). Инновационное преобразование производства вакуумного оборудования на предприятиях машиностроения. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 18-33. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-18-33>

* **Корреспондирующий автор:** Нурмухаметов Н.Н. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, НАО «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева 2, 100005, Нур-Султан, Казахстан, 87056314503, e-mail: nyrbahit73@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: частное финансирование в рамках реализации инвестиционного проекта на предприятиях машиностроения.

Статья поступила в редакцию: 01.12.2021

Принято решение о публикации: 24.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Глобальный кризис для отечественных предприятий машиностроения диктует новые условия для производства наукоемкой продукции. Созданные трудности и условия, вызванные пандемией COVID-2019, однозначно повлияли на стратегию развития многих действующих компаний, путем внесения в содержание основных индикаторов производственной деятельности меры, связанные с вызовами цифровой экономики. Существуют самые разные технологии цифровизации в машиностроении [1]. В связи с этим в качестве позитивной тенденции следует выделить ряд мер, принимаемых по стимулированию в машиностроении более результативного инвестиционного климата [2].

Новые условия рынка оказали реальное влияние на уровень производства отечественной промышленной продукции, что обуславливает сокращение сбыта и снижение качественных характеристик конкурентных преимуществ машиностроительной продукции по сравнению с аналоговой продукцией конкурентов иностранных предприятий. Данная проблема отразилась в деятельности предприятий промышленности, которые были вынуждены сократить объемы производства. Однако стратегия развития предприятий машиностроения обеспечивала сохранение собственных производственных мощностей, цехов и структурных подразделений с целью обеспечения непрерывности производственного цикла. Несмотря на огромную производственную базу предприятий машиностроения, есть много нерешенных проблем, касающихся производственных мощностей предприятий машиностроительной отрасли. Как показывает практика, внедрение инновации на сумму менее 2% следует относить к усовершенствованию, а выше 10% – уже к креативному инновационному развитию [3].

Предприятие имеет производственный потенциал, производственные мощности и производственную базу, что позволяет ему обновлять основные фонды и увеличить выпуск продукции на основе реализации инвестиционного проекта - инновационного преобразования вакуумного производства продукции, направленной на снижение затрат производства и реализацию продукции.

Литературный обзор

Анализ научных работ, монографий и публикаций позволяет сделать вывод о том, что существует множество обоснованных научных принципов и методов, взглядов и рекомендаций ученых-экономистов, изучающих

влияние инноваций и инвестиционных проектов на производственный процесс реального сектора экономики. Однако результаты многих работ по данной проблеме характеризуются выводами общего характера [4-6], мало работ, в которых рассматриваются реальные исследования по объектам производственной деятельности, что позволяют детально изучить современные подходы к управлению затратами предприятия и внедрению новой продукции на основе реализации инновационных проектов. Это причина обусловлена отсутствием доступности материалов со стороны предприятий для проведения анализа и разработки научно-обоснованных, и практико-ориентированных стратегий управления современными промышленными компаниями.

Вопросы аналитического исследования деятельности предприятий в условиях кризиса и результативность внедрения инновации в реальный сектор экономики изучены многими авторами, к примеру, Борисов Б.Н. и Почукаева О.В. отмечают, что обновление производственно-технической базы реального сектора окажет существенное влияние на емкость внутреннего рынка инвестиционного оборудования. Увеличение внутреннего спроса будет обусловлено мультипликативными факторами, активизацию которых обеспечит высокий уровень межотраслевых связей отраслей машиностроения, выпускающих инвестиционное оборудование [7].

Кроме того, методы измерения влияния инвестиционного и инновационного факторов на функционирование отраслей, производств и предприятий позволит получить количественные оценки воздействия этих факторов на динамику выпуска продукции, конкурентоспособность, эффективность производственной деятельности и формирование инвестиционных ресурсов для активизации инновационной деятельности [8].

В зарубежной практике применяются следующие показатели оценки эффективности инновационной деятельности в соответствии с рекомендациями ЮНИДО (Организации Объединенных Наций по промышленному развитию) [9]:

- чистый дисконтированный доход;
- внутренняя норма прибыли, или коэффициент дисконтирования;
- норма прибыли.

Инновации - один из главных факторов, который повышает эффективность деятельности компании. Введение любой инновации составляет определенную степень риска. В связи с этим инвестиционный проект может быть нереализованным, а

также неэффективным. Машиностроительная отрасль имеет свою специфику. Для этой отрасли нужно постоянно заниматься процессом повышения качества продукции. Владельцы и менеджеры компаний часто осуществляют это с помощью внедрения передовых научно-технических разработок. Они внедряются вместе с обновлением значительной части оборудования, которое используется сотрудниками компании во время рабочего процесса [10].

Целью оценки инновационного потенциала промышленного предприятия является определение направлений инновационного развития, обеспечивающих возможности перехода предприятия на выпуск конкурентоспособной продукции при существенном повышении своей устойчивости и гибкости по отношению к переменам во внешней среде [11].

В целом, обзор литературы позволяет сделать вывод об обеспечении эффективности реализации инвестиционно-инновационных проектов, направленных на повышение роли реального сектора экономики в условиях глобальных изменений и для достижения главных целей стратегического развития Казахстана.

Методология

В процессе проведения научного исследования применена методология классической науки. В качестве основных методов исследования были использованы аналитические, математические, синтетические методы исследования и метод гипотез. Также был использован метод проектирования инвестиционных проектов, в рамках которого были проанализированы производственно-финансовая деятельность исследуемого объекта, а также использованы такие методы, как анализ чувствительности и метод сценариев, для выявления возможных рисков инновационного проекта.

Для проведения исследования процесса управления затратами предприятия в условиях экономического спада был проведен анализ информационной составляющей проекта и его влияния на производственно-хозяйственную деятельность субъектов крупного бизнеса машиностроительной отрасли. Результаты исследования были использованы для реализации региональной промышленной политики развития Восточно-Казахстанской области. Алгоритм исследования основывался на поэтапном проведении расчета экономической эффективности инвестиционно-инвестиционного проекта путем внедре-

ния новой продукции на основе вакуумного преобразования производства машиностроительной отрасли, в рамках которой были проанализированы в отдельности все составные элементы производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Математический метод позволил выявить пробелы в производственном процессе, связанные с неэффективностью управления затратами при реализации проекта. Следующий этап алгоритма исследования заключался в оценке эффективности инвестиционно-инвестиционного проекта, определении его потенциальной привлекательности для предприятия и поиске новых источников финансирования. На заключительном этапе исследования был применен синтетический метод и метод гипотез. В рамках основной гипотезы было определено, что для обеспечения рациональности управления затратами в условиях ускорения развития цифровой экономики имеет место необходимость реализации инвестиционно-инвестиционных проектов, ориентированных на реализацию конкурентоспособной машиностроительной продукции. Информационной базой исследования послужили официальная статистическая информация в области развития машиностроительной отрасли, научно-периодические журналы, в том числе ближнего и дальнего зарубежья.

Результаты

Объектом исследования является АО «Востокмашзавод» как субъект машиностроительной отрасли Казахстана, производящий высокотехнологичную продукцию - изделия ковши.

По номенклатуре выпускаемых изделий ковши относятся к разовой продукции и предназначены для выплавки ферросплавов. В настоящее время предприятие осуществляет производство нескольких разновидностей ковшей, разных объёмов: ковш сварной для выплавки ферросплавов (V-4.0 м³); ковш для углеродистого феррохрома (V-1,7 м³; 2.3 м³) – феррохром высоколегированный металл; ковш для ферросиликохрома (V-2.3 м³) и ковши разливочные для хранения, транспортировки ферросплавов. Вес указанных ковшей колеблется в пределах от 3300-7300 кг.

В качестве объекта инновационного внедрения в производство является ковш сварной - М720-484, предназначенный для ферросплавов (выплавка, хранение, транспортировка) - объем 8 м³. Естественно, данный ковш весит значительно больше вышеперечисленных, оставляет - 12840 кг.

Инновационность данной продукции определено применением прогрессивной технологии и высокопрочных характеристик сварных швов ковшей, что обуславливается прохождением ультразвукового контроля качества. Все элементы металлоконструкции выполняются из низколегированной стали, что обеспечивает ее повышенную прочность и долговечность. Быстроизнашивающиеся части и режущая часть ковшей изготавливаются из высокопрочной и износостойчивой стали импортного производства.

Внедрение инновационного оборудования способствует тому, что на стадии проектирования нового изделия активно используются VR- и AR-технологии. Создание эскизов в виртуальном пространстве (VR) позволяет оперативно изменять характеристики и внешний вид будущего изделия. Применение данных технологий снижает себестоимость и риски при производстве новых изделий. Дополненная реальность (AR) используется при планировании и организации производственных линий, внедрении и расстановке новой технологии и оборудования. Применение прогрессивных виртуальных технологий способствует снижению трудоемкости, повышению производительности труда, увеличению гибкости оборудования и скорости обработки деталей, что особенно важно в условиях современной организации производственного процесса, ориентированного на массово-поточное производство при широкой номенклатуре и малых объемах выпуска изделий [12].

Приобретение оборудования осуществлялось лизингом, был оформлен договор финансового лизинга. Участники лизинговой операции в полной мере определили выгоду от реализации инновационного проекта. Заключение договора лизинга обусловлено внесением авансового платежа в размере 15% от стоимости оборудования, оставшаяся часть включается в лизинговый платеж, оплата которого осуществляется ежемесячно в течение 5 лет. Для оплаты 15% авансового платежа руководство предприятия получило кредит на 2,5 года с процентной ставкой 17% годовых. Погашение кредита осуществляется по методу уменьшения остатка.

План инновационного преобразования вакуумного производства - инвестиционного проекта включает три этапа реализации:

I этап - Строительно-монтажные и пусконаладочные работы (срок реализации 2 месяца);

II этап - Освоение производства (срок реализации -2 месяца);

III этап - Производство (срок реализации -5 лет).

Оценка эффективности инвестиционного проекта определяется его потенциальной привлекательностью для предприятия и поиском новых источников финансирования.

Экономическая оценка эффективности инвестиционного проекта: за весь срок действия договора лизинга, затраты предприятия составят в сумме 6 515,81 млн. тенге, из них амортизационные отчисления на производственное оборудование составляет 40 375,0 млн. тенге и 24 731, 0 млн. тенге лизинговые платежи.

Для определения эффективности реализации проекта были рассчитаны накладные расходы по инновационному проекту на основании проектной документации и полученные данные приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Накладные расходы инвестиционного проекта

Table 1 - Overhead costs of an investment project

Статья затрат	Сумма в год (тыс. тенге)
Расходы на содержание и эксплуатацию оборудования	2 492,71
Цеховые расходы на управление	1 117,41
Административно-управленческие расходы	357,96
Зарплата административно-управленческого и производственного персонала, в том числе отчисления на заработную плату	1 356,57
Итого	5 324,65

Проведенный анализ производственно-хозяйственной деятельности предприятия за 2016-2020 гг. позволил получить обобщенные аналитические расчеты о расходах по обслуживанию основного производства, полной и производственной себестоимости продукции на основе анализа расходов на содержание и эксплуатацию оборудования, цеховых расходов на управления и административно-управленческие расходы, результаты сведены в таблицу 2.

В целом данные таблицы 2 свидетельствует, что предприятие на исследуемый период имеет положительную динамику развития, но при этом издержки производства в рассматриваемый период величина постоянная.

По расчетным данным таблицы 3 денежных потоков, рассчитаны показатели экономической эффективности проекта, результаты которого приведены в таблице 4.

Таблица 2 - Издержки производства и реализации продукции
Table 2 - Costs of production and sales of products

Показатель	Расчетный период тыс. тенге					
	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Объем производства	2 036,4	7 315,3	7 315,3	7 315,3	7 315,3	7 315,3
Прямые материальные затраты	445,37	1 599,9	1 599,9	1 599,9	1 599,9	1 599,9
Расходы на оплату труда	89,72	1 076,7	1 076,7	1 076,7	1 076,7	1 076,7
Амортизационные отчисления	0,00	2 563,6	2 563,6	1 388,6	0,00	0,00
Налоги, относимые на себестоимость	23,33	279,93	279,93	279,93	279,93	279,93
Издержки производства	638,96	7 090,2	6 857,7	5 472,6	4 023,7	4 023,7
Издержки производства без амортизации	638,96	4 526,6	4 294,2	4 083,9	4 023,6	4 023,6
Общепроизводственные и общехозяйственные расходы без амортизационных отчислений и налогов, относимых на себестоимость	80,53	1 570,1	1 337,7	1 127,5	1 067,2	1 067,2
Издержки по сбыту продукции	638,96	7 090,3	6 857,3	5 472,6	4 023,7	4 023,7
Постоянные издержки без амортизации	163,00	2 500,9	2 268,5	2 058,3	1 997,9	1 997,9
Переменные издержки	475,96	2 025,7	2 025,7	2 025,7	2 025,7	2 025,7
Производственная себестоимость единицы продукции	0,31	0,97	0,94	0,75	0,55	0,55

Примечание – Источник [13]

Таблица 3 - Денежные потоки для оценки экономической эффективности инвестиционного проекта
Table 3 - Cash flows for assessing the economic efficiency of an investment project

Показатель	Расчетный период (тыс. тенге)					
	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Операционная деятельность						
Денежные притоки	3 414,99	12 267,59	12 267,59	12 267,59	12 267,59	12 267,59
Выручка от реализации продукции	3 414,99	12 267,59	12 267,59	12 267,59	12 267,59	12 267,59
Денежные оттоки	1 378,71	9 477,06	9 300,43	8 255,88	6 884,29	6 810,78
Налоги и сборы	643,04	1 226,27	1 282,05	1 622,64	1 699,99	1 723,20
Внереализационные расходы	96,72	3 724,26	3 724,26	2 549,28	1 160,66	1 063,94
Инвестиционная деятельность						
Денежные притоки (ликвидационная стоимость)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Издержки производства и сбыта продукции без амортизационных отчислений	638,96	4 526,53	4 294,11	4 083,96	4 023,63	4 023,63
Расходы на содержание переданного по договору лизинга имущества (включая амортизацию)	96,72	3 724,26	3 724,26	2 549,28	1 160,66	1 063,94
Сальдо денежного потока от операционной деятельности	2 036,28	2 790,53	2 967,16	4 011,71	5 383,30	5 456,81
Денежные оттоки	-712,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Общие капиталовложения	-712,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Вложения средств в дополнительные фонды	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Сальдо денежного потока от инвестиционной деятельности	-712,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Сальдо суммарного потока	1 323,78	2 790,53	2 967,16	4 011,71	5 383,30	5 456,81
Накопленное сальдо суммарного потока	1 323,78	4 114,31	7 081,48	11 093,19	16 476,4	21 933,30

Примечание – Источник [13]

Таблица 4 - Показатели экономической эффективности инвестиционного проекта**Table 4** - Indicators of economic efficiency of an investment project

Показатель	Методика расчета
Чистая приведенная стоимость (NPV)	$NPV = [2\ 146,10:(1+0,17)^1 + 1\ 395,82:(1+0,17)^2 + \dots + 4\ 559,03:(1+0,17)^6] - 6\ 515,81 = 5\ 839,24$
Индекс прибыльности (PI)	$PI = [2\ 146,10:(1+0,17)^1 + \dots + 4\ 559,03:(1+0,17)^6] : 6\ 515,81 = 1,90$
Норма окупаемости (IRR)	$IRR: 6\ 515,81 = 2\ 146,10:(1+IRR)^1 + 1\ 395,82:(1+IRR)^2 + \dots + 4\ 559,03:(1+IRR)^6 = 41,5\%$
Модифицированная внутренняя норма доходности (MIRR)	$MIRR - [2\ 146,10*(1+0,17)^5 + 1\ 395,82*(1+0,17)^4 + \dots + 4\ 559,03*(1+0,18)^0] : (1+MIRR)^6 = 30,17\%$
Срок окупаемости (PP)	$PP = 2 + \frac{(6\ 515,81 - 4\ 826,81)}{2\ 967,16} = 2,57$

Примечание – Источники [12, 13]

По данным таблицы 4 можно сделать следующие выводы:

1. Положительная величина $NPV = 5\ 839,24$, говорит о том, что денежные потоки по проекту покрывают инвестиционные затраты, а значит проект прибыльный и может быть принят для его реализации.

2. Индекс прибыльности, показывает относительную прибыльность проекта, или дисконтированную стоимость денежных поступлений от проекта в расчете на единицу вложений, при этом показатель $PI > 1$, то современная стоимость денежного потока проекта превышает первоначальные инвестиции, обеспечивая тем самым наличие положительной величины NPV , при этом норма рентабельности превышает заданную, т.е. проект следует принять.

3. Норма окупаемости (IRR) проекта равна 41,5% и показывает, сколько в среднем за весь период инвестирования предприятие зарабатывает на данные вложения.

4. Модифицированная внутренняя норма доходности используется при неординарных денежных потоках проекта и для правильной оценки ставки реинвестирования, и показатель 30,17% снимает проблему множественности ставки рентабельности.

5. Показатель срока окупаемости проекта составляет 2,7 года, что подтверждает ликвидность проекта, но и его рискованность. Очень важно произвести расчет дисконтированного срока окупаемости, для этого необходимо привести денежные потоки к сопоставимому виду, то есть продисконтировать по ставке 17% (таблица 5).

Таблица 5 - Дисконтированные денежные потоки инвестиционного проекта**Table 5** - Discounted cash flows of the investment project

Расчетный период	Абсолютное значение	Коэффициент дисконтирования	Дисконтированное значение
0	- 6 515,81		
1	2 036,28	$(1+0,17)^1 = 1,17$	1 740,41
2	2 790,53	$(1+0,17)^2 = 1,37$	2 038,52
3	2 967,16	$(1+0,17)^3 = 1,60$	1 852,61
4	4 011,71	$(1+0,17)^4 = 1,87$	2 140,85
5	5 383,30	$(1+0,17)^5 = 2,19$	2 455,38
6	5 456,81	$(1+0,17)^6 = 2,57$	2 127,28

Примечание – Источники [12, 13]

На основе данных таблицы 3 рассчитаны показатели оценки экономической эффективности реализации инвестиционного проекта. Итоги сведены в таблицу 6, коэффициент DPP равен 3,41.

Таким образом, с точки зрения экономической оценки эффективности проект является прибыльным, покрывает все инвестиционные затраты, связанные с его реализацией, и окупается в течение 3,5 лет.

Таблица 6 - Показатели оценки экономической эффективности реализации инвестиционного проекта
Table 6 - Indicators for assessing the economic efficiency of the implementation of an investment project

Критерий	Значение
Чистая приведенная стоимость (NPV)	5 839,24 тыс. тенге
Индекс прибыльности (PI)	1,9
Внутренняя норма доходности (IRR)	41,5%
Модифицированная внутренняя норма доходности (MIRR)	30,2%
Срок окупаемости (PP)	2 года 7 мес.
Срок окупаемости (DPP)	3 года 5 мес.

Примечание – Источники [11, 13]

Для расчета финансовой устойчивости проекта проанализировали агрегированный баланс, отчет о прибылях и убытках таблицы и финансово-инвестиционный бюджет инвестиционного проекта вакуумного производство.

Проанализировав агрегированный баланс проекта, можно сделать следующие выводы:

- удельный вес оборотных активов в структуре баланса свидетельствует о формировании достаточно мобильной структуры активов, способствующей ускорению оборачиваемости средств проекта;

- основной вклад в формирование оборотных активов составили денежные средства: данная структура с низкой долей задолженности и высоким уровнем денежных средств может свидетельствовать о благополучном состоянии расчетов предприятия с потребителями и о выборе подходящей политики продаж;

- преобладание кредиторской задолженности над дебиторской свидетельствует о том, что проект, реализованный на предприятии, финансировал свои запасы и отсрочки платежей своих должников за счет неплатежей коммерческим кредиторам (то есть бюджету, внебюджетным фондам и др.);

- удельный вес в структуре пассивов приходится на собственные средства, а именно на нераспределенную прибыль;

- увеличение собственного капитала свидетельствует об увеличении финансовой устойчивости проекта;

- основными источниками формирования совокупных активов является собственный капитал;

- преобладание краткосрочных источников в структуре заемных средств является негативным фактом, который характеризует ухудшение структуры баланса и повышение риска утраты финансовой устойчивости.

Для определения экономической эффективности проекта рассчитан прогнозный отчет о прибылях и убытках с целью расчета рентабельности проекта и финансово-инвестиционный бюджет для анализа финансовой реализуемости проекта.

Результаты анализа свидетельствует, что на протяжении всего срока реализации проекта присутствует положительное сальдо.

С целью оценки финансовой привлекательности инвестиционного проекта проведен анализ на финансовую состоятельность предприятия на основе коэффициентов финансовой устойчивости, ликвидности, деловой активности и рентабельности. Расчетные данные сведены в таблицу 7.

В связи с тем, что инвестиционный проект финансируется за счет лизинга доля заемного капитала не так велика и у предприятия остается достаточно средств для погашения своих обязательств. Снижение коэффициента долгосрочного привлечения заемных средств свидетельствует о том, что предприятия в меньшей степени зависит от внешнего финансирования.

Различные показатели ликвидности не только дают разностороннюю характеристику устойчивости финансового состояния предприятия при разной степени учета ликвидных средств, но и отвечают интересам различных внешних показателей аналитической информации.

Таблица 7 - Оценка финансовой эффективности инвестиционного проекта
Table 7 - Assessment of the financial efficiency of an investment project

Наименование	Год/Значение показателей					
	2015 г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020 г.
Коэффициенты финансовой устойчивости						
Коэффициент финансовой устойчивости	0,17	0,39	0,57	0,73	0,82	0,88
Коэффициент платежеспособности	0,12	0,09	0,03	0,00	0,00	0,00
Коэффициент долгосрочного привлечения заемных средств	0,58	0,14	0,03	0,00	0,00	0,00
Коэффициент покрытия долгосрочных вложений	0,15	0,15	0,14	0,00	0,00	0,00
Коэффициенты ликвидности						
Коэффициент текущей ликвидности	0,44	1,04	2,09	3,72	5,51	8,39
Коэффициент быстрой ликвидности	0,44	1,04	2,08	3,71	5,50	8,37
Коэффициент абсолютной ликвидности	0,03	0,50	1,36	3,32	5,38	7,99
Коэффициенты деловой активности						
Коэффициент оборачиваемости активов	0,33	1,15	0,92	0,79	0,65	0,55
Коэффициент оборачиваемости собственного капитала	4,71	3,39	1,65	1,07	0,80	0,62
Коэффициент оборачиваемости дебиторской задолженности	360,00	102,06	120,06	48,06	12,06	30,06
Коэффициенты рентабельности						
Чистая рентабельность продаж	0,60	0,32	0,33	0,42	0,44	0,44
Чистая рентабельность активов	0,20	0,36	0,30	0,33	0,29	0,24
Чистая рентабельность собственного капитала	2,81	1,07	0,55	0,45	0,35	0,28

Примечание – Источники [13, 14]

Коэффициенты ликвидности позволяют определить способность предприятия оплатить свои краткосрочные обязательства в течение отчетного периода, в нашем примере, обеспечивает резервный запас для компенсации убытков, которые может понести предприятие при размещении и ликвидации всех оборотных активов, кроме наличности.

Деловая активность в финансовом аспекте проявляется, прежде всего, в скорости оборота средств, и как комплексный показатель организационно-технического уровня предприятия. Коэффициенты оборачиваемости имеют тенденцию к снижению, что говорит об ускорении оборачиваемости.

Расчет коэффициентов рентабельности, исходя из приведенного выше деления, позволяет достаточно полно оценить эффективность деятельности предприятия. Так, рентабельность реализованной продукции показывает, что в среднем предприятие получает 23 тиын чистой прибыли с 1 тенге выручки. Но этот коэффициент не позволяет оценить эффективность использования предприятием его активов: основных и оборотных средств и его пассивов: собственных и заемных средств.

Оценить эффективность использования основных и оборотных средств позволяет сделать вывод о том, что 1 тенге всех вложенных в предприятие средств, в среднем за весь жизненный срок проекта приносит 21 тенге.

Коэффициент рентабельности собственного капитала свидетельствует, что при реализации проекта один тенге инвестирования принесет предприятию 35 тенге чистой прибыли.

Таким образом, расчет и сопоставление между собой коэффициентов этих четырех групп позволяет нам сделать вывод, что принятие столь рентабельного проекта может, повысить рентабельность самого предприятия, на котором данный проект будет реализован, следовательно с точки зрения финансовой эффективности рассматриваемый проект финансово устойчив.

Проведена оценка возможных рисков в процессе планирования проекта, которые определены с помощью методов анализ чувствительности и метода сценариев.

В качестве критерия для анализа рисков инвестиционного проекта определены чистая текущая стоимость проекта (NPV), (таблица

8), и внутренняя норма доходности (IRR), (таблица 9), с учетом различных базовых отклонений выбранных факторов риска - объема реализации, цены на сырье и условия финансирования.

По данным таблицы 8 можно сделать вывод о наиболее критических факторах инвестиционного проекта, в нашем случае

критическим фактором оказался физический объем вырабатываемой электроэнергии. В дальнейшем при принятии проекта необходимо провести детальный анализ чувствительности по факторам, влияющим на изменения объема реализации. Результаты проведенного анализа чувствительности показателя IRR приведены в таблице 9.

Таблица 8 - Анализ чувствительности инвестиционного проекта по NPV
Table 8 - Analysis of the sensitivity of an investment project by NPV

Отклонение от базового значения, %	NPV при различных отклонениях от базового значения		
	Объем выработки продукции, тыс. тенге	Цена на сырье, тыс. тенге	Лизинговый платеж, тыс. тенге
-30%	-3 083,60	6 914,54	6 121,97
-15%	1 073,34	6 372,41	5 676,12
0%	5 839,24	5 839,24	5 839,24
15%	9 387,20	4 088,13	4 784,42
30%	13 544,14	3 254,99	4 338,57

Примечание – Источник [14]

Таблица 9 - Анализ чувствительности инвестиционного проекта по IRR
Table 9 - Analysis of the sensitivity of the investment project by IRR

Отклонение от базового значения, %	IRR при различных отклонениях от базового значения		
	Объем выработки продукции	Цены на сырье	Лизинговый платеж
-30%	2,00%	41,99%	41,28%
-15%	21,68%	40,04%	39,68%
0%	41,46%	41,46%	41,46%
15%	52,56%	36,05%	36,42%
30%	65,81%	34,01%	34,75%

По данным таблицы 9 показана зависимость от физического объема выработки электроэнергии. Вследствие чего в ходе реализации проекта следует уделить больше внимания совершенствованию внутреннего менеджмента предприятия и ввести специальные меры по повышению производительности. Так же можно выделить незначительную зависимость показателей IRR и NPV от фактора материальных издержек, устранение которого целесообразно путем улучшения отношения с поставщиками, заключив долгосрочные контракты, позволяющие, возможно, снизить закупочную цену сырья.

Анализ чувствительности очень нагляден, однако главным его недостатком является то, что анализируется влияние только одного из факторов, а остальные считаются неизменными. На практике же обычно изменяются сразу несколько показателей. Оценить подобную ситуацию и скорректировать NPV и IRR проекта на величину риска помогает сценарный анализ. Рассмотрим три возможных сценария (таблица 10): пессимистический - 25%; наиболее вероятностный - 50% и оптимистический - 25%. Для каждого из сценария рассчитаем NPV и IRR [13].

Таблица 10 - Анализ сценариев (тыс. тенге)**Table 10** - Scenario analysis (thousand tenge)

Сценарий	Вероятность, %	Факторы риска			NPV проекта	IRR проект, %
		Объем выработки	Цены на сырье	Лизинговый платеж		
Пессимистический	-25%	5 486,40	0,16	870,50	-51,31	16,77
Наиболее вероятностный	50%	7 315,20	0,22	1 160,66	5 839,24	41,50
Оптимистический	25%	9 144,00	0,27	1 450,83	10 511,85	56,30

Проект считается устойчивым, если при всех сценариях он оказывается эффективным и финансово реализуемым, в нашем случае при реализации пессимистического сценария возможны неблагоприятные последствия, которые можно устранить мерами, предусмотренными организационно-экономическим механизмом проекта.

Согласно проведенному расчету, связанному с критерием NPV - 67,4%, риск приходится на единицу дохода. При расчете коэффициента вариации внутренней доходности

проекта его значение свидетельствует о том, что на 1% ожидаемой доходности приходится 0,54 единиц риска. Столь высокий риск компенсируется высокой доходностью проекта.

В таблице 11 показана зависимость от физического объема выработки электроэнергии. Вследствие чего в ходе реализации проекта следует уделить больше внимания совершенствованию внутреннего менеджмента предприятия и ввести специальные меры по повышению производительности.

Таблица 11 - Анализ чувствительности инвестиционного проекта по IRR (%)**Table 11** - Analysis of the sensitivity of the investment project by IRR (%)

Отклонение от базового значения, %	IRR при различных отклонениях от базового значения		
	Объем выработки продукции	Цены на сырье	Лизинговый платеж
-30%	2,00%	41,99%	41,28%
-15%	21,68%	40,04%	39,68%
0%	41,46%	41,46%	41,46%
15%	52,56%	36,05%	36,42%
30%	65,81%	34,01%	34,75%

Можно выделить незначительную зависимость показателей IRR и NPV от фактора материальных издержек, устранение которого целесообразно путем улучшения отношения с поставщиками, заключив долгосрочные контракты, которые возможно позволят снизить закупочную цену сырья. Анализ чувствительности очень нагляден, однако главным его недостатком является то, что анализируется влияние только одного из факторов, а остальные считаются неизменными. На практике же обычно изменяются сразу несколько показателей. Оценить подобную ситуацию и скорректировать NPV и IRR проекта на величину риска помогает сценарный анализ.

Обсуждение

Приоритетом развития по результатам внедрения инновационного проекта для предприятия является долгосрочное развитие прямых экономических связей с потенциальными потребителями данного вида продукции, потому что установление надежных и постоянных связей позволяет создавать условия для стабильного наращивания объемов производства по оговоренной номенклатуре металлургического оборудования.

Освоив производство ковша большой емкости V-8 м³, предприятие откроет новые перспективы. При выпуске уникальных ковшей внимание заказчиков можно привлечь тем, что производительность ковша объемом 8 м³

возрастает, так как рабочая емкость сварного ковша увеличивается до 12500 кг, или на 44%. Это позволит предприятиям-заказчикам увеличить выплавку ферросплавов в единицу времени, т.е. повысить производительность металлургического оборудования, задействованного в производстве. Выпуск данной продукции является прибыльным и рентабельным, поэтому в условиях предприятия данный факт является резервом увеличения доходов от производства сварных ковшей.

При этом, необходимо отметить следующие направления повышения эффективности деятельности предприятия: повышение в общем объеме товарной продукции удельного веса рентабельных видов продукции; увеличение объемов производства за счет освоения нового вида продукции, расширение возможностей для сбыта новой продукции, за счет повышения технических характеристик ковшей. Для осуществления проекта потребуется произвести ремонт цеха и закупить оборудование.

Для снижения уровня влияния рисков, необходимо применение взаимодополняющих путей: меры, обеспечивающие выполнение контрактных обязательств на стадии заключения контрактов, и контроль управленческих решений в процессе реализации проекта. Первый путь в мировой практике осуществляется выбором следующих вариантов действий:

- страхование;
- обеспечение (в случае кредитного договора) в форме залога, гарантий, поручительств, неустойки или удержания имущества должника;
- поэтапное разделение процесса удержания ассигнований проекта;
- диверсификация инвестиций.

Варианты управленческих решений в целях снижения риска могут осуществляться следующими приемами:

- резервирование средств на покрытие непредвиденных расходов;
- реструктурирование кредитов.

В связи с тем, что рынок страхования проектных рисков еще плохо развит в Казахстане, снижение риска на данном предприятии возможно с помощью создания резервного фонда на покрытие непредвиденных расходов. Оно предусматривает установление соотношения между потенциальными рисками, изменяющими стоимость проекта, и размером расходов, связанных с преодолением нарушений в ходе его реализации.

Зарубежный опыт допускает увеличение стоимости проекта от 7 до 12% за счет резервирования на форс-мажор [15]. Казахстанские эксперты рекомендуют следующие нормы непредвиденных расходов, представленных в таблице 12.

Таблица 12 - Рекомендуемые нормативы резервов на непредвиденные расходы
Table 12 - Recommended ratios of provisions for contingencies

Вид затрат	Изменение непредвиденных расходов, %
Затраты/продолжительность работ казахстанских исполнителей	+ 20
Затраты/продолжительность работ иностранных исполнителей	+ 10
Увеличение прямых производственных затрат	+ 20
Снижение производства	- 20
Увеличение процента за кредит	+ 20

Примечание – Источники [15], [16]

Кроме резервирования на форс-мажорные обстоятельства необходимо создание системы резервов на предприятии для оптимального управления денежными потоками. Речь идет о формировании резервного фонда, фонда погашения безнадежной дебиторской задолженности, поддержание оптимального уровня материальных запасов и нормативного остатка денежных средств и их эквивалентов.

Резервирование средств является, по сути, самострахованием предприятия. При этом следует иметь в виду, что страховые резервы во всех их формах хотя и позволяют быстро возместить понесенные потери, однако «замораживают» использование достаточно ощутимой суммы инвестиционных ресурсов. Повысить финансовую надежность проекта и финансовую устойчивость предприятия можно, предусмотрев реализацию следующих мероприятий по оптимизации структуры источников финансирования, а именно:

- величины производственных запасов;
- незавершенного производства;
- запасов готовой продукции;
- уменьшение дебиторской задолженности;
- превышение кредиторской задолженности над дебиторской с целью покрытия недостатка оборотных средств;
- формирование финансовых резервов, позволяющих временно ослаблять финансовую напряженность;
- привлечение дополнительных кредитов на временное пополнение оборотных средств;
- увеличение прибыльности деятельности (снижение затрат);
- ускорение оборачиваемости средств.

Планирование указанных мероприятий потребует корректировки исходной информации, необходимой для расчетов эффективности проекта, и приведет к изменению не только финансовой надежности проекта, но и показателей экономической эффективности

Заключение

Результаты настоящей статьи и проведенное исследование по инновационному преобразованию вакуумного производства на предприятиях машиностроения на основе реализации нового инвестиционно-инновационного проекта, позволило сделать следующие выводы:

1. Очевидно, что эффективность реализации инвестиционных проектов с инновационными составляющими влияет на организацию управления затратами и финансовый результат деятельности предприятия в целом. При этом эффективность управления затратами на производстве влияет на финансовую устойчивость предприятия, его ликвидность, платежеспособность, деловую активность и рентабельность. Выбор источника финансирования играет значительную роль при формировании обоснования эффективности проекта, который позволит увеличить прибыль предприятия и снизить затраты.

2. Для того чтобы окончательно принять управленческое решение о принятии проекта необходимо оценить как инвестиционный проект повлияет на финансовую устойчивость предприятия, на снижение затрат на производство и реализацию продукции предприятия, на котором он реализуется.

3. На основе показателей финансово-хозяйственной деятельности АО «Востокмашзавод» можно констатировать, что анализ финансовой устойчивости показал, что коэффициент обеспеченности собственными сред-

ствами с каждым годом становится ниже, что говорит о нехватке собственных средств в оборотном капитале. В целях обеспечения устойчивости собственных средств был предложен инвестиционный проект вакуумного производства продукции машиностроения, направленный на снижение затрат, через метод повышения технического уровня производства. Суть проекта заключается в покупке оборудования с помощью, которого предприятие внедрит в свое производство изготовление нового вида продукции (сварного ковша М 720-484).

4. Для обоснования принятия проекта на реализацию была проведена оценка его экономической и финансовой эффективности. На основании расчетов показателей экономической эффективности инвестиционного проекта, которые характеризуются положительными тенденциями развития деятельности предприятия. Срок окупаемости инвестиционного проекта для инновационного преобразования вакуумного оборудования составит 3,5 года, при этом, ожидаемая доходность от реализации проекта прогнозируется на уровне 30,2% от общих вложенных финансовых средств. Следовательно, данный факт обеспечит достаточно высокую прибыльность инвестиционного проекта.

Внедрение инновационной продукции показало, что с помощью инновационного проекта АО «Востокмашзавод» улучшает деятельность в области качества и объема выпускаемой продукции, снижая затраты на производство, себестоимость производства, что позволяет инвестировать свободные денежные средства в перспективу развития и удержания устойчивости развития в условиях глобальных кризисов экономики. Улучшение финансовых результатов исследуемого объекта за счет нового проекта приведет к снижению рисков остановки производства, обеспечит увеличение производительности в условиях цифровой конкуренции, прибыльности проекта, доли собственного капитала предприятия и тем самым повышению его финансовой устойчивости.

Список использованных источников

1. Thurner, M., Glaune, P. (2020). Innovative Technologies for Market Leadership, 107-117.
2. Алексеев А.Н. (2014). Государственное регулирование инвестиционной деятельности в машиностроении России В сборнике: Инновационные технологии и экономика в машиностроении Сборник трудов V Международной

научно-практической конференции. Томский политехнический университет, 97-101.

3. Празднов Г.С. (2017). Инновации в машиностроении: цель, проблемы, эффективность. Креативная экономика, 11(12), 1389-1398. doi: 10.18334/ce.11.12.38649

4. Тулеметова А.С., Жанакова Н.Н. (2019). Анализ основных тенденций развития машиностроения в мире и Казахстане. Экономика: стратегия и практика, 3(14), 99-112.

5. Пивоваров Р.А. (2017). Оценка эффективности инвестиционного проекта. Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы VI Междунар. науч. конференции, 22-25. [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/263/13247/> (дата обращения: 08.12.2021)

6. Тимофеева Т.В., Снатенков А.А. (2007). Оценка инвестиционной привлекательности регионов РФ. Труды V Всероссийской конференции молодых ученых по институциональной экономике. Екатеринбург, 187-190.

7. Борисов В.Н., Почукаева О.В. (2013). Инновационное развитие машиностроения. Проблемы прогнозирования, 3, 38-51.

8. Борисов В.Н., Почукаева О.В. (2016). Эффективность инновационной и инвестиционной деятельности в машиностроении: методы оценки и измерения. Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, 3, 209-225.

9. Организация Объединенных Наций по промышленному развитию (ЮНИДО). [Электронный ресурс]. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/371045> (дата обращения: 08.12.2021)

10. Нурмухаметов Н.Н. (2021). Экономическая эффективность инновационного развития предприятия (на примере АО «Усть-Каменогорский арматурный завод»). Вестник университета «Туран», 1(89), 23-30.

11. Матузова И. В. (2012). Методика оценки инновационного потенциала промышленного предприятия. Теоретическое обоснование стратегий инновационного развития промышленных предприятий. Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина, 3, 87-97.

12. Дубровина Н.А. (2021). Вестник Самарского университета. Экономика и управление, 12(1), 108-115.

13. Отчет о финансово-хозяйственной деятельности АО «Востокмашзавод» за 2015-2020 гг

14. Кайгородцев А.А. (2004). Финансовый анализ деятельности предприятия: учебное пособие, 75-77.

15. Зимакова Л.А. (2005). Сборник задач по бухгалтерскому управленческому учету. М.: Крокус, 97-98.

16. Мальцева Ю.Н. (2017). Инвестиции: конспект лекций. [Электронный ресурс]. URL: <https://econ.wikireading.ru/16232> (дата обращения: 08.12.2021)

17. Wee D., Kelly R., Cattell J., Breunig M. (2015). Industry 4.0 how to navigate digitization of the manufacturing sector. McKinsey Digital, 3-31.

References

1. Thurner, M., Glaune, P. (2020). Innovative Technologies for Market Leadership, 107-117.

2. Alekseyev, A.N. (2014). Gosudarstvennoye regulirovaniye investitsionnoy deyatelnosti v mashinostroyenii Rossii V sbornike: Innovatsionnyye tekhnologii i ekonomika v mashinostroyenii Sbornik trudov V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Tomskiy politekhnicheskii universitet, 97-101. (In Russ.)

3. Prazdnov, G.S. (2017). Innovatsii v mashinostroyenii: tsel', problemy, effektivnost' Kreativnaya ekonomika, 11(12), 1389-1398. doi: 10.18334/ce.11.12.38649 (In Russ.)

4. Tulemetova, A.S., Zhanakova, N.N. (2019). Analiz osnovnykh tendentsiy razvitiya mashinostroyeniya v mire i Kazakhstane. Ekonomika: strategiya i praktika, 3(14), 99-112. (In Russ.)

5. Pivovarov, R.A. (2017). Otsenka effektivnosti investitsionnogo proyekta. Problemy i perspektivy ekonomiki i upravleniya: materialy VI Mezhdunar. nauch. konferentsii, 22-25. [Electronic resource]. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/263/13247/> (date of access: 08.12.2021) (In Russ.)

6. Timofeyeva, T.V., Snatenkov, A.A. (2007). Otsenka investitsionnoy privlekatel'nosti regionov RF. Trudy V Vserossiyskoy konferentsii molodykh uchenykh po institutsional'noy ekonomike. Yekaterinburg, 187-190. (In Russ.)

7. Borisov, V.N., Pochukayeva, O.V. (2013). Innovatsionnoye razvitiye mashinostroyeniya. Problemy prognozirovaniya, 3, 38-51. (In Russ.)

8. Borisov, V.N., Pochukayeva, O.V. (2016). Effektivnost' innovatsionnoy i investitsionnoy deyatelnosti v mashinostroyenii: metody otsenki i izmereniya. Nauchnyye trudy: Institut narodnokhozyaystvennogo prognozirovaniya RAN, 3, 209-225. (In Russ.)

9. Organizatsiya Ob'yedinennykh Natsiy po promyshlennomu razvitiyu (UNIDO). [Electronic resource]. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/371045> (date of access: 08.12.2021)

10. Nurmukhametov, N.N. (2021). Ekonomicheskaya effektivnost' innovatsionnogo razvitiya predpriyatiya (na primere AO «Ust'-Kamenogorskiy armaturnyy zavod»). Vestnik universiteta «Turan», 1(89), 23-30. (In Russ.)

11. Matuzova, I.V. (2012). Metodika otsenki innovatsionnogo potentsiala promyshlennogo predpriyatiya. Teoreticheskoye obosnovaniye strategiy innovatsionnogo razvitiya promyshlennykh predpriyatiy. Vestnik LGU im. A. S. Pushkina, 3, 87-97. (In Russ.)

12. Dubrovina, N.A. (2021). Vestnik Samarskogo universiteta. Ekonomika i upravleniye, 12(1), 108-115. (In Russ.)

13. Otchet o finansovo-khozyaystvennoy deyatelnosti AO «Vostokmashzavod» za 2015-2020 gg. (In Russ.)

14. Kaygorodtsev, A.A. (2004). Finansovyy analiz deyatelnosti predpriyatiya: uchebnoye posobiye, 75-77. (In Russ.)

15. Zimakova, L.A. (2005). Sbornik zadach po bukhgalterskomu upravlencheskomu uchetu. M.: KroKus, 97-98. (In Russ.)

16. Mal'tseva YU.N. (2017). Investitsii: konspekt lektsiy. [Electronic resource]. URL: <https://econ.wikireading.ru/16232> (date of access: 08.12.2021)

17. Wee, D., Kelly, R., Cattell, J., Breunig, M. (2015). Industry 4.0 how to navigate digitization of the manufacturing sector. McKinsey Digital, 3-31.

Information about the authors

* **Nurbakhyt N. Nurmukhametov**- Acting Professor of the Department of Management, NJSC L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>

Altyn B. Amerkhanova - Acting Associate Professor of the Department of Management, NJSC L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, e-mail: a_ab85@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0465-272X>

Karlygash T. Auezova - Acting Associate Professor of the Department of Management, NJSC L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, e-mail: karlygash.auezova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Нұрмұхаметов Н.Н.** – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті KEAҚ, менеджмент кафедрасының профессор м.а., Қазақстан, e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>

Амерханова А.Б. – «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті KEAҚ, менеджмент кафедрасының доцентінің м.а., Қазақстан, e-mail: a_ab85@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0465-272X>

Ауезова Қ.Т. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті KEAҚ, менеджмент кафедрасының доцентінің м.а., Қазақстан, e-mail: karlygash.auezova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>

Сведения об авторах

* **Нурмухаметов Н.Н.** - и.о. профессора кафедры «Менеджмент» НАО Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>

Амерханова А.Б. – и.о. доцента кафедры «Менеджмент», НАО Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: a_ab85@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0465-272X>

Ауезова Қ.Т. – и.о. доцента кафедры «Менеджмент» НАО Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: karlygash.auezova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-34-45>

MPHTI 06.73.35

JEL G15, G23, F65

Assessment of the entry of the Moscow Exchange into the capital of the Kazakhstan Stock Exchange in the context of integration

Lyailya A. Baibulekova¹, Nazym K. Zaitenova^{1*}, Gulmira S. Sugirova²

¹ K. Sagadiev University of International Business, 8A Abaya Ave., 050010, Almaty, Kazakhstan

² Al-Farabi Kazakh National university, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan

Abstract

This article an attempt was made to assess the entry of the Moscow Exchange in the capital of the Kazakhstan Stock Exchange as one of the alternative ways to enhance the country rankings of Kazakhstan and entering developing countries. For the study, methods of cognition, economic analysis and comparisons, study of documents, etc. Materials were used. An institutional approach was also applied, and in assessing country risk were used by the methods of widely well-known international rating agencies MSCI and FTSE Group. The scientific and information base was scientific publications of foreign and domestic scientists, as well as regulatory acts of Kazakhstan. Based on monitoring and analyzing existing country risk calculation methodologies, the MSCI indices, according to which the Republic of Kazakhstan in 2017 are chosen as banchmark. Awarded the «Frontier Market» rating. The key goals of cooperation and the entry of the Moscow Exchange in the capital of the Kazakhstan Stock Exchange were revealed. A qualitative and quantitative analysis of the Investor Base of the Moscow Exchange for the attractiveness of assets as a key determinant of its liquidity is carried out. It was concluded that according to the current market position, the influx of even 1% of the average monthly trading volume of retail investors on MOEX (20 billion tenge) on the KASE stock exchange market will lead to an increase in the volume of trading in KASE individuals four times.

Keywords: economy, stock market, stock exchange, share liquidity, capitalization, strategy and practice, investor base, EAEU, integration

For citation: Baibulekova, L.A., Zaitenova, N.K., & Sugirova, G.S. (2021). Assessment of the entry of the Moscow Exchange into the capital of the Kazakhstan Stock Exchange in the context of integration. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 34-45, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-34-45>

* **Corresponding author: Zaitenova N.K.** - PhD, K. Sagadiev University of International Business, 8A Abaya Ave., 050010, Almaty, Kazakhstan, 87759532345, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 25.06.2021

The article approved for publication: 21.07. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Мәскеу биржасының интеграция жағдайында Қазақстан қор биржасының капиталына кіруін бағалау

Байбөлекова Л.Ә.¹, Зайтенова Н.К.^{1*}, Сүгірова Г.С.²

¹ К. Сагадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Абай даңғ., 8А, 050010, Алматы, Қазақстан Республикасы

² әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, 050040, Алматы, Қазақстан Республикасы

Түйін

Бұл мақалада Мәскеу биржасының Қазақстан қор биржасының капиталына Қазақстанның елдік рейтингін көтерудің және дамушы елдерге қатарына кірудің балама жолдарының бірі ретінде баға беруге әрекет жасалды. Зерттеу үшін таным әдістері, экономикалық талдау және салыстыру, құжаттарды зерттеу және т.б. материалдар қолданылды. Сондай-ақ институционалдық тәсіл қолданылды, ал елдік тәуекелді бағалау кезінде кеңінен танымал MSCI және FTSE Group халықаралық рейтинг агенттіктерінің әдістемелері пайдаланылды. Шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми жарияланымдары, сондай-ақ Қазақстанның Нормативтік-құқықтық актілері ғылыми және ақпараттық база болып табылды. Деректер көзі Қазақстан қор биржасының, Мәскеу биржасының ресми ақпараты болды. Елдік тәуекелді есептеудің қолданыстағы әдіснамаларын мониторингілеу және талдау негізінде бэнчмарк ретінде ең танымал болып таңдалды және елдік рейтингті айқындау MSCI индекстері болып табылады, оған сәйкес 2017 жылы Қазақстан Республикасына. «Frontier market» рейтингі берілді. Ынтымақтастықтың және Мәскеу биржасының Қазақстан қор биржасының капиталына кіруінің негізгі мақсаттары анықталды. Бұл ынтымақтастық мақсаттары инвесторларға, кәсіби инвесторларға және тұтастай алғанда бүкіл ел экономикасына пайда әкеледі. Мәскеу биржасының инвестициялық базасына оның өтімділігінің негізгі детерминанты ретінде активтердің тартымдылығына сапалы және сандық талдау жүргізілді. Нарықтың ағымдағы жағдайы бойынша бөлшек инвесторлардың MOEX-тегі орташа айлық сауда көлемінің 1%-ы (20 млрд. теңге). Биржаның биржалық нарығына KASE жеке тұлғаларының сауда-саттық көлемінің төрт есе артуына алып келеді. Акциялар өтімділігі өсуінің оң әсеріне баға берілді алынған нәтижелерді қолдану саласы қазақстандық қор нарығы болып табылады.

Түйін сөздер: экономика, қор нарығы, қор биржасы, акциялардың өтімділігі, капиталдандыру, стратегия және тәжірибе, инвесторлық база, ЕАЭО, интеграция

Дәйексөз алу үшін: Байбөлекова Л.Ә., Зайтенова Н.К., Сүгірова Г.С. (2021). Мәскеу биржасының интеграция жағдайында Қазақстан қор биржасының капиталына кіруін бағалау. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 34-45, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-34-45>

* **Хат-хабаршы авторы:** Зайтенова Н.К. - PhD, К. Сагадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Абай даңғ., 8А, 050010, Алматы қ., Қазақстан, 87759532345, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 25.06.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 21.07.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Оценка вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи в условиях интеграции

Байбулекова Л.А.¹, Зайтенова Н.К.^{1*}, Сугирова Г.С.²

¹ Университет международного бизнеса имени К. Сагадиева, пр. Абая 8а, 050010, Алматы, Казахстан

² Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Аннотация

В данной статье произведена попытка дать оценку вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи как одного из альтернативных путей повышения странового рейтинга Казахстана и вхождения в развивающиеся страны. Для проведения исследования использовались методы познания, экономического анализа и сравнения, исследование документов и пр. материалов. Также применялся институциональный подход, а при оценке странового риска использовались методики широко известных международных рейтинговых агентств MSCI и FTSE Group. Научной и информационной базой явились научные публикации зарубежных и отечественных ученых, а также нормативно-правовые акты Казахстана. Источниками данных послужили официальная информация Казахстанской фондовой биржи, Московской биржи. На основе мониторинга и анализа существующих методологий расчета странового риска выбран самый популярный в качестве бэнчмарка и определения странового рейтинга являются индексы MSCI, согласно которому в 2017 году Республике Казахстан присвоен рейтинг «Frontier market». Выявлены ключевые цели сотрудничества и вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи. Данные цели сотрудничества выгоды инвесторам, профессиональным инвесторам и, в целом, всей экономике страны. Проведен качественный и количественный анализ инвесторской базы Московской биржи на предмет привлекательности активов как ключевого детерминанта его ликвидности. Сделан вывод, что по текущему положению рынка, приток даже 1% от среднемесячного объема торгов розничных инвесторов на MOEX (20 млрд. тенге) на биржевой рынок KASE приведет к увеличению объема торгов физических лиц KASE в четыре раза. Дана оценка положительного влияния роста ликвидности акций. Областью применения полученных результатов является казахстанский фондовый рынок.

Ключевые слова: экономика, фондовый рынок, фондовая биржа, ликвидность акции, капитализация, стратегия и практика, инвесторская база, ЕАЭС, интеграция

Для цитирования: Байбулекова Л.А., Зайтенова Н.К., Сугирова Г.С. (2021). Оценка вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи в условиях интеграции. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 34-45, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-34-45>

* **Корреспондирующий автор:** Зайтенова Н.К. - PhD, Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, пр. Абая 8а, 050010, Алматы, Казахстан, 87759532345, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 25.06.2021

Принято решение о публикации: 21.07.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Фондовый рынок Республики Казахстан считается крайне спекулятивным, имеющим большую зависимость от внешних инвестиций, при этом недостаточно ликвидный и емкий [1]. А из-за страновых рисков финансовые инструменты торгуются на нем с большим дисконтом, чем такие же аналоги развитых (Developed) и развивающихся (Emerging) площадок [2].

Вопросы повышения рейтинга страны для Казахстана являются актуальными. Международные рейтинговые агентства FTSE и MSCI отнесли Казахстан к формирующимся рынкам (Frontier markets) [3-5]. Одним из альтернативных путей повышения рейтинга и включение Казахстана в развивающиеся рынки является интеграция в условиях ЕАЭС Казахстанской фондовой биржи (KASE) с Московской фондовой биржей (MOEX), которая находится в международном классификаторе рангом выше.

В октябре 2018 года было заключено соглашение между KASE и MOEX о стратегическом сотрудничестве и вхождении Московской биржи путем поэтапного приобретения (до 20%) доли Казахстанской биржи. Результатом первого этапа (январь 2019 года) явилось приобретение MOEX 3,32% акций KASE. Сегодня эта цифра составляет 13,1% [6].

Цели сотрудничества:

- 1) взаимный доступ к фондовым площадкам обеих стран отечественным и российским участникам биржевой торговли;
- 2) снизить рыночные риски и повысить надежность инфраструктуры посредством развития института центрального контрагента;
- 3) создание новых биржевых инструментов, что повысит эффективность отечественного фондового рынка, управление рисками и пр. посредством использования экспертиз и торгово-клиринговой системы Московской биржи;
- 4) использовать опыт MOEX при проведении IPO АО «Казахстанская фондовая биржа».

Первая цель выгодна для участников фондового рынка – эмитентам и инвесторам, а значит и всей экономике Республики Казахстан. С декабря 2019 года на KASE приступила к действию новая российская торгово-клиринговая система ASTS+ и, разработанный на ее основе, Центральный контрагент. Это подтверждает реализацию второй и третьей целей, которые имеют положительный эффект для профессиональных участников рынка ценных бумаг и инвесторов. Для достижения

четвертой цели еще необходимо выполнения комплекса мероприятий и носит долгосрочный характер. Успешность ее выполнения станет действительно интересным инвесторам.

Цель данного исследования – дать оценку:

- потенциального притока инвесторской базы с Московской биржи для казахстанских компаний;
- положительного влияния роста ликвидности и капитализации казахстанских компаний;
- интереса акций казахстанских компаний со стороны российских инвесторов.

Литературный обзор и методология

В современных условиях существования экономики Республики Казахстан (РК) особую актуальность приобретают проблемы деятельности участников отечественного фондового рынка, а также вопросы с позиции интеграционных процессов.

Необходимо отметить, что в мировой финансовой системе ключевая роль отведена фондовому рынку благодаря процессам интеграции и глобализации. А наличие крупных игроков привело к необходимости слияния менее крупных биржевых площадок, которое естественным образом ведет к их интеграции.

На исследовательскую тему по факторам финансовой интеграции фондовых рынков существуют большое количество работ. Данные исследования отражают разные стороны интеграции фондовых площадок и их влияние друг на друга.

Так, в работе М.А. Авилкиной (2014) рассматриваются вопросы глобализации (интеграции) в рамках единого биржевого пространства Казахстана, Российской Федерации (РФ) и Белоруссии [7]. Изучены серьезные асимметрии в конкуренции и диспропорции по биржевым инструментам и капитализации фондовых рынков. Помимо проблем в законодательных ограничениях выделяются вопросы нерыночного ценообразования биржевых инструментов и низкая их ликвидность и др. Это проблемы препятствуют возможностям выхода на взаимные рынки, и, соответственно, увеличению количества и объема сделок на фондовых площадках данных стран. Актуальным является и возможность участия на биржевых площадках только профессиональных инвесторов.

В работе Н. Максимчук и В. Морий (2012) на примере РФ и РК рассмотрены вопросы взаимодействия и интеграции торговых площадок Московской биржи (MOEX), РТС и Казахстанской фондовой биржи KASE [8].

Работа М.А. Милевской (2009) посвящена исследованию интеграционных процессов развитых фондовых рынков мира за годы, начиная с 2000г. [9], где анализируются способы их объединения. Рассмотрены объединения таких мировых площадок как: NYSE (Нью-Йоркская фондовая площадка) с Euronext (европейской фондовой биржей), LSE (Лондонская фондовая биржа) с Borsa Italiana (Миланской фондовой площадкой), Nasdaq (Американская компьютерная биржа) с OMX (Шведская фондовая площадка) и пр. Выявлены автором два способа объединения – официальный (заключение между биржами ряда договоров) и неофициальный (тесное сотрудничество). Автором дополнительно выделены два способа интеграции – кооперация (альянс или союз) и слияние / поглощение.

Еще в одной работе А.А. Хрысовой (2011) проведен динамический анализ развивающихся фондовых рынков и влияния на них мирового финансового кризиса 2008 года [10]. Отмечено, что среди фондовых бирж Казахстана, России и Белоруссии KASE пострадала меньше всего и включена в S&P/IFCG Frontie Indices, что рассматривает глобализационные процессы через диверсификацию портфеля и стратегии инвестирования.

Исследования по интеграции фондовых площадок носят описательный характер событий. Исследований и научных работ с использованием большого объема статистических данных по объемам торгов, списка и цен биржевых инструментов практически нет. К тому же интеграционные процессы стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС), идут полным ходом. Принято Решение Высшего Евразийского экономического совета № 20, от 01.10.2019 г. «О Концепции формирования общего финансового рынка (ОФР) ЕАЭС», а научных исследований, посвященных оценке влияния интеграционных

процессов, касаемых отечественного фондового рынка тоже пока нет. В данном утвержденном Решении основными направлениями формирования ОФР является «обеспечение взаимного доступ участников..., развитие инфраструктуры ОФР и пр.» [11].

В данной статье произведена попытка дать оценку вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи как одного из альтернативных путей повышения странового рейтинга Казахстана и вхождения в развивающиеся страны в условиях интеграции и формирования общего биржевого пространства ЕАЭС.

Методологическую основу составили методы познания, экономического анализа и сравнения, исследование документов и пр. материалов. В процессе исследования применялся институциональный подход. Так, при оценке странового риска использовались методики широко известных международных рейтинговых агентств MSCI и FTSE Group.

Научной и информационной базой явились научные публикации зарубежных и отечественных ученых, а также нормативно-правовые акты Казахстана. Источниками данных послужили официальная информация Казахстанской фондовой биржи, Московской биржи, материалы международных рейтинговых агентств FTSE и MSCI, Национального банка Республики Казахстан, Центрального банка России, компьютерной системы Bloomberg и др.

Результаты и обсуждения

Привлекательность актива является ключевым детерминантом ликвидности [12]. Но, при отсутствии необходимого качества и количества инвесторской базы, он может сместиться на второй план. По сравнению с KASE развитой базой инвесторов может похвастаться MOEX (рисунок 1).

Рисунок 1 – Розничные инвесторы

Figure 1 - Retail Investors

Примечание - Источники [13, 14]

Как видно из рисунка, на MOEX общее количество частных инвесторов составило 3 500 тыс. человек, при объеме накоплений населения свыше 5 трлн. российских рублей в ценных бумагах. Одновременно в Центральном депозитарии KASE количество лицевого счетов физических лиц составило 119 тысяч или почти в 30 раз меньше, чем аналогичный показатель в России [13].

Однако только по количеству инвесторов нельзя судить о степени их вовлеченности в биржевые торги. С января по ноябрь 2019 года объем торгов на вторичном рынке акций MOEX достиг 11 трлн рублей, а доля розничных инвесторов в данном сегменте стабильно держится выше 30% [14]. Соответственно, население России в среднем ежемесячно заключает сделки на сумму свыше 330 млрд рублей (2 трлн тенге при биржевом курсе 6,05 тенге за рубль). В то же время среднемесячный объем торгов физических лиц

на вторичном рынке акций KASE за девять месяцев 2019 года составил 6,7 млрд тенге [13]. Выходит, что население России торгует более чем в 300 раз больше, чем жители Казахстана.

Разница действительно внушительная, и она потенциально продолжит свое увеличение. Из последних рыночных трендов особенно важным является заметное снижение ключевой ставки Центрального Банка России – за последние полгода (с июня по декабрь 2019 года) она была снижена на полтора процента (рисунок 2). Вслед за ключевой ставкой коммерческие банки снизили доходности депозитов, что стало стимулом перетока накоплений населения с депозитов в ценные бумаги. Дополнительным фактором на сайте Банка России указывается «развитие цифровых технологий и сервисов удаленной идентификации, внедренных на российском финансовом рынке и предоставляющих возможность открыть брокерский счет, не выходя из дома» [14].

Рисунок 2 – Ключевая ставка Банка России в 2019 году и депозитная ставка БВУ, % годовых
Figure 2 - The key rate of the Bank of Russia in 2019 and the deposit rate of STB, % per annum

Примечание - Источники [15]

Таким образом, можно сделать вывод, что по текущему положению рынка, приток даже 1% от среднемесячного объема торгов розничных инвесторов на MOEX (20 млрд тенге) на биржевой рынок KASE приведет к увеличению объема торгов физических лиц KASE в четыре раза.

Однако для реализации потенциала притока инвесторской базы MOEX на биржевой рынок KASE необходимо включение российских брокеров в список членов KASE. В 2017 году доля нерезидентов на рынке акций составила 5,2%, в 2018 – 10,5% (сделки

совершались преимущественно в ноябре и декабре), за три квартала 2019 года доля нерезидентов достигла 21,3%. По состоянию на декабрь 2019 года в списке членов KASE числилось 23 брокера по фондовой категории, среди которых два российских – УНИВЕР Капитал (с 28.02.2017) и ООО ИК «Фридом Финанс» (с 27.02.2018).

Оценка эффекта потенциального притока инвесторской базы с Московской биржи для казахстанских компаний представлена на рисунке 3.

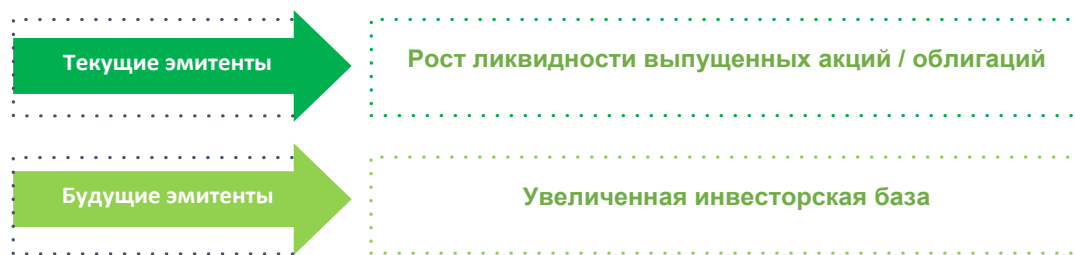

Рисунок 3 – Эффект притока инвесторской базы с Московской биржи
Figure 3 - The effect of the influx of the investor base from the Moscow Exchange

Примечание - Разработано авторами

Для действующих компаний чьи акции/облигации уже торгуются на бирже, потенциально увеличение ликвидности их ценных бумаг. Будущие же эмитенты будут обеспечены большей инвесторской базой, что позволит более эффективно размещать ценные бумаги [15].

Оценка положительного влияния роста ликвидности

Ликвидность является одним из основных атрибутов многих инвестиционных планов [16]. На рынке ценных бумаг управляющие портфелями и инвестиционные консультанты подбирают портфели в соответствии с инвестиционными горизонтами своих клиентов и ограничениями ликвидности.

Положительная оценка роста ликвидности акций является общепринятым мнением, которое объясняется рядом причин:

1. Уменьшение спреда котировок между ценами покупки-продажи. Величину спреда можно расценивать в качестве «упущенной» стоимости акций и капитализации компании [17].

2. Данных по оценке среднего спреда котировок на KASE пролистингованных ценных бумаг нет. Но по правилам биржи для маркет-мейкеров устанавливают: максимальное значение спреда – от 1 до 3%, объем обязательных котировок – 2000-3000 МРП. Фактическое значение спреда в период повышенной волатильности превышает лимит и достигает 5%, а среднее значение спредов котировок акций в 2013-2018 годах, пролистингованных и на МОЕХ, и на Лондонской бирже (LSE) не превышал 21 базисный пункт [14].

3. Казахстанский фондовый рынок считается недооцененным из-за низкой ликвидности ценных бумаг. И чем больше участников рынка будут высказывать свои мнения по поводу цены на активы, тем выше

вероятность приближения котировок акций к их справедливой стоимости.

4. Всем известно, что чем больше количество инвесторов, тем более глубже «стакан», а это позволит ограничивать манипуляции игроков и снизить риск резкой волатильности цен при заключении сделки отдельными покупателями.

5. Однако, при покупке или продаже инвесторами финансового актива большими партиями сдвигают рыночную цену в неблагоприятную для себя сторону. Чем глубже рынка, тем менее будут ощущать негативный эффект отдельные участники торгов.

6. Снижение волатильности приводит к снижению бэты-коэффициента, приводит к уменьшению стоимости капитала и росту капитализации компании. Более высокое значение бэты-коэффициента – увеличивает стоимость капитала и снижает стоимость ценных бумаг при их дисконтировании.

Потенциал роста капитализации казахстанских компаний представлен на рисунке 4.

Как мы видим из рисунка, наблюдается потенциальный эффект увеличения капитализации отечественных организаций от роста ликвидности акций.

Касательно оценки интереса акций казахстанских компаний со стороны российских инвесторов

Как было отмечено выше, первостепенным фактором, объясняющим разницу в ликвидности акций различных компаний, является привлекательность самой компании. В связи с этим встает вопрос, будут ли интересны текущие публичные и потенциально публичные компании Казахстана.

В состав премиум класса МОЕХ вошли наиболее ликвидные 15 акций российских эмитентов, которые представляют разные секторы экономики России (рисунок 5).

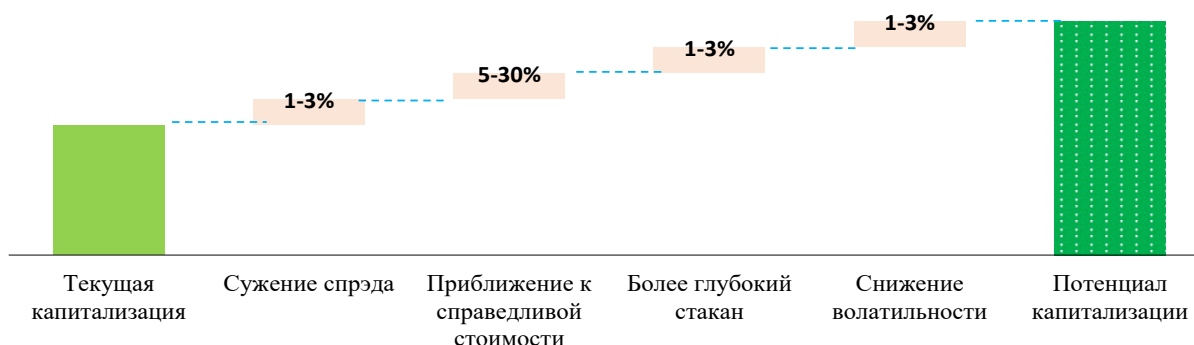

Рисунок 4 – Потенциал роста капитализации казахстанских компаний
Figure 4 - Potential for growth in the capitalization of Kazakh companies

Примечание - Источники [13]

Индекс голубых фишек MOEX	Некоторые представители Индекса KASE, приватизируемые и потенциально публичные компании Казахстана
ПАО "Газпром"	НК Казмунайгаз, Казтрансойл
ПАО "ЛУКОЙЛ"	
ПАО "НОВАТЭК"	
ПАО "НК "Роснефть"	
ПАО "Сургутнефтегаз"	
ПАО "Татнефть"	
ПАО Сбербанк	Народный банк Казахстана, Kaspi
ПАО "Северсталь"	KAZ Minerals, Казатомпром
ПАО "ГМК "Норильский никель"	
ПАО "НЛМК"	
ПАО "МТС"	Казхтелеком
X5 Retail	Magnum
ПАО "Магнит"	
Яндекс Н.В.	
АК "АЛРОСА" (ПАО)	

Рисунок 5 – Представительский список индексов бирж MOEX и KASE
Figure 5 – Representative list of indices of MOEX and KASE stock exchanges

Примечание - Источники [13, 14]

На KASE помимо долевых торгуются и долговые ценных бумаг с привлекательной доходностью [18]. Например, осенью 2019 года Министерство финансов разместили свои казначейские обязательства под проценты, свыше 9,3% годовых, в то время как ставка ОФЗ в зависимости от срока погашения варьировалась в пределах от 6,67 до 7,99% годовых.

Касательно рынка в целом спреда безрисковых кривых доходностей Казахстана и России начинаются от 5% на краткосрочных периодах до 1 года, заканчивая 2% – на долгосрочных периодах (20 лет и выше).

Некоторые аспекты валютного риска для российских инвесторов

Валютный риск резонно можно назвать основным для международных инвесторов. Высокая доходность активов, номинированных в иностранной валюте, может быть нивелирована скачками обменных курсов валют. С начала 2019 года официальный курс пары рубль / тенге вырос на 11,4% до 6,15 тенге за рубль – значительные потери для инвестора, который оценивает свою доходность в рублях.

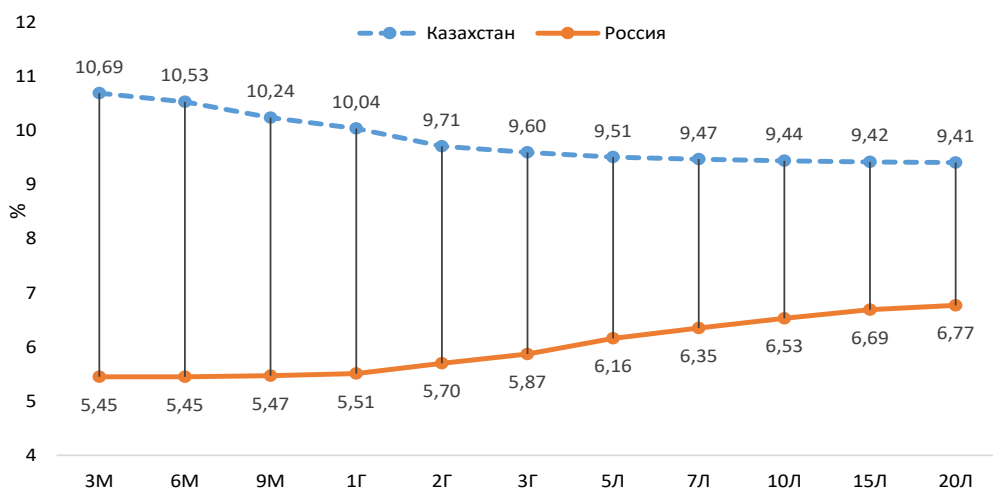

Рисунок 6 – Безрисковые кривые доходности Казахстана и России (График построен по совпадающим датам до погашения)

Figure 6 - Risk-free yield curves of Kazakhstan and Russia (The chart is built on the same dates to maturity)

Примечание - Источники [19, 20]

Однако такая динамика не является неожиданностью, поскольку есть макроэкономические предпосылки. Казахстан является перманентным нетто-импортером в торговых отношениях с Россией. Более 60% товарооборота Казахстана с Россией рассчитывается рублях. По базовым законам экономики – в долгосрочной перспективе валюта страны с дефицитом торгового баланса будет слабеть к валюте страны экспортера. Однако стоит подчеркнуть, что это касается долгосрочной перспективы, которая проходит постепенно, чего не скажешь о текущей динамике курса рубля к тенге. Тем не менее, и этому есть логичное объяснение.

Во избежание валютного арбитража кросс-курсы валют должны находиться в балансе. Отсюда должно соблюдаться равенство: $USDRUB = USDKZT / RUBKZT$ и $\Delta USDRUB = \Delta USDKZT - \Delta RUBKZT$. С момента перехода к свободно плавающему валютному режиму в Казахстане рубль стремительно стал крепнуть к тенге, отыгрывая потери предыдущих периодов и пробил отметку в 5 тенге за рубль, сохранявшуюся долгое время. При спокойном движении пары USDRUB, пара RUBKZT постепенно росла. Однако санкционное давление на Россию со стороны США ослабляло курс рубля к доллару, что отражалось в росте пары USDKZT и снижении RUBKZT. Однако с течением времени (экспертная оценка – 4 месяца) после объявления санкций, пара RUBKZT восстанавливалась. В течение всего 2019 года не приходило вестей о санкциях, а котировки

нефти находились на благоприятных уровнях. Стабильное макроэкономическое положение позволило рублю в паре с долларом достичь 17-месячного пика, а в паре с тенге отыграть потери санкций и достичь нового исторического максимума.

Таким образом, зная основные драйверы курсов валют, закладывая собственные ожидания на объясняющие факторы, можно успешно регулировать валютный риск и даже увеличивать свою доходность на разнице курсов.

Выводы

На основе проведенного исследования нами получены:

- на основе мониторинга и анализа существующих методологий расчета странового риска предложен самый популярный в качестве бэнчмарка и определения странового рейтинга – индекс MSCI, согласно которому в 2017 году Республике Казахстан присвоен рейтинг «Frontier market»;
- выявлены ключевые цели сотрудничества и вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи;
- выявлено, что данные цели сотрудничества выгодны инвесторам и, в целом, всей экономике страны;
- проведен качественный и количественный анализ инвесторской базы Московской биржи на предмет привлекательности активов как ключевого детерминанта его ликвидности;

- сделан вывод, что по текущему положению рынка, приток даже 1% от среднемесячного объема торгов розничных инвесторов на MOEX (20 млрд. тенге) на биржевой рынок KASE приведет к увеличению объема торгов физических лиц KASE в четыре раза;

- дана оценка положительного влияния роста ликвидности акций;

- построены по совпадающим датам до погашения графики безрисковых кривых доходности Казахстана и России;

- выявлены некоторые аспекты валютного риска для российских инвесторов и др.

Областью применения полученных результатов является казахстанский фондовый рынок.

Таким образом, дана оценка: потенциального притока инвесторской базы с Московской биржи для казахстанских компаний, положительного влияния роста ликвидности и капитализации казахстанских компаний и интереса акций казахстанских компаний со стороны российских инвесторов. В совокупности это дает некую оценку вхождения Московской биржи в капитал Казахстанской фондовой биржи.

Список использованных источников

1. Байбулекова Л.А. Мониторинг альтернативных методик определения странового риска для определения контуров казахстанского фондового рынка. Евразийский научный форум «Евразийская экономическая интеграция: становление и развитие» Central Asian Economic Review. – 2018. – №4. – С. 54-67.

2. Teles, V.; Andrade, J. (2017). Monetary policy and country risk. Applied Economics, Vol. (40), 2021-2028. DOI: 10.1080/00036840600949249

3. Официальный сайт международного рейтингового агентства MSCI/ In assets under management are benchmarked to MSCI indexes [Электронный ресурс] / - URL: <https://www.msci.com/index-solutions> (дата обращения 15.08.2021).

4. Официальный сайт международного рейтингового агентства MSCI/ MSCI Kazakhstan Index (USD) [Электронный ресурс] / - URL: <https://www.msci.com/documents/10199/d16d913d-caeb-4598-adac-f4a4ffdab500> (дата обращения 15.08.2021).

5. MSCI announces the results of the 2021 annual market classification review. Morgan Stanley Capital International (MSCI); 2021 [Обновлено 3 мая 2021, процитировано 20 сентября 2021]. Доступно: <https://www.msci.com/market-classification>

6. Официальный сайт АО «Национальный банк Республики Казахстан» [Электронный ресурс] / - URL: (дата обращения 05.09.2021).

7. Авилкина М.А. Интеграция фондовых рынков России, Казахстана и Белоруссии в рамках единого экономического пространства: проблемы и перспективы. Вестник Полоцкого государственного университета. – 2014. - №13. - С.78-82.

8. Максимчук Н.В., Морий В.О. Глобальные тенденции в биржевом сегменте и перспективы создания интеграционного биржевого пространства стран ЕЭП. Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – № 2. - С.25-36

9. Милевкая М.А. Международная интеграция как тенденция развития международного финансового рынка. Актуальные вопросы экономических наук. – 2009. - №8. - С.13-17.

10. Хрысева А.А. Специфика механизма инвестирования на финансовом рынке в условиях глобализации. Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2011. - №14. - С.157-163.

11. Решение Высшего Евразийского экономического совета № 20, от 1 октября 2019 года «О Концепции формирования общего финансового рынка Евразийского экономического союза» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H19B0000020> (дата обращения 15.06.2021).

12. Beck, T., Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. Journal of Banking and Finance, №28(3), 423-442. DOI : 10.1016/S0378-4266(02)00408-9

13. Официальный сайт АО «Казахстанская фондовая биржа» [Электронный ресурс] / - URL: <https://www.kase.kz/> (дата обращения 01.10.2021).

14. Официальный сайт ПАО «Московская Биржа ММВБ-РТС» [Электронный ресурс] / - URL: <https://moex.com>. (дата обращения 15.06.2021).

15. Байбулекова Л.А., Лухманова Г.К. Активизация фондового рынка Казахстана на фоне неэффективности его банковского сектора. Экономика. Профессия. Бизнес. – 2019. – №1. – С.12-19.

16. Байбулекова Л.А. и др. Повышение надежности инфраструктуры казахстанской фондовой биржи в современных условиях. Вестник Университета Туран, 1 (85), Алматы. – 2020.- С.183-187.

17. Официальный сайт ежемесячного британского журнала Euromoney [Электронный ресурс] - URL: <https://www.euromoney.com> (дата обращения 08.05.2021).

18. Байбулекова Л.А., Абсеметова Д.А., Тажибаева А. Конкурентоспособность фондового рынка Республики Казахстана. Materiály XIV mezinárodní vědecko – Praktická konference efektivní nástroje moderních věd Dubna. – Ekonomika. – 2018. – Volume 4. – С. 38-45.

19. Официальный сайт Центрального банка Российской Федерации. - URL: <https://www.cbr.ru/> (дата обращения 01.10.2021).

20. Официальный сайт поставщика финансовой информации Bloomberg [Электронный ресурс] / - <https://ru.wikipedia.org/wiki/Bloomberg> (дата обращения 05.09.2021).

References

1. Baibulekova, L.A. (2018). [Monitoring of alternative methods for determining the country risk to determine the contours of the Kazakhstani stock market]. Evrazijskij nauchnyj forum «Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija: stanovlenie i razvitie» Central Asian Economic Reshhiessh. 4, 54-67. (In Russ.)
2. Teles, V., Andrade, J. (2017). Monetary policy and country risk. Applied Economics, Vol. (40), 2021-2028. DOI: 10.1080/00036840600949249
3. Official website of the international rating agency MSCI, (2021). In assets under management are benchmarked to MSCI indehes [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://shhshhshh.msci.com/indeh-solutions> (data obrashhenija 15.08.2021).
4. Official website of the international rating agency MSCI, (2021). MSCI Kazakhstan Indeh (USD) [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://shhshhshh.msci.com/documents/10199/d16d913d-caeb-4598-adac-f4a4ffdab500> (data obrashhenija 15.08.2021).
5. MSCI announces the results of the 2021 annual market classification revieshh. Morgan Stanley Capital International (MSCI); 2021 [Obnovleno 3 maja 2021, procitirovano 20 sentjabrja 2021]. Dostupno: <https://shhshhshh.msci.com/market-classification>
6. Official website of JSC “National Bank of the Republic of Kazakhstan” (2021) [Jelektronnyj resurs]. URL: (data obrashhenija 05.09.2021).
7. Avilkina, M.A. (2014). [Integration of the stock markets of Russia, Kazakhstan and Belarus within the framework of a single economic space: problems and prospects: problemy i perspektivy]. Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universitet. 13, 78-82. (In Russ.)
8. Maksimchuk, N.V., Morij, V.O. (2012). [Global Trends in the Exchange Segment and Prospects for Creating an Integration Exchange Space of the CES Countries]. Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija. 2, 25-36. (In Russ.)
9. Milevkaja, M.A. (2009). [International integration as a trend in the development of the international financial market]. Aktual'nye voprosy jekonomicheskikh nauk. 8, 13-17.
10. Hryseva, A.A. (2011). [The specifics of the investment mechanism in the financial market in the context of globalization]. Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. 14, 157-163.
11. [Decision of the Supreme Eurasian Economic Council No. 20 of October 1, 2019]. O Konceptii formirovanija obshhego finansovogo rynka Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H19B0000020> (data obrashhenija 15.06.2021).
12. Beck, T., Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and groshhth: Panel evidence. Journal of Banking and Finance, 28(3), 423-442. DOI : 10.1016/S0378-4266(02)00408-9
13. [Official website of the Joint Stock Company “Kazakhstan Stock Exchange”]. (2021). [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://shhshhshh.kase.kz/> (data obrashhenija 01.10.2021).
14. [Official website of PJSC Moscow Exchange MICEX-RTS]. (2021). [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://moeh.com>. (data obrashhenija 15.06.2021).
15. Baibulekova, L.A., Lukhmanova, G.K. (2019). [Activation of the stock market of Kazakhstan against the background of the inefficiency of its banking sector]. Jekonomika. Professija. Biznes. 1, 12-19. (In Russ.)
16. Baibulekova, L.A. etc. (2020). [Improving the reliability of the infrastructure of the Kazakhstan stock exchange in modern conditions]. Vestnik Universiteta Turan, Almaty. 1 (85), 183-187.
17. [Official website of the monthly British magazine Euromoney]. (2021). [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://shhshhshh.euromoney.com> (data obrashhenija 08.05.2021).
18. Baibulekova, L.A., Absemetova, D.A., Tazhibayeva A. (2018). [Competitiveness of the stock market of the Republic of Kazakhstan]. Materiály HIV mezinárodní vědecko. Praktická konference efektivní nástroje moderních věd Dubna. Ekonomika. Volume 4, 38-45.
19. [Official website of the Central Bank of the Russian Federation]. (2021). URL: <https://shhshhshh.cbr.ru/>(data obrashhenija 01.10.2021).
20. [Official website of the provider of financial information Bloomberg] (2021). [Jelektronnyj resurs]. <https://ru.shhikipedia.org/shhiki/Bloomberg> (data obrashhenija 05.09.2021).

Information about the authors

Lyailya A. Baibulekova – PhD in Economics, Professor, K. Sagadiev University of International Business, Kazakhstan, e-mail: bal0303@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-6035>

* **Nazym K. Zaitenova** - PhD, K. Sagadiev University of International Business, Kazakhstan, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9971-2240>

Gulmira S. Sugirova – PhD in Economics, Acting Assistant Professor, Al-Farabi Kazakh National university, Kazakhstan, e-mail: gulmirasugir@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Авторлар туралы мәліметтер

Байбөлекова Л.Ә. – э.ғ.к., профессор, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, e-mail: bal0303@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-6035>

* **Зайтенова Н.К.** - Хат-хабаршы авторы, PhD, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9971-2240>

Сүгірова Г.С. – э.ғ.к., доцент м.а., Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан, e-mail: gulmirasugir@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Сведения об авторах

Байбулекова Л.А. – к.э.н., профессор, Университет международного бизнеса им. К.Сагадиева, Казахстан, e-mail: bal0303@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-6035>

* **Зайтенова Н.К.** - Корреспондирующий автор, PhD, Университет международного бизнеса им.К. Сагадиева, Казахстан, e-mail: nazym_beisebaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9971-2240>

Сугирова Г.С.– к.э.н., и.о. доцента, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: gulmirasugir@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-46-61>

MPHTI 52.01.75

JEL: L98, M38, O25, P2

Improving the Investment Policy of Countries with a Transit Economy: the Experience of Kazakhstan

Gulnara M. Aubakirova¹, Saule K. Mazhitova², Farida M. Isatayeva^{1*},
Aigerim E Tomashinova²

¹ *Karaganda Technical University, Republic of Kazakhstan, 56 N. Nazarbayev Ave., 100027,
Karaganda, Kazakhstan*

² *Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 9 Akademicheskaya, Str., 100009, Karaganda,
Kazakhstan*

Abstract

The relevance of the study is determined by fact that Kazakhstan faces difficult tasks to ensure sustainable economic growth, the solution largely depends on investment policy. Since the key feature of the country's economy is a high level of technological heterogeneity, new industrial policy, implemented in the country since 2010, is designed to eliminate the technological backwardness of industries, ensure the renewal of capital, and create new points of innovation and investment growth. The purpose of the article is to identify the main problems of the investment policy of Kazakhstan, based on the analysis of its generalized indicators, and to formulate the directions for its improvement in the medium term. Following global trends, Kazakhstan is entering the stage of the fourth energy transition to the use of renewable energy sources. However, the continued dependence of the country's economy on energy leads to the fact that the decline in prices for raw materials in the world markets reduces the competitive position of mining enterprises in the world market. In light of the above and given that the field of renewable energy sources will become the most attractive investment area in the foreseeable future, the authors emphasize the importance of structural measures to improve the investment environment for attracting foreign capital and advanced technologies to the development of alternative energy. In the context of the increasing complexity of national industries, the considered experience of Kazakhstan in improving investment policy can be useful for an in-depth study of transformational transformations in countries with a transitional economy.

Keywords: transit economy, Kazakhstan, diversification, government regulation, foreign direct investment, decarbonization of the economy.

For citation: Aubakirova, G.M., Mazhitova, S.K., Isataeva, F.M., & Tomashinova A.E. (2021). Improving the Investment Policy of Countries with a Transit Economy: the Experience of Kazakhstan. *Economics: Strategy and Practice*, 16(4), 46-61, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-46-61>

* **Corresponding author:** Isatayeva F.M. - PhD, Karaganda Technical University, Republic of Kazakhstan, 100000, Karaganda, 34 Nurzhanova Str., Head of the Department of Geology and Exploration of Mineral Deposits, 87016064653, e-mail: adambekova_farid@mail.ru

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources)

The article received: 09.12.2021

The article approved for publication: 29.12.2021

Date of publication: 30.12.2021

Транзиттік экономикасы бар елдердің инвестициялық саясатын жетілдіру: Қазақстан тәжірибесі

Аубакирова Г.М.¹, Мажитова С.К.², Исатаева Ф.М.^{1*}, Томашинова А.Е.²

¹ Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Н.Назарбаев даңғ., 56, 100027, Қарағанды, Қазақстан

² Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, Академическая к., 9, 100009, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Түйін

Зерттеудің өзектілігі Қазақстанның алдында экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету бойынша күрделі міндеттер тұратындығымен, оларды шешу көп жағдайда инвестициялық саясатқа байланысты болумен айқындалады. Ел экономикасының басты ерекшелігі технологиялық біркелкіліктің жоғары деңгейі болғандықтан, елімізде 2010 жылдан бастап жүзеге асырылып жатқан жаңа индустриялық саясат салалардың технологиялық артта қалуын жоюға, капиталдың жаңаруын қамтамасыз етуге, жаңа инновация нүктелерін құруға бағытталған. және инвестицияның өсуі. Мақаланың мақсаты – оның жалпыланған көрсеткіштерін талдау негізінде Қазақстанның инвестициялық саясатының негізгі мәселелерін анықтау және оны орта мерзімді перспективада жетілдірудің бағыттарын тұжырымдау. Жаһандық трендтерден кейін Қазақстан жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға төртінші энергетикалық көшу кезеңіне өтуде. Дегенмен, ел экономикасының энергияға тәуелділігінің жалғасуы әлемдік нарықта шикізат бағасының төмендеуі тау-кен өндіруші кәсіпорындардың әлемдік нарықтағы бәсекелестік жағдайын төмендететініне әкеледі. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып және жаңартылатын энергия көздері саласы жақын болашақта ең тартымды инвестициялық салаға айналатынын ескере отырып, авторлар баламалы энергетиканы дамыту саласына шетелдік капитал мен озық технологияларды тарту, ортаны жақсарту бойынша құрылымдық шаралардың маңыздылығын атап көрсетеді. Қазақстан үшін, сондай-ақ өтпелі экономикасы бар басқа елдер үшін инвестициялық саясатты жетілдірудің жаңа бағыттарын іздеуді. Қазақстанның инвестициялық тартымдылығының өсуіне кедергі келтіретін ең маңызды факторлар мемлекеттің рөлін күшейтумен, мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті жандандырумен жүйелі көзқарасты талап ететіні дәлелденді. Ұлттық салалардың күрделене түсуі жағдайында Қазақстанның инвестициялық саясатты жетілдірудегі қарастырылған тәжірибесі өтпелі экономикасы бар елдердегі трансформациялық қайта құруларды терең зерттеу үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: транзиттік экономика, Қазақстан, әртараптандыру, мемлекеттік реттеу, тікелей шетел инвестициялары, экономиканы декарбонизациялау.

Дәйексөз алу үшін: Аубакирова Г.М., Мажитова С.К., Исатаева Ф.М., Томашинова А.Е. (2021). Транзиттік экономикасы бар елдердің инвестициялық саясатын жетілдіру: Қазақстан тәжірибесі. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 46-61, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-46-61>

* **Хат-хабаршы авторы:** Исатаева Ф.М. – PhD докторы, Қарағанды техникалық университеті, 34 Нұржанова, Геология және пайдалы қазбаларды барлау кафедрасының меңгерушісі, 100000, Қарағанды, Қазақстан, 87016064653, e-mail: adambekova_farid@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді..

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар)

Мақала редакцияға түсті: 09.12.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 29.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Совершенствование инвестиционной политики стран с транзитной экономикой: опыт Казахстана

Аубакирова Г.М.¹, Мажитова С.К.², Исатаева Ф.М.^{1*}, Томашинова А.Е.²

¹ Карагандинский технический университет, пр. Н. Назарбаева, 56, 100027, Караганда, Казахстан

² Карагандинский университет Казпотребсоюза, ул. Академическая, 9, 100009, Караганда, Казахстан

Аннотация

Актуальность исследования определяется тем, что перед Казахстаном стоят сложнейшие задачи по обеспечению устойчивого роста экономики, решение которых в немалой степени зависит от инвестиционной политики. Поскольку ключевой особенностью экономики страны является высокий уровень технологической неоднородности, то новая индустриальная политика, реализуемая в стране с 2010 года, призвана устранить технологическое отставание отраслей, обеспечить обновление капитала, создать новые точки инновационно-инвестиционного роста. Целью статьи является выявление основных проблем инвестиционной политики Казахстана, основываясь на анализе ее обобщающих показателей, и формулирование направлений ее совершенствования в среднесрочном периоде. Следуя мировым трендам, Казахстан вступает в этап четвертого энергетического перехода к использованию возобновляемых источников энергии. Однако сохраняющаяся зависимость экономики страны от энергетики приводит к тому, что снижение цен на сырьевые товары на мировых рынках снижает конкурентные позиции горнодобывающих предприятий на мировом рынке. В свете сказанного и учитывая, что сфера возобновляемых источников энергии в обозримом будущем станет наиболее привлекательным участком инвестирования, авторы подчеркивают значимость структурных мер по улучшению инвестиционной среды для привлечения иностранного капитала и прогрессивных технологий в отрасль развития альтернативной энергетики. Обосновано, что важнейшие факторы, препятствующие наращиванию инвестиционной привлекательности Казахстана, требуют системного подхода с усилением роли государства, активизации государственно-частного партнерства. В условиях усложнения национальных производств рассмотренный опыт Казахстана по совершенствованию инвестиционной политики может быть полезен для углубленного изучения трансформационных преобразований в странах с транзитной экономикой.

Ключевые слова: транзитная экономика, Казахстан, диверсификация, государственное регулирование, прямые иностранные инвестиции, декарбонизация экономики.

Для цитирования: Аубакирова Г.М., Мажитова С.К., Исатаева Ф.М., Томашинова А.Е. (2021). Совершенствование инвестиционной политики стран с транзитной экономикой: опыт Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 46-61, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-46-61>

* **Корреспондирующий автор:** Исатаева Ф.М. – доктор PhD, Карагандинский технический университет, Нуржанова 34, заведующий кафедрой «Геология и разведка месторождений полезных ископаемых», 100000, Караганда, Казахстан, 87016064653, e-mail: adambekova_farid@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 09.12.2021

Принято решение о публикации: 29.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

В контексте продвижения к национальным идеям и перехода на инклюзивную, «человекоцентричную» экономическую модель Казахстан укрепляет геостратегические позиции на международных рынках, проводит глубокую структурную трансформацию, активизирует инвестиционную политику.

Актуализация для Казахстана, как и других стран с транзитной экономикой поиска новых направлений улучшения инвестиционной политики во многом продиктовано обострившейся борьбой за инвестиции на мировом рынке и курсом некоторых развитых стран на политику их репатриации.

Государственное регулирование достижения целей по мобилизации иностранного капитала в экономику Казахстана затрагивает самые различные аспекты участия зарубежных инвесторов в конкретных отраслях, создания новых условий для усиления конкуренции среди иностранных инвесторов за казахстанский рынок, гармонизацию отечественных стандартов с международными и национальными стандартами стран-партнеров [1-3].

Поскольку до сих пор в глобальных цепочках добавленной стоимости страна представлена главным образом как поставщик сырья и изделий низких переделов, то прямые иностранные инвестиции (ПИИ) для Казахстана это не только драйвер диверсификации экспортоориентированной экономики и источник капитализации. Это шанс подключиться к сбытовым рынкам, интегрируясь в международные цепочки поставок.

В средние и долгосрочном периоде изменение структурной политики, разработка новых механизмов государственного регулирования промышленной политики [4, 5], приведут к усложнению структуры национальной экономики и соответствующему росту конкурентных позиций на мировых рынках. Политика государства будет нацелена на то, чтобы иностранные инвестиции привели к ускоренному обновлению отраслей обрабатывающей промышленности, а не были сосредоточены лишь на получение ренты в сырьевых секторах.

В рамках настоящей статьи ставилась цель проанализировать обобщающие показатели инвестиционной политики Казахстана, выявив ключевые проблемы и обозначить основные направления ее совершенствования.

Литературный обзор

Ситуация с притоком ПИИ во всем мире была напряженной еще за несколько лет до пандемии из-за неопределенности в торговой политике развитых стран, набирающего мощь протекционизма и перестройки в сфере производства [6]. Пандемия COVID-19, ухудшив перспективы мировой торговли и инвестиций, усилил влияние на глобальное падение спроса и продаж, стала новым инвестиционным риском особенно для стран с переходной экономикой, прежде всего, из-за уязвимости сырьевого сектора.

По прогнозным оценкам, если в 2019 году государства с переходной экономикой получили извне 55 млрд. долл., то в 2020-2021 годах сумма чистых ПИИ, исключая затраты по амортизации и показывающих реальное увеличение производственных активов, сократится до 30-40 млрд. долл. Восстановление потоков ПИИ в эти страны ожидается только в 2022 году [7].

Среди стран с высокой зависимостью от минеральных ресурсов, Казахстан находится на переходной стадии от эффективного развития к инновационному, и на текущий момент относится к странам, где промышленный рост еще не сопровождается ростом производительности [8]. Встроиться в глобальные цепочки производства страна пытается путем институциональных преобразований, производства высокотехнологичной продукции с высокой степенью переработки [9], адаптации положительного опыта стран с транзитной экономикой, предполагающего использование в экономике иностранного капитала, что подробно раскрывается в работе Хануш Х. и др. [10].

Отечественным предприятиям следует обратить внимание на возрастающую значимость услуг в глобальных цепочках со-здания стоимости и мировом экспорте, чему посвящена работа ученых ИМЭМО им. Е.М. Примакова Кондратьева В., Кедровой Г. и Попова В. [11]. По мнению Сако М. и Зильберберга Е. [12] это позволит разрабатывать собственные наиболее приемлемые в сложившихся ситуациях компетенции, минимизирующие риски и повышающие устойчивость обозначенных цепочек Тем более, что в посткризисный период предприятия должны наряду с восстановлением позиций в функционирующей рыночной среде, активизировать поиск альтернативных вариантов реализации товаров.

Для развивающихся стран, в частности, азиатских, как это показано в работе Ли К. и др. [13], активная инвестиционная политика

неразрывно связана с цифровой трансформацией и внедрением высокотехнологичных проектов по перспективным направлениям становления нового технологического уклада ускорением перехода к низкоуглеродной экономике и взаимовыгодному сотрудничеству с партнерами [14-16].

Как показывают исследования развивающихся экономик, налоговые льготы и стимулируют инвестиционные процессы, на что указывают Клемм А. и Парис С. [17], и препятствуют реализации инвестиционной политики, достижению компромисса государства и инвестора, что подтверждают результаты исследований Золт Э. [18].

В многочисленных научных работах подтверждается возрастающая значимость инвестиционной политики для горнодобывающей и металлургической отраслей развивающихся стран [19-22]. В своих исследованиях Вивода В. [23] обосновывает необходимость объективной оценки воздействия различных факторов, определяющих вклад прямых иностранных вложений в достижение промышленного роста.

Ученые Макки П. и др. [24] заостряют внимание на роли иностранных инвестиций для развития инфраструктуры, что для Казахстана представляет несомненный интерес, поскольку, например, проблемы освоения месторождений и строящейся инфраструктуры в несырьевом секторе экономики в разрезе разных регионов (особенно депрессивных), по мнению профессора Нурлановой Н.К. как никогда требуют безотлагательного решения [25].

Методология

При написании статьи была использована классическая методология оценки и тенденций изменения иностранных инвестиций в рамках долгосрочной стратегии развития государства, базирующаяся на исследованиях Конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД) и ОЭСР. В частности, по мнению авторов на методике, учитывающие специфику трансформации инвестиционной политики в странах с транзитной экономикой, демонстрирующие роль государства в обосновании инвестиционных решений, а также предпринимаемые государством шаги для стимулирования инвестиционной активности бизнеса.

Методология аналитического исследования базируется на системном подходе, предполагающем оценку инвестиционных процессов Казахстана. Используются общеизвестные концепции и понятия, ретро-

спективная и сравнительная оценка инвестиционной политики Казахстана. Научно-методический аппарат включает причинно-следственный, текущий и перспективный анализ трансформационных процессов в экономике страны.

Эмпирическая база исследования представлена статистическими данными Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан и проекта по мониторингу экономики Казахстана в формате рэнкингов. В работе проанализирована информация авторитетных международных организаций и публикаций по обозначенной тематике в научных журналах, профессиональных и отраслевых изданиях.

Ограничивающим фактором проведенного исследования стал недостаток корректных статистических данных по рассматриваемым вопросам. Однако, благодаря прозрачности отдельных показателей открытого доступа, получены результаты, которые, по мнению авторов, углубят представление о значимости ПИИ в построении Казахстаном новой модели экономического прогресса.

Результаты и обсуждение

За годы независимости совокупный объем валового притока ПИИ в экономику Казахстана составил около 350 млрд. долл., самый существенный рост наблюдался в 2000-2010 годах, за второй этап индустриально-инновационной политики (2015-2019 годы) ежегодно в страну были привлечены в среднем около 21,3 млрд. долл. ПИИ [26].

Среди стран СНГ Казахстан один из первых получил инвестиционный страновой рейтинг и был включен Всемирным Банком в двадцать наиболее привлекательных стран для инвестиций. Благодаря внедрению новых подходов по привлечению инвестиций и налаживанию сотрудничества с инвесторами, в 2017 году Казахстан присоединился к Декларации ОЭСР по международным инвестициям и многонациональным предприятиям. FDi Intelligence (дочерняя организация Financial Times) присвоила Казахстану первое место по показателю «Эффективность затрат на будущее расположение производственных мощностей 2018/2019 годов» [27].

Казахстан усилил позиции в международных рейтингах, отражающих состояние бизнес-климата и регуляторной среды. Так, в рейтинге Всемирного банка «Doing Business 2020» стране отведено общее 25-е место из 190 стран, причем по таким показателям как «Защита прав миноритарных инвесторов»

и «Обеспечение исполнения контрактов» страна вошла в первую десятку [27]. Улучшив бизнес-климат и качество институтов, Казахстан превзошел страны Центральной Азии, испытывающих такую же потребность в привлечении внешних источников для усиления инвестиционного потенциала, уступив лишь Узбекистану по скорости развития и привлечения инвестиций.

На сегодняшний день, Казахстан, не имея прямого выхода к морю, но занимая выгодное географическое положение благодаря нахождению между Европой и Азией, из-за совместных сухопутных границ с Китаем и Россией, ограничен в выборе приоритетного направления по привлечению иностранных инвестиций. Стратегическое положение страны как основного коридора, связываю-

щего Китай с Россией и Европой посредством новых железнодорожных и автодорожных сетей, дает возможность быть основным «звеном» в китайской инициативе «Один пояс – один путь» [28].

В 2019 году среди стран с переходной экономикой, Казахстан занимал третье место по объему привлеченных чистых прямых инвестиций. В 2020 году, на фоне уменьшения на 35% объема чистых ПИИ в Центральной Азии, Казахстан продемонстрировал наибольший их прирост среди стран с переходной экономикой и стран, не имеющих выхода к морю. При этом ключевую роль сыграли инвестиции в горнодобывающую отрасль, обрабатывающую промышленность, транспорт, финансовую сферу, энергетику [7] (таблицы 1 и 2).

Таблица 1 - Позиции Казахстана по притоку чистых ПИИ среди стран без выхода к морю
Table 1 - Positions of Kazakhstan in terms of net FDI inflows among landlocked countries

№ п/п	Страны без выхода к морю	Изменение в 2020 г. в сравнении с 2019 г.,%	Приток чистых ПИИ за 2020 г., млрд. долл.
1	Казахстан	+34,9	3,9
2	Парагвай	+9,0	0,5
3	Лаос	+7,0	0,9
4	Эфиопия	-6,0	2,4
5	Узбекистан	-25,5	1,7
6	Монголия	-29,6	1,7
7	Туркменистан	-45,1	1,2
8	Азербайджан	-66,0	0,507
9	Армения	-53,9	0,117
10	Молдова	-89,0	0,055

Примечание - Источник: [7]

Таблица 2 - Позиции Казахстана по притоку чистых ПИИ среди стран с переходной экономикой
Table 2 - Positions of Kazakhstan in terms of net FDI inflows among countries with economies in transition

№ п/п	Переходные экономики	Изменение в 2020 г. в сравнении с 2019 г.,%	Приток чистых ПИИ за 2020г., млрд. долл.
1	Казахстан	+34,9	3,9
2	Черногория	+21,0	0,5
3	Беларусь	+8,0	1,4
4	РФ	-69,8	9,6
5	Сербия	-19,4	3,4
6	Узбекистан	-25,5	1,7
7	Албания	-14,1	1,1
8	Грузия	-52,9	0,6
9	Азербайджан	-66,0	0,1
10	Украина	-114,6	-0,8

Примечание - Источник: [7]

Казахстан стремится удержать лидерство по объёму привлечённых инвестиций в центрально азиатском регионе, обеспечивая реализацию заключённых договоров, активизируя диалог с действующими инвесторами,

наращивая прозрачность, которую иностранные инвесторы ценят на всех уровнях, в том числе в нормотворчестве, правоприменении, закупках со стороны государства и государственных предприятий [7,8,29] (таблица 3).

Таблица 3 - Показатели инвестиционной политики стран Центральной Азии
Table 3 - Indicators of investment policy in Central Asian countries

Страны	Год				
	2016	2017	2018	2019	2020
Валовой приток ПИИ в страны Центральной Азии, млрд. долл.					
РК	21,4	21,0	24,3	24,3	17,1
Узбекистан	3,7	2,4	1,8	4,2	2,9
Кыргызстан	0,8	0,6	0,9	1,1	0,5
Таджикистан	0,3	0,3	0,4	0,4	0,2
Обязательства резидентов стран Центральной Азии перед иностранными инвесторами (по состоянию на 01.01 соответствующего года), млрд. долл.					
РК	218,3	227,1	220,0	224,5	232,6
Узбекистан	22,7	26,0	27,1	35,1	45,6
Кыргызстан	11,4	11,6	11,6	12,3	12,3
Таджикистан	6,1	7,0	7,4	7,9	8,0

Примечание - Источник: [7, 8, 29]

Для Казахстана решающую роль в наращивании инвестиционной привлекательности играют макроэкономическая стабильность, улучшение государственных институтов, интерес инвесторов к полезным ископаемым, нефтепереработке, нефтедобыче и химической промышленности, возможностям новых рынков для неторговых секторов. При разработке инвестиционной политики, упор делается на обеспечение национальной безопасности и конкурентоспособности местных производителей, защиту стратегических отраслей от возможного контроля иностранными инвесторами.

Основной объем привлеченных ПИИ приходится на горнодобывающую промышленность (основная отрасль-бенефициар ПИИ) и разработку карьеров (например, в 2019 году горнодобывающая промышленность составила 56,3% всего валового притока ПИИ) и смежные отрасли (в частности, геологоразведку). В 2020 году, несмотря на общий экономический спад на 2,6%, горно-металлургический комплекс смог показать рост производства на 14,4%. Впервые с 2010 года вклад обрабатывающей промышленности в экономическое развитие превысил долю горнодобывающей отрасли, составив 13%. Рост показателей экспорта переработанной продукции был получен за счет инвестиционных проектов в горно-металлургический комплекс, вводом в эксплуата-

цию новой обогатительной фабрики - экспортоориентированного предприятия с элементами «Индустрии 4.0», входящей в Актогайский горно-обогатительный комплекс группы KAZ Minerals.

Устойчивый интерес к горно-металлургическому комплексу, переработке и экспорте готовых продуктов, твердым полезным ископаемым наблюдается у крупных инвесторов, для которых характерна высокая социальная ответственность, готовность платить налоги, покрывать операционные расходы, внося свой вклад в развитие места дислокации производства.

В 2020 году приток ПИИ в Казахстан уменьшился на 42,1% из - за сокращения глобальных потоков ПИИ и пересмотра крупнейшими транснациональными корпорациями своих проектов в развивающихся странах (таблицы 3 и 4) [30].

Валовый объем накопленных ПИИ в Казахстане, несмотря на то, что 2017-2019 годы характеризовались высокой волатильностью, оказался значителен. Увеличение накопленных иностранных инвестиций объясняется во многом наличием инфраструктуры для привлечения внешних инвесторов и развитием казахстанского рынка капитала, открывающего перед инвесторами новые возможности на развивающихся рынках.

Таблица 4 - Показатели инвестиционной политики Казахстана
Table 4 - Indicators of investment policy in Kazakhstan

Показатель	Год					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Чистый приток ПИИ в РК, млн. долл.:						
-добыча нефти и газа	3,393	852	2,098	4,115	4,088	4,813
Валовой приток ПИИ в РК						
-млрд. долл.	23,8	15,4	21,4	21,0	24,3	24,1
-прирост, %	-1,2	-35,3	38,9	-1,9	15,7	-0,8
Валовый отток ПИИ из РК						
млрд. долл.	3,3	6,9	4,2	1,9	1,3	2,6
-прирост, %	-61,4	109,1	-39,1	-54,8	-31,6	100,0
Действующие предприятия Казахстана с иностранным участием:						
-тыс. ед.	15,3	16,9	20,7	23,9	17,7	20,5
-прирост, %	8,1	10,4	22,4	15,6	-25,9	15,8
Накопленные иностранные инвестиции, млрд. долл.	189,3	197,7	218,3	227,1	220,0	224,5

Примечание - Источник: данные Бюро национальной статистики АСПиР РК <https://stat.gov.kz> и [Ranking.kz](http://ranking.kz) - проекта по мониторингу экономики Казахстана в формате рэнкингов http://ranking.kz/page/o_proekte

За 2015 - 2019 гг. из 106,1 млрд. долл. валового притока ПИИ, наибольший объем в разрезе стран приходился на Нидерланды - 34,3 млрд. долл. (32,3% в основном нефтедобывающую отрасль), США - 20,8 млрд. долл. (19,6%) и Швейцарию - 12,4 млрд. долл. (11,7%). Совокупная доля этих стран превышает 60% от общего объема валового притока ПИИ.

При фокусировании деятельности по привлечению инвестиций на диверсификации экономики Казахстана в приоритетных секторах, внимание должно быть сосредоточено на конкретных отраслевых потребностях. Это отрасли с действующим потенциалом, так называемые источники сравнительных конкурентных преимуществ Казахстана, имеющие мультипликативный эффект и выступающие основой для формирования кластера, уже готовые для привлечения инвестиций и развития экспортного производства, (пищевая промышленность, глубокая переработка полезных ископаемых, металлургия, химия и нефтехимия, отдельные машиностроительные сектора, информационные технологии, транспорт и логистика). И перспективные отрасли с более продолжительным инвестиционным горизонтом (информационно-коммуникационные технологии, туризм и финансы). Отраслям, накопившим сравнительное преимущество за счет технологического обновления, должно быть оказано государственное содействие для встраивания в глобальные цепочки добавленной стоимости.

Присоединившись к Глобальному договору ООН и поддержав его ключевые инициативы, Казахстан реализует Цели устойчивого развития, ускоряет переход к зеленой экономике, обеспечивает условия для развития человеческого капитала, стремится к внедрению оценки ESG-факторов на всех этапах инвестиционного процесса – от поиска проектных предложений до мониторинга экологического и социального воздействия проектов на экономику.

Сфера возобновляемых источников энергии, является одним из наиболее привлекательных участков инвестирования. Поскольку правительство предлагает привлекательные инвестиционные условия для частных инвесторов, устойчивая энергетика остается ключевым долгосрочным приоритетом для государства. Реализация структурных мер по улучшению инвестиционной среды для привлечения иностранного капитала и передовых технологий в отрасль развития альтернативной энергетики позволила только в 2020 году ввести в эксплуатацию 25 проектов в сфере возобновляемой энергетики с объемом инвестиций 510 млн. долл.

Наращивание притока ПИИ предполагает как привлечение новых инвесторов, так и поддержание сотрудничества с инвесторами, реализующими относительно недорогие и быстрокупаемые проекты, ориентированные на изготовление изделий с невысокой степенью переработки в Казахстане. Основной приоритет в привлечении инвестиций – ввод в эксплуатацию проектов в перерабатывающей промышленности. По сравнению

с 2010 годом, когда доля инвестиций в обрабатывающую промышленность составляла 10%, в 2020 году ее значение возросло до 19%. До конца 2021 года запланирован ввод 36 проектов на 4,4 млрд. долл.

Несмотря на спад в привлечении ПИИ в 2020 году, благодаря принятым Правительством своевременным мерам по предотвращению срыва сроков сдачи проектов и привлечению новых инвесторов, запланированный 41 проект на 1,6 млрд. долл. с созданием 7 тыс. рабочих мест, был выведен на проектную мощность. Благодаря переводу на онлайн-платформу процесса заключения инвестиционных контрактов, Казахстан подтвердил свыше 20 контрактов на 300 млрд. тенге.

С целью налаживания местного производства впервые в 2020 году были выявлены наиболее перспективные товарные группы и нишевые проекты. Для иностранных инвесторов подготовлены 70 предложений, в том числе у 63 проектов есть местные партнеры и 7 - это отраслевые тизеры [31].

Благодаря транзитному потенциалу Казахстана, в частности запуску мультимодального Евразийского транспортного коридора, транзит интернет-графика между Европой и Азией, востребованы логистические проекты. Инвесторов могут заинтересовать инфраструктурные проекты, в том числе инфокоммуникации, транзит грузов и цифровых данных. Казахстану предстоит развивать волоконно - оптические линии связи, международные маршрутные коридоры, обсуживающие цифровой транзит. В частности, вычислительные мощности четырех строящихся мегацентров обработки данных в гг. Нур-Султане, Алматы, Шымкенте и Атырау, будут расположены на крупной международной информационной магистрали.

Для выработки целенаправленных действий по улучшению инвестиционного климата конкретизированы подходы к привлечению инвестиций, разработаны меры системного и оперативного характера.

Системные меры активизируют глобальных инвесторов и международные финансовые институты развития.

Преобразования и реформы, нацеленные на повышение инвестиционной привлекательности Казахстана, предполагают реализацию конкретных механизмов, включая создание новых гибких инвестиционных инструментов. Так, с 2021 г. введено Стратегическое инвестиционное соглашение для стратегических инвесторов - новый инвестиционный инструмент, обеспечиваю-

щий гарантированную стабильность законодательных условий со стороны государства, предоставляющий особые условия именно для инвесторов, ориентированных на длительное пребывание в Казахстане.

Способствуют росту инвестиционной привлекательности страны финансовые институты, предлагающие доступ к финансированию в различных форматах. Из разных категорий инвестиций (фондовый рынок, фонды прямых инвестиций и непосредственно финансы иностранных компаний) в Казахстане фондовый рынок и фонды прямых инвестиций, позволяющие реализовать крупные инвестиционные проекты на принципе соинвестирования, еще находятся в стадии становления. Корпоративным венчурным фондам отведена ведущая роль в освоении нововведений, в рамках сотрудничества с национальными компаниями, недропользователями и зарубежными компаниями, задействованными в инвестиционной сфере.

В увеличении притока инвестиций надежды возлагаются на развитие таких институтов, как МФЦА и KASE. Через МФЦА в экономику страны поступило более 180 млн. долл. инвестиционных средств. Участникам МФЦА предоставляются налоговые льготы до 50 лет и льготы на операционную деятельность, помогающие снизить издержки, действует упрощенный валютный, визовый и трудовой режим. Для эффективной реализации проектов осуществляется индивидуальный подход к каждому крупному инвестору, достигается максимальная открытость и прозрачность на всех уровнях. Отдельная юрисдикция, правовая база, суд с привлечением профессиональных зарубежных специалистов, должны стать новым импульсом для прихода инвесторов.

Фондовая биржа МФЦА (AIX), предоставляющая полный бизнес-цикл, обеспечивающий торги, расчётно-клиринговые операции, регистрацию передачи данных и IT-услуги, открывает выход на евразийский рынок для мирового инвестиционного сообщества и стран континента с доступом к глобальным рынкам капитала и возможностью привлечения новых инвестиций. Через биржу компании привлекли 290 млн. долл. в виде акционерного капитала, в ее Центральном депозитарии открыто более 63 тыс. счетов инвесторов.

Несмотря на положительные результаты, отметим, что низкий уровень развития финансовых рынков в Казахстане остается серьезным препятствием для привлечения

международных частных и институциональных инвесторов.

В рамках операционного подхода, включающего реализационные и сопроводительные процедуры кратковременных инвестиционных сделок, впервые введен алгоритм управления инвестициями в сочетании с адресной работой по инвесторам. Вопросы практического характера, затрагивающие инвестиционные проекты, решаются специально созданным Инвестиционным штабом. Помимо этого, исключительно для продвижения проектов стратегического характера, реализуемых главным образом в обрабатывающей промышленности, сформирована переговорная команда Task Force, которой доверено право вести переговоры от лица Правительства Казахстана. Для центральных и местных государственных органов установлены пятилетние показатели, позволяющие оценить инвестиционные вложения в основной капитал, эффективность ПИИ в масштабе конкретного региона.

Для стимулирования инвестиционной деятельности расширен спектр инвестиционных преференций (льготы (освобождение от обложения таможенными пошлинами и налогом на добавленную стоимость на импорт); государственные натурные гранты в размере до 30% от объема инвестиций; инвестиционные субсидии; освобождение от обложения таможенными пошлинами), ориентированных на проекты, как приоритетные, так и специальные. В частности, преференции распространяются на предприятия, реализующие инвестиционные проекты и лизинговые предприятия, импортирующие в рамках инвестиционного проекта технологическое оборудование. Обозначенные преференции применимы к действующим в Казахстане 13 специальным экономическим зонам, период функционирования которых возрос с 25 до 49 лет, и 24 индустриальным зонам, где в рамках индивидуального подхода к каждому инвестору государством предоставляется продолжительность действия льготного пакета, определяемого масштабом инвестиций и сроком окупаемости реализуемого проекта.

В рамках созданной трехуровневой системы привлечения инвестиций разработаны пятилетние инвестиционные программы для разных стран с указанием отраслей и предприятий, подлежащих таргетированию. Это позволит посольству Казахстана в течение месяца проводить одновременно индивидуальную работу с инвесторами, формируя для отраслевых и региональных органов «short list».

Для улучшения бизнес-климата и совершенствования управления процессом по привлечению инвестиций в 2017 г. введена единая информационная система мониторинга Customer Relationship Management (CRM), содержащая полную, достоверную и актуальную информацию об инвесторах, инвестиционных проектах, производственных площадках и информационных запросах потенциальных инвесторов.

Для повышения комфортности условий работы в Казахстане иностранных инвесторов внедрена система раннего реагирования на проблемные вопросы инвесторов; разработаны новые механизмы борьбы с коррупцией; совершенствуется правоприменительная практика, введен мониторинг соблюдения законодательства при проведении проверок субъектов инвестиционной деятельности и недопущения нарушения норм законодательства со стороны государственных органов.

Благодаря созданию института Инвестиционного омбудсмана – инструмента досудебного и внесудебного урегулирования споров, способствующего активизации сотрудничества с инвесторами, работающими в стране, в 2019 году инвесторы получили содействие при рассмотрении 70 вопросов, в 2020 году обуждались 69 обращений.

В рамках формирования новой регуляторной системы, все контрольно-надзорные, разрешительные, регуляторные инструменты подверглись тщательной ревизии. В 2021 году усилена защита инвесторов от коррупционного давления. Более 500 бизнес-проектов с объемом финансирования свыше 12 трлн. тенге охвачены антикоррупционным сопровождением Агентства по противодействию коррупции [32].

В целом, проведенный анализ позволяет заключить следующее:

- для роста инвестиционной привлекательности, Казахстан стремится к эффективному управлению и устойчивому законодательному регулированию всех сторон инвестиционной деятельности; доминирующими элементами системы государственного регулирования остаются либерализация политики и поощрение инвестиционной активности;

- невзирая на глобальный кризис, благодаря предпринимаемым действенным шагам по улучшению инвестиционного климата, созданию дополнительных стимулов для инвесторов и защите их интересов (упрощенный налоговый режим, национальное законодательство, инвестиционные преференции, совершенствование регуля-

торной системы, повышение защиты инвесторов от коррупции), активизируется процесс привлечения инвестиций в Казахстан. Страна остаётся привлекательной для внешних инвестиций, лидирует по показателю притока иностранных инвестиций в центрально азиатском регионе;

- благодаря системной работе по разъяснению специфики законодательства Казахстана, росту прозрачности принимаемых решений, уменьшению административной нагрузки, в стране выстроена «мягкая инфраструктура» для инвесторов (в частности использование потенциала МФЦА для привлечения прямых инвестиций и развития фондового рынка (обеспечение доступа казахстанских предпринимателей к использованию английского права и арбитража; поэтапный перевод отдельных структур, принадлежащих национальным компаниям из иностранных юрисдикций в МФЦА; усиление продвижения программы инвестиционного налогового резидентства); разработаны предложения по обеспечению стабильности инвестиционного законодательства для стратегических проектов (формирование страновых инвестиционных программ и индивидуальных планов реализации для крупных инвестиционных проектов с разработкой точечных мер поддержки к каждому инвестору на основе приоритетности и потенциального эффекта на экономику в целом).

Проведенное исследование показывает, что, основными проблемами для достижения прибыльности инвесторами остаются колебания курса иностранной валюты, девальвация, коррупция, относительно низкое качество финансовой и управленческой отчетности, местное банковское финансирование и инфраструктура.

Тем не менее, есть все основания полагать, что при соответствующей государственной политике иностранные инвестиции могут способствовать наращиванию инвестиционного потенциала Казахстана. Страна может привлекать иностранных инвесторов не только своим стратегически выгодным местоположением, доступностью ресурсов и относительно недорогой рабочей силой, но главным образом, государственным регулированием инвестиционной политики, реализацией конкретных шагов для построения новой модели глобализации в контексте достижения устойчивого развития и декарбонизации национальной экономики.

Заключение

На фоне усиления международного торгового протекционизма, обострения конкуренции между странами с транзитной экономикой за привлечение инвестиций в обрабатывающую промышленность из промышленно развитых стран, в среднесрочном периоде инвестиционная активность Казахстана будет во многом определяться воздействием ряда факторов. В частности, денежно-кредитная политика промышленно развитых стран, зависимость от экономической ситуации в странах - ключевых торговых партнеров, рыночная конъюнктура на международном и локальном рынках, выраженная в снижении мировых цен на нефть и волатильности национальной валюты, эпидемиологическая ситуация и непредсказуемость рыночного поведения транснациональных корпораций.

В сложившихся условиях наращивание притока иностранных инвестиций в Казахстан предполагается за счет улучшения эпидемиологической ситуации, восстановительного роста экономики стран - партнеров и в целом мировой экономики. Новые возможности укрепления позиций страны в международных производственно - сбытовых цепочках откроет реализация проактивной стратегии по декарбонизации ключевых промышленных секторов и энергетической отрасли.

Для достижения ежегодного роста инвестиций в основной капитал обрабатывающей промышленности за 2020-2027 годы в размере 109,8%, выхода на планируемый в 2025 г. объем валового притока ПИИ в 30 млрд. долл. акцент должен быть сделан на трансформационное преобразование реального сектора [27].

С целью укрепления устойчивости слабо диверсифицированной экономики Казахстана и адекватной реакции на системные вызовы необходимы структурно-функциональное обновление, технологическая трансформация и освоение промышленного производства изделий с высокой добавленной стоимостью:

- с учетом отраслевых приоритетов привлечения иностранных инвестиций и специфических конкурентных преимуществ Казахстана в ряде отраслей, крайне необходимо как улучшение инвестиционного климата в целях активизации привлечения иностранных инвестиций, так и активное расширение их сфер приложения в несырьевых отраслях (IT-отрасль, геологоразведка; нефтехимическая отрасль);

- для предотвращения возникновения рисков волатильности бизнес-модели, упор должен быть сделан на разработку институциональных мер для стимулирования инвесторов с акцентом на стабильность законодательства, степень защищенности вложений, прозрачность бизнес-среды. Для защиты инвесторов от валютных рисков и роста инвестиционной активности международных участников необходимо содействие продвижению экспортоориентированных проектов, создающих денежные потоки в твердой валюте;

- должны быть усовершенствованы условия для производителей и экспортеров высокотехнологичных товаров, активизирована мобилизация инвестиций, дающих мультипликативный эффект в конкурентоспособных секторах, принимая при этом во внимание ограничение притока иностранного капитала в сферы, обеспечивающие защиту национальной безопасности [5,9,33];

- востребован механизм стимулирования инвестиционной активности и привлечения финансов для реализации в государствах - членах ЕАЭС проектов. На их основе будут создаваться региональные производственно-технологические цепочки добавленной стоимости, активизирующие сотрудничество промышленных предприятий;

- для ускоренного продвижения перспективных проектов в приоритетных отраслях, следует разработать конкретные предложения для профильных инвесторов, стимулировать заинтересованность инвесторов в создании объектов индустриально-инновационной инфраструктуры по приоритетным проектам, компенсируя их расходы на строительство инфраструктуры; предполагается, что к 2027 году в приоритетных секторах с участием иностранных инвесторов будут заявлены 124 проекта с объемом финансирования 5 млрд. долл. Для заключения стратегических инвестиционных соглашений отобраны наиболее перспективные 25 проектов на 9,2 млрд. долл. [34];

- в условиях спада мировой экономики Казахстану необходима собственная позиция в принятии мер регулирования инвестиционного процесса. Предстоит координировать совместную работу, выстраивать взаимовыгодное сотрудничество с внешними партнерами, активизировать поиск каналов привлечения институционального капитала со стороны крупных международных финансовых организаций, находить новые форматы взаимодействия в таких приоритетных областях касающихся, к примеру,

трансграничной транспортной инфраструктуры. Государственная политика должна быть нацелена на создание условий для взаимодействия зарубежных и местных предприятий по межотраслевым цепочкам.

Тема настоящего исследования далеко не исчерпана. Необходимы дальнейшие научные исследования, опирающиеся на реальную оценку инвестиционной привлекательности стран с переходной экономикой в условиях развертывания мировых и региональных интеграционных процессов с учетом разнообразных факторов, определяющих масштабы привлечения иностранного капитала.

Список использованных источников

1. Казахстан. Добровольный Национальный Обзор 2019: О реализации повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития. АО «Институт экономических исследований». [Электронный ресурс]. URL: https://economy.kz/documents/OECD/obzor_nat_rus.pdf. Дата обращения 11.08.2021.

2. Приказ Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 21 мая 2018 года № 355 Об утверждении Правил приобретения недропользователями и их подрядчиками товаров, работ и услуг, используемых при проведении операций по добыче твердых полезных ископаемых (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.03.2020 г.). [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38804705 (дата обращения 12.06.2021).

3. Кодекс «О недрах и недропользовании» Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.03.2021 г.). [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31764592 (дата обращения 15.04.2021).

4. Изменение подходов в привлечении инвестиций, или как инвестиционная отрасль Казахстана адаптируется к вызовам пандемии [Электронный ресурс]. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/izmenenie-podhodov-v-privlechenii-investitsiy-ili-kak-investicionnaya-otrasl-kazahstana-adaptiruetsya-k-vyzovam-pandemii-29244> (дата обращения 01.04.2021).

5. О проекте Закона Республики Казахстан «О промышленной политике. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2020 года №957. [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P20000000957> (дата обращения 07.04.2021).

6. Global Investment Competitiveness Report 2019-2020. [Электронный ресурс]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33808/9781464815362.pdf?sequence=4> (дата обращения 13.06.2021).

7. Отчет «Всемирный доклад по инвестициям» ЮНКТАД (WIR 2021). [Электронный ресурс]. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf
8. Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age Overview. Available from the Internet: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-11/UNIDO_IDR2020-English_overview.pdf. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report-series/idr2020> (дата обращения 11.08.2021).
9. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636. «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан (с изменениями по состоянию на 26.02.2021 г.)». [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966 (дата обращения 03.06.2021).
10. Hanusch, H., Chakraborty, L. S., Khurana, S. (2017). Fiscal Policy, Economic Growth and Innovation: An Empirical Analysis of G-20 Countries, Levy Economics Institute Working Paper. No. 883. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2924801>
11. Кондратьев В., Кедрова Г., Попов В. (2021). Сервитизация промышленности: новая реальность. Мировая экономика и международные отношения. 65(8), 22-30. DOI: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-8-22-30>
12. Sako, M., Zylberberg, E. (2019). Firm-level strategy and global value chains. In: S. Ponte, G. Gereffi, G. Raj-Reichert (eds.), Handbook on global value chains. Edward Elgar Publishing, 340-353. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788113779.00030>
13. Li, K., Kim, D. J., Lang, K. R., Kauffman, R. J., & Naldi, M. (2020). How should we understand the digital economy in Asia? Critical assessment and research agenda. Electronic commerce research and applications, 44, 101004. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2020.101004>
14. Mateus, A., Martins, L. (2020). Building a mineral-based value chain in Europe: the balance between social acceptance and secure supply. Mineral economics. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13563-020-00242-3>. Early access: NOV 2020
15. Cai, D., Karasawa-Ohtashiro, Y. (2018). Greenfield, mergers and acquisition, or export? Regulating the entry multinational enterprises to a host-country market. International Review of Economics and Finance, 56, 397-407. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2017.11.008>
16. Balta-Ozkan, N., Watson, T., Мосса, Е. (2015). Spatially uneven development and low carbon transitions: insights from urban and regional planning. Energy Policy. 85, 500-510. DOI : [10.1016/j.enpol.2015.05.013](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.05.013)
17. Klemm, A., Parys, S. (2012). Empirical evidence on the effects of tax incentives. International Tax and Public Finance, 19 (3), 393–423. DOI: [10.1007/s10797-011-9194-8](https://doi.org/10.1007/s10797-011-9194-8)
18. Zolt, E. (2015). Paper for workshop on tax incentives and base protection. New York, 23–24 April. https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/04/2015TIBP_PaperZolt.pdf
19. Behre Dolbear. (2014). Ranking of countries for mining investment: where 'not to Invest'. [Electronic source]. URL: Investment. Accessed 13 Aug 2014. http://www.dolbear.com/literature_209687/2014_Ranking_of_Countries_for_Mining (date access 2.10.2015).
20. Campbell, B. (2012). Corporate social responsibility and development in Africa: redefining the roles and responsibilities of public and private actors in the mining sector. Resources Policy, 37(2), 138-143. DOI: [10.1016/j.resourpol.2011.05.002](https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2011.05.002)
21. Jalilian, H., Kirkpatrick, C., Parker, D. (2007). The impact of regulation on economic growth in developing countries: a cross-country analysis. World Development, 35 (1), 87-103. DOI: [10.1016/j.worlddev.2006.09.005](https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2006.09.005)
22. El, Iysaouy L., El Amrani El Idrissi N., Tvaronavičienė, M., Lahbabi, M., Oumnad, A. (2019). Towards Energy Efficiency: Case of Morocco. Insights into Regional Development, 1 (3), 259-271. DOI: [https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.3(6)).
23. Vivoda, V. (2017). Determinants of Foreign Direct Investment in the Mining Industry. In book: Mining in the Asia-Pacific: Risks, Challenges and Opportunities. Springer International Publishing AG. P. 19-33. DOI: [10.1007/978-3-319-61395-6_2](https://doi.org/10.1007/978-3-319-61395-6_2)
24. Mackie, P., Worsley, T., Eliasson, J. (2014). Transport appraisal revisited. Research in Transportation Economics, 47, 3-18. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2014.09.013>
25. Нурланова Н.К. (2019). Смена парадигмы региональной политики в XXI веке (зарубежный опыт и рекомендации для Казахстана). Экономика: стратегия и практика, 1(14), 41-55.
26. Сколько иностранных инвестиций привлек Казахстан в 2020 году. Исследование. [Электронный ресурс]. URL: https://aqparat.info/news/2021/01/25/9943054-skolko_inostrannyh_investicii_privlek_ka.html (дата обращения 01.11.2021).
27. Инвестиции как ключевой драйвер роста казахстанской экономики: новые предприятия, передовые технологии и создание рабочих мест. [Электронный ресурс]. URL: <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/investitsii-kak-kljuchevoy-drayver-rosta-kazakhstanskoy-ekonomiki-novye-predpriyatiya-peredovye-tekh/> (дата обращения 05.10.2021).
28. Анализ существующих международных транспортных коридоров, проходящих через территории государств-членов. Аналитический доклад, Департамент транспорта и инфраструктуры, Евразийская экономическая комиссия, Москва, 2019, 23 с.
29. Обзор инвестиционной привлекательности стран Центральной Азии. [Электронный ресурс]. URL: <https://sk.kz/upload/iblock/d34/d34cfc911970b45c9b695e392a7d250a.pdf> (дата обращения 09.11.2021).

30. OECD. Foreign Direct Investment Statistics: Data, Analysis and Forecasts. 2021. [Electronic source]. URL: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm> (date access: 13.04.2021).

31. Приоритетные отрасли, прямые иностранные инвестиции и новые подходы - какие меры по привлечению инвестиций принимаются в Казахстане. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/prioritetnye-otrasli-pryamye-inostrannye-investicii-i-novye-podhody-kakie-mery-po-privlecheniyu-investiciy-prinimayutsya-v-kazahstane-3143955> (дата обращения 09.11.2021).

32. Под антикоррупционным сопровождением находится свыше 500 бизнес-проектов – Олжас Бектенов. [Электронный ресурс]. URL: https://www.inform.kz/ru/pod-antikorrupcionnym-soprovozhdeniem-nahoditsya-svyshe-500-biznes-proektov-olzhas-bektenov_a3690569 (дата обращения 08.11.2021).

33. Kroll, H., & Neuhausler, P. (2020). Recent Trends of Regional Development in China - Technological Portfolios and Economic Growth. *Zeitschrift für wirtschaftsgeographie*, 64(1), 14-27. DOI: <https://doi.org/10.1515/zfw-2018-0032>.

34. Какие казахстанские проекты получают \$9 млрд. инвестиций. [Электронный ресурс]. URL: <https://ism.kz/strategicheskie-proekty-v-kazahstane> (дата обращения 21.10.2021).

References

1. Kazakhstan. Dobrovol'nyj Nacional'nyj Obzor 2019: O realizacii povestki dnya do 2030 goda v oblasti ustojchivogo razvitiya. AO «Institut ekonomicheskikh issledovanij». [Elektronnyj resurs]. URL: https://economy.kz/documents/OECD/obzor_nat_rus.pdf (date of access 11.08.2021).

2. Prikaz Ministra po investiciyam i razvitiyu Respubliki Kazahstan ot 21 maya 2018 goda № 355 Ob utverzhdenii Pravil priobreteniya nedropol'zovatelyami i ih podryadchikami tovarov, rabot i uslug, ispol'zuemyh pri provedenii operacij po dobyche tverdyh poleznyh iskopaemyh (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 28.03.2020 g.). [Elektronnyj resurs]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38804705 (date of access 12.06.2021).

3. Kodeks «O nedrah i nedropol'zovanii» Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2017 goda № 125-VI «O nedrah i nedropol'zovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 09.03.2021 g.). [Elektronnyj resurs]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31764592 (date of access 15.04.2021).

4. Izmenenie podhodov v privlechenii investicij, ili kak investicionnaya otrasl' Kazahstana adaptiruetsya k vyzovam pandemii [Elektronnyj resurs]. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/izmenenie-podhodov-v-privlechenii-investiciy-ili-kak-investicionnaya-otrasl-kazahstana-adaptiruetsya-k-vyzovam-pandemii-29244>. Date of access 01.04.2021.

5. On the draft Law of the Republic of Kazakhstan «On industrial policy. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 957 dated December 31, 2020. [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000957> (date of treatment 04/07/2021).

6. Global Investment Competitiveness Report 2019-2020. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33808/9781464815362.pdf?sequence=4> (date of access 13.06.2021).

7. Otchet «Vsemirnyj doklad po investiciyam» YuNKTAD (WIR 2021). [Elektronnyj resurs]. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf

8. Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age Overview. Available from the Internet: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-11/UNIDO_IDR2020-English_overview.pdf. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report-series/idr2020> (date of access 11.08.2021).

9. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralya 2018 goda № 636. «Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 26.02.2021 g.)». [Elektronnyj resurs]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966 (date of access 03.06.2021).

10. Hanusch, H., Chakraborty, L. S., Khurana, S. (2017). Fiscal Policy, Economic Growth and Innovation: An Empirical Analysis of G-20 Countries, Levy Economics Institute Working Paper. No. 883. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2924801>

11. Kondrat'ev, V., Kedrova, G., Popov, V. (2021). Servitizaciya promyshlennosti: novaya real'nost'. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. 65(8), 22-30. DOI: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-8-22-30> (in Russ.)

12. Sako, M., Zylberberg, E. (2019). Firm-level strategy and global value chains. In: S. Ponte, G. Gereffi, G. Raj-Reichert (eds.). *Handbook on global value chains*. Edward Elgar Publishing, 340-353. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788113779.00030>

13. Li, K., Kim, D. J., Lang, K. R., Kauffman, R. J., & Naldi, M. (2020). How should we understand the digital economy in Asia? Critical assessment and research agenda. *Electronic commerce research and applications*, 44, 101004. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2020.101004>

14. Mateus, A., Martins, L. (2020). Building a mineral-based value chain in Europe: the balance between social acceptance and secure supply. *Mineral economics*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13563-020-00242-3>. Early access: NOV 2020

15. Cai, D., Karasawa-Ohtashiro, Y. (2018). Greenfield, mergers and acquisition, or export? Regulating the entry multinational enterprises to a host-country market. *International Review of Economics and Finance*, 56, 397-407. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2017.11.008>

16. Balta-Ozkan, N., Watson, T., Mocca, E. (2015). Spatially uneven development and low

carbon transitions: insights from urban and regional planning. *Energy Policy*, 85, 500-510. DOI : 10.1016/j.enpol.2015.05.013

17. Klemm, A., Parys, S. (2012). Empirical evidence on the effects of tax incentives. *International Tax and Public Finance*, 19 (3), 393–423. DOI: 10.1007/s10797-011-9194-8

18. Zolt, E. (2015). Paper for workshop on tax incentives and base protection. New York, 23–24 April. https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/04/2015TIBP_PaperZolt.pdf

19. BehreDolbear. (2014). Ranking of countries for mining investment: where 'not to Invest'. [Electronic source]. URL: Investment. Accessed 13 Aug 2014. http://www.dolbear.com/_literature_209687/2014_Ranking_of_Countries_for_Mining_ (date access 2.10.2015).

20. Campbell, B. (2012). Corporate social responsibility and development in Africa: redefining the roles and responsibilities of public and private actors in the mining sector. *Resources Policy*, 37(2), 138-143. DOI:10.1016/j.resourpol.2011.05.002

21. Jalilian, H., Kirkpatrick, C., Parker, D. (2007). The impact of regulation on economic growth in developing countries: a cross-country analysis. *World Development*, 35 (1), 87-103. DOI: 10.1016/j.worlddev.2006.09.005

22. El Iysaouy L., El Amrani El Idrissi N., Tvaronavičienė, M., Lahbabi, M., Oumnad, A. (2019). Towards Energy Efficiency: Case of Morocco. *Insights into Regional Development*, 1 (3), 259-271. DOI: [https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/ird.2019.1.3(6)).

23. Vivoda, V. (2017). Determinants of Foreign Direct Investment in the Mining Industry. In book: *Mining in the Asia-Pacific: Risks, Challenges and Opportunities*. Springer International Publishing AG. P. 19-33. DOI:10.1007/978-3-319-61395-6_2

24. Mackie, P., Worsley, T., Eliasson, J. (2014). Transport appraisal revisited. *Research in Transportation Economics*, 47, 3-18. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2014.09.013>

25. Nurlanova, N.K. (2019). Smena paradigmy regional'noj politiki v XXI veke (zarubezhnyj opyt i rekomendacii dlya Kazahstana). *Ekonomika: strategiya i praktika*, 1(14), 41-55 (in Russ.)

26. Skol'ko inostrannyh investicij privlek Kazahstan v 2020 godu. *Issledovanie*. [Elektronnyj resurs]. URL: https://aqparat.info/news/2021/01/25/9943054-skolko_inostrannyh_investicii_privlek_ka.html (date of access 01.11.2021).

27. Investicii kak klyuchevoj drayver rosta kazahstanskoj ekonomiki: novye predpriyatiya, peredovye tekhnologii i sozdanie rabochih mest. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/investitsii-kak-klyuchevoj-drayver-rosta-kazahstanskoy-ekonomiki-novye-predpriyatiya-peredovye-tekh/> (date of access 05.10.2021).

28. Analiz sushchestvuyushchih mezhdunarodnyh transportnyh koridorov, prohodyashchih cherez territorii gosudarstv-chlenov. *Analiticheskij doklad*, Departament transporta i infrastruktury, Evrazijskaya ekonomicheskaya komissiya, Moskva, 2019, 23 s.

29. Obzor investicionnoj privlekatel'nosti stran Central'noj Azii. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://sk.kz/upload/iblock/d34/d34cfc911970b45c9b695e392a7d250a.pdf> (date of access 09.11.2021).

30. OECD. Foreign Direct Investment Statistics: Data, Analysis and Forecasts. 2021. [Electronic source]. URL: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm> (date access: 13.04.2021).

31. Prioritetnye otrasli, pryamye inostrannye investicii i novye podhody - kakie mery po privilecheniyu investicij primimayutsya v Kazahstane. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/prioritetnye-otrasli-pryamye-inostrannye-investicii-i-novye-podhody-kakie-mery-po-privlecheniyu-investicij-prinimayutsya-v-kazahstane-3143955> (date of access 09.11.2021).

32. Pod antikorrupcionnym soprovozhdeniem nahoditsya svyshe 500 biznes-proektov – Olzhas Bektenov. [Elektronnyj resurs]. URL: https://www.inform.kz/ru/pod-antikorrupcionnym-soprovozhdeniem-nahoditsya-svyshe-500-biznes-proektov-olzhas-bektenov_a3690569 (date of access 08.11.2021).

33. Kroll, H., & Neuhausler, P. (2020). Recent Trends of Regional Development in China - Technological Portfolios and Economic Growth. *Zeitschrift fur wirtschaftsgeographie*, 64(1), 14-27. DOI: <https://doi.org/10.1515/zfw-2018-0032>.

34. Kakie kazahstanskije proekty poluchat \$9 mlrd. investicij. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://ism.kz/strategicheskie-proekty-v-kazahstane> (date of access 21.10.2021).

Information about the authors

Gulnara M. Aubakirova- Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Enterprise Management, Karaganda Technical University, Republic of Kazakhstan, e-mail: rendykar@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0337-1539>

Saule K. Mazhitova- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Marketing and Logistics, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, e-mail: skm19@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3986-6066>

* **Farida M. Isatayeva**- Correspondent author, PhD Doctors, Karagandy Tekhniki Universitetinin Geology Zhene Paidaly Kazbalardy Barlau Chairsyny Megherushisi, Kazakhstan Respubliki, e-mail: isataeva.farida@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6208-3292>

Aigerim E. Tomashinova - Master Economics, Senior Lecturer of the Department of Marketing and Logistics, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, e-mail: shodyrova_a_e@mail.ru

Авторлар туралы мәліметтер

Аубакирова Гульнара Муслимовна – экономика ғылымдарының докторы, Қарағанды техникалық университетінің «Экономика және кәсіпорынды басқару» кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, e-mail: rendykar@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0337-1539>

Мажитова Сәуле Қалиевна – э.ғ.к., доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің маркетинг және логистика кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, e-mail: skm19@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3986-6066>

* **Исатаева Фарида Мұратқызы** – корреспондент автор, PhD докторы, Қарағанды техникалық университетінің геология және пайдалы қазбаларды барлау кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, e-mail: adambekova_farid@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6208-3292>

Томашинова Айгерім Еркенқызы - магистр Экономика, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің маркетинг және логистика кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, e-mail: shodyrova_a_e@mail.ru

Сведения об авторах

Аубакирова Гульнара Муслимовна – доктор экономических наук, профессор кафедры «Экономика и менеджмент предприятия», Карагандинский технический университет, Республика Казахстан, e-mail: rendykar@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0337-1539>

Мажитова Сауле Калиевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Маркетинга и логистики», Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, e-mail: skm19@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3986-6066>

* **Исатаева Фарида Муратовна** – корреспондент автор, доктор PhD, заведующий кафедрой «Геология и разведка месторождений полезных ископаемых», Карагандинский технический университет, Республика Казахстан, e-mail: isataeva.farida@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6208-3292>

Томашинова Айгерім Еркеновна, магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры «Маркетинга и логистики», Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, e-mail: shodyrova_a_e@mail.ru

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-62-75>

MPHTI 06.71.07

JEL Q13, Q02, F40

Export Priorities of Agro-Industrial Complex West-Kazakhstan Region

Aizhan D. Ibyzanova¹, Elvira A. Rustenova¹, Asel K. Dzhakupova^{1*}

*Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, 51 Zhangir Khan Str., 040009,
Uralsk, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of this article is to conduct a study of the resource potential and export opportunities of the agro-industrial complex of West Kazakhstan region. Monographic, abstract-logical and economic-statistical methods were used during the research. Based on the principles of classical economic theory, institutional theory, the concepts of export potential of the agro-food complex and food industry of the Republic of Kazakhstan were investigated, and the specifics of its formation were revealed, taking into account the object of research. On the basis of economic and statistical methods, we assessed the trends and prospects of growth of food production and export potential of Kazakhstan's agro-food complex. In addition to some specific methods, the following scientific approaches to the analysis of the problem were used: dialectics, abstraction, deduction, induction, analysis and synthesis. The article provides an analysis of the resource potential of export opportunities of the agro-industrial complex of West Kazakhstan region. The study of exports of agro-industrial complex products for the last 5 years is presented, the emphasis is placed on the problems of non-tariff regulation of exports of agro-industrial complex products of the Republic of Kazakhstan. Results of the study: Based on the analysis of the level of diversification of exports of the RK in the context of aggregated commodity groups, the authors show that the highest concentration of exports is observed in the export of mineral products, and a stable upward trend in diversification is observed in the export of products of animal and plant origin.

Keywords: agricultural, food industry, export, economics, economic development, strategy, practice.

For citation: Ibyzanova, A.D., Rustenova, E.A. & Dzhakupova, A.K. (2021). Export Priorities of Agro-Industrial Complex West-Kazakhstan Region. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 62-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-62-75>

* **Corresponding author: Dzhakupova A.K.** - Master of Economic Sciences; Senior Lecturer at the Higher School of Economics and Audit; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, 51 Zhangir Khan Str., 040009, Uralsk, Kazakhstan, e-mail: asel-nur-2012@mail.ru.

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 10.09.2021

The article approved for publication: 10.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Батыс Қазақстан облысы бойынша агроөнеркәсіптік кешен экспортының басымдықтары

Ибыжанова А.Д.¹, Рустенова Э.А.¹, Джакупова А.К.^{1*}

¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Жәңгірхан к., 51,
040009 Орал, Қазақстан

Түйін

Мақаланың мақсаты Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің ресурстық әлеуетін және экспорттық мүмкіндіктерін зерттеу. Зерттеу барысында монографиялық, абстрактілі-логикалық және экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды. Классикалық экономикалық теория, институционалдық теория қағидаттары негізінде ҚР агроазық-түлік кешені мен тамақ өнеркәсібінің экспорттық әлеуетінің тұжырымдамалары зерттелді, зерттеу объектісін ескере отырып, оны қалыптастыру ерекшеліктері анықталды. Экономикалық-статистикалық әдістер негізінде тамақ өнімдері өндірісінің өсу үрдістері мен перспективаларына және қазақстандық агроазық-түлік кешенінің экспорттық әлеуетіне баға берілді. Кейбір нақты әдістерден басқа, мәселені талдауға келесі ғылыми тәсілдер қолданылды: диалектика, абстракция, шегеру, индукция, талдау және синтез. Мақалада Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің экспорттық мүмкіндіктерінің ресурстық әлеуетіне талдау келтіріледі. Соңғы 5 жылда АӨК өнімдерінің экспортын зерттеу ұсынылды, ҚР АӨК өнімдерінің экспортын тарифтік емес реттеу мәселелеріне баса назар аударылды, бизнес-ғылым-мемлекет арасындағы байланыстың тиімсіздігінің жүйелік мәселесі деп аталатын мал шаруашылығы саласын инновациялық түрлендірудің негізгі кедергісі анықталды. Зерттеу нәтижелері: авторлар ірілендірілген тауар топтары бөлінісінде ҚР экспортын әртараптандыру деңгейін талдау негізінде экспорттың неғұрлым жоғары шоғырлануы минералдық өнімдер экспортында байқалатынын, сондай-ақ әртараптандырудың тұрақты өрлемелі тренді жануарлар мен өсімдіктерден алынатын өнімдер экспортында байқалатынын көрсетті.

Түйін сөздер: АӨК, тамақ өнеркәсібі, экспорт, экономика, экономикалық даму, стратегия, практика.

Дәйексөз алу үшін: Ибыжанова А.Д., Рустенова Э.А., Джакупова А.К. (2021). Батыс Қазақстан облысы бойынша агроөнеркәсіптік кешен экспортының басымдықтары. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 62-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-62-75>

* **Хат-хабаршы авторы:** Джакупова А.К. - экономика ғылымдарының магистрі, «Экономика және аудит» жоғары мектебінің аға оқытушысы, Жәңгір хан атынағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Жәңгірхан к., 51, 040009, Орал қ., Қазақстан; e-mail: asel-nur-2012@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 10.09.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 10.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Приоритеты экспорта агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области

Ибыжанова А.Д.¹, Рустенова Э.А.¹, Джакупова А.К.^{1*}

¹ *Западно-Казахстанский аграрно-технический университет
им. Жангирхана, ул. Джангирхана, 51, 040009, Уральск, Казахстан*

Аннотация

Целью данной статьи провести исследование ресурсного потенциала и экспортных возможностей агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области. В ходе исследования использовались монографические, абстрактно-логические и экономико-статистические методы. На основе принципов классической экономической теории, институциональной теории, исследованы концепции экспортного потенциала агропродовольственного комплекса и пищевой промышленности РК, выявлены особенности его формирования с учетом объекта исследования. На основе экономико-статистических методов дана оценка тенденций и перспектив роста производства продукции пищевой промышленности и экспортного потенциала казахстанского агропродовольственного комплекса. В дополнение к некоторым конкретным методам были использованы следующие научные подходы к анализу проблемы: диалектика, абстракция, дедукция, индукция, анализ и синтез. В статье приводится анализ ресурсного потенциала экспортных возможностей агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области. Представлено исследование экспорта продукции АПК за последние 5 лет, сделан акцент на проблемах нетарифного регулирования экспорта продукции АПК РК., определен ключевой барьер инновационной трансформации отрасли животноводства называемый системной проблемой неэффективности коммуникаций между бизнесом-наукой-государством. Результаты исследования: Авторами на основе анализа уровня диверсификации экспорта РК в разрезе укрупненных товарных групп показано, что наиболее высокая концентрация экспорта наблюдается в экспорте минеральных продуктов, а также стабильный восходящий тренд диверсификации наблюдается в экспорте продукции животного и растительного происхождения.

Ключевые слова: АПК, пищевая промышленность, экспорт, экономика, экономическое развитие, стратегия, практика..

Для цитирования: Ибыжанова А.Д., Рустенова Э.А., Джакупова А. (2021). Приоритеты экспорта агропромышленного комплекса Западно-Казахстанской области. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 62-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-62-75>

* **Корреспондирующий автор:** Джакупова А.К. - магистр экономических наук; старший преподаватель высшей школы «Экономики и аудита»; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангирхана; ул. Джангирхана, 51, 040009, Уральск, Казахстан; e-mail: asel-nur-2012@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 10.09.2021

Принято решение о публикации: 10.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Кіріспе

Мемлекеттің теңдестірілген экономикалық дамуы оның халқының әл-ауқатының өсуіне алғышарттар жасайды және елдің халықаралық еңбек бөлінісіндегі маңыздылығын арттырады. Мемлекеттің экономикалық дамуы бүкіл экономиканың үдемелі қозғалысының жүйелі әсеріне әкеп соғуы мүмкін тиісті доминанттарға негізделуі тиіс. Шектеулі ресурстарды басқалардың дамуы үшін локомотив бола алатын және Қазақстанның жағдайлары үшін экономиканың аграрлық секторын дамыту басым бағыт болып табылатын салаларға бағыттау қажет. [1] Батыс Қазақстан облысының дамуы Қазақстанның орталық және Оңтүстік облыстарымен салыстырғанда аз дәрежеде табиғи-ресурстық әлеуетті ескере отырып, ауыл шаруашылығы өндірісіне байланысты, алайда облыста ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу үшін елеулі қуаттар шоғырланған. Облыстың шекара маңындағы жағдайы Ресей Федерациясымен сыртқы экономикалық байланыстардың дамуына ықпал етеді, алайда бұл байланыстардың құрылымы өңір экономикасының салалық өндірістік әлеуетін толық көлемде білдірмейді, бұл әлеуетті кірістердің жоғалуына әкеп соғады. Азық-түлік импортының құрылымы барлық жерде ішкі өндірушілер үшін артық бәсекелестік тудырады және валюталық қаражаттың тиімсіз жұмсалыуына әкеледі. Сондықтан облыстың агроөнеркәсіптік кешенінің экспортын арттырудағы басымдықтарды айқындау өңірлік ерекшеліктер мен ұлттық мүдделерді ескере отырып, облыс экономикасының тиімді құрылымын қалыптастыру проблемасын шешуге мүмкіндік береді. [2]

Қазақстанның аграрлық азық-түлік кешенін дамытудың экспортқа бағдарланған стратегиясы Республиканың ішкі нарығын молықтырумен және әлемдік азық-түлік нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға қатынасымен, сондай-ақ экспорттық әлеуетті дамыту мен өткізумен байланысты ұлттық мүдделер арасындағы қайшылықтарды шешуді көздейтін азық-түлік қауіпсіздігі саясатының контекстінде негіздеуді қажет етеді. Белгіленген жағдайға байланысты осы зерттеу шеңберінде, біз Қазақстан Республикасы мен Батыс Қазақстан облысының тамақ өнеркәсібінің экспорттық мүмкіндіктерін зерделеу, тамақ өнімдері экспортын дамытудың негізгі проблемаларын анықтау және оларды шешудің ықтимал жолдарын белгілеу міндетін қойып отырмыз. [3]

Әдебиеттерге шолу

Ғылыми әдебиеттегі тенденцияларды түсіну үшін біз әр түрлі авторлардың модернизация туралы анықтамаларын зерттеліп жатқан категорияның негізгі сипаттамасын бөліп талдаймыз.

Ауыл шаруашылығының және тұтастай АӨК-нің негізгі салаларының жай-күйін және дамуын, республика халқының негізгі тамақ өнімдерімен қамтамасыз етілуін талдау, саланы мемлекеттік қолдау тетігін бағалау негізінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік өндірісінің дамуын тежейтін негізгі факторлар айқындалды (өндірістің халық шаруашылықтарында шоғырлануы; шикізаттың қанағаттанғысыз сапасы; оның өңдеуші кәсіпорындарға маусымдық және біркелкі түспеуі; ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, қайта өңдеуші өнеркәсіп және сауда арасында өзара байланыстың болмауы) рентабельділікке, өндіріс тиімділігіне және т.б. мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіз әсері). Аграрлық сектордың ұсақ тауарлы сипатындағы қалыптасқан мәселелерді ескере отырып, шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялау, барлық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің күш-жігерін бір тауар ағынында жақындастыру, ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудің қолжетімділігі және тұтынушыларды бәсекеге қабілетті өніммен қамтамасыз ету мақсатында көтерме-тарату және сауда-логистикалық орталықтар құру қажеттігі негізделген. [9] Республиканың агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың басым бағыттарын (халықтың өз өндірісінің тамақ өнімдерімен қамтамасыз етілуі, ауыл шаруашылығы салаларын мемлекеттік қолдау және реттеу шараларын жетілдіру, аграрлық өнімді қайта өңдеуді дамыту, өнімді өндірушіден тұтынушыға дейін жылжыту жүйесінің тиімділігі, АӨК кәсіпорындарының экспорттық әлеуетін арттыру және т.б.) дамыту жөніндегі шаралар ұсынылған. [8] Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың стратегиялық міндеттері негізделген, оларға қол жеткізу үшін қолда бар ресурстарды оңтайлы пайдалану, қағидатты түрде жаңа сапалық сипаттамаларға көшу, өндірісті неғұрлым қолайлы жағдайларда орналастыруды (мамандандыруды) ескере отырып, дақылдардың шығымдылығы мен жануарлардың өнімділігі өсуінің жоғары қарқынын қамтамасыз ету, инновациялық технологияларды, аудандастырылған озық сорттар мен тұқымдарды қолдану, техникалық жарақтандырудың және басқалардың өсуі қажет. [5] Қазақстанның жүргізуінен және бірлесіп жүргізу мәнінен тыс республика

өңірлері СЭҚ-қа толығымен ие. Қазақстанның аграрлық азық-түлік кешенінің дамытудың экспортқа бағдарланған стратегиясы Республиканың ішкі нарығын молықтырумен және әлемдік азық-түлік нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға қатынасымен, сондай-ақ экспорттық әлеуетті дамыту мен өткізумен байланысты ұлттық мүдделер арасындағы қайшылықтарды шешуді көздейтін азық-түлік қауіпсіздігі саясатының контекстінде негіздеуді қажет етеді. [6] Белгіленген жағдайға байланысты осы зерттеу шеңберінде біз Қазақстан Республикасы мен Батыс Қазақстан облысының тамақ өнеркәсібінің экспорттық мүмкіндіктерін зерделеу, тамақ өнімдері экспортын дамытудың негізгі мәселелерін анықтау және оларды шешудің ықтимал жолдарын белгілеу міндетін қойып отырмыз.

Әдіснама

Зерттеу барысында монографиялық, абстрактілі-логикалық және экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды. Классикалық экономикалық теория, институционалдық теория қағидаттары негізінде ҚР агро азық-түлік кешені мен тамақ өнеркәсібінің экспорттық әлеуетінің тұжырымдамалары зерттелді, зерттеу объектісін ескере отырып, оны қалыптастыру ерекшеліктері анықталды. Экономикалық-статистикалық әдістер негізінде тамақ өнімдері өндірісінің өсу үрдістері мен перспективаларына және қазақстандық агроазық-түлік кешенінің экспорттық әлеуетіне баға берілді. Кейбір нақты әдістерден басқа, мәселені талдауға келесі ғылыми тәсілдер қолданылды: диалектика, абстракция, шегеру, индукция, талдау және синтез.

Осы талдау шеңберінде есептеулер үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің, COMTRADE халықаралық сауда дерекқорының ресми статистикалық деректері пайдаланылды. [4]

ҚР басқа салаларына қатысты сыртқы бәсекеге қабілеттіліктің сипаттамасы ретінде бапта анықталған салыстырмалы артықшылықтардың коэффициенті — RCA (Revealed Comparative Advantage) қолданылады. Ол осы тауардың республикалық нарығындағы осы облыстың үлесінің осы облыстың республикалық экспорттағы үлесіне қатынасы ретінде есептеледі.

Индекс мынадай формула бойынша есептеледі

$$RCA = (X_{ij} / X_j) / (X_{nj} / N_j) = (X_{nj} / X_{nj}) / (Y_t / X_t) \quad (1),$$

мұндағы X-экспорт, i - Зерттелетін ел, j-тауар (немесе сала), t – тауарлар (немесе салалар) тобы және n - ел.

Егер индекс бірліктен үлкен болса, онда тауар (сала) салыстырмалы артықшылыққа ие болады, егер аз болса - онда тауар (сала) - анықталған disadvantage - мызғымастық, шектеулер.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Батыс Қазақстан облысы Қазақстан Республикасының дамыған индустриялық-аграрлық өңірлерінің бірі болып табылады. Облыстың ауыл шаруашылығы ет - сиыр еті, қой еті, жылқы еті мен бидай, арпа, қара бидай, тары өндірумен айналысады.

Республика ауқымында өңір елдің ЖІӨ-нің шамамен 4,2% - ын (Қазақстан өңірлері арасында 9-орын), өнеркәсіптік өндірістің 9,0% - ын (Атырау, Маңғыстау және Қарағанды облыстарынан кейін 4-орын) қамтамасыз етеді. Республика ауқымында өңір елдің ЖІӨ-нің шамамен 4,2%-ын (Қазақстан өңірлері арасында 9-орын), өнеркәсіптік өндірістің 9,0%-ын (Атырау, Маңғыстау және Қарағанды облыстарынан кейін 4-орын) қамтамасыз етеді. Облыстың өндірілген жалпы өңірлік өнімінің көлемі 2017 жылғы 2790,7 млрд. теңгеден 2019 жылы 2946,4 млрд. теңгеге дейін ұлғайды. Облыстың ЖӨӨ нақты өзгеру индексі 2017 жылы өткен жылға қарағанда 103,1%-ды, 2018 жылы - 99,3%-ды, 2019 жылы - 98,5%-ды құрады. Өңірдің ЖӨӨ құрылымында ең үлкен үлес салмақты өнеркәсіп (47,5%) алады, сауда, көлік және құрылыс секторларына тиісінше 9,2%, 7,0% және 5,1% келеді. Өңірдің ЖӨӨ құрылымында ең үлкен үлес салмақты өнеркәсіп (47,5%) алады, сауда, көлік және құрылыс секторларына тиісінше 9,2%, 7,0% және 5,1% келеді. Облыстың ЖӨӨ құрылымындағы ауыл шаруашылығының үлесі мардымсыз және 3,3% - ды құрайды.

Батыс Қазақстан облысының ресурстық әлеуетін талдау өңірдің мал шаруашылығын, оның ішінде асыл тұқымды және өсімдік шаруашылығын (дәнді, майлы, жемшөп дақылдары, Картоп және көкөніс-бақша дақылдары) дамыту үшін айтарлықтай ауыл шаруашылығы алқаптары бар екенін көрсетеді. Айта кету керек, республика бойынша 2020 жылдың қорытындысы бойынша облысқа етті бағыттағы ірі қара малдың 21% - дан астамы тиесілі. Бұдан басқа, ет экспорты бойынша облыс 2 - орында республика бойынша - 6038,6 тонна 2020 ж. Айта кету керек, республика бойынша 2020 жылдың қорытындысы бойынша облысқа етті бағыт-

тағы ірі қара малдың 21% - дан астамы тиесілі. Бұдан басқа, ет экспорты бойынша облыс 2-орында республика бойынша - 6038,6 тонна 2020 ж. [5]

Егер салыстырмалы көрсеткіштерді талдайтын болсақ – жан басына шаққандағы ауылшаруашылық өнімдерінің негізгі түрле-

рін өндіру (1-кесте), онда картоп пен көкөністерді қоспағанда, барлық дерлік өнімдер үшін өндірістің тұрақты өсуі туралы айтуға болады. Алайда, бұл өнім облыс үшін дәстүрлі түрде Қазақстанның басқа облыстарынан да, Ресей Федерациясының көршілес өңірлерінен де әкелінеді.

Кесте 1 - Батыс Қазақстан облысында және Қазақстан Республикасы бойынша орта есеппен халықтың жан басына шаққанда ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі түрлерін өндіру, кг

Table 1- Production of main agricultural products per capita in West Kazakhstan region and on average in the Republic of Kazakhstan, kg

Өнім түрлері	2016	2017	2018	2019	2020	2020 ж мен 2016 ж (% ауытқу)	ҚР 2020 ж. бойынша орта есеппен
Дәнді және бұршақты дақылдар	484,7	572,1	263,8	370,1	423,7	87,4	1 040
Картоп	114,1	90,9	99,1	98,5	97,5	85,5	214
Көкөністер	99,7	81	89,1	89,4	79,8	80,0	245
Бақша дақылдары	44,3	36,3	38	40,5	37,1	83,7	129
Мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны немесе өткізілгені (сою салмағымен)	63,5	67,2	73,8	77,3	78,8	124,1	62
Сүт	356,2	359,4	361,6	361,8	360	101,1	323
Жұмыртқа (дана)	240,5	251,7	265,5	277,6	286,8	119,3	270

Ескерту: автормен [5] дерекөзі негізінде құрастырылған.

Салыстыру үшін кестеде 2020 жылғы өндірістің жан басына шаққандағы жалпы республикалық көрсеткіштері келтірілген. Облыс ет, сүт өндіру бойынша айқын көш-басшы болып табылатыны және жұмыртқа өндіру бойынша іс жүзінде артта қалмайтыны байқалады. Күрделі климаттық жағдайларға байланысты өсімдік шаруашылығы өнімдері әлі де жоғары деңгейде емес. Айта кету керек, 2020 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 200,3 млрд. теңгені құрады, бұл 2019 жылғы қаңтар-желтоқсандағы деңгейден 3,2%-ға аз. Төмендеу климаттық жағдайларға байланысты өсімдік шаруашылығының жалпы өнімінің 11,6%-ға азаюына байланысты. [10]

Жалпы, ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 171,3 млрд.теңгені құрады, бұл 2018 жылдың деңгейінен 6,5% – ға артық, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдері 62,8 млн. теңгеге (13,5%-ға артық), мал шаруашылығы-107,8 млрд. теңгеге (2,6%-ға артық) өндірілді. Ет (тірі салмақта) 96,9 мың тонна немесе 2018 жылдың деңгейіне 104,6%, сүт – 236,5 мың тонна (100,8%), жұмыртқа – 181,7 млн.дана (105,3%) өндірілді.

2019 жылы 4725,5 тонна ет және ет өнімдері экспортталды, жоспардың орындалуы 157,5% құрайды. Сонымен қатар, 1313,1 тонна қой еті экспортталды, бұл жылдық жоспардан 1,6 есе артық. Облыс бойынша қажетті инфрақұрылыммен жабдықталған 14 бордақылау алаңы жұмыс істейді, әр алаңның қуаты 400 және одан да көп, жалпы сыйымдылығы 27,1 мың бас.

Болашақта осындай трендті сақтау жоспарлануда. Ауыл шаруашылығы саласында байқалатын үрдістер осы нарықтың Батыс Қазақстан облысының экономикасы үшін басым болып табылатындығына байланысты. Фермерлер мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуде.

Осындай бағдарламаның көмегімен сәтті болады деп жоспарлануда:

– ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін бір адамға еңбек өнімділігін 2,5 есе 4,0 млн. теңгеге дейін арттыру;

- қайта өңделген өнім экспортын 2,5 есе 2,7 млрд. АҚШ долл;
- ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемін 2 есеге арттыру;
- негізгі капиталға инвестиция ағынын 3 есеге арттыру;
- тартылатын несие қаражатының көлемін 2021 жылға қарай 2017 жылғы деңгейге қарағанда 9 есеге ұлғайту қажет.

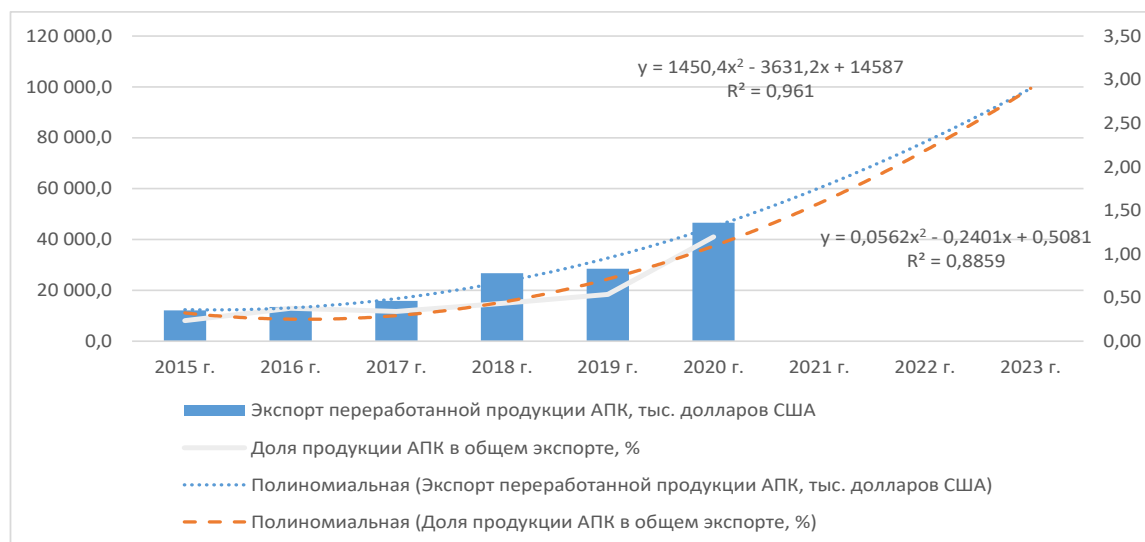
Мал шаруашылығы нарығындағы субсидиялау бағдарламасы басым бағыттар бойынша саланы мемлекеттік қолдау шараларының барынша тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. ҚР экономикасының шикізаттық бағыты бар мемлекет бола отырып, шикізатты әкетуді шектеуге және шикізатты тереңдетіп қайта өңдеуді ынталандыруға тырысады. Квоталау және лицензиялау әдістері, әкетуге тыйым салуды енгізу, кедендік баждарды ұлғайту шикізатты әкетуге шектеулер болып табылады. Сонымен, қазіргі уақытта қарақұмық, ақ қант, картоп, пияз, сарымсақ, тұқымдар мен күнбағыс майын экспорттауға тыйым салынады. Сәбіз, қызылша, қырыққабат, сондай-ақ ұн мен бидай квоталары енгізілді.

Батыс Қазақстан облысының әлемнің барлық елдерімен және ЕАЭО-мен сыртқы сауда айналымы 2020 жылы 4601,1 млн, АҚШ долларын құрады және 2019 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 25,3%-ға азайды. Экспорттық жеткізілімдер 3891,3 млн, АҚШ долларды құрады және 2019 жылмен

салыстырғанда 26,7%-ға азайды. 2019 жылы экспорт көлемінің төмендеуі іскерлік белсенділіктің төмендеуімен және пандемияға байланысты шектеу шараларының енгізілуімен түсіндіріледі. БҚО Агроөнеркәсіптік кешені өнімдерінің экспортына келетін болсақ (сурет 1), мұнда сала 2015-2019 жылдарға дейінгі пандемияға дейінгі тұрақты өсімді көрсетеді және алдын ала бағалаулар бойынша 2020 жылы одан да үлкен өсуді көрсетеді. Жоғарыда айтылғандай, аймақтың экономикасы мұнай-газ өнеркәсібі өнімдерін өндіруге негізделген, оның экспорты үлкен үлесті алады, алайда агроөнеркәсіптік кешен экспортының үлес салмағы облыстың жалпы экспортында 0,3-тен 1,1%-ға дейін сенімді өсуді көрсетеді.

Батыс Қазақстан облысы мал шаруашылығы өнімдерін экспорттауда, әсіресе ет жеткізуде үлкен әлеуетке ие. Облыста ауқымды табиғи жайылымдардың болуы бәсекеге қабілетті және ең бастысы экологиялық таза мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге тамаша мүмкіндік береді. Сондықтан агроөнеркәсіптік өнім экспортын дамыту болжамы Қазақстанда және нақты зерттелетін өңірде етті мал шаруашылығын дамытудың стратегиялық векторын таңдау үшін қажет. [11]

Бұл үшін өңір экономикасын дамытудың неғұрлым басым бағыты ретінде АӨК өнімдері экспортының болжамды моделін құруға тырысамыз. Сонымен қатар, экспортты құндық мәнде және салыстырмалы көрсеткіштерде дамы

Сурет 1 - Батыс Қазақстан облысы бойынша АӨК өнімі экспортының және оның экспорттың жиынтық көлеміндегі үлес салмағының болжамы

Figure 1 – Forecast of export of agricultural products and its share in the total volume of exports in the West Kazakhstan region

Ескерту: авторлар дереккөз деректері негізінде жасаған [5].

Ү-дің уақытқа тәуелділігі зерттелді т. спецификация кезеңінде көпмүшелік тренд таңдалды. Оның параметрлері ең кіші квадраттар әдісімен бағаланады. Теңдеудің статистикалық маңыздылығы анықтау коэффициенті мен Фишер критерийі арқылы тексеріледі. Зерттелетін жағдайда экспорт құнының тренді үшін Ү жалпы өзгергіштігінің 96,10% уақыт параметрінің өзгеруімен түсіндіріледі; үлес салмағы бойынша тренд үшін – 88,59%. Сондай-ақ, модель параметрлері статистикалық маңызды екендігі анықталды. Құрылған трендтік модель мен жүргізілген болжамдық есептеулер негізінде перспективада Батыс Қазақстан облысында ірі қара мал еті өндірісінің серпінін жоспарлауға болады. [12]

АӨК және оның өңдеу өнеркәсібі өнімдерінің экспортын қолдау олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұған несиелер бойынша пайыздарды төлеу, қызметті сақтандыру, инфрақұрылымды дамыту, басқа да бәсекелестік артықшылықтарды құру кезінде қосымша мемлекеттік субсидиялау арқылы қол жеткізуге болады.

Мемлекет басшысы еңбек өнімділігі мен өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын 2022 жылға қарай 2,5 есе арттыруды қамтамасыз ету міндетін қойды.

2019 жылы АӨК өнімдерінің экспорты 3,29 млрд, АҚШ доллары сомасына 12,41 млн. тоннаны құрады, бұл 2018 жылға қарағанда 198 млн, АҚШ долларына немесе 6,4%-ға артық (ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша).

Бұл ретте, 2018 жылы АӨК өнімі экспортының жалпы көлемінен өңделген өнім экспортының үлесі 33,65% - ды (1,107 млрд. АҚШ сомасына 2,8 млн. тонна) құрады.

АӨК өнімдерін экспорттау бойынша АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасының жоспарлы көрсеткіштері 24,1%-ға асыра орындалды (2,65 млрд АҚШ долл. жоспармен салыстырғанда 3,29 млрд АҚШ долл.).

Қазақстандық АӨК өнімдерінің басым нарықтарға экспорты өсуде. Осылайша Қытайға АӨК өнімдерінің экспорты 50,5% - ға ұлғайды (Жалпы экспорт-388 млн. АҚШ долл.), Парсы шығанағы елдеріне (Катар, Кувейт, БАӘ, КСА, Оман, Бахрейн) 3,2 есе (11,5 млн. АҚШ долл.), Орталық Азия елдеріне (Өзбекстан, Ауғанстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Түрікменстан) 7,4%-ға (1 559 млн. АҚШ долл.), ЕАЭО елдеріне 8,2%-ға (598,0 млн. АҚШ). [7]

Батыс Қазақстан облысының АӨК өнімі жалпы республикалық ауқымда тұрақты позицияға ие. Осылайша, 2020 жылы анықталған экспорттық салыстырмалы артықшы-

лығы бар 15 тауардың ($RCA > 1$ индексімен) 10 тауар позициясы АӨК өнімін құрады. Өңір ет және балық өнімдерін экспорттауда өңір ең көп үлес қосты (кесте).

Өңір ел бойынша 9 тауар өндіру бойынша топ-3 құрамына кіреді (3-кесте), оның ішінде газ конденсатын (ел өндірісінен 97%), табиғи газды (81%), еттен жасалған консервілерді (67%) және балық өнімдерін (33%) өндіруде 1-орын алады.

Анықталған жоғары салыстырмалы артықшылықтары бар тамақ өнеркәсібі тауарлары бойынша экспорттың әлеуеті экспорттың басым бағыттарына 2,3 млн. АҚШ. РФ Қазақстанның басты сауда серіктесі болып қала береді.

Қазақстанның шекара маңындағы елдермен сыртқы сауда айналымының жалпы көлемінде РФ-ға тиесілі-19,9 млрд. АҚШ. Қазақстанның Ресеймен ынтымақтастығындағы негізгі өңірлердің бірі бірден Ресей Федерациясының бес облысымен шектесетін БҚО болып табылады.

АӨК өнімдері мен оның өңдеу өнеркәсібінің экспортын қолдау олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұған несиелер бойынша пайыздарды төлеу, қызметті сақтандыру, инфрақұрылымды дамыту, басқа да бәсекелестік артықшылықтарды құру кезінде қосымша мемлекеттік субсидиялау арқылы қол жеткізуге болады.

4-кестеде Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешені өнімдерін соңғы 5 жылдағы экспорттық жеткізу серпіні жөніндегі деректер берілген. Жануарлар мен өсімдіктерден алынатын өнімдер облыстың жалпы экспортының орташа есеппен 0,7% - ын алады.

Батыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешені өнімдерінің жиынтық экспортының ең үлкен үлес салмағы бидай ұнына (бидай-қара бидай) тиесілі-45,25%. Жыл сайынғы серпін 2016-2019 жылдар кезеңінен бастап тауардың осы түрі бойынша экспорттың өсуін көрсетеді. 2020 жылы бұл көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда 787,3 мың АҚШ долларына немесе 4,7%-ға төмендеді. Бұл төмендеу COVID-19 пандемиясының кезеңіне, сондай-ақ климаттық жағдайлардың өзгеруіне байланысты болды.

Бұдан басқа, Батыс Қазақстан облысы мал шаруашылығы өнімдерін, оның ішінде үй ірі қара малының-4,8%, қойдың -0,01%, қойдың (сүйектен ажыратылған, жас немесе тоңазытылған) - 0,83%, сондай - ақ жылқы етінің (жас, тоңазытылған немесе мұздатылған) - 0,02% экспорттайды.

Кесте 2 - БҚО-ның «елдік анықталған салыстырмалы артықшылық» индексі бойынша жоғары көрсеткіштері бар тауарлар, 2019 ж

Table 2 – Goods for which the West Kazakhstan Region has high indicators according to the index “Country revealed comparative advantage”, 2019

СЭҚ ТН	Атауы	Экспорт БҚО, мың АҚШ долл. АҚШ	RCA	Экспорттағы үлесі ҚР, %
020430	Мұздатылған қозылардың ұшалары мен жартылай ұшалары	104	80,7	100%
160432	Бекіре уылдырығын алмастырғыштар: албырт уылдырығы (қызыл уылдырық)	8 768	80,7	100%
020441	Мұздатылған қой етінің ұшалары мен жартылай ұшалары	276	69,0	85%
160290	Кез келген жануарлардың қанынан жасалған дайын өнімдерді қоса алғанда, өзге де бұйымдар мен консервілер	363	50,1	62%
020442	Бүлінбеген мұздатылған қойдың өзге де шабылған кесектері	800	34,3	42%
020421	Жас немесе тоңазытылған қой етінің ұшалары мен жартылай ұшалары	1 063	14,6	18%
230630	Күнбағыс тұқымдарынан алынған Күнжара және басқа да қатты қалдықтар	11 38	11,5	14%
190219	Жылумен өңдеуге ұшырамаған өзге де макарон өнімдері	316	3,1	4%
410411	ІҚМ терісінен жасалған иленген былғары немесе былғары краст	126	2,2	3%
110100	Бидай немесе қара бидай ұны	9 533	2,1	3%

Ескерту: авторлар дереккөз деректері негізінде құрастырылған [10].

Кесте 3 - БҚО өндірісі бойынша ел бойынша топ-3 құрамына кіретін тауарлар, заттай мәнде, 2020 ж

Table 3 – Goods for the production of which the West Kazakhstan Region is in the top 3 in the country, in kind, 2020

Тауар	Облыстағы өндіріс	ҚР-дағы өндіріс	Облыстың үлесі	Облыстың орны
газ конденсаты, мың тонна	11565	11911	97%	1
газ тәріздес күйдегі табиғи (табиғи) газ (тауарлық шығарылым), млн. текше м	9866,3	12 067	81%	1
еттен жасалған консервілер, тонна	5 749	7 455	77%	1
басқа тәсілмен дайындалған немесе консервіленген балық, тонна	3 284	9 842	33%	1
силикатты және қожды кірпіштер, тонна	179 023	947 404	19%	2
шұжықтар және еттен жасалған ұқсас бұйымдар, тонна	8 263	53 683	15%	1
күнбағыс майы және оның фракциялары, тонна	1 681	132 743	1%	2
тазартылмаған күнбағыс майы, тонна	4 521	190 126	2%	3

Ескерту: авторлар дереккөз деректері негізінде құрастырылған [10].

Кесте 4 - Батыс Қазақстан облысының АӨК өнімдерін экспорттау
Table 4 - Export of agricultural products of the West Kazakhstan region

Тауардың атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020	
					мың.АҚШ. долл.	% жиынына
Бидай немесе қара бидай ұны	555,4	1413,2	1748,6	4205,3	3418	45,26
Ірі қара малдың етінен жасалған бұйымдар мен консервілер	1108,9	981,7	724,2	923,0	1266,1	16,77
Ірі қара малдың шабылған еті	-	-	872,7	536,9	872,3	11,55
Ірімшіктер	-	-	11,7	62	590,4	7,82
Үй ірі қара мал	387,2	332,9	87,1	564,4	362,6	4,8
Жұмыртқа	-	33,2	410,5	380,6	321,4	4,26
Мұздатылған, сүйегі сылынған қойлардың кесілген еті	-	476,8	557	63,8	165,3	2,19
Күнбағыс және мақсары майларының өзге де фракциялары	-	1,1	76,8	32,0	153,0	2,03
Бұйымдар, кез келген жануарлардың қанынан жасалған дайын өнімдерді қоса алғанда	240,4	203,2	488,4	363,5	113,7	1,51
Ірі қара малдың мұздатылған өзге де субөнімдері	-	-	127,9	42,7	79,9	1,06
Сүйегі сылынған, жас немесе тоңазытылған қой еті	256,3	49,1	175,6	331,5	62,8	0,83
Ұшалардың бөліктері және мұздатылған үй тауықтарының қосымша өнімдері	-	-	-	2,0	24,2	0,32
Өзгелері	775,4	372,8	2033,0	916,0	122,1	1,59
Барлығы:	3323,6	3864	7313,4	8423,7	7551,8	100

Ескерту: деректер дереккөз негізінде берілген [8].

Агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің экспорты құрылымында ірі қара малдың етінен жасалған бұйымдар мен консервілер шамамен 16,8% - ды құрайды. Мәселен, 2020 жылы өсім өткен жылмен салыстырғанда 5,8% - ды құрады. Жетекші ет өндірушілер ретінде Бәйтерек ауданының (ет өндірісінің жалпы көлемінің 27%), Жаңақала ауданының (14,7%), Ақжайық ауданының (12,6%), Казталов ауданының (10,5%) шаруашылықтары қатысады. Жалпы, Қазақстан бойынша Батыс Қазақстан облысына ірі қара малдың 21% - ы тиесілі. Мәселен, 2020 жылы орта есеппен ірі қара мал басының 10%-ға, ұсақ мал басының 5%-ға, жылқының 16% - ға өсуі байқалады.

2020 жылы ірімшік өнімдері экспортының 2019 жылмен салыстырғанда 528,4 мың АҚШ долларына айтарлықтай өсуі байқалды. Бұл өнім жыл сайын экспортын 0,16%-дан 7,8%-ға дейін ұлғайта отырып, 2018 жылдан бастап экспорттала бастады. 2019 жылы 9,4 мың АҚШ доллары сомасына 9,4 күнбағыс майын экспорттау басталады, ал 2020 жылы экспорт 2 еседен астам артады., және экспорт құрылымында шамамен 0,3% құрайды.

2020 жылы алғаш рет экспортқа 2,6 мың АҚШ доллары немесе 0,03% мөлшерінде тағамдық қосымша ет өнімдері ұсынылды. [5]

Батыс Қазақстан облысының АӨК өнімдерін экспорттайтын негізгі елдер Ресей, Өзбекстан, Тәжікстан, Молдова, Түркіменстан, Өзірбайжан, Иран, Ислам Республикасы, Қытай, Ауғанстан болып табылады.

Ресей мен Қытайды экспорттық қызығушылықтың басым елдері болып анықталды, өйткені:

- Қазақстан бұл елдерге көліктік қолжетімділікке ие;
- 2017 және 2018 жылдары елдер импортының өсу қарқынының болжамы тиісінше 3,45% және 1,75%-ды құрады;
- комплементарлық индексі 2015 жылы тиісінше 12,7% және 26,0%-ды, ал 2016 жылы тиісінше 14,3% - ды және 27,5%-ды құрады;
- 2007-2016 жылдар кезеңінде ҚР шикізаттық емес экспортының орташа мәні осы елдерге 2,5 млрд. АҚШ. долл. және 3,3 млрд. АҚШ, долл. тиісінше.

Нарық сыйымдылығын талдау нәтижелері бойынша перспективалы экспорттық

себетке енгізілген 116 тауар позициясының 94 тауар позициясын Қытай мен Ресейге экспорттауға болатындығы анықталды.

Қазақстандық тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің экспортын ілгерілету тиімділігі экспорттаушылар тап болатын негізсіз шектеулер мен кедергілердің болуымен айқындалады. Бизнес, мемлекеттік органдар, даму институттары, үкіметтік емес ұйымдар, көлік компаниялары өкілдерімен өткізілген жалпы кездесулердің нәтижелері бойынша өнім экспортын дамыту мен ілгерілетуге теріс әсер ететін кедергілер мен мәселелер блогы айқындалды, олардың арасында үшінші елдер тарапынан қазақстандық өнімге қойылатын техникалық стандарттар мен талаптарды зерделеу және оларға сәйкестік проблемалары түйінді болып аталды.

Компаниялардың экспорттық әлеуетін дамытуға кедергі келтіретін анықталған кедергілер мен шектеулерді жою экспорттық операцияларды ынталандыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді. [12]

Бүгінгі күні тамақ өнімдерінің халықаралық саудасына қатысудың негізгі шарттарының бірі экспорттаушы ел мен нақты өндіруші кәсіпорынның шығарылатын өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қабілеті болып табылады. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын негізгі фактор қауіпсіздік көрсеткіштерімен сипатталатын тамақ өнімдерінің сапасы болып табылады. Қазақстан Дүниежүзілік сауда ұйымына кірді және барлық тамақ кәсіпорындарында сапа менеджменті жүйесін — HACCP-жүйені енгізу міндетті шарт болды. Тамақ өнімдерін өндірушілер үшін өндірілетін өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты жаңа талаптар пайда болды. [13]

Батыс Қазақстан облысында ауыл шаруашылығы және тамақ өнімдерін ауқымды экспорттау, осы бағытты табыстың қуатты бабына айналдыру үшін барлық мүмкіндіктер бар. Бұл тұрғыда Қазақстанның Ресей Федерациясымен, Қытаймен, басқа елдермен ең қолайлы саяси шешімдері бар. Алайда, өңірдің ауыл шаруашылығы өнімдерінің кең экспорты оның халықаралық талаптарға сәйкестігін сертификаттау проблемаларын айтарлықтай тежейді. [14]

- Батыс Қазақстан облысында көптеген кәсіпорындар ISO және HACCP стандарттарын енгізді. ISO сертификаттарының бірнеше түрлері бар:

- сертификат-тамақ өнімдері қауіпсіздігінің менеджмент жүйесі;

- сертификат- денсаулықтың кәсіби қауіпсіздігінің менеджмент жүйесі;

- сертификат- экологиялық менеджмент жүйесі;

- сертификат-ақпараттық қауіпсіздік менеджмент жүйесі;

- сертификат-энергия менеджменті жүйелері.

Сертификатты иеленудің артықшылығы грант алу, тендерге қатысу кезінде және тамақ өнімдерін өндірумен, сатумен, өлшеп-ораумен, сақтаумен айналысатын тамақ саласының кез келген кәсіпорны үшін қажеттілік ретінде халықаралық нарыққа шығу болып табылады.

2019 жылғы 2 қыркүйектегі шикізаттық емес тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің экспортын ілгерілету жөніндегі Жол картасына АӨК өнімдерінің іс-шаралары (міндетті ТБТ талаптарын келісу, елдер экспорты үшін басым стандарттарға қол жеткізу; аккредиттеуді және сынақ базасын дамыту, сондай-ақ сәйкестікті растау бойынша халықаралық танымал органдарды тарту; қазақстандық зертханалар мен сәйкестікті растау органдары жүргізетін сәйкестікті бағалау нәтижелерін тану бойынша) енгізілді.

Қорытынды

Осылайша, ағымдағы ахуалды талдау бір жағынан ҚР АӨК экспорттық әлеуетінің жеткілікті деңгейінің және қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімін сыртқы нарықтарға ілгерілету бойынша мемлекеттік қолдау шараларының кешенінің бар екенін көрсетеді. Алайда, «тұрақты даму» өлшемдеріне («ГМО-сыз», «экологиялық тазалық», «қазіргі заманғы тамақ өнімдері») және экспорттаушы елдердің стандарттарына жауап беретін меншікті зертханалар желісін құру арқылы өнімді сертификаттауды реттеу мәселелері ұзақ жұмысты талап етеді.

Зертханалар тамақ өнімдерін бақылау жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Кез-келген елде тамақ өнімдерін бақылаудың тиімді және тиімді жүйесін құру үшін жақсы жабдықталған зертханалар желісі және қадағалау жүйесі болуы керек. Зертханаларды құру қомақты қаржы жұмсауды талап етеді және оларға қызмет көрсету мен пайдалану үшін елеулі қаржы қаражатын бөлу қажет. Сондықтан оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін зертханалардың қызметін мұқият жоспарлау қажет. Зертханалардың қажетті саны мен орналасуы жүйенің мақсатына және жұмыс көлеміне байланысты анықталуы керек.

Зертханаларды құру қомақты қаржы жұмсауды талап етеді және оларға қызмет көрсету мен пайдалану үшін елеулі қаржы қаражатын бөлу қажет. Қазақстанда тамақ

өнімдерінің қауіпсіздігі саласында зертханалық зерттеулерді жүзеге асыратын 14 зертхана жұмыс істейді. Алайда, жұмыс істеп тұрған зертханаларда зерттеулер Қазақстан Республикасының әдістемелері мен стандарттары бойынша ғана жүргізіледі.

Сонымен қатар, қазақстандық зертханаларды ұлттық жүйеде аккредиттеу ТМД елдерімен шектелген және ҚХР, ЕО, Иранда танылмайды. Мұндай жағдайларда өндірушілер өнім үлгілерін белгілі бір сапалық параметрлерге шетелдік зертханаларға беруге мәжбүр, бұл орындау мерзімін арттырады және зерттеу шығындарын едәуір арттырады.

Мал шаруашылығы өнімдерін тұтынушылардың өсіп келе жатқан ықпалы мен жаңа құндылық бағдарлары, «ақылды» шешімдерді енгізу, сондай-ақ бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудің негізгі факторлары құрылымындағы өзгерістер жағдайында Қазақстанда өнімді халықаралық нарықта өткізуге мүмкіндік беретін тамақ өнімдерін талдауға арналған мамандандырылған зертхана жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар — Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. (2022). Retrieved 16 January 2021, from https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar

2. «Ұлттық экспорттық стратегия» бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 26 тамыздағы № 511 қаулысы. —»Әділет» АҚЖ. Adilet.zan.kz. (2022). Retrieved 31 January 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511/history>.

3. Ниязбекова Ш., Бродунов А. (2017). Развитие пищевой промышленности и продовольственной безопасности в Южно-Казахстанской области. *Prodovol'stvennââ Politika I Bezopasnost'*, 4(2), 91. doi: 10.18334/ppib.4.2.38423

4. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитетінің төрағасы А.М. Марстың «Ветеринариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы жұмыс қорытындылары мен жоспарлар туралы» баяндамасы. 21 ақпан 2020 ж. — Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитетінің ресми сайты. (2021). Retrieved 2 August 2021, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/agroindust/press/article/details/6696?lang=ru>

5. Ибыжанова, А., Богдашкина, И., Джакупова, А., Ibyzhanova, A., Bogdashkina, I., & Jakupova, A. (2021). ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN. *Вестник Казахского Университета Экономики, Финансов И Международной Торговли*, (1(42)). doi: 10.52260/2304-7216.2020.1(42).6

6. Айбосынова Д.А. (2020). Тенденции развития АПК Казахстана. *Проблемы агрорынка*.(1), 46-52.

7. «QazTrade» Сауда саясатын дамыту орталығы» Акционерлік қоғамы (2020). Анализ тенденций мировой и внешней торговли Казахстана 2020. Нұр-Сұлтан. QazTrade

8. Ұлттық статистика бюросының Батыс Қазақстан облысы бойынша департаменті. (2020). Батыс Қазақстан облысындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы. 2016-2020 Статистикалық жинақ. Орал: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық Статистика бюросының Батыс Қазақстан облысы бойынша департаменті.

9. Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы (2020). Қазақстан Республикасының сыртқы саудасы. 2016-2020. Статистикалық жинақ. Нур-Султан. Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы

10.Hodge, I., & Midmore, P. (2008). Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making. *Économie Rurale*, (307), 23-38. doi: 10.4000/economierurale.406

11.Rural development programmes by country. (2022). Retrieved 16 January 2022, from <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development/country>

12.Economic Diversification of the Rural Economy. (2022). Retrieved 16 January 2022, from https://www.ilo.org/global/topics/economic-and-social-development/rural-development/WCMS_437176/lang-en/index.htm.

References

1. The President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev's Address to the Nation of Kazakhstan. January 31, 2017 — Official website of the president of the Republic of Kazakhstan. (2022). Retrieved 16 January 2021, from https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar

2. On Approval of the Program «National Export Strategy «Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 26, 2017 № 511. —»Adilet» LIS. Adilet.zan.kz. (2022). Retrieved 31 January 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511/history>.

3. Nijazbekova, Sh.U., & Brodunov, A. (2017). *Razvitie pishhevoj promyshlennosti i prodovol'stvennoj bezopasnosti v Juzhno-Kazahstanskoj oblasti*.

Prodovol'stvennaâ Politika I Bezopasnost', 4(2), 91. doi: 10.18334/ppib.4.2.38423

4. Report of the Chairman of the Committee of State Inspection in agriculture of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan MARS A.M. «On the results of work and plans in the field of veterinary and phytosanitary security. 21 February 2020. — The official website State Inspection Committee in the Agroindustrial complex of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan . (2021). Retrieved 2 August 2021, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/agroindust/press/article/details/6696?lang=ru>

5. Ibyjanova, A.D. (2021). Pandemianıñ Qazaqstannyñ auyl şaruşylyǵy damuyna äserin baǵalau. Qazaq ekonomika, qarjy jáne halyqaralyq sauda universitetiniñ habarşysy.(42),51-60.

6. Ajbosynova, D.A. (2020). Tendencii razvitiya APK Kazahstana. Problemy agrorynka.- (1),46-52.

7. QazTrade Center for Trade Policy Development Joint-Stock Company. Analiz tendencij mirovoj i vneshnej trgovli Kazahstana 2020. Nur Sultan. QazTrade

8. Department of the National Bureau of statistics for the West Kazakhstan region. (2020). Agriculture, Forestry and fisheries in the West Kazakhstan region. Statistical collection 2016-2020. Uralsk: Department of the National Bureau of Statistics of the agency for Strategic Planning and reform of the Republic of Kazakhstan for the West Kazakhstan region.

9. Agency for Strategic Planning and Reform National Bureau of Statistics (2020). Foreign trade of the Republic of Kazakhstan. 2016-2020. statistical collection. Nur-Sultan. Agency for Strategic Planning and Reform National Bureau of Statistics

10.Hodge, I., & Midmore, P. (2008). Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making. Économie Rurale, (307), 23-38. doi: 10.4000/economierurale.406

11.Rural development programmes by country. (2022). Retrieved 16 January 2022, from <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development/country>

12.Economic Diversification of the Rural Economy (2022). Retrieved 16 January 2022, from https://www.ilo.org/global/topics/economic-and-social-development/rural-development/WCMS_437176/lang-en/index.htm.

Information about authors

Aizhan D. Ibyzhanova – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Head of the Higher School of Economics and Audit; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University; Kazakhstan; e-mail: iaizhan@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7552-8203>

Elvira A. Rustenova - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Higher School of Economics and Audit; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University; Kazakhstan; e-mail:elvira02@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5542-4204>

***Asel K. Dzhakupova** - Master of Economic Sciences; Senior Lecturer at the Higher School of Economics and Audit; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University; Kazakhstan; e-mail: asel-nur-2012@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7962-0285>

Авторлар туралы мәліметтер

Ибыжанова Айжан Джексембаевна - экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика және аудит» жоғары мектебінің жетекшісі; Жәңгір хан атынағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; Қазақстан; e-mail: iaizhan@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7552-8203>

Рустенова Эльвира Амангельдыевна - экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика және аудит» жоғары мектебінің доценті; Жәңгір хан атынағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; Қазақстан; e-mail: elvira02@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5542-4204> тел. 87776491900

***Джакупова Асель Канатовна** - экономика ғылымдарының магистрі; «Экономика және аудит» жоғары мектебінің аға оқытушысы; Жәңгір хан атынағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; Қазақстан; e-mail: asel-nur-2012@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7962-0285>

Сведения об авторах

Ибыжанова Айжан Джексембаевна – кандидат экономических наук, доцент; руководитель Высшей школы Экономики и аудита; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Казахстан; e-mail: iaizhan@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7552-8203>

Рустенова Эльвира Амангельдыевна - кандидат экономических наук, доцент; доцент высшей школы «Экономики и аудита»; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; Казахстан; e-mail: elvira02@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5542-4204>

***Джакупова Асель Канатовна** - магистр экономических наук; старший преподаватель высшей школы «Экономики и аудита»; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; Казахстан; e-mail: asel-nur-2012@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7962-0285>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-76-89>

РНТИ: 06.61.33

JEL: R10, R11, R13

Study of Development Trends and Development of Measures to Overcome Depopulation of Strategically Important Regions of Kazakhstan

Kalamkas I. Ibragimova¹, Aisha B. Turysbekova^{1*}

¹ *Institute of Economics CS MES RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, 050000, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

This article deals with one of the most pressing issues today: the study of trends in the development and disappearance of the regions of Kazakhstan. The article discusses the features and opportunities of strategic development of regions in the Republic of Kazakhstan, as well as regional development trends and issues of regional extinction. The main relevance of the article is that it provides accurate information about trends in the development and disappearance of the regions of Kazakhstan. The purpose of the article is to consider possible ways to overcome negative trends in the country and improve depopulation and demographics. Scientific significance, Regional Development, and extinction issues, as well as comparative information on depopulation in the country, are presented. The practical significance of the work lies in the fact that the results of this work when studying demographics, become valuable information for students of higher educational institutions. The following research methods were used in the work: text analysis in the form of analysis of scientific literature affecting the study of demographics, comparative analysis in the form of study and generalization of information obtained during the study; as well as statistical methods, synthesis were used. As auxiliary methods of empirical research: comparison, generalization is used. The main conclusions and value of the study: the article presents the emergence of the problem of depopulation and the main reasons for the disappearance and depopulation of the regions of Kazakhstan. At the same time, the current state of development trends in Kazakhstan and current and new data on extinction and depopulation are provided.

Keywords: trends, regions, strategy, depopulation, Kazakhstan, disappearance, development.

For citation: Ibragimova, K.I., & Turysbekova, A.B. (2021). Study of Development Trends and Development of Measures to Overcome Depopulation of Strategically Important Regions of Kazakhstan. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 76-89, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-76-89>

* **Corresponding author: Turysbekova A.B.** - Master, researcher, Institute of Economics CS MES RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, 050000, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aisha9393@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

The article received: 11.11.2021

The article approved for publication: 13.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Қазақстанның стратегиялық маңызды өңірлерінің депопуляциясын еңсеру бойынша даму трендтерін зерделеу және шаралар әзірлеу

Ибрагимова К.И.¹, Турысбекова А.Б.^{1*}

¹ ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы қ., Қазақстан

Түйін

Бұл мақалада қазіргі күнгі ең өзекті мәселелердің бірі: Қазақстан өңірлерінің даму және жоғалу трендтерін зерттеу қарастырылады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы өңірлердің стратегиялық даму ерекшеліктері мен мүмкіндіктері, сондай-ақ аймақтық даму тенденциялары мен аймақтардың жойылып кету мәселелері қарастырылады. Мақаланың басты өзектілігі: Қазақстан өңірлерінің даму және жоғалу үрдістері туралы нақты ақпарат береді. Мақаланың мақсаты ретінде, елдегі теріс үрдістерді еңсерудің және депопуляцияны, демографияны жақсартудың мүмкін жолдарын қарастыру болып саналады. Ғылыми маңыздылы, өңірлік даму және жойылу мәселелері және де елдегі депопуляция туралы салыстырмалы ақпарат ұсынылған. Жұмыстың практикалық маңыздылығы-бұл жұмыстың нәтижелерін, демографияны зерттеу барысында жоғары оқу орындары студенттеріне құнды мәлімет болатынында. Жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды: демографияны зерттеуге әсер ететін ғылыми әдебиеттерді талдау түрінде мәтінді талдау, зерттеу барысында алынған ақпаратты зерттеу және жалпылау түрінде салыстырмалы талдау; сонымен қатар статистикалық әдістер, синтез қолданылды. Эмпирикалық зерттеудің көмекші әдістері ретінде: салыстыру, жалпылау қолданылады. Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен құндылығы: мақалада депопуляция проблемасының туындауы мен Қазақстан өңірлерінің жойылып кетуінің және депопуляциясының негізгі себептері көрсетілген. Сонымен қатар, Қазақстандағы даму трендтерінің ағымдағы жай-күйі және жойылып кету, депопуляция туралы өзекті және жаңа деректер берілгені саналады.

Түйін сөздер: үрдістер, аймақтар, стратегия, депопуляция, Қазақстан, жойылу, даму.

Дәйексөз алу үшін: Ибрагимова К.И., Турысбекова А.Б. (2021). Қазақстанның стратегиялық маңызды өңірлерінің депопуляциясын еңсеру бойынша даму трендтерін зерделеу және шаралар әзірлеу. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 76-89, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-76-89>

* **Хат-хабаршы авторы:** Турысбекова А.Б. - э.ғ.к., жетекші ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: aisha9393@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 11.11.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 13.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Изучение трендов развития и разработка мер по преодолению депопуляции стратегически важных регионов Казахстана

Ибрагимова К.И.¹, Турысбекова А.Б.^{1*}

¹ *Институт экономики КН МОН РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан*

Аннотация

В данной статье рассматривается один из самых актуальных на сегодняшний день вопросов: изучение трендов развития и исчезновения регионов Казахстана. В статье рассматриваются особенности и возможности стратегического развития регионов в Республике Казахстан, а также тенденции регионального развития и проблемы исчезновения регионов. Главная актуальность статьи: дает реальную информацию о тенденциях развития и исчезновения регионов Казахстана. Целью статьи является рассмотрение возможных путей преодоления негативных тенденций в стране и улучшения депопуляции, демографии. Представлена сравнительная информация о научной значимости, проблемах регионального развития и деструкции, а также о депопуляции в стране. Практическая значимость работы заключается в том, что в процессе изучения результатов работы, демографии студенты высших учебных заведений получают ценные сведения. В работе использовались следующие методы исследования: анализ текста в виде анализа научной литературы, влияющей на изучение демографии, сравнительный анализ в виде изучения и обобщения информации, полученной в ходе исследования; а также использовались статистические методы, синтез. В качестве вспомогательных методов эмпирического исследования используются: сравнение, обобщение. Основные выводы и ценность исследования: в статье изложены основные причины возникновения проблемы депопуляции и исчезновения регионов Казахстана и депопуляции. Вместе с тем, в Казахстане представлены актуальные и новые данные о текущем состоянии и исчезновении трендов развития, депопуляции.

Ключевые слова: тренды, регионы, стратегия, депопуляция, Казахстан, исчезновение, развитие.

Для цитирования: Ибрагимова К.И., Турысбекова А.Б. (2021). Изучение трендов развития и разработка мер по преодолению депопуляции стратегически важных регионов Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 76-89, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-76-89>

* **Корреспондирующий автор:** Турысбекова А.Б. - магистр, научный сотрудник, Институт экономики КН МОН РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0 г. Алматы, Казахстан, e-mail: aisha9393@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 11.11.2021

Принято решение о публикации: 13.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Кіріспе

Қазіргі уақытта, әлемнің түрлі елдері, бір-бірінен географиялық жағдайы, климаты, демографиясы, даму тарихы мен басқа да факторлары бойынша ерекшеленеді. Бұл көптеген маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді тудырады. Бұл өз кезегінде аймақтардың даму тенденцияларына немесе жойылуына, сондай-ақ депопуляцияға әкеледі. Сондықтан әрбір мемлекет артта қалған өңірлерде өмір сүру деңгейін арттыруға, яғни бәсекелестік жағдайларды теңестіруге және өзінің даму деңгейін арттыруға бағытталған өңірлік саясатты жүргізуге ұмтылады.

Нарық жағдайында өңірлер инвестициялық ресурстар, салық төлеушілерді тарту, сондай-ақ ресурстардың барлық көздері мен өткізу нарықтары үшін бір-бірімен бәсекелеседі. Сонымен бірге, аймақтар ұлттық және халықаралық нарықтардағы тәуелсіз субъектілер болып табылады. Осы ретте У. Баймұратов, К.Қажымұрат, О. Сәбден, К. Сағадиев, Н. Нұрланова сияқты қазақстандық ғалымдардың осы тақырыптағы теориялық тәсілдерді зерделеу жөніндегі жұмыстары құнды болып саналады. Олардың зерттеулері бәсекеге қабілеттілік факторларынан, шарттары мен өлшемдерінен бастап өңірлер мен тұтастай елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру тетіктеріне дейінгі көптеген аспектілерге қатысты болды. Өңірлік экономиканың мәнін, негізгі қағидаттары мен даму факторларын ескеретін отандық және шетелдік ғалымдардың әдіснамалық және практикалық іргелі зерттеулеріне қарамастан, елдің және Қазақстан Республикасы өңірлерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін статистикалық бағалауды интеграциялауға байланысты көптеген мәселелер бар, елдің стратегиялық өңірлерінің депопуляциясын еңсеру бойынша тиімді шаралар әзірлеу, өңір үшін жаңа бәсекелестік мүмкіндіктерді іздестіру және игеру, оның ішінде отандық экономика жағдайында адами капиталдың сапасын арттыру есебінен саналады, дегенмен бұл ақпараттар әліде аз зерттелген [1, б.5-13].

Қазіргі Қазақстан өңірлік экономикалар ашықтығының жоғары дәрежесімен сипатталады; әлемдік экономикалық жүйеге кіретін ел өңірлерінің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі беталысы барған сайын айқын бола түсуде. Сыртқы және ішкі ортаның, инфляция мен экономикалық өсудің күрт өзгеруіне байланысты экономикалық дағдарыс кезеңінде Қазақстан Республикасының әрбір өңірінің әлеуметтік-экономикалық дамуы республикалық және өңірлік деңгейлерде жоспарлау жүйесін пайдалануды талап етеді.

Оның мақсаты - республиканың, өңірлердің, жекелеген тұлғалардың және бизнес-шаруашылық жүргізуші субъектілер нарығына қатысушылардың ұлттық экономикасының жұмыс істеуі мен дамуын ағымдағы, ұзақ мерзімді және стратегиялық жоспарлауды тұжырымдау болып саналады [2, б.94-97].

Әрбір өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы, республиканың халық шаруашылығы, ресурстардың барлық түрлерін пайдалану тиімділігін арттыру ағымдағы жұмыс істеу негіздемесін жоспарлауға және есептеуге, перспективалы дамуға және өңірдің экономикасын нәтижелерге қол жеткізу үшін қажетті нәтижелерге сәйкес келтіруге, экономикалық өсу қарқынының ұлғаюын ғана емес айқындайтын әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды іске асыруға байланысты. Бұдан басқа, ұлттық және өңірлік экономиканың күйзеліске ұшыраған күйден шығуы, сондай-ақ әлеуметтік және материалдық игіліктерді тұтынудың өсуі, халықтың жұмыспен қамтылуының өсуі. Бұдан басқа, Қазақстандағы экономикалық өсу негізінен шикізат секторының озыңқы дамуымен байланысты. Егер өңірлерде шикізаттық тұрақтандыру және тіпті біршама өсу байқалса, онда бұрын білікті кадрлары бар және халықтың тығыздығы жоғары дамыған өңірлер үшін өндірістің құлдырауы тән, бұл олардың нарықтық қатынастарға көшуін қиындатады. Нәтижесінде Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық саралануы мен депопуляциясы күшейе түсуде, оны еңсеру қиындай түсуде. Бұл мән-жайлар елдің әрбір өңірі үшін нақты даму стратегиясын айқындау және бірыңғай экономикалық кеңістіктің тиімді дамуын қамтамасыз ету мақсатында өңірлік факторларды тиімді пайдалануға жаңа тәсілдерді әзірлеуді және енгізуді және Қазақстанның өңіраралық қатынастарын зерделеуді талап етеді. Сондықтан бұл жұмыста Қазақстан өңірлерінің даму және жойылу трендтерінің ағымдағы жағдайы ғана талданбайды, сондай-ақ елдің стратегиялық маңызды өңірлерінің депопуляциясын еңсеру жөніндегі шараларды әзірлеу туралы тақырып көтеріледі [3, б. 36-46].

Әдеби шолу

Қазіргі уақытта өңірлік параметрлері дамыған жергілікті экономика мен жергілікті өзін-өзі басқаруды құруға мүмкіндік беретін елдерге қарағанда Қазақстан өңірлері үлкен аумақтармен, халық тығыздығының төмендігімен, өндірістік әлеуеттің жоғары шоғырлануымен және ұлттық экономиканың әлсіз әлеуетімен сипатталады. Қазақстан

Республикасының аумағы 14 облыс, 3 Республикалық маңызы бар қала, 177 аудан, 89 қала, 50 ауыл және 6693 ауылдық елді мекеннен тұрады. Қала тұрғындарының саны 18,9 млн адамды құрайды. Елдің аумақтық және экономикалық даму ерекшеліктеріне сүйене отырып, аумақ әлеуетінің біркелкі дамымауы байқалады. Тарихқа үніле отырып, Қазақстан Кеңес Одағының бір бөлігі бола отырып, Бірыңғай экономикалық жүйеде дамыды, барлық өндіргіш күштер Бүкілодақтық схема бойынша жүзеге асырылды деп айтуға болады. Бұл ретте Қазақстан өңірлерінің дамуы аз ескерілді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өз Жолдауларында ел халқына Өңірлік даму реформасынсыз мәжбүрлеп әртараптандыруға қол жеткізу мүмкін еместігін және елді индустрияландыру өңірлік саясаттың жаңа парадигмасына айналуы тиіс екенін атап өтті [4, б. 82-96].

Аймақтың дамуы-бұл әр түрлі әлеуметтік-экономикалық міндеттер тұрғысынан қарастырылатын көп өлшемді және көп өлшемді процесс. Бұл тек экономикалық даму туралы болса да, ол әдетте әлеуметтік дамумен байланысты. Әлеуметтік-экономикалық даму келесі аспектілерді қамтиды:

- өндіріс пен кірісті ұлғайту;
- қоғамның институционалдық, Әлеуметтік және әкімшілік құрылымдарындағы өзгерістер;
- әлеуметтік хабардарлықтағы өзгерістер;
- дәстүрлермен әдет-ғұрыптардың өзгеруі.

Республиканың әр аймағында нарықтық қатынастардың қалыптасуы экономикада да, әлеуметтік салада да терең дағдарыстық құбылыстардың аясында өтті. Дегенмен, 20 жылдан астам уақыт ішінде Тәуелсіз Қазақстан жоспарлы-әкімшілік парадигмадан өңірлік дамудың жаңа демократиялық-нарықтық парадигмасына көшудің күрделі жолынан өте алды. Өндірістің даму деңгейі мен халықтың әлеуметтік тұрмыс деңгейі тұрғысынан Қазақстанның өңірлік кереғарлығы айтарлықтай жарқын. Арасындағы айырмашылықтар астаналық аймақ, тез дамушы аймақтар батыс және ауыл шаруашылығы өңірлерінің оңтүстігі мен солтүстігінде, қалалық және ауылдық мекендер арасында әсіресе көрсетілген. Бұл мән-жайлар Қазақстан Республикасының Үкіметін экономика мен халықты теңгерімді орналастыруға қол жеткізу мақсатында Елді «аумақтық қайта ұйымдастыруға» шоғырлануға мәжбүр етеді.

Республиканың өңірлері қазіргі халықтың құрамы бойынша ғана емес, демографиялық сипаттамалары мен даму үрдістері бойынша да айтарлықтай ерекшеленеді. Республиканың кейбір өңірлері бала туудың жоғары деңгейімен сипатталады (Атырау, Маңғыстау, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстары), алайда балалар өлімі республикалық деңгейден 2-3 есе жоғары; басқаларында-ауылдық жерлер деңгейінде халықтың депопуляция белгілері (Шығыс Қазақстан, Павлодар, Қарағанды, Қазақстанның солтүстік өңірлері). Халықтың көші-қонында да терең айырмашылықтар бар. Халық саны азайды, әсіресе солтүстік және орталық аймақтарда - Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Қарағанды. Негізгі себеп - механикалық құлдырау - халықтың республикадан тыс жерлерге кетуі саналады. Сонымен қатар, бұл аудандарда бірнеше жыл ішінде өлім-жітімнің жоғары және туудың төмен деңгейімен бірге халықтың табиғи өсуінің ең төмен қарқыны байқалды [5].

Халықтың ішкі өңірлік ауысуында ауылдық жерлерден қалаларға әлеуметтік-мәжбүрлі көші-қон басым болады, бұл қалалардың еңбек нарықтарындағы шиеленісті және олардағы криминогендік жағдайды шиеленістіреді. Ресми түрде азамат мәртебесін алған иммигранттар іс жүзінде әлеуметтік, өндірістік және мәдени өмір саласына араласпайды. Жұмыссыздыққа, тұрғын үйдің жетіспеушілігіне, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің төмендігіне және экологиялық құндылықтардың өсіп келе жатқан рөліне қарамастан, қалалар республиканың ауыл халқын тартуды жалғастыруда. Бұл қалаларда кәсіби, Әлеуметтік және мәдени дамудың мүмкіндіктері әр түрлі болатындығына байланысты. Қызметтердің көптеген түрлерін ұсыну, мысалы, жоғары білім беру жүйесі, мамандандырылған медициналық көмек, ажырамас мәдени қызмет, тек үлкен қалада мүмкін. Ауыл халқының көптеген әлеуметтік жеңілдіктер мен қызметтерге нақты қол жеткізуі қоныстандыру жүйесінің ерекшелігіне негізделген [6, б.39-48].

Аумақтық еңбек бөлінісі және өңір экономикасының құрылымы жалпы өңірлік өнімнің (ЖӨӨ) көлемі және оның жан басына шаққандағы өндірісі сияқты жалпылама көрсеткіштермен неғұрлым толық сипатталады. Республиканың облыстарын ЖӨӨ бойынша бөлу біркелкі емес. Батыс аймағының барлық дерлік аймақтарында жоғары ЖӨӨ құбылысы мұнай-газ өндіретін кәсіпорындардың шоғырлануымен түсіндіріледі. Сонымен бірге, осы аймақтың барлық

аудандары кең әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан қолайсыз. Күрделі табиғи-климаттық жағдайлар, өмір сүру құны жоғары, соңғы жылдары ауылдық жерлерде жұмыссыздық күрт өсті, аудан орталықтарына, шағын және үлкен қалалар мен астанаға, сондай-ақ республикадан тыс жерлерге халықтың қарқынды көші-қоны басталды. Оңтүстік аймақта инвестициялық климат жақсаруда, бұл инвестициялық орталықтар мен полюстердің пайда болуына жағдай жасайды. Бұл ретте еліміздің негізгі инвестициялық капиталы шоғырланған Қарағанды, Қостанай, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында инвестициялар көлемі төмендеді. Көптеген елдердің тәжірибесі мынаны үйретеді: инвестицияларды біркелкі емес бөлу саясаты, әсіресе бұрынғы өнеркәсіптік аймақтарға қатысты, экономиканың аумақтық құрылымының өзгеруіне және әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіндегі аймақаралық теңгерімсіздікке әкелуі мүмкін. Бұл сонымен қатар бұл аймақтарды проблемалық және депрессиялық аймақтарға біртіндеп айналдыруға мүмкіндік береді [7].

Инвестициялардың салалық құрылымында көбінесе өнеркәсіпке, көлік және коммуникациялық инфрақұрылымды дамытуға, сондай-ақ ауыл шаруашылығына келеді. Осы тұрғыдан алғанда, аймақтардың өзіндік ерекшеліктері бар. Экономикалық өңірлер арасында өнеркәсіпке инвестициялардың ең көп үлесі Батыс Қазақстанға, көлік пен байланысқа - Шығыс және Солтүстік Қазақстанға, ауыл шаруашылығына - оңтүстік өңірлерге тиесілі. Өңірлік дамудағы неғұрлым елеулі сәйкессіздіктер экономикалық қызметі негізінен ауыл шаруашылығы секторы болып табылатын қалалық және ауылдық аудандар арасында байқалады. Ауылдық өңірлердің негізгі мәселелері жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, тұрмыс деңгейінің төмендігі, инфрақұрылымның нашар дамуы, үлкен аумақтар, елді мекендердің өткізу нарықтарымен нашар байланысы, көптеген ауылдық аумақтардың шеткері орналасуы және олардың орталықтардан едәуір шалғайлығы, қатал табиғи-климаттық жағдайлар, су ресурстарының өткір жетіспеушілігі, Арал теңізінің, Балқаштың, Семей полигонының экологиялық проблемалары, мұнай-газ кен орындарын қарқынды игеру және әскери полигондардың техногендік әсері болып табылады [8].

Методология

Осы мақаланы жазу кезінде, Қазақстанның аймақтарының даму және жойылу трендтерін зерттеу мақсатында, тақырыпты ашудың белгілі бір экономикалық, әлеуметтік-истеорлық ғылыми әдістері қолданылды. Мақалада зерттелетін объект оның құрамдас бөліктерінің жиынтығы ретінде емес, жүйелік тәсілді қолдану нәтижесінде жүйе, тұтас құрылым ретінде қарастырылады. Тақырыпты толық ашу үшін осы мақаланы зерттеу барысында нақты ғылыми әдістеме қолданылды.

Мақалада аймақтардың даму және жойылу трендтерін қарастыру үшін, жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдер, сондай-ақ нақты әдістер қолданылады. Қазақстанның даму және жойылу трендтері мен стратегиялық маңызды аймақтардың депопуляциясын еңсеруді зерттеуде, нақты ғылыми көздеріне және де статистикалық деректеріне негізделген. Сонымен қатар, еліміздің аймақтарының даму және жойылу трендтерін зерттеуде әдіснамалық негізді әлеуметтік құбылыстар мен процестерді танудың жалпы ғылыми және арнайы әдістері, сондай-ақ салыстырмалы талдау, салыстырмалы функционалды, жүйелік-құрылымдық және басқа әдістер құрады.

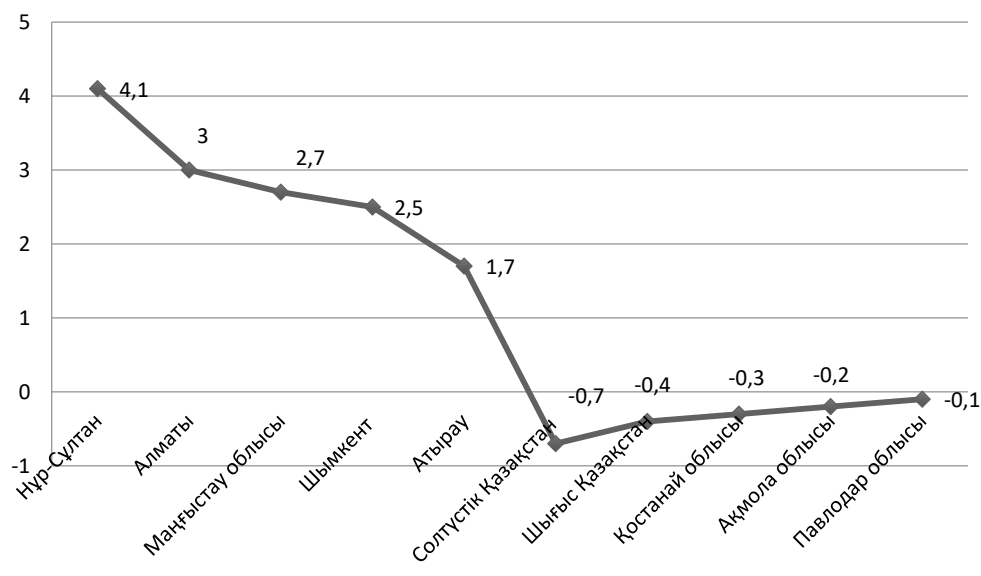
Келесі ретте, жалпы ғылыми әдістер ретінде диалектикалық, сонымен қатар логикалық әдістер мен жүйелік тәсіл қолданылды. Диалектикалық әдіс ел аймақтарының даму және жойылу, депопуляция тенденцияларын жан-жақты толық зерттеу үшін қолданылады. Өз кезегінде, ғылыми зерттеудің диалектикалық әдісі осы мақалада талдау және синтез әдістерін қолдануға негізделген [9].

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан үлкен аумақты алып жатыр. Демек, республика аймақтарында өндірістік күштерді ұтымды орналастыру және олардың арасындағы ұйымдастырушылық-экономикалық байланыстарды жақсарту үшін халық шаруашылығын аумақтық ұйымдастыру мәселелері жатады. Аумақтық ұйымға табиғи жағдайлардың әртүрлілігі, табиғи ресурстардың болуы және олардың орналасуы, елдің геосаяси жағдайы қатты әсер етеді. Тарихи қалыптасқан өндірістік аппараттың болуы, оның құрылымы, сондай-ақ оның моральдық және физикалық жағдайы маңызды рөл атқарады. Олардың жыныстық-жастық құрылымы, біліктілігі мен тәжірибесі бар қызметкерлердің болуы, сондай-ақ республика мен оның өңірлерінің алдында қазір және болашақта тұрған әлеуметтік-экономикалық міндеттер маңызды болып табылады [10].

Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан экономикалық реформа әрбір өңірде экономикалық бірліктер мен ірі кешендерді қалыптастыру үшін экономиканы аумақтық ұйымдастыруға жаңа іргелі талаптар қояды. Сондықтан республиканың әр аймағындағы экономикалық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік факторлар мен құбылыстардың жиынтығын зерттеу қажет. Мұндай жағдайда егемен мемлекет ретінде Қазақстан үшін өңірлік экономиканың рөлі өсті. Әр аймақтың өзіндік табиғи ерекшеліктері, ұйымдастырушылық және құрылымдық ерекшеліктері бар, әрқайсысының аймақтың экономикалық профилін анықтайтын өзіндік экономикалық және әлеуметтік жағдайлары бар. Еңбек ресурстарына сұраныстың біркелкі болмауына байланысты елде ішкі көші-қонды тартудың бірнеше орталықтары қалыптасты, оларға халық солтүстік өңірлерден «өтеді». Осылайша, LS Aqparat ақпарат агенттігінің 2021 жылдың бірінші тоқсанындағы деректері

бойынша ел ішінде саяхаттауға ең қажетті орын Алматы болды, оған осы жылдың алғашқы үш айында 16900-ге жуық адам барды. Осы кезеңде Нұр-сұлтанға 16 400 адам көшіп келді. Ішкі көшіп-қонушыларды тарту бойынша көшбасшылар бестігіне Шымкент (12 600 адам), Алматы (9300 адам) және Түркістан (7800 адам) облыстары кірді. LS Aqparat деректері «еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ өткізетін тоқсан сайынғы демография мен еңбек нарығын талдаумен ішінара сәйкес келеді. Осы зерттеуге сәйкес, 2019 жылдың III тоқсанында Қазақстанда халықтың өсуі Нұр-сұлтан (+ 4,1%), Алматы (+ 3,0%), Маңғыстау облысы (+ 2,7%), Шымкент (+ 2,5%) және Атырауда болды. аймақ (+1,7%). Пайыздық қатынаста халық саны Солтүстік Қазақстан облысында (-0,7%), Шығыс Қазақстан облысында (-0,4%), Қостанай облысында (-0,3%), Ақмола облысында (-0,2%) және Павлодар облысында (-0,1%) азайды. Ол төмендегі 1 суретте көрсетілген

Сурет 1- Қазақстандағы халық санының өсуі
 Figure 1- Population growth in Kazakhstan

2019 жылы сол кездегі Қазақстан Республикасының Еңбек және әлеуметтік қорғау министрі Біржан Нұрымбетов жасаған болжамдар бойынша 2050 жылы республика халқы артып, шамамен 24,5 миллион адамды құрайды. Бұл ретте Солтүстік Қазақстанда осы жылға қарай тағы 900 мың адамға азаюы мүмкін, ал оңтүстікте - 5,3 миллион адамға өсуі мүмкін [11].

Қазіргі уақытта республиканың солтүстігі мен оңтүстігі арасындағы қазіргі теңгерімсіздік келесідей (ағымдағы жылдың 1 сәуіріндегі

жағдай бойынша): солтүстігінде 5 450 002 адам, Нұр-сұлтан қаласын қоса алғанда, оңтүстігінде 9 169 600 адам, Алматы мен Шымкентті ескере отырып. Оңтүстіктің пайдасына - 3 719 598 адам. Қазіргі демографиялық теңгерімсіздікті азайту үшін Қазақстан Үкіметі өнімді жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын іске асыруда. Бұл бағдарламаның көші-қон құрамы серпіндік жобалардан және еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттырудан

тұрады. Екі вектор жұмыс күші артық аудандарды оның жетіспеушілігі бар аудандарға көшіруді ынталандыруға бағытталған. Тек «Серпін» ғана білім беру көші-қонына бағытталған, нәтижесінде жыл сайын Оңтүстік Қазақстаннан талапкерлер солтүстік, шығыс және батыс өңірлерінің университеттері мен колледждеріне жеке стипендиялармен түседі, содан кейін олар жатақханалар, стипендия және диплом алғаннан кейін жұмыс істейді. Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру жобасы аясында мемлекет оңтүстіктен солтүстікке көшуді шешкен ерікті мигранттарға қаржылық көмек көрсетеді. Бұл көмек пакетіне гранттар кіреді: көшуге; үйді жалға алу құнын өтеу және 12 айға ай сайынғы коммуналдық қызметтерді төлеу. Бұл жобаға ерікті Оңтүстік мигранттардан басқа, шетелдік қазақ диаспорасының өкілдері болып табылатын және Қазақстанға тұрақты тұруға көшуді шешкен этникалық қазақтар да қатыса алады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің көші-қон процестерін Солтүстік пен оңтүстік арасындағы қазіргі демографиялық теңгерімсіздікті жоюға бағытталған әрекеттерінен басқа, бұл жобалар солтүстік өңірлердің этникалық ландшафтын өзгертуге ықпал етеді.

Пандемия Қазақстандағы көші-қон процестеріне әсер етті. 2020 жылы бір өңірден екінші өңірге қоныс аударатын қазақтардың саны 20% - ға қысқарды. Одан да көп - 26% - ға - өз өңірі шегінде тұрғылықты жерін ауыстыратын ауыл тұрғындары мен қала тұрғындарының саны азайды. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының әдістемесіне сәйкес ішкі көші-қон өңіраралық және өңірлік болып бөлінеді. Бірінші бөлім бойынша ақпарат көрсеткендей, өткен жылы бір өңірден екінші өңірге 343 мың адам көшіп келген. 2019 жылы бұл көрсеткіш жоғары болды - 431 мың азамат. Ішкі көшіп-қонұшылардың 86% - ы - қазақтар. Басқа өңірлерден көшетіндердің жартысынан көбі (52%) тұрақты тұруға ірі қалалар - Алматы (72,7 мың), Нұр-сұлтан (66,5 мың), Шымкент (39,4 мың) келеді. Осы мегаполистердің әрқайсысына мигранттар ағыны 2020 жылы 12-ден 22% - ға дейін төмендеді. Ең үлкен кемшілік (22%) - елордада. Басқа аймақтарда көші-қон балансы теріс, яғни ұшуға қарағанда ұшу әлдеқайда көп. Көптеген өңірлерде көші-қон үрдістері ұқсас. Кеткендердің жартысы мегаполистерге, Ақмола, Алматы облыстарына, қалған 50% - көрші өңірлерге кетеді. Ішкі жер аударылған адамдардың ең үлкен ағымы оңтүстіктен келеді. 2020 жылы Түркістан, Жамбыл, Қызылорда, Алматы және Шымкент

облыстарынан 167 мың азамат көшіп кетті [12].

Қазақстанда өңірлік көші-қон неғұрлым ауқымды. 2020 жылы 501,6 мың адам өз аймағына көшті. Бұл 178 мың азаматқа немесе 26 жылмен салыстырғанда 2019% - ға аз. BNS статистикалық ақпараты әр облыстағы нақты қалалар мен ауылдарға бөлінбейді. Бірақ қалалық және ауылдық жерлерден көші-қон туралы жалпы мәліметтерге сүйене отырып, аймақ ішіндегі қозғалыс урбанизация сипатына ие деп айтуға болады. Адамдар ауылдардан қалаларға көшеді. Әлеуметтік жағдайы және өмір сүру деңгейі Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 2018 жылдың басында Қазақстан халқының саны 18 миллион 157 мың адамға жетті. Ел тұрғындарының саны соңғы жылы 238,86 мың адамға артты, оның ішінде 260,49 мың адам - табиғи өсім есебінен, 21,62 мың адам сол кезеңде Қазақстаннан кетті. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы ҚСЗИ әлеуметтік-экономикалық зерттеулер бөлімінің аға ғылыми қызметкері Анна Альшанская халықтың өсу үрдісі ел бойынша күшейгенін және көші-қон процестеріне қарағанда халықтың табиғи өсуіне негізделгенін атап өтті. Алайда Қазақстан халқының өңірлік серпіні айқын саралануымен ерекшеленеді. Сарапшының айтуынша, ел аумағының басым бөлігіндегі халық жоғары табиғи өсім есебінен тұрақты өсуде. Сонымен қатар, ірі экономикалық орталықтарда - Астана және Алматы қалаларында, сондай - ақ батыс өңірлерде табиғи ағындар мен көші-қон ағындарының үйлесуі есебінен халықтың өсуі байқалады. Осылайша, Қазақстан Республикасының өңірлері арасында халықтың ең көп өсуі елордада байқалады - 59,78 мың адам. Өткен жылы Астанаға 35,53 мың адам келді, халықтың табиғи өсімі 24,45 мың адамды құрады. Еліміздің ең ірі қаласында Алматы халқы өсіп келеді, бір жыл ішінде ол 50,41 мың адамға, оның ішінде көші - қон есебінен 29,97 мың адамға ұлғайды.

Ел халқының ең күшті табиғи өсімін Қазақстанның оңтүстік өңірі көрсетіп отыр. Облыста бала туудың ең жоғары деңгейі - жылына 78,96 мың адам, алайда облыс статистикасы теріс таза көші-қонмен «көмескіленген». Нәтижесінде Қазақстанның оңтүстік өңірі халқының саны 2017 жылы 64,26 мың адамға артты. Сонымен қатар, солтүстік, шығыс және орталық өңірлердің халық саны қысқаруды жалғастыруда, өйткені теріс таза көші-қон, негізінен аймақаралық көші-қон оң табиғи өсіммен сәйкес келеді.

Мәселен, Шығыс Қазақстан облысын, Солтүстік Қазақстан облысын, Қостанай, Қарағанды және Павлодар облыстарын қоса алғанда, Қазақстанның бес өңірінде халықтың кемуі байқалады. Қазақстанда 2017 жылдың төртінші тоқсанында орташа жалақы 163,73 мың теңге мөлшерінде белгіленді.

Ел өңірлерінің дамуымен қатар Қазақстан өңірлерінің жойылу проблемасы өткір тұр. Бүгінгі таңда республиканың әртүрлі аймақтарында табиғи ресурстарды ұтымды игеру маңызды міндет болып табылады, өйткені, біріншіден, өнеркәсіптік шикізат және отын базаларын орналастыру ел экономикасына тікелей әсер етеді; екіншіден, шикізат және отын ресурстарын өсіп келе жатқан тұтыну қуатты шикізат және отын базаларының тармақталған желісін құруды талап етеді; үшіншіден, пайдалы қазбалар жақын болашақта экономиканы құрылымдық қайта құруды жүзеге асыру үшін қаражат жинақтауға мүмкіндік береді. Алайда, өздеріңіз білетіндей, біздің республикамыздағы табиғи ресурстар оның аумағында біркелкі бөлінбейді [13].

Нәтижесінде шикізат пен отын ресурстарын тұтынушыларға дейін тасымалдау қашықтығы артады. Демек, кеңістіктік (көлденең) өндірістік қатынастар өндіріс орталықтарының, көліктің, коммуникациялардың, шикізаттың, энергияның, дайын өнімнің және өнеркәсіптік және ауылшаруашылық өнімдерін тұтыну аймақтарының дұрыс үйлесімімен ғана оңтайлы бола алады. Қазақстан өңірлерін Стратегиялық жоспарлау қажеттілігін анықтау үшін өңірлерді негізгі көрсеткіштер бойынша талдаймыз. Қазақстан үшін демографиялық процестерге деген қызығушылық елдің халқы біркелкі бөлінбейтін халқы аз елдер санатына жататындығына байланысты. Қазақстан Республикасы аумағы бойынша әлемде 9 - шы орында, бірақ бұл ретте халықтың тығыздығы жоғары емес-бір шаршы километрге шамамен 7 адамнан келеді.

Әлем халқының орташа тығыздығымен салыстырғанда (2018 жылғы деректер бойынша) шаршы километрге 55,7 адам, Қазақстандық көрсеткіш жеті еседен астам төмен. Бұл параметр бойынша ел әлемдік рейтингте тек 184-ші орында. Сондай-ақ республиканың солтүстік өңірлерінің жалғасып келе жатқан депопуляциясы теріс демографиялық фактор болып табылады. Бұл үрдіс КСРО ыдырағаннан кейін 1990-шы жылдардың басында, «орыс отандастары» ұғымына жататын орыстар мен басқа адамдар Қазақстаннан жаппай көші-қонды бастаған кезде қалыптаса бастады.

Түрлі бағалаулар бойынша Тәуелсіздік туралы Конституциялық заң қабылданған сәттен бастап алғашқы он жыл ішінде республикадан 1,5 миллионнан 2 миллионға дейін адам кеткен.

Негізінен аймақтардың жойылуы елдің солтүстігі мен шығысына қауіп төндіреді. Мысалы, Шығыс Қазақстанда сарапшылардың бағалауынша, алдағы жылдары 80-нен астам ауыл жойылып кетуі мүмкін. Тұрғындар жұмыс іздеп, жақсы жағдай іздеп қалалар мен ірі агломерацияларға барады. Катонқарағай ауданы бұл мәселеге қатты алаңдаулы. Біз бұл мәселені бірінші болып шешкіміз келеді. Ауданда арнайы инвестициялық форум өтті, онда халықтың көшіп кетуі тоқтатылды және нақты жобалар іске асыруға ұсынылды. Ал Солтүстік Қазақстан облысында 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 543 679 адам тұрған. Өңір халқы негізінен тұрақты көші-қон есебінен қысқаруда. Коронавирус пандемиясына қарамастан, Солтүстік Қазақстан облысының халқы да осындай қарқынмен қысқаруда. Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша 2020 жылы облыс тұрғындарының саны 5 076 адамға, 548 755-тен 543 679 адамға дейін азайды. 2019 жылмен салыстырғанда халықтың азаюы біршама төмендеді. Соңғы 10 жылда Солтүстік Қазақстан облысының халқы 45 629 адамға азайды.

Жалпы, депопуляциямен күрес көбінесе мемлекеттің демографиялық саясатына байланысты. Қазақстанда депопуляция ауылдықтан қалалық өмір салтына ауысумен де байланысты. Осыған байланысты еліміздің басқа өңірлерінде өмір сүру деңгейін арттыру жөніндегі шаралар қажет. Бүгінгі таңда депопуляциямен күресудің бірнеше шаралары бар. Себебі олардың тиімділігі күмәнді. Демек, бізге жаңа шаралар әзірлеу қажет. Бүгінгі күні депопуляцияны еңсеру үшін келесі шаралар бар:

А) минимум-бағдарлама: 20 жастағы жастарға 3-4 баласы бар отбасын құруға көмектесу (тұрғын үй, әлеуметтік жәрдемақылар және т.б.).

Б) бағдарлама-максимум: отбасылық және демографиялық саясаттың мақсаттары өзара байланысты екі бөлікке бөлінген. Басқа әлеуметтік институттар арасындағы отбасының жағдайын өзгерту, қоғамдағы жаңа отбасын нығайту, халықтың азаюын жою жөніндегі стратегиялық міндет басты болып табылады. Оны жүзеге асыру 30-50 жылға созылады және сөзсіз екі-үш ұрпақты қамтиды. Орташа статистикалық балалардың (отбасындағы 3-4 бала) жаппай нормаларын

қалыптастыру және нығайту мәселесі басқа әлеуметтік институттар арасындағы отбасы институтының қолайсыз жағдайын жою, отбасының дербестігін құқықтық қамтамасыз ету, мемлекеттік мекемелер мен отбасы арасындағы әлеуметтік келісім, жұмыс пен үйге деген адалдық негізінде отбасылық өндірісті нығайту үшін ұзақ күш салуды талап етеді. Тағы да, үй шаруасындағы аналардың класын зейнетақымен қамтамасыз етумен қайта құру, жалақы жүйесіне отбасылық жалақыны енгізу, жас отбасыларға жеңілдетілген салық салу мен несиені енгізу және принцип аясында басқа да бірқатар шаралар жатады.

Тағы бір міндет «жөндеу түрі» - депопуляция мен отбасылық дағдарыстың қазірдің өзінде елеулі теріс салдарын бейтараптандырумен, жағымсыз құбылыстарды бәсеңдетуге, олардың әсерін негізгі мақсатты іске асыру нәтижелеріне дейін шектеуге

тырысумен байланысты. ата-аналары мен бірнеше балалары бар отбасын нығайту саясаты. Демографиялық дамудың қолданыстағы тұжырымдамасы аясында иммиграциялық саясат пен денсаулықты жақсарту және өлімді азайту шараларымен бірге мақсаттары, кестесі мен құралдары тұрғысынан нақты балалары бар толық отбасыларды ынталандыру бағдарламаларын жасау қажеттілігі туындайды. Қазіргі уақытта елдің болашағын анықтайтын негізгі факторлар-туу және отбасы. Қазақстанға оның өмір сүруіне қауіп төндіретін депопуляциядан біржола айығу үшін демографиялық жұмылдыру қажет. Дәл осы отбасы мемлекет пен қоғам тарапынан ең үлкен экономикалық және моральдық қолдау алуы керек [14].

Жалпы алғанда, елдің стратегиялық маңызды аймақтарының депопуляциясын жеңу шаралары әдетте әртүрлі шаралар жиынтығы арқылы жүзеге асырылады. Бұл 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Депопуляция жеңу шаралары
Table 1 - Measures to overcome depopulation

№	Шаралар	Сипаттамасы
1	экономикалық	ақылы демалыстар және бала тууы бойынша жәрдемақылар; балаларға олардың санына, жасына, отбасы түріне қарай жәрдемақылар; несиелер, кредиттер, салықтық және тұрғын үй жәрдемақылары және т. б.
2	әкімшілік-құқықтық	неке, ажырасу, балалардың отбасындағы жағдайы, алименттік міндеттемелер, ана мен баланы қорғау, түсік түсіру және контрацептивтерді пайдалану, мүгедектерді әлеуметтік қамтамасыз ету, жұмыс істейтін әйел-аналардың жұмыс жағдайлары мен жұмыс режимі, ішкі және сыртқы көші-қон және т. б.
3	жалпы	қоғамдық пікірді, демографиялық мінез-құлық нормалары мен стандарттарын, қоғамдағы белгілі бір демографиялық ахуалды қалыптастыруға бағытталған тәрбиелік және насихаттау іс-шаралары.

Ескерту: Автормен жасалынған

Сондай-ақ, сіз келесі бөлімдерді қамтитын бағдарламаны жасай аласыз:

1. дағдарысқа қарсы шаралардың басым бағыттары;
2. ұйымдастыру шешімдері және ақпараттық қолдау;
3. халықты әлеуметтік қорғауды күшейту, әлеуметтік және медициналық көмек көрсету, білім беру, мәдениет, дене шынықтыру және спорт;
4. еңбек нарығын тұрақтандыру;
5. экономиканың нақты секторындағы өндірістерді қолдау;
6. шағын және орта бизнесті дамытуға жәрдемдесу;
7. бюджетті басқару.

Қазақстандағы демографиялық ахуал – жалпыұлттық проблема. Еңбек нарығында кадрлардың жетіспеушілігі тенденция ретін-

де көптеген жылдар бойы дамып келе жатқан кезде, тұтыну нарықтарында демографиялық құлдырау белгілері енді ғана пайда бола бастады. Сарапшылар алдағы жылдары нарықтың барлық сегменттері жылжымайтын мүліктен Тұрмыстық техника мен электрониканың бөлшек саудасына дейін популяциялық «шұңқырға» ауыса бастайды деп болжайды. Тәуекел тобында динамикасы отбасылардың сандық және сапалық құрамымен тікелей байланысты салалар. Болашақ өзгерістердің қауіпті белгілерін жастар аудиториясына бағытталған компаниялардың сату құрылымындағы өзгерістерден көруге болады. Сарапшылардың пікірінше, мигранттар-бұл білімі төмен және біліктілігі төмен кадрлар. Кем дегенде қазіргі уақытта. Мүмкін, уақыт өте келе жаңадан келгендердің ынтасы Қазақстан экономикасын тезірек

алға жылжытуға мәжбүр етуі мүмкін. Сурет Жоғары мектептегі жағдаймен күрделене түседі. Егер мемлекеттік университеттер әлсіз студенттерді «тартуға» тырысса, жаңа коммерциялық университеттер оқуға түсетін жастарға жеңіл курстар ұсына бастады. «Прогрессивистер» өз оқушыларының тілінде сөйледі. Көптеген әлеуметтанушылардың бағалауы бойынша, 2001-2002 жж. «Коммерциялық» университеттердің клиенттері елдегі түлектердің жартысына жуығын құрайды.

Депопуляцияны жеңудің үлкен әлеуметтік-экономикалық маңызы бар. Өйткені, халықтың депопуляциясы халықтың айтарлықтай азаюына әкелді, бұл уақыт өте келе жұмысшылардың санына тікелей байланысты еңбек ресурстарының өсуіне әсер етеді. Осы ретте тағы бір маңызды аспект - ірі қалалар мен жекелеген аумақтардың көптігі. Сонымен қатар, этникалық мигранттардың қоныс аударуы халық тығыз орналасқан аймақтарда да жүреді. Айта кету қажет, бұл тұрғыда шекара маңы аумақтарының депопуляциясы және солтүстік аймақтарда, әсіресе еңбекке қабілетті жаста халықтың азаюы орын алады. Болашақта бұл осы өңірлерде экономикалық өсуді қамтамасыз етуде қиындықтарға алып келеді және тұтастай алғанда елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін. Мұның бәрінің себебі – экономикалық жағдай, табыс пен жұмыс деңгейі және басқа да жағдайлар. Ол арқылы адамдар еліміздің әртүрлі өңірлерінен республикалық маңызы бар қалаларға көшеді. Яғни, қалалардың даму үрдісі неғұрлым тез өссе, аймақтардың жойылу деңгейі де соғұрлым жоғары болады. Бұл проблемаларды шешу үшін біздің елімізге елдегі депопуляцияны еңсеру шаралары қажет. Бұл үшін бізге экономикалық дамуды, ішкі көшіп-қонушылар үшін лайықты жұмыс орындарын құруды, гендерлік теңдікті, көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін барынша тиімді бағдарламалар жасау қажет, сондай-ақ еңбек көші-қоны, адам саудасы мәселелерін шешу әзірленетін тұжырымдама басымдықтарының бірі болуға тиіс. Сондай-ақ, адам капиталы тұрғысынан денсаулық-бұл ұлттық байлықты қалыптастыруға тікелей қатысатын сала. Денсаулық сақтау жүйесі адамдардың денсаулығын қалпына келтіруге арналғандықтан, мемлекет үшін осы сала жұмысының экономикалық мәні елдің адами капиталын қалпына келтіру және көбейту болып табылады; толыққанды зияткерлік және еңбек дамуы үшін, сондай-ақ адами ресурстарды жаңарту көзі ретінде репродуктивтік функцияны іске асыру үшін жағдайлар жасау болып табылады. Осылайша,

Денсаулық сақтау жүйесі бүкіл экономикалық кешеннің жұмысына айтарлықтай үлес қосады және оның жұмысының тиімділігін экономикалық тұрғыдан бағалау керек [15].

Қорытынды

Қорытындылай келе, Тәуелсіз Қазақстан өңірлерін дамытудың жаңа жағдайларына байланысты «жаңа өңірлік саясатты» қалыптастыру және іске асыру жүріп жатыр, ол мынадай ерекшеліктермен сипатталады.

Біріншіден, мемлекеттік қайтарымсыз субсидиялардың орнына жергілікті деңгейде орталықтандырылмаған бастамаларды және өзін-өзі басқаруды қолдау. Мұндай саясаттың оң нәтижесі Италия мен Қытай сияқты елдерде болды.

Екіншіден, өсім ең кедей аймақтарда ынталандырылады және сақталады, бұл Бразилияның белсенді аймақтық саясатында көрінеді, бұл елдің салыстырмалы түрде кедей солтүстік-шығыс аймақтарына әсер етті.

Үшіншіден, өңір мен елдің бәсекелестік артықшылықтарын пайдалануды, сондай-ақ өңірлік «өсу нүктелерін» дамытуға жәрдемдесуді қамтамасыз ететін кешенді тәсіл қолданылады. Инновацияға және ғылыми-техникалық салаға, адами капиталға инвестицияларға көп көңіл бөлінеді.

Төртіншіден, қазіргі уақытта әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында дәстүрлі экономикалық көрсеткіштермен қатар ақпараттық, ұйымдастырушылық және географиялық жағдай сияқты жаңа элементтерді қамтитын өндіргіш күштердің құрамына кең көзқарас таралды.

Қазақстан Республикасының Еуразия құрлығының ортасындағы қолайлы географиялық орналасуы оған халықаралық көлік дәлізі болуға мүмкіндік береді, ал жеткілікті дамыған көлік инфрақұрылымы бар аумақтық артықшылықты пайдалану ел экономикасының тиімді көлік құрылымын қалыптастыруда елеулі рөл атқара алады. Өңірлік саясатты іске асырудың аталған тәсілдері өңірлердің экономикасын жаңғыртуға, экономикалық өсуге, әлеуметтік даму мен экологиялық қауіпсіздік үшін жағдай жасауға бағытталған. Дегенмен, бүгінде Қазақстанда депопуляцияның өсуі байқалады, ол негізінен елдің солтүстік өңірлерінде жүреді. Бұл жерде демографиялық статистика халық пен мемлекеттің көші-қон мүдделері сәйкес келмейтінін көрсетеді, «оңтүстік дрейф» Қазақстандағы негізгі көші-қон тренді болып қала береді. Солтүстіктен оңтүстікке өз еркімен көшетіндердің арасында Қазақстанның солтүстігіндегі демогра-

фиялық «олқылықтарды» толтыруға тырысып жатқан ерікті қоныс аудару жобаларының қатысушылары болмайтыны факт емес [16].

Өткен жылы орын алған демографиялық проблемадан шығуды Қазақстан Президенті Қ.-Ж. Тоқаев ұсынды. Қазақстан халқына екінші Жолдауында ол көлемі шамамен 30 миллион адамды құрайтын Ресейдің шекара маңындағы нарығына назар аударуды ұсынды. Шынында да, Ресейдің шекаралас аймағында шоғырланған компаниялардың пайда болуы республиканың солтүстігінен ішкі және мүмкін сыртқы көші-қонды азайтуға жағдай жасай алады. Ресейдің әртүрлі аймақтарында шекара арқылы халықтың қоныс аударуының ұқсас процестері жүретіні белгілі, сондықтан экономикалық саладағы шекаралық ынтымақтастық екі ел шекарасының демографиясына жағымды әсер етуі мүмкін.

Алайда, республиканың солтүстігінде депопуляция проблемасын неғұрлым тиімді шешу - ата-бабалары елу жүз немесе екі жүз жыл бұрын осы аймақты қайта құруға келген, тарихи және тарихи тұрғыдан байырғы тұрғындары болған адамдар үшін қолайлы өмір сүру жағдайларын жасау. табиғи-климаттық тұрғыдан. Мәселен, мысалы, осы аймақтағы орыс тілін мемлекеттік тілмен қатар қолдануға болатын «аймақтық» тіл ретінде тану, сондай-ақ «үштілділік рельестеріне» өтпей-ақ орыс тілінде білім беретін мектептердің сақталуы осы жерден сыртқы көші-қонды тоқтатар еді. Басқаша айтқанда, әзірге айтарлықтай нәтижелер әкелмеген баламалы демографиялық саясаттың орнына этносаясатты өзгертуге болар еді, бұл бірқатар елдердегі, сондай-ақ Қазақстан Республикасының өңірлеріндегі демографиялық жағдайға оң әсер ететіні сөзсіз. Осылайша, еліміздің аймақтарының даму және жойылу трендтерін зерттеу және стратегиялық маңызды аймақтардың депопуляциясын еңсеру жөніндегі шараларды әзірлеу өте маңызды мәселе болып саналады.

Қорытындылай келе, біз бұл мақалада еліміздің аймақтарының даму және жойылу трендтеріне зерттеу жүргіздік. Сонымен қатар стратегиялық маңызды аймақтардың депопуляциясын анықтап, оларға арнайы шараларды қарастырдық. Жасалынған зерттеу жұмысы нәтижесінде, біз келесідей қорытындыға келдік: «Қазіргі уақытта Қазақстанның кейбір өңірлерінің дамуына және жойылуына алып келетін елдегі әртүрлі жағдайлар депопуляцияға алып келеді. Өз кезегінде, депопуляция жас және дамушы мемлекет үшін маңызды проблемалардың бірі болып табылады. сондықтан, бізге стра-

тегиялық маңызды өңірлердің депопуляциясын еңсеру жөнінде белгілі бір шаралар әзірлеу аса қажет» [17, б.432-433].

Әдебиеттер тізімі:

1. Артемова О.В. Негізгі тренд-тер өңірлік даму: мүмкіндіктер дәлізі. О.В. Артемова, А. Н. Савченко. ЮУрГУ Хабаршысы// Серия Экономика және менеджмент. – 2019.- № 13 (3). – С. 5-13.
2. Тұрмағанбетова А.Қ. Қазақстан Республикасындағы өңірлердің стратегиялық даму ерекшеліктері мен мүмкіндіктері, экономикалық ғылым және практика: IV халықаралық материалдар. ғылыми. конф. (Чита). - Чита: 2016, Жас ғалым баспасы, 94-97.
3. Афонцев С.А. Санкции и международные институты: перспективы снижения санкционных рисков для России// Вестник международных организаций. – 2019. - Т. 14(3). – С. 48–68.
4. Nurlanova, N.K. (2014). Scenarios of innovative development of regions of Kazakhstan and assessment of opportunities for their implementation. Problems of territorial development, 4 (72), 82-96.
5. Мусабалина Д.С., Киреева А.А. Оценка уровня инновационного развития регионов Казахстана и возможности их дальнейшей кластеризации// Экономика: стратегия и практика. – 2019. - № 14(1). – С. 149-161.
6. Nurlanova N.K., Satybalidin A.A., Bekturganova M.A., Kireyeva A.A. Spatial distribution of economic growth and inequality: Kazakhstan's experience // Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2018. - № 5(3). – С. 169–178.
7. История создания, философия, векторы развития; 2021 [обновлено 21 июня 2021; процитировано 29 октября 2021]. Доступно: <https://ia-centr.ru/han-tengri/journal>.
8. Темірова А.Б., Әбдімомынова А.Ш. (2016). Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық саралануы. РУДН Хабаршысы, Экономика сериясы, 1, 58-69.
9. Ахметжанов Б.А., Тәжібекова К.Б., Хишауева Ж. Т. Қазақстан Республикасының Өңірлік дамуын стратегиялық жоспарлау// ҚарМУ хабаршысы. – 2016. - № 2(82). – С. 118-124.
10. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. - [ЭР]. Қатынау режимі: www.online.zakon.kz
11. Бюро национальной статистики; 2021 [обновлено 19 октября 2021; процитировано 30 октября 2021]. Доступно: <http://www.stat.gov.kz>.
12. Курсив-Қазақстан бизнес Жаңалықтары; 2021 [2021 жылдың 24 қарашасында жаңартылды; 2021 жылдың 29 қарашасында келтірілген]. Қолжетімді: <https://kursiv.kz/tag/kursiv-research>.

13. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі; 2018 [2019 жылдың 27 желтоқсанда жаңартылды; 2021 жылдың 10 қарашасында келтірілген]. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz>

14. Сарапшылар Қазақстанның солтүстік өңірлеріндегі халық санының азаюын атап өтті; 2021 [2021 жылдың 23 қарашасында жаңартылды; 2021 жылдың 30 қарашасында келтірілген]. Қолжетімді: <http://inform.kz>.

15. Депопуляция: дағдарыстық жағдайдан шығу жолдары. Ғалымдар әзірлеген бағдарлама; 2021 [2021 жылдың 12 қарашасында жаңартылды; 2021 жылдың 25 қарашасында келтірілген]. Қолжетімді: <http://xn--80aa2bkafhg.xn--p1ai>

16. Ресейлік БАҚ Қазақстанның солтүстігінен емес, тұрғындарынан айырылып қалу қаупі бар екенін айтады : бұл қанша шындық-жаңалықтар | Керуен; 2021 [2021 жылдың 20 қарашасында жаңартылды; 2021 жылдың 29 қарашасында келтірілген]. Қолжетімді: <https://www.caravan.kz>

17. Исағалиева А.С. Репродуктивті мінез-құлық халықтың депопуляциясы факторы ретінде. А. С. Исағалиева, Ю. г. Миронова// Мәтін: тікелей. Жас ғалым. – 2015. - № 2(82). – С. 432-433.

References:

1. Artemova, O.V. (2019). Main trends of regional development: a corridor of opportunities. O. V. Artemova, A. N. Savchenko. Bulletin of Yuurgu. Series Economics and management, 13 (3), 5-13. (In Russ.)

2. Turmaganbetova, A.K. (Chita, April 2016). Features and opportunities of strategic development of regions in the Republic of Kazakhstan. economic science and practice: IV International materials. scientific. Conf. - Chita: young scientist publishing house, 94-97. (In Russ.)

3. Afontsev, S.A. (2019) Sanctions and international institutions: Prospects for reducing sanctions risks for Russia. Bulletin of International Organizations, 14(3), 48-68. DOI: 10.17323/1996-7845-2019-03-03. (In Russ.)

4. Nurlanova, N.K. (2014). Scenarios of innovative development of regions of Kazakhstan and assessment of opportunities for their implementation. Problems of territorial development, 4 (72), 82-96. (In Russ.)

5. Mussabalina, D.S., Kireyeva, A.A. (2019). Assessment of the level of innovative development of the regions of Kazakhstan and the possibility of their further clustering. Economics: the Strategy and Practice, 14(1), 149-161. (In Russ.)

6. Nurlanova, N.K., Satybalidin, A.A., Bekturganova, M.A., Kireyeva, A.A. (2018). Spatial distribution of economic growth and inequality: Kazakhstan's experience. Journal of Asian Finance, Economics and Business, 5(3), 169–178. (In Russ.)

7. History of creation, philosophy, vectors of development; 2021 [updated June 21, 2021; cited October 29, 2021]. Available: <https://ia-centr.ru/han-tengri/journal>. (In Russ.)

8. Temirova, A.B., Abdimomynova, A.Sh. (2016). Socio-economic differentiation of the regions of Kazakhstan. Bulletin of the RUDN, Economics Series, 1, 58-69 (In Russ.)

9. Akhmetzhanov, P.A., Tazhibekova, K.B., & Hishaueva, Zh. T. (2016). Strategic planning of regional development of the Republic of Kazakhstan. Bulletin of Karsu, 2(82), 118-124. (In Russ.)

10. Address of the president of the Republic of Kazakhstan — Elbasy N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “strategy” Kazakhstan – 2050: a new political course of the established state”. - [ER]. Access mode: www.online.zakon.kz. (In Russ.)

11. Bureau of National Statistics; 2021 [updated October 19, 2021; cited October 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz>. (In Kaz.)

12. Italics-Kazakhstan Business News; 2021 [updated on November 24, 2021; cited on November 29, 2021]. Available: <https://kursiv.kz/tag/kursiv-research>. (In Kaz.)

13. Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan; 2018 [updated on December 27, 2019; cited on November 10, 2021]. Available: <https://adilet.zan.kz>. (In Kaz.)

14. Experts noted a decrease in the population of the northern regions of Kazakhstan; 2021 [updated on November 23, 2021; cited on November 30, 2021]. Available: <http://inform.kz>. (In Kaz.)

15. Depopulation: ways out of a crisis situation. A program developed by scientists. 2021 [updated on November 12, 2021; cited on November 29, 2021]. Available: <http://xn--80aa2bkafhg.xn--p1ai>. (In Russ.)

16. Russian media say that Kazakhstan is in danger of losing its inhabitants, not the north: how much is the truth-News | caravan; 2021 [updated on November 20, 2021; cited on November 29, 2021]. Available: <https://www.caravan.kz>. (In Kaz.)

17. Isagalieva, A.S. (2015). Reproductive behavior as a factor of depopulation of the population- Text: direct. Young Scientist, 2 (82), 432-433. (In Russ.)

Information about the authors

Kalamkas I. Ibragimova - Candidate of Economic Sciences, Leading Researcher, Institute of Economics CS MES RK, Kazakhstan, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

* **Aisha B. Turysbekova** - Master, researcher, Institute of Economics CS MES RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, 050000, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aisha9393@mail.ru

Авторлар туралы мәліметтер

Ибрагимова К.И. - э.ғ.к., жетекші ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Қазақстан, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

* **Турсыбекова А.Б.** - магистр, ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Қазақстан, e-mail: aisha9393@mail.ru

Сведения об авторах

Ибрагисова К.И. - старший научный сотрудник, Институт экономики КН МОН РК, Казахстан, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

* **Турсыбекова А.Б.** - магистр, научный сотрудник, Институт экономики КН МОН РК, Казахстан, e-mail: aisha9393@mail.ru

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-90-101>

МРПТИ 06.51.77

JEL: F15, F53, F55, R10

Problems and Prospects of Cross-Border Cooperation Between Russia and Kazakhstan

Asel A. Tapalova^{1*}, Zhanarys S. Raimbekov¹, Aliya A. Zhunusova², Rimma G. Satkanova³

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan

² Turan -Astana University, 11 I. Dukenuly str., Nur-Sultan, Kazakhstan

³ Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, 7 Zhubanova str., 010005, Nur-Sultan Kazakhstan

Abstract

The purpose of the article is to analyze the directions of cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan, identify problems and prospects for its development. The subject of the research is the socio-economic relations arising in the process of cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan. The object of the research was the border regions of Russia and Kazakhstan. The research methodology is based on the application of an institutional approach to the study of cross-border cooperation of the countries under consideration. The information base of the study was made up of data from the Federal State Statistics Service of the Russian Federation and the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, regional and national regulations characterizing cross-border cooperation of the analyzed countries. The results of the study represent a comprehensive assessment of the development of cross-border cooperation and recommendations for eliminating barriers to the development of cross-border cooperation in general. The scientific value of the work lies in a comprehensive understanding of the existing integration mechanisms in the border areas of Russia and Kazakhstan. The practical value of the work lies in the fact that the conclusions of the study may be of interest to the circle of persons engaged in scientific study of the development of cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan, as well as for specialists of the relevant competent authorities of these countries.

Keywords: border regions, cross-border cooperation, economic potential, economic cooperation.

For citation: Tapalova, A.A., Raimbekov, Zh.S., Zhunusova, A.A., & Satkanova, R.G. (2021). Problems and Prospects of Cross-Border Cooperation Between Russia and Kazakhstan. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 90-101, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-90-101>

* **Corresponding author:** Tapalova A.A. - PhD student of ENU named after L.N. Gumilyov, 11 Kazhymukan str., 010000, Nur-Sultan, e-mail: tapalova-a@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 06.09.2021

The article approved for publication: 08.11.2021

Date of publication: 30.12.2021

Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығының мәселелері мен келешегі

Тапалова А.А.^{1*}, Раимбеков Ж.С.¹, Жунусова А.А.², Сатканова Р.Г.³

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан к. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

² Тұран-Астана университеті, Б.Дүкенұлы к. 29, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³ Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Жубанов к., 7, 010005, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Түйін

Қазіргі уақытта біз Ресей мен Қазақстанның шекара маңы аймақтары арасындағы ынтымақтастық маңыздылығының арта түскеніне куә болып отырмыз, бұл олардың терең экономикалық ықпалдасуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл Ресей мен Қазақстанның шекаралас аймақтарындағы қолданыстағы ықпалдасу тетіктерін жан-жақты түсінуді қажет етеді. Мақаланың мақсаты - Ресей мен Қазақстанның шекара маңы аймақтарының ынтымақтастық бағыттарын талдау, оны дамыту мәселелері мен даму келешегін анықтау. Зерттеу пәні Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығы үдерісінде туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастар болып табылады. Зерттеу нысаны Ресей мен Қазақстанның шекаралас облыстары болды. Зерттеу әдістемесі қарастырылып отырған елдердің шекаралық ынтымақтастығын зерттеудің институционалдық тәсілін қолдануға негізделген. Зерттеудің ақпараттық базасын Ресей Федерациясының Федералды мемлекеттік статистика қызметі мен Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтері және қарастырылып отырған мемлекеттердің шекара маңы аймақтарының ынтымақтастығын сипаттайтын аймақтық және ұлттық нормативтік актілер құрады. Зерттеу нәтижелері трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту ахуалының кешенді бағасын және тұтастай алғанда шекаралық ынтымақтастықты дамыту жолындағы кедергілерді жою бойынша ұсыныстарды білдіреді. Жұмыстың ғылыми құндылығы Ресей мен Қазақстанның шекаралас аймақтар арасындағы ықпалдасу тетіктерін жан-жақты саралауда жатыр. Жұмыстың тәжірибелік құндылығы зерттеу қорытындыларының Ресей мен Қазақстан арасындағы шекаралас ынтымақтастықты дамытуды ғылыми зерттеумен айналысатын адамдар шеңберіне, сондай-ақ тиісті құзыретті ұйымдардың мамандары үшін қызығушылық тудыру мүмкіндігінде жатыр.

Түйін сөздер: шекаралас аймақтар, шекара маңы ынтымақтастығы, экономикалық әлеует, экономикалық ынтымақтастық.

Дәйексөз алу үшін: Тапалова А.А., Раимбеков Ж.С., Жунусова А.А., Сатканова Р.Г. (2021). Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығының мәселелері мен келешегі. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 90-101, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-90-101>

* **Хат-хабаршы авторы:** Тапалова А.А. – PhD докторант Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Қажымұқан к. 11, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан, e-mail: tapalova-a@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 06.09.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 08.11.2021

Жарияланды: 30.09.2021

Проблемы и перспективы приграничного сотрудничества России и Казахстана

А.А. Тапалова^{1*}, Ж.С. Раимбеков¹, А.А. Жунусова², Р.Г. Сатканова³

¹ Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва, ул. Кажымукана, 11, 010000, Нур-Султан, Казахстан

² Университет Туран-Астана, ул. Ы. Дукенулы 29, 010000, Нур-Султан, Казахстан

³ Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, ул. Жубанова, 7, 010005, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация

В настоящее время мы стали свидетелями возрастания значения сотрудничества приграничных регионов России и Казахстана, позволяющего обеспечить их более глубокую экономическую интеграцию. Это обуславливает необходимость всестороннего осмысления имеющихся интеграционных механизмов на приграничных территориях России и Казахстана. Цель статьи – анализ направлений приграничного сотрудничества России и Казахстана, выявления проблем и перспектив его развития. Предметом исследования выступают социально-экономические отношения, возникающие в процессе приграничного сотрудничества России и Казахстана. Объектом исследования явились приграничные регионы России и Казахстана. Методология исследования основана на применении институционального подхода к изучению приграничного сотрудничества рассматриваемых стран. Информационную базу исследования составили данные Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, региональные и национальные нормативные акты, характеризующие приграничное сотрудничество анализируемых стран. Результаты исследования представляют собой комплексную оценку развития приграничного сотрудничества и рекомендации по устранению барьеров развития приграничного сотрудничества в целом. Научная ценность работы заключается во всестороннем осмыслении имеющихся интеграционных механизмов на приграничных территориях России и Казахстана. Практическая ценность работы состоит в том, что выводы исследования могут быть интересны кругу лиц, занимающихся научной проработкой вопросов развития приграничного сотрудничества России и Казахстана, а также для специалистов соответствующих компетентных органов власти этих стран.

Ключевые слова: приграничные регионы, приграничное сотрудничество, экономический потенциал, экономическое сотрудничество.

Для цитирования: Тапалова А.А., Раимбеков Ж.С., Жунусова А.А., Сатканова Р.Г. (2021). Проблемы и перспективы приграничного сотрудничества России и Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 90-101, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-90-101>

* **Корреспондирующий автор:** Тапалова А.А. – PhD докторант ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, 010000, г. Нур-Султан, e-mail: tapalova-a@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 06.09.2021

Принято решение о публикации: 08.11.2021

Опубликовано: 30.09.2021

Кіріспе

Қазақстан Республикасының шекаралас аумақтармен ынтымақтасу оның аймақтары үшін маңызды. Ынтымақтастыққа ықпал ететін факторлар қатарына тек жалпы тарихи дамуды, экономикалардың өзара ықпалдасуын, ортақ саяси мүдделерді ғана емес, сонымен қатар екі ел үшін ортақ ықпалдасу үрдістерін жатқызуға болады. Қазақстандық-ресейлік шекара маңы ынтымақтастығы мәселесі Еуразиялық ықпалдасу жағдайында жаңа сапаға ие болғандықтан, оның ахуалын талдау, даму кедергілері мен болашағын анықтау өзекті мәселе болып отыр.

Әдебиеттік шолу

Қазіргі таңда шекаралас аймақтардың дамуы мен өзара әрекеттесу тақырыбына арналған ғылыми еңбектердің саны едәуір көп. Шекаралас аймақтардың ынтымақтастығының теориясы мен түсініктемелік аппараты шет елдік ғалымдармен [1,2,3] және ресейлік ғалымдармен [4] толық қарастырылған. Атап айтқанда, шекаралық кеңістік аясындағы мемлекеттердің ынтымақтасу ерекшеліктері П. Джемс, П. Друкер, Дж. Мартин, И. Ансофф, В.В. Гончаров, С.Г. Горшенин, Д.А. Гайнанов, Ф. Кожурин, Г. Мюрдаль еңбектерінде зерттелген. Осы авторлардың пайымдауынша, шекаралық ынтымақтастықтың мемлекеттер арасындағы халықаралық ынтымақтастықтан айырмашылығы – ол аймақтық билік пен жергілікті өзін-өзі басқару деңгейінде, сонымен қатар бірқатар басқа аймақтық субъектілер деңгейінде жүзеге асырылады.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттердің (Тараптардың) Шекара маңы ынтымақтастығы туралы конвенциясына сәйкес, шекара маңындағы ынтымақтастық – бұл Тараптардың заңнамаларына сәйкес шекаралас аумақтар арасындағы тату көршілік қатынастарды нығайтуға және көтермелеуге бағытталған келісілген іс-шаралар¹. Осы құжатта шекаралас аумақтар ретінде Тараптардың мемлекеттік шекарасына іргелес жатқан және олардың ұлттық заңнамасына немесе олар қатысушы болып табылатын халықаралық шарттарға сәйкес Тараптардың әкімшілік-аумақтық құрылымдарының аумақтары немесе аумақтарының бөлігі танылады.

Шекаралас аймақтарға еуразиялық жоба аясында ерекше көңіл бөлінген болатын.

¹ Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы конвенцияны ратификациялау туралы ҚР 2010 жылғы 17 ақпандағы № 250-IV Заңы // «Егемен Қазақстан» 2010 жылғы 24 ақпандағы № 69-72 (25918)

Атап айтқанда, ішкі кедендік шекаралар жойылып, ортақ нарық қалыптаса бастағаннан кейін, олардың дамуы Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы экономикалық байланыстардың нығаюына айтарлықтай әсер етеді деген болжам жасалды [5]. Бүгінгі таңда ғылыми жарияланымдардың көпшілігінде бұл үміттердің толық ақталмағаны туралы жазылған. Еуразиялық жобаның және ынтымақтастықтың жалпы әлеуетінің жоспарланған жетістіктері шегінде шекаралық ынтымақтастықтың нәтижелері әлі де мартымсыз, ал шекаралас аймақтар еуразиялық ықпалдастықтың мүмкіндіктерін (тауарлардың, қызметтердің, капиталдың және жұмыс күшінің еркіндік қозғалысы) оны сапалы жаңа деңгейге шығару үшін пайдалана алмады. Осы қалыптасқан жағдайдың себептері көптеген авторлармен зерттелді. Жундубаев М.К. және Голунов С.В. оларға нормативтік-құқықтық базаның әлсіздігін, ынтымақтастық институттары мен формаларының жеткіліксіздігін жатқызады [6,7].

Ресейлік-қазақстандық шекара маңы аумақтарының ынтымақтастығына арналған жұмыстар бір жағынан көп санымен сипатталса, екінші жағынан, нормативтік-құқықтық базаның және ынтымақтастасу формаларын талдаумен немесе жекелеген шекаралас аймақтардың мәселелерді зерттеумен шектеледі. Мәселен, Винокуров Е.Ю. шекаралас аймақтардың сауда-экономикалық байланыстардың ерекшеліктерін зерттесе [8], Кузьмина Е.М. сыртқы сауда қызметін тарифтік емес реттеу ерекшеліктерін анықтаған. Осы екі автордың еңбектерінде өркениетті трансшекаралық сауданың дамуын тежейтін факторлар негізделген [9].

Зерттелетін тақырып бойынша ғылыми жарияланымдарды талдау көрсеткендей, Ресей мен Қазақстанның шекаралық ынтымақтастығының аймақтықаралық деңгейде дамуындағы соңғы өзгерістер мен жаңа үрдістер, даму мәселелері және осы ынтымақтастықтың болашағы жеткіліксіз деңгейде зерттелген.

Зерттеу әдістері

Мақала Ресейлік-қазақстандық шекара маңы аумақтарының ынтымақтастығының қолданыстағы тәжірибесін зерттеуге жүйелік тәсілді қолдануға негізделген, ол сандық және сапалық әдістерді, атап айтқанда, экономикалық-статистикалық талдау, салыстыру және жалпылау әдістерін қамтиды. Зерттеу нысаны Ресей мен Қазақстанның шекаралас облыстары болып табылады. Зерттеу пәні Ресей мен Қазақстанның шекаралас

облыстарының арасында ынтымақтастық байланыстар орнату үдерісінде пайда болатын экономикалық қатынастар болып табылады.

Зерттеу нысандарының демографиялық және экономикалық әлеуеттерін зерттеуде салыстырмалы талдау әдісін, сондай-ақ құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Бұл абсолюттік шамаларын салыстыруға келмейтін әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге объективті салыстыру жүргізуге мүмкіндік берді. Жұмыстың ақпараттық базасын ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының (ҚР СЖРА ҰСБ) және РФ Федералды мемлекеттік статистика қызметінің аймақтық статистика бойынша мәліметтері, Еуразиялық экономикалық комитетінің және Қазақстандағы Ресей елшілігінің интернет ресурсындағы деректер құрады. Сонымен қатар, экономикалық көрсеткіштерді АҚШ валютасына келтіру барысында ҚР Ұлттық банкінің және РФ Орталық банкінің тиісті жылдарға бекітілген есептік валюталық бағамдарының шамалары қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасымен Ресей Федерациясының 12 аймағы шекараласады: Астрахан, Волгоград, Саратов, Самара, Оренбург, Челябинск, Курган, Омск, Тюмень және Новосибирск облыстары, Алтай өңірі мен Алтай Республикасы. Ресей Федерациясымен Қазақстан Республикасының 7 аймағы шекараласады: Атырау, Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстары.

Шекара маңы аймақтарының қазақстандық бөлігінде 35 қала бар, олардың ішінде тек он қаланың ғана халық саны 100 мыңнан асады. Жеті қала облыс орталықтары (Петропавл, Атырау, Қостанай, Орал, Өскемен, Павлодар, Ақтөбе) болса, екі қала (Рудный және Екібастұз) монобейімді өнеркәсіптік орталықтар ретінде мойындалған. Тұрғындар санының төмен тығыздығына қарамастан, қазақстандық қалалар тек өз облыстары деңгейінде ғана емес, сондай ақ Ресеймен шекаралас аумақтардағы тұрғындарға және бизнеске түрлі қызметтер көрсете отырып, ынтымақтастық орталықтарының функцияларын атқарады. Бұл жерде шешуші рөлді Ресейге жақын орналасу (Орал, Ақтөбе, Семей, Петропавл) ойнайды. Онымен қоса, Петропавл қаласының транзиттік әлеуеті ұтымды. Аталған қалалар этникалық фактордың арқасында Ресеймен тарихи қалыптасқан байланысты сақтауда: мұнда ресейлік қалалармен бұрынғыдай етене жақын

туыстық және мәдени байланыстар әлі күнге дейін сақталған [10].

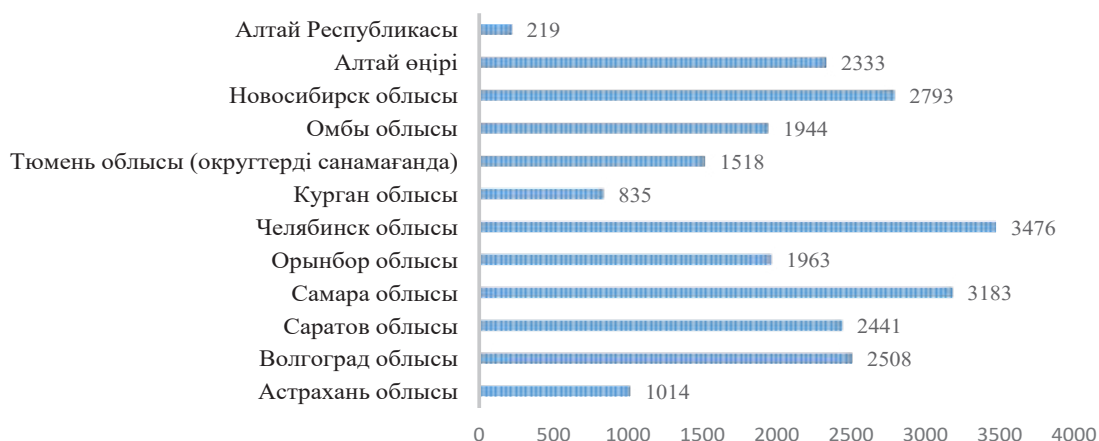
Шекара маңы аймақтарының ресейлік бөлігінде халқының саны 100 мыңнан асатын 26 қала бар, олардың бесеуінде миллионнан аса халық тұрады (Волгоград, Самара, Омск, Челябинск және Новосибирск). Олар шекаралық ынтымақтастықтың басты функцияларын атқарады. Олардың саудалық, қаржы-ұйымдық және көліктік-логистикалық қызметтері ресейлік және қазақстандық бизнес үшін аса маңызды, ал мәдени-білім және медициналық қызметтері шекара маңы халқы үшін маңызды.

Жалпы, шекара маңы аймақтарының өндірістік әлеуетінің үйлесімділік дәрежесі айтарлықтай жоғары. Батыс аймақта отын-энергетикалық кешенінің (ОЭК) айқын басым үлесі бар қазақстандық аймақтардың шикізаттық бағыты мен Ресей бөлігіндегі аймақтарда машина жасау және металл өңдеу кешенінің дамығандығы жақсы үйлеседі. Алайда, шекара маңы аймақтарының әлеуетін басқа ұқсас көрсеткіштермен салыстыру оптимистік көріністі бермейді. Мәселен, шекаралас аймақтар демографиялық ахуалы, экономикалық даму деңгейі, сыртқы нарыққа қатысты жағдайы және экспорттық әлеуеті, экономиканың құрылымдық ерекшеліктері бойынша ерекшеленеді. Соларды талдауға тоқталайық.

Ресейлік-қазақстандық шекара маңы аумақтарының жалпы демографиялық әлеуеті 29,9 млн. адамды құрайды (2019 ж.). Ресейлік шекаралас аймақтардағы халық саны Ресей халқының небәрі 16,5%-ті құрайды, ал қазақстандық аймақтарда Қазақстан халқының үштен бір бөлігі дерлік тұрады (бұл көрсеткіштер 1 және 2-сурет мәліметтеріне сәйкес есептелді).

Шекаралық аймақтардың қазақстандық бөлігінде ресейлік аумақтармен салыстырғанда 5 есе аз халық өмір сүреді: сәйкесінше 5,7 млн. адам (19%) және 24,2 млн. адам (81%).

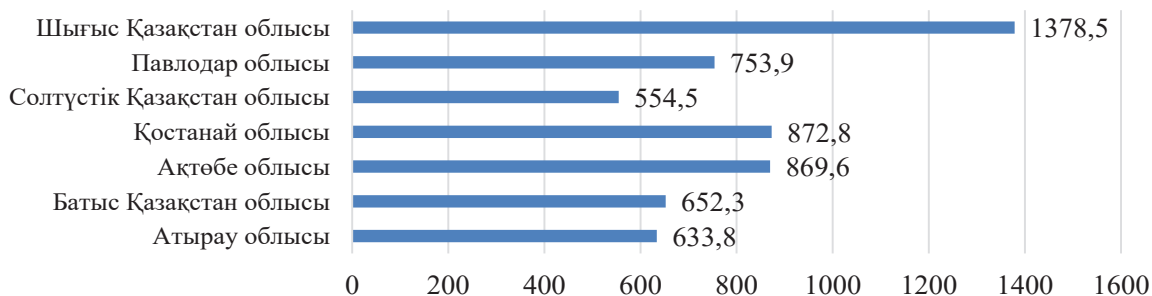
Шекаралас аймақтардағы халықтың орташа тығыздығында да ерекшеліктер бар. Мәселен, шекара аймағының қазақстандық бөлігінде ол 1 шақырымға 2,7 адамнан (Ақтөбе облысында) 6,1 адамға (Павлодар облысында) дейін жетеді [11]. Салыстыратын болсақ: Ресейдегі шекара маңы аймақтарында 1 шақырымға 9,2 адамнан (Тюмень облысында) 59,8 адамға (Самара облысында) дейін келеді [12].

Сурет 1 - Ресейлік-қазақстандық шекара маңы аумақтарының ресейлік бөлігінің халық саны, мың адам

Figure 1 - The population of the Russian part of the border territories of Russia and Kazakhstan, thousand people

Ескерту – РФ Федералдық мемлекеттік статистика қызметінің деректері

Сурет 2 - Ресейлік-қазақстандық шекара маңы аумақтарының қазақстандық бөлігінің халық саны, мың адам

Figure 2 - The population of the Kazakh part of the border territories of Russia and Kazakhstan, thousand people

Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері

Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы аймақтары екі мемлекеттің де экономикалары үшін үлкен маңызға ие. Қарастырылып отырған аймақтардың экономикалық әлеуетін бағалайық. Ресейлік-қазақстандық шекара маңындағы аймақтардың жалпы ішкі өнімі 2019 ж. 239,3 млрд. АҚШ долларынан асты. Бұл көрсеткіш Өзбекстан, Жаңа Зеландия

мемлекеттерінің ЖӨӨ деңгейінен асады. Екі елдің өзара шекаралас аймақтарының экономикалық әлеуетін талдау мақсатында сатып алу қабілеті паритеті бойынша есептелген жалпы аймақтық өнім (ЖАӨ), жан басына шаққандағы ЖАӨ, ЖІӨ-дегі ЖАӨ үлесі сияқты көрсеткіштері талданды (1 және 2-кестелер).

Кесте 1 - Ресейдің Қазақстанмен шекаралас аймақтарының экономикалық әлеуеті, 2019 ж.
Table 1 - Economic potential of Russia's border regions with Kazakhstan, 2019

№	Аймақтар	ЖАӨ, млн. АҚШ долл.	Ресейдің ЖІӨ-дегі үлесі, %	Жан басына шаққандағы ЖАӨ, АҚШ долл.
1.	Астрахан облысы	9212,6	0,6	9212,6
2.	Волгоград облысы	14851,3	1,0	8361,9
3.	Саратов облысы	12539,7	0,9	5157,5
4.	Самара облысы	26073,9	1,8	8196,0
5.	Орынбор облысы	17102,6	1,2	8726,2
6.	Челябинск облысы	23875,1	1,6	6878,3
7.	Курган облысы	3606,5	0,2	4340,3
8.	Тюмень облысы (округтерді санамағанда)	19393,6	1,3	12691,7
9.	Омбы облысы	11940,1	0,8	6169,2
10.	Новосибирск облысы	21768,2	1,5	7786,1
11.	Алтай өңірі	9744,4	0,7	4191,2
12.	Алтай Республикасы	911,0	0,1	4150,0
Барлығы		171 018, 8	11,7	7155,1

Ескерту – РФ Федералдық мемлекеттік статистика қызметінің деректері негізінде құрастырылған

Кесте 2 - Қазақстанның Ресеймен шекаралас аймақтарының экономикалық әлеуеті, 2019 ж.
Table 2 - Economic potential of Kazakhstan's border regions with Russia, 2019

№	Аймақтар	ЖАӨ, млн. АҚШ долл.	Ресейдің ЖІӨ-дегі үлесі, %	Жан басына шаққандағы ЖАӨ, АҚШ долл.
1.	Атырау облысы	24369,1	10,3	38104,3
2.	Батыс Қазақстан облысы	7 697,9	4,2	11760,2
3.	Ақтөбе облысы	7 771,2	4,3	8874,7
4.	Қостанай облысы	6 405,6	3,4	7357,0
5.	Солтүстік Қазақстан облысы	3 611,6	2,0	6547,1
6.	Павлодар облысы	7 915,4	4,2	10511,6
7.	Шығыс Қазақстан облысы	10515,9	5,7	7653,0
Барлығы		68286,6	34,1	12972,5

Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырылған

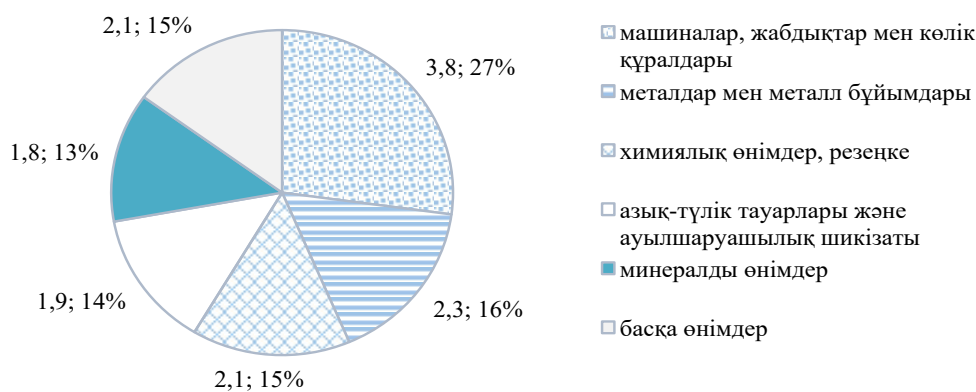
Кестелерде көрсетілгендей, ресеймен шекаралас қазақстандық аймақтар Қазақстанның ЖІӨ-нің 34,1%-ын құрайды, ал Қазақстанмен шекаралас ресейлік аймақтардың Ресей экономикасындағы үлесі аздау – 11,7%. Осыған қарамастан, екі елдің шекаралас аймақтарының жалпы ішкі өнімінің 71,5%-ы ресейлік аймақтарға, ал қалған 28,5%-ы қазақстандық аймақтарға тиесілі. Қалыптасқан жағдай шекаралас аймақтардың қазақстандық бөлігіндегі аймақтардың экономикасының дамытуға баса назар аудару қажеттілігін білдіреді. Мұндай жағдайдың қалыптасуының ең бірінші себебі жоғарыда талданып кеткендей, қазақстандық шекаралас аймақтардағы халық санының аздығы мен орналасу тығыздығының деңгейінің ресейлік шекаралас аймақтармен салыстырғанда

төмендігін білдіреді. Сондықтан бұл жерде екі елдің шекаралас аймақтарының экономикалық әлеуетін салыстыруда жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім көрсеткішін қолданған орынды. Біздің есептеулеріміз көрсеткендей, бұл көрсеткіш бойынша Қазақстанның шекаралас аймақтары Ресейдікінен басым: сәйкесінше 12972,5 АҚШ доллары және 7155,1 АҚШ доллары.

Соңғы жылдар тәжірибесі көрсеткендей, Ресей мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық қатынастар анағұрлым дамыған. Оған қоса, отын-энергетика және тау-кен металлургия кешендері, ауыл шаруашылығы, көлік және коммуникация, автомобиль жасау, машина жасау, өндіріс, химия және аэроғарыш өнеркәсібі салаларында екі ел арасындағы ынтымақтастық серпінді дамуда.

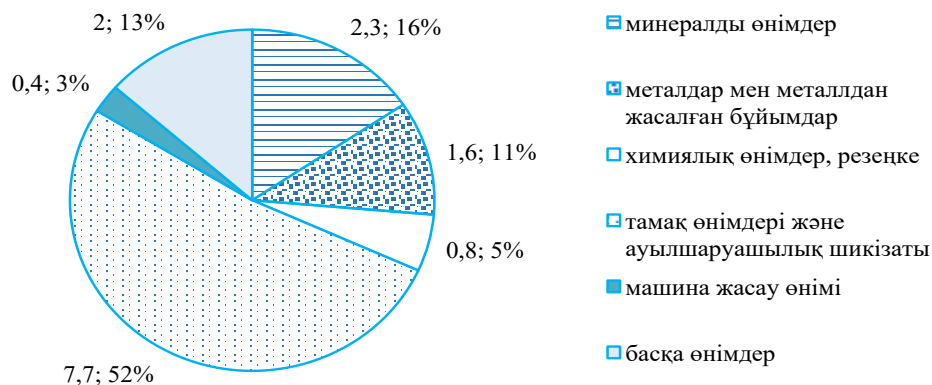
Ресей Қазақстанның негізгі сауда серіктестері арасында бірінші орында. Жыл сайын қазақстандық сыртқы сауданың жалпы көлемінің 18-21%-ы Ресей бағытында қалыптасады. 2019 жылы осы елдер арасындағы тауар айналымы 6,2%-ға өсіп, 19,7 млрд.

АҚШ долларын құрады. Осы соманың 14,1 млрд. АҚШ доллары Ресейдің Қазақстанға экспортын, ал 5,6 млрд. АҚШ доллары Қазақстанның Ресейге экспортын құрайды. Екі елдің өзара экспортының құрылымы 3 және 4-суреттерде көрсетілген.

Сурет 3 - Ресейден Қазақстанға жөнелтілетін өнімдердің салалық құрылымы, млрд. АҚШ доллары
Figure 3 - Sectoral structure of products shipped from Russia to Kazakhstan, bln. USD

Ескерту – РФ Федералдық мемлекеттік статистика қызметінің деректері негізінде құрастырылған

Сурет 4 - Қазақстаннан Ресейге жөнелтілетін өнімдердің салалық құрылымы, млрд. АҚШ доллары
Figure 4 - Sectoral structure of products shipped from Kazakhstan to Russia, bln. USD

Ескерту – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырылған

Ресейден Қазақстанға жіберілетін өнімдер арасында ең көп үлесті (27%) машиналар, жабдықтар мен көлік құралдары алады. Олар көбінесе түрлі тетіктер, жер бетінде жүретін көліктер, мұнай тасымалдайтын құралдар болып табылады. Ал Қазақстаннан Ресейге ең көп жіберілетін өнім түрі – минералды өнімдер (40,4%). Солай бола тұра, Қазақстан да Ресейден 2019 ж. жалпы құны 1,8 млрд.

АҚШ долларын құрайтын минералды өнімдер импорттаған, бұл Ресейден келетін жөнелтілімнің 13%-ын құрайды. Суреттерде көрсетілгендей, Ресей мен Қазақстан металл және металдан жасалған бұйымдарды бір-біріне экспорттайды. Ресей тарапынан бұл өнім түрлерін Челябинск облысының 20-дан аса кәсіпорындары жеткізеді. Ал осы облыс Қазақстаннан түсті металдар алады.

Қазақстанның Қостанай облысындағы Соколов-Сарыбай кен орнында шығарылатын темір рудасын Ресейдің шекара маңындағы Оренбург облысындағы «Орал болаты» және «Новотроицк хромдық зауыты», Челябинск облысының «Магнитогорск металлургиялық комбинаты» пайдаланады [13]. Аталған кәсіпорындардың ақырғы өнімдері үшінші мемлекеттерге экспортталады. Бұл Ресей мен Қазақстанның металлургия саласындағы кәсіпорындарының арасындағы кооперацияның жақсы дамығандығын дәлелдейді. Дегенмен, бұл кооперация Ресей үшін ұтымдырақ. Қазақстан үшін тек шикізат көздерін тасымалдап қана қоймай, ақырғы өнім шығаруға талпыныс жасау қажеттілігі өткір болып тұр.

Отын-энергетикалық кешен аясында да екі мемлекет арасында етене жақын байланыс орнатылған. Мәселен, мұнай саласында Қазақстандағы Павлодар мен Шымкенттегі мұнай өңдеу зауыттары ресейлік мұнайды өңдеумен айналысады. Павлодарлық зауыт кеңес дәуірінен бастап жұмыс істеген болатын, алайда қайта құру кезеңінде жұмысын тоқтатқан болатын. Кейін 2000 жылдары Ресей мен Қазақстан оның жұмысын жандандыру бойынша ортақ шешімге келді. Осы келісімге сәйкес, Ресей өз мұнайын осы зауытта өңдеткені үшін дәл осы көлемде Ресей мұнайын Қазақстандық мұнай құбырлары арқылы басқа елдерге (негізінен Қытайға) тегін тасымалдайды. Ал Қазақстан өз мұнайын Самара және Оренбург облыстарындағы кәсіпорындарда өңдейді [14]. Қазақстанның өз мұнай өңдеу зауыттарының болуына қарамастан, өндіретін жанармай сапасы жоғары деңгейде емес. Сондықтан Қазақстан Ресейден жағармайды импорттайды. Әсіресе шекаралас аймақтар оған аса мұқтаж.

Қазақстан үкіметі Қарашығанақтан өндірілетін газды өңдеу мақсатында зауыт салу мәселесін талқылаған болатын. Алайда зауыт құрылысына кететін шығындар көлемі үлкен болғандықтан, газды өңдеу үшін Орынбордағы зауытты жаңғырту экономикалық тұрғыда тиімдірек болды. Осы тұрғыда шекара маңы аймақтарының ынтымақтастығы Қазақстан экономикасы үшін тиімді.

Алайда Қазақстанның Ресейге экспортының құрылымында көмір санатының ахуалы онша емес. Айта кету керек, осы уақытқа дейін Ресей Қазақстан көмірінің көп бөлігін тұтынып келеді. Алайда, Ресейдің 2014 жылы қабылданған «2030 жылға дейінгі көмір өнеркәсібін дамыту бағдарламасына» сәйкес, Екібастұз қаласынан импорттайтын көмірді Кузнецкте өндіретін көмір көлемін

ұлғайту арқылы алмастыру көзделген болатын. Осы сәттен бастап 2016 жылға дейін Қазақстаннан жеткізілетін көмір мөлшері 30%-ға төмендеді. Егер Қазақстан 2019 ж. 23,1 млн. тонна көмір өндірсе, оның 19,8 млн. тоннасы, яғни Ресейге жеткізілген. Ресейге өткізілетін көмірдің қазақстандық көмір экспортының құрамындағы құндық үлесі небәрі 49,6-ды құрайды. Мұнда аса назар аударатын нәрсе – Қазақстан Ресейге бүкіл көмір экспортының 86%-ын жеткізіп, ол үшін алатын сомасы басқа елдерге жеткізілетін 14% көмірдің құнымен бірдей дерлік. Осы орайда неліктен Қазақстан өзінің экономикалық қызығушылықтарын қорғамайды деген заңды сұрақ туындайды. Салыстыратын болсақ, 2019 ж. Украина Қазақстанның көмір экспортының 3,6%-ын, яғни 790 тоннадан астам көмір алса, оның ақшалай құны көмір экспортынан түсетін ақшаның 32%-ын құрайды [15]. Интернет парақшасындағы соңғы жылдардағы ресми жаңалықтар тізбегін сараптау көрсеткендей, Қазақстан Украина, Қытай және басқа да елге көмірді Ресей аумағы арқылы жеткізеді. Оның басты себебі Қазақстан теңіз тасымалына қол жетімділігі жоқ. Ресей өз кезегінде Украинаға отын, мұнай өнімдерінің реэкспортына шектеу қояды. Одан бөлек, ресейлік көмірді де Украинаға сатуға да бұл шектеу қолданады. Осының салдарынан бұған дейін экспортталып келген ресейлік көмір Ресейдің ішкі нарығында қалады, соның салдарынан көмір көлемі ұлғаяды, сол себепті оның бағасы арзандайды. Осылайша, осындай келеңсіз артық шектеулердің нәтижесінде Қазақстан экономикасы зардап шегіп отыр. Қазақстанның ұлттық экономика министрлігінің ақпараты бойынша, Қазақстан ай сайын осы шектеулер салдарынан айына 11 млн. АҚШ долларына тең табыстан айрылып отыр. Оған қоса, Қазақстанның темір жол тасымалы да көмір жеткізуден алуға болатын айына 120 млн. АҚШ долларына тең болатын әлеуетті табысынан қағылып отыр. Осы орайда Еуразиялық экономикалық комиссиямен тығыз жұмыс жасау қажеттілігі туындап отыр. Атап айтқанда, көмір реэкспортына шектеуді жою бойынша шаралар әзірлеу қажет. Егер ол мүмкін болмаған жағдайда, Ресей Қазақстаннан алатын көмір көлеміне кепіл беруі тиіс.

Көмір өткізу саласын есепке алмағанда, жалпы шекара маңы аймақтарының энергетикалық әлеуеті жоғары деп айтуға болады. Солтүстік Қазақстан арқылы Бірыңғай энергетикалық жүйенің электр қуаты желілері өтеді, арзан сібірлік электроэнергиямен Ресейдің Еуропалық бөлігін, Оралды қамтамасыз етеді. «Бұқара-Орал» трансконтинентальды

магистральді газ құбыры Батыс Қазақстан, Ақтөбе облыстары мен Оренбург, Челябинск және Свердловск облыстарын қамтиды.

Қазіргі уақытта отын-энергетика саласы бойынша Каспийде теңіз жобаларын іске асыру мәселелері шешілуде. Келісімдерге сәйкес, Қазақстан мен Ресей өз мұнайларын үшінші елдерге бір-бірінің аумақтары арқылы тасымалдайды. Жыл өткен сайын табиғи газды жөнелту және тасымалдау жобалары бойынша шекара маңы ынтымақтастығы нығаюда.

Оған қоса, Қазақстан тарапынан қазіргі уақытта Ресеймен шекаралас аймақтардағы халықаралық көлік коридорларының бойында сауда-өнеркәсіптік хабтарды құру бастамасы қолдануда. Бұл Ресей мен Қазақстанның арасындағы өнеркәсіптік кооперациясына және экспорт әлеуетінің ұлғаюына ықпал етуі мүмкін. Оған қоса, бұл шекара маңы аймақтарының азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуға әсерін тигізеді.

Қазіргі уақытта Ресей мен Қазақстан арасындағы шекара маңы ынтымақтастығы олардың арасында 2010 жылы жасалған сәйкесінше Келісімге негізделеді². Онда сауда-экономикалық, энергетикалық, агроөнеркәсіптік, көліктік салалардағы, сондай-ақ ғылыми-техникалық, мәдени, гуманитарлық, әлеуметтік және білім беру салаларындағы экономикалық ынтымақтастықты дамытуға баса назар аударылған. Негізінен, шекара маңы аймақтарының ынтымақтастығын реттейтін құжаттар мен келісімдердің әлсіз тұстарына жекелеген жобаларға ғана көңіл бөлу, сондай-ақ орындаушылар санының аздығына байланысты. Сондықтан, екі жақты ұзақ мерзімді экономикалық бағдарламаларды қабылдаған жөн. Ол бағдарламалар бірлескен кәсіпорындар салуға, шекара маңында сауда орталықтарын құру, бірлескен инфрақұрылымдық жобалар салу, өнеркәсіптік кооперацияны нығайтуға бағытталуы тиіс.

Одан басқа, шекара маңы аймақтарының ынтымақтастығын реттейтін құжаттар мен келісімдерді атқару тәжірибесінде бірқатар қиындықтар бар. Олар көбінесе шешім қабылдаудағы бюрократиямен байланысты. Атап айтқанда, Қазақстанда жергілікті басқару өкілдері шешім қабылдауда үлкен шектеулерге соқтығысады, өйткені заңнама

бойынша маңызды шешімдер мемлекет деңгейінде қабылдануы тиіс. Салыстыратын болсақ, Еуразиялық одақ елдерінде шешімдердің көп бөлігі жергілікті деңгейде қабылданады. Қазақстанда да осындай қағиданы шекара маңы ынтымақтастығы аясында қолдануды қамтамасыз ету қажет. Ол үшін жергілікті органдарға шекара маңы ынтымақтастығы туралы мәселелерді шешудегі мемлекеттік өкілеттіліктерді өткізу керек. Алайда бұл өкілеттіліктер барлық салаларға қатысты қолданбауы тиіс, ең бастысы, бұл шешімдерден мемлекет қауіпсіздігіне залал келтірілмеуі қажет. Дұрыс шешім қабылдау үшін мемлекет деңгейінде әрбір шекара аймағының шаруашылық ерекшеліктеріне байланысты түрлі өкілеттіліктер берген дұрыс.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, қазіргі кезде Қазақстан мен Ресей шекара маңы аймақтарының экономикалық ынтымақтастығы саласындағы оң серпін тек сауда-саттық пен қызмет көрсету көлемдерінің ұлғаюымен шектеледі. Сондықтан ықпалдастықты нығайта түсу үшін шекаралас аумақтардың өндірістік әлеуетін дамытудың жаңа ғылыми негізделген жобалары мен кешенді бағдарламаларын әзірлеу қажет. Оған қоса, Қазақстан аумағындағы шекаралық аймақтардың халқының салыстырмалы түрде тығыздығының аздығы, сондай-ақ бұл аймақтарда өнеркәсіптік орындар құруға Ресейдің шекаралас аймақтары тарапынан қызығушылықтың болмауына байланысты, оларды құру үшін ынталандыратын іс-шаралар кешенін жасаған жөн. Ол қандай-да бір уақытқа салық жеңілдіктерін беру сияқты факторлар болуы мүмкін. Сонымен бірге, екі елдің шекара маңы аймақтарының арасындағы экономикалық ынтымақтастық бойынша шешімдер қабылдаудағы өкілеттіліктерді жергілікті билік органдарына жүктеген дұрыс. Бұл өзара әрекеттесу тиімділігін жоғарылатуға, жобаларды іске асыру мерзімдерін тездетуге мүмкіндік береді. Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығының осы басымдықтарына көңіл бөлу және сәйкес шараларды іске асыру осы ынтымақтастықты дамытудың жаңа сапасына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

² Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы туралы келісімге қол қою туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 6 қыркүйектегі № 905 Қаулысы [Электрондық ресурсы] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P100000905_/info (қарау уақыты: 03.03.2021)

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Young, R.O. (2005). Governing the Arctic: From Cold War Theatre to Mosaic of Cooperation. *Global Governance*, 11(1), 9–15.
2. Rowe, E.W. (2018). *Arctic Governance: Power in cross-border cooperation*. Manchester University Press.
3. Dominguez, C.L., and Pires, I. (Eds.) (2014). *Cross-Border Cooperation Structures in Europe*. Bern, Switzerland.
4. Шлапеко, Е.А. (2018). Модели приграничного сотрудничества регионов России. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*, 1(46), 20–24.
5. Лимонов Л.Э., Ракишева Б.И., Анисимов А.М. и др. (2012). *Таможенный союз и приграничное сотрудничество Казахстана и России*. Спб.: ЕАБР
6. Жундубаев М.К. (2014). *Приграничное сотрудничество между Республикой Казахстан и Российской Федерацией на современном этапе: характер развития, проблемы и перспективы*: автореф. дис. ... канд. полит. наук
7. Голунов С.В. (2005). *Российско-казахстанская граница: проблемы безопасности и международного сотрудничества*. Волгоград: Центр региональных и трансграничных исследований
8. Винокуров Е.Ю., Демиденко М.В., Пелипась И.В. и др. (2015). *Оценка влияния нетарифных барьеров в ЕАЭС: результаты опросов предприятий*. Спб.: ЕАБР
9. Кузьмина Е.М. (2013). *Евразийские интеграционные проекты в восприятии постсоветских стран и Китая*. М: ИЭ РАН
10. Алексеенко А. (2012). *Миграции и борьба за городское пространство в независимом Казахстане*. Сборник трудов МНПК «Местные сообщества, местная власть и мигранты в Сибири на рубежах XIX–XX и XX–XXI веков», Иркутск: Отгиск, 371–401.
11. (2019) жылғы Қазақстан өңірлері. Қазақ және орыс тілдеріндегі Стат. жылнамалар. (2020) Республика Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті 456.
12. Регионы России. (2019) *Социально-экономические показатели.. (2021) Стат. сб. Росстат. М., 32*
13. Карпенко М.С. (2019). *Приграничное измерение евразийской интеграции России и Казахстана: вызовы для сотрудничества*. Известия РАН. Серия географическая, 1, 24–36. doi: 10.31857/S2587-55662019124-36
14. Калинин А.Е. (2019) *Основные аспекты сотрудничества оренбургской области с Казахстаном на современном этапе*. Известия РАН. Серия географическая, 1, [Электрондық ресурс]. URL: <http://evrazia-ural.ru/node/osnovnye-aspekty-sotrudnichestva-orenburgskoy-oblasti-s-kazahstanom-na-sovremennom-etape> (қарау уақыты: 18.03.2021)
15. *Почти 86% экспортируемого из Казахстана угля уходит в Россию [Электрондық ресурс]*. URL: <https://www.akhabar.kg/ru/news/pochti-86-eksportiruемого-iz-kazahstana-uglya-uhodit-v-rossiyu/> (қарау уақыты: 03.03.2021)

References

1. Young, R.O. (2005). Governing the Arctic: From Cold War Theatre to Mosaic of Cooperation. *Global Governance*, 11(1): 9–15.
2. Rowe, E.W. (2018). *Arctic Governance: Power in cross-border cooperation*. Manchester University Press. pp: 176.
3. Dominguez, C.L. and Pires, I. (Eds.) (2014). *Cross-Border Cooperation Structures in Europe*. Bern, Switzerland. Pp. 227.
4. Shlapeko, E.A. (2018). *Modeli prigranichnogo sotrudnichestva regionov Rossii*. Obshhestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana). 1(46). 20–24.
5. Limonov, L.Je., Rakisheva B.I., Anisimov A.M. i dr. (2012). *Tamozhennyj sojuz i prigranichnoe sotrudnichestvo Kazahstana i Rossii*. Doklad 7. Spb.: EABR, 56 .
6. Zhundubaev, M.K. (2014). *Prigranichnoe sotrudnichestvo mezhdou Respublikoj Kazahstan i Rossijskoj Federacij na sovremennom jetape: harakter razvitija, problemy i perspektivy: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk*, M.
7. Golunov, S.V. (2005). *Rossijsko-kazahstanskaja granica: problemy bezopasnosti i mezhdunarodnogo sotrudnichestva*. Volgograd: Centr regional'nyh i transgranichnyh issledovanij., 422 p.
8. Vinokurov, E.Ju., Demidenko M.V., Pelipas' I.V. i dr. (2015). *Ocenka vlijanija netarifnyh bar'ero v EAJeS: rezul'taty oprosov predpriyatij*. Doklad № 30. Spb.: EABR, 96.
9. *Evrazijskie integracionnye proekty v vosprijatii postsovetских stran i Kitaja / pod obshh. red. E.M. Kuz'minoy*. M: IJe RAN, 2013. 226 p.
10. Alekseenko, A. (2012). *Migracii i bor'ba za gorodskoe prostranstvo v nezavisimom Kazahstane // Mestnye soobshhestva, mestnaja vlast' i migranty v Sibiri na rubezhah XIX–XX i XX–XXI vekov / nauch. red. V.I. Djatlov*. Irkutsk: Ottisk, 371–401.
11. *Regiony Kazahstana v (2019) godu. Stat. ezhegodnik na kazahskom i russkom jazykah. (2020) Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki*. 456 .
12. *Regiony Rossii. (2019). Social'no-jekonomichekije pokazateli. (2021) Stat. sb. Rosstat. M., 32*
13. Karpenko, M.S. (2019). *Prigranichnoe izmerenie evrazijskoj integracii Rossii i Kazahstana: vyzovy dlja sotrudnichestva* . *Izvestija RAN. Serija geograficheskaja*. 1, 24–36. doi: 10.31857/S2587-55662019124-36
14. Kalinin, A.E. (2019) *Osnovnye aspekty sotrudnichestva orenburgskoj oblasti s Kazahstanom na sovremennom jetape // Izvestija RAN. Serija geograficheskaja*, 1 . URL: <http://evrazia-ural.ru/node/osnovnye-aspekty-sotrudnichestva-orenburgskoy-oblasti-s-kazahstanom-na-sovremennom-etape>
15. *Pochti 86% jeksportiruемого iz Kazahstana uglja uhodit v Rossiju* URL: <https://www.akhabar.kg/ru/news/pochti-86-eksportiruемого-iz-kazahstana-uglya-uhodit-v-rossiyu/>

Information about authors

***Asel A. Tapalova** - 3d year doctoral student of ENU named after L.N. Gumilyov, Kazakhstan, e-mail: tapalova-a@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7592-5361>

Zhanarys S. Raimbekov - Doctor of Economics, Professor, ENU named after L.N. Gumilyov, Kazakhstan, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; Web of Science Researcher ID: N-9229-2013; Scopus Author ID: 55735708800; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Aliya A.Zhunosova - Doctor of Profile, Turan -Astana University, head of the Department of Design, Service and Tourism, Kazakhstan, e-mail: aliya.zhunosova1983@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4490-7777>

Rimma G. Satkanova – PhD in Economics, Assistant professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade; Kazakhstan, E-mail: satrim@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4599-2376>

Авторлар туралы мәлімет

***Тапалова Асель Айткалиевна** – 3 курс докторанты. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Kazakhstan, e-mail: tapalova-a@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7592-5361>

Раимбеков Жанарыс Сабирович – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Kazakhstan, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; Web of Science Researcher ID: N-9229-2013; Scopus Author ID: 55735708800; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Жунусова Әлия Анархановна - Бейіні бойынша докторы, Дизайн, сервис және туризм кафедрасының меңгерушісі, Тұран-Астана университеті, Kazakhstan, e-mail: aliya.zhunosova1983@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4490-7777>

Сатканова Римма Гайнешевна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Kazakhstan, e-mail: satrim@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4599-2376>

Информация об авторах

***Тапалова Асель Айткалиевна** – докторант 3 курса ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: tapalova-a@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7592-5361>

Раимбеков Жанарыс Сабирович – доктор экономических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; Web of Science Researcher ID: N-9229-2013; Scopus Author ID: 55735708800; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Жунусова Алия Анархановна - доктор по профилю, Заведующий кафедрой Дизайн, сервис и туризм, Университет Туран-Астана, Казахстан, e-mail: aliya.zhunosova1983@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4490-7777>

Сатканова Римма Гайнешевна – кандидат экономических наук, доцент, Казахский университет экономики, торговли и международной торговли, Казахстан, e-mail: satrim@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4599-2376>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-102-115>

MPHTI: 06.56.21

JEL: H11, K20, M21

Social Entrepreneurship in the World During the Pandemic: State and Development

Kamshat B. Kanapiyanova^{1*}, Rashid M. Ruzanov²,
Manshuk S. Dosmanbetova³, Maral K. Kozhakhmetova⁴, Gulmira N. Appakova⁴

¹ *al-Farabi Kazakh National university, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan*

² *Institute of Economics CS MES RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, 050000, Almaty, Kazakhstan*

³ *University of international business, 8a Abay ave., 050010, Almaty, Kazakhstan*

⁴ *Narxoz University, 55 Zhandosova str., 050035, Almaty, Kazakhstan,*

Abstract

The current economic crisis caused by the Covid-19 pandemic is unprecedented, as it has affected many sectors of the economy. At the same time, first, the SME sector suffered from an economic crisis. The main burden of this crisis falls on the social sphere since it must not only adapt to new challenges but also develop following the requirements of the time. Therefore, the key tasks of today are a revision of the public health system, education, targeted social policy aimed at increasing incomes and improving the quality of life of the population, consolidation of efforts of the state, business, and NGOs to counter new challenges, digitalization of the economy, development of information technologies and their impact on the Kazakh labor market, rural development and modernization of social infrastructure. The world needs the power of social entrepreneurship-hyperactivity, new social changes, which excludes the traditional practice of solving social problems. The whole world is at the crossroads of many crises, so it is necessary to invest in convergent solutions that social entrepreneurs can implement. In these conditions, stimulating the development of social entrepreneurship becomes a fundamental tool for initiating social changes. The article analyzes the state of social entrepreneurship in the context of a pandemic, provides successful examples of solving social problems faced in the world, shows the urgent need for social entrepreneurship in healthcare and other areas as an alternative mechanism for solving social problems, and conducted research on the development of social entrepreneurship in Kazakhstan

Keywords: social entrepreneurship, pandemic, government support, quarantine, coronavirus control.

For citation: Kanapiyanova, K.B., Ruzanov, R.M., Dosmanbetova, M.D., Kozhakhmetova, M.K., & Appakova, G.N. (2021). Social Entrepreneurship in the World During the Pandemic: State and Development. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 102-115, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-102-115>

***Corresponding author:** Kamshat B. Kanapiyanova – PhD candidate, al-Farabi Kazakh National university, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan, 87714510229, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. APAP09561767)

The article received: 25.06.2021

The article approved for publication: 21.07. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Әлемдегі әлеуметтік кәсіпкерлік пандемия кезінде: жағдайы мен дамуы

Қанапиянова К.Б.^{1*}, Рузанов Р.М.², Досманбетова М.С.³, Кожмахметова М.К.⁴,
Аппакова Г.Н.⁴

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан*

² *ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы қ., Қазақстан*

³ *Халықаралық бизнес университеті, Абай даңғ. 8а, 050010, Алматы қ., Қазақста,*

⁴ *Нархоз университеті, Жандосов көшесі 55, 050035, Алматы қ., Қазақстан*

Түйін

Covid-19 пандемиясынан туындаған қазіргі экономикалық дағдарыс - бұрын-соңды болмаған ерекше дағдарыс, өйткені ол экономиканың көптеген салаларына әсерін тигізді. Бұл ретте, ең алдымен экономикалық дағдарыстан ШОБ секторы зардап шекті. Covid-19 - бұл климаттың өзгеруі, гендерлік теңсіздік, нәсілдік әділетсіздік және қазіргі қоғамның негізін бұзатын басқа да жүйелік мәселелер сияқты тұтас төтенше жағдай. Бұл дағдарыстың негізгі жүктемесі әлеуметтік салаға тиесілі, себебі ол жаңа сын-қатерлерге бейімделіп қана қоймай, сонымен қатар уақыт талаптарына сәйкес дамуы керек. Сондықтан да, бүгінгі күннің түйінді міндеттері: қоғамдық денсаулық, білім беру жүйесін қайта қарастыру, халықтың табысын өсіруге және өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған атаулы әлеуметтік саясат, жаңа сын-тегеуріндерге қарсы іс-қимыл жасау үшін мемлекеттің, бизнестің және КЕҰ-ның күш-жігерін топтастыру, экономиканы цифрландыру, ақпараттық технологияларды дамыту және олардың қазақстандық еңбек нарығына әсері, ауылдық аумақтарды дамыту және әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғырту болып табылады. Пандемия үлкен сынаққа айналды, дегенмен де әр дағдарыстың жарқын жағы да бар. Жаңа оқшаулану және қашықтан жұмыс істеу жағдайында әлеуметтік кәсіпкерлер бизнестегі миссияның болуы ерекше шешімдерді табуға және тіпті ең қиын экономикалық жағдайларда да берілмеуге көмектесетінін тағы бір рет дәлелдеді. Әлемге әлеуметтік кәсіпкерліктің күші қажет – гиперпрактиктілік, жаңа әлеуметтік өзгерістер, бұл әлеуметтік мәселелерді шешудің дәстүрлі тәжірибесін жоққа шығарады. Бүкіл әлем көптеген дағдарыстардың тоғысында тұр, сондықтан әлеуметтік кәсіпкерлер жүзеге асыра алатын конвергентті шешімдерге қаражат салу қажет. Осы жағдайларда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру әлеуметтік өзгерістерді тудыру үшін негіз қалаушы құралға айналады. Мақалада пандемия кезіндегі әлеуметтік кәсіпкерліктің жай-күйіне талдау жасалды, әлемде тап болған әлеуметтік мәселелерді шешудің сәтті мысалдары келтірілді, әлеуметтік мәселелерді шешудің балама тетігі ретінде денсаулық сақтау және басқа салалардағы әлеуметтік кәсіпкерліктің өткір қажеттілігі көрсетілді, сондай-ақ Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту бойынша зерттеулер жүргізілді.

Түйін сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, пандемия, мемлекеттік қолдау, карантин, коронавируспен күрес.

Дәйексөз алу үшін: Қанапиянова К.Б., Рузанов Р.М., Досманбетова М.С., Кожмахметова М.К., Аппакова Г.Н. (2021). Әлемдегі әлеуметтік кәсіпкерлік пандемия кезінде: жағдайы мен дамуы. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 102-115, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-102-115>

***Хат-хабаршы авторы:** Қанапиянова Камшат Болатқызы – PhD-докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы қ., Қазақстан, 87714510229, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (Грант № АРАР09561767)100

Мақала редакцияға түсті: 25.06.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 21.07.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Социальное предпринимательство в мире во время пандемии: состояние и развитие

Канапиянова К.Б.¹, Рузанов Р.М.², Досманбетова М.С.³, Кожаметова М.К.⁴,
Аппакова Г.Н.⁴

¹ *Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 050040, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан*

² *Институт экономики КН МОН РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0 г. Алматы, Казахстан*

³ *Университет международного бизнеса, пр. Абая 8а, 050010, Алматы, Казахстан*

⁴ *Университет Нархоз, ул. Жандосова 55, 050035, Алматы, Казахстан*

Аннотация

Нынешний экономический кризис, вызванный пандемией Covid-19, является беспрецедентным кризисом, поскольку он затронул многие отрасли экономики. При этом, прежде всего, от экономического кризиса пострадал сектор МСБ. Covid-19-это целая чрезвычайная ситуация, такая как изменение климата, гендерное неравенство, расовая несправедливость и другие системные проблемы, которые разрушают основы современного общества. Основная нагрузка этого кризиса приходится на социальную сферу, поскольку она должна не только адаптироваться к новым вызовам, но и развиваться в соответствии с требованиями времени. Поэтому ключевыми задачами сегодняшнего дня являются: пересмотр системы общественного здоровья, образования, адресная социальная политика, направленная на рост доходов и повышение качества жизни населения, консолидация усилий государства, бизнеса и НКО для противодействия новым вызовам, цифровизация экономики, развитие информационных технологий и их влияние на казахстанский рынок труда, развитие сельских территорий и модернизация социальной инфраструктуры. Пандемия стала большим испытанием, хотя у каждого кризиса есть яркая сторона. В условиях новой изоляции и удаленной работы социальные предприниматели в очередной раз доказали, что наличие миссии в бизнесе помогает находить необычные решения и не сдаваться даже в самых сложных экономических ситуациях. Миру нужна сила социального предпринимательства-гиперактивность, новые социальные изменения, что исключает традиционную практику решения социальных проблем. Весь мир находится на стыке многих кризисов, поэтому необходимо инвестировать в конвергентные решения, которые могут реализовать социальные предприниматели. В этих условиях стимулирование развития социального предпринимательства становится основополагающим инструментом для инициирования социальных изменений. В статье проведен анализ состояния социального предпринимательства в условиях пандемии, приведены успешные примеры решения социальных проблем, с которыми столкнулись в мире, показана острая необходимость социального предпринимательства в здравоохранении и других сферах как альтернативного механизма решения социальных проблем, а также проведены исследования по развитию социального предпринимательства в Казахстане.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, пандемия, государственная поддержка, карантин, борьба с коронавирусом.

Для цитирования: Канапиянова К.Б., Рузанов Р.М., Досманбетова М.С., Кожаметова М.К., Аппакова Г.Н. (2021). Социальное предпринимательство в мире во время пандемии: состояние и развитие. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 102-115, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-102-115>

* **Корреспондирующий автор:** Канапиянова К.Б. – PhD-докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 050040, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан, 87714510229, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Это исследование финансируется Комитетом по науке Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант № АРАР09561767)

Статья поступила в редакцию: 25.06.2021

Принято решение о публикации: 21.07.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Кіріспе

Сегіз ай бұрын дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы Covid-19 пандемиясын жариялап, бүкіл әлемде әр адамның өмірі өзгерді. Содан бері үкіметтер денсаулық сақтау дағдарысымен ғана емес, сонымен бірге экономикалық салдармен де күресті. Дегенмен де, үміт сәулелері байқалды - көбінесе жаңашыл ойшылдар мен қайраткерлер шұғыл қажеттіліктерді қанағаттандыруға ғана емес, сонымен бірге бүкіл жүйелерді өзгертуге тырысады. Басқаша айтқанда: әлеуметтік кәсіпкерлер.

2009 жылғы H1N1 тұмауы сияқты пандемия Денсаулық сақтау мәселелеріне жаңа көзқарастардың негізін қалап қана қоймай, экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған жаңа кәсіпкерлік қызметті қолдай отырып, жаһандық қаржылық дағдарысқа қосылды.

Кәсіпкерлер, стартаптар және шағын бизнес пандемиядан қатты зардап шекті және Covid-19 экономикалық көтерілістеріне ең осал топтар болып саналды. Алайда, бұл тізімге Apple сияқты ірі компаниялар және Fortune 1000 тізіміндегі көптеген басқа компаниялар қосылды, олар соңғы айларда жеткізілім тізбегіндегі қиындықтарға тап болды.

Ал Австралиялық JobKeeper схемасы сияқты коронавирустық бизнесті қолдау кейбір әлеуметтік бизнеске пайда азайған кезде де жұмысын жалғастыруға мүмкіндік берді. Технологиялық алпауыт Facebook сонымен қатар 30-дан астам түрлі елдерде 100 миллион доллар көлемінде гранттар беру арқылы көмек көрсетті [1].

Әдебиетке шолу

Әлеуметтік кәсіпкерлік - бұл өзін-өзі қамтамасыз ету және тұрақтылық жағдайында қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешуге немесе жеңілдетуге бағытталған инновациялық қызмет. Ол қызметтің әлеуметтік бағыты мен кәсіпкерлік тәсілді біріктіреді, яғни кәсіпкерлік пен қайырымдылықтың тоғысында болады. Қарапайым тілмен айтқанда, әлеуметтік кәсіпкерлік - бұл жанға қатысты қандай да бір әлеуметтік мәселенің іскери шешімі.

Егер қарапайым кәсіпкерлер пайдаға (сату көлеміне) немесе акциялардың құнына назар аудара отырып, өз қызметінің сәттілігін бағалайтын болса, әлеуметтік кәсіпкерлер де оң «әлеуметтік қайтарымды» ескереді. Әлеуметтік кәсіпкерлік, әдетте, әлеуметтік, мәдени немесе экологиялық мәселелерді шешуге бағытталған және осы тұрғыда ол ерікті (коммерциялық емес) секторға жақындайды. Бұл жағдайда пайда ескерілуі мүмкін, бірақ негізгі мақсат

емес, ұйымның әлеуметтік немесе мәдени мақсаттарына жету үшін одан әрі алға жылжу құралы ретінде [2].

Schwab қоры әлеуметтік кәсіпкерлерді «аз қамтылған, маргиналданған немесе осал топтарға ерекше назар аудара отырып, әлеуметтік немесе экологиялық мәселелерді инновациялық түрде шешетін коммерциялық емес, гибриді немесе коммерциялық ұйымдардың негізін қалаушылар» деп анықтайды» [3].

Азаматтық қоғам үшін әлеуметтік кәсіпкерлік жекелеген адамдардың «өзгерістер енгізетін адамдар» ретіндегі құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында жүйелі әлеуметтік өзгерістерде ауқымға қол жеткізу мақсаттарын келісетін жаңа қызмет ағыны бола бастады [4][5]. Үкімет үшін, әсіресе Ұлыбританияда, коммерциялық әлеуметтік кәсіпорын моделі мемлекетті толыққанды жекешелендіруді ұсынбай, әлеуметтік қамсыздандыру бағдарламаларының маркетингіне тартымды көзқарасты ұсынады [6]. Жеке сектор үшін әлеуметтік кәсіпкерлік пирамиданың төменгі жағындағы қозғалыстар сияқты қол жетімді емес нарықтық мүмкіндіктерге қол жеткізу моделін ұсынады; әлеуметтік қамсыздандырудың мемлекеттік бюджеттері және «этикалық» тұтынушылардың өсіп келе жатқан саны [7].

Зерттеу әдіснамасы

Әдіснамалық және теориялық тұрғыдан зерттеу нарықтық экономика және тұтастай экономикалық трансформация, кәсіпкерлікті дамыту және әлеуметтік кәсіпкерлік институты мәселелері бойынша отандық және шетелдік экономист ғалымдардың классикалық және заманауи ғылыми еңбектеріне негізделген. Зерттеудің әдіснамалық негізі әлеуметтік кәсіпорындардың қоғамдық мотивациясына және олардың экономикалық қорғалмаған азаматтардың әл-ауқатын арттыруда экономикалық маңызды нәтижелерге қол жеткізуіне негізделген мақсатты және әлеуметтік бағдарланған кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру бойынша нарық субъектілері арасындағы экономикалық қатынастардың жиынтығы ретінде әлеуметтік кәсіпкерлікке көзқарас болды.

Зерттеу барысында әлеуметтік кәсіпкерлік нарығын талдаудың кешенді тәсілі қолданылып, жалпы ғылыми және нақты зерттеу, аналитикалық, экономикалық-статистикалық, тарихи-логикалық, салыстыру және жүйелік анализ, сондай-ақ жалпылау, сауалнама жүргізу сияқты әдістері қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық және ақпараттық базасын Дүниежүзілік Банктің материалдары, Impact Hub Moscow әлеуметтік инновацияларды қолдау орталығының Спбму Жоғары менеджмент мектебінің және Массачусетс университетінің ғалымдарымен бірлескен зерттеу нәтижелері, Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық Даму Министрлігінің тапсырысы бойынша кешенді әлеуметтік зерттеу шеңберінде Эмин Әскеровтың ақпараттық - талдамалық есебі, кәсіпкерлік қызметті және коммерциялық емес ұйымдардың қызметін регламенттейтін нормативтік-құқықтық құжаттар, экономикалық саясатқа шолулар, ғылыми-зерттеу мекемелерінің, ақпараттық агенттіктер мен қызметтердің ақпараттық және талдамалық материалдары, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) және интернет желісінің ресурстары құрады.

Нәтижені талқылау

Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша, COVID-19 салдарынан 100 миллионнан астам адам кедейлікке душар болады, бұл 2017 жылғы кедейлікпен күресте қол жеткізілген барлық жетістіктерді жоққа шығарады. Халықаралық еңбек ұйымының бағалауы бойынша, пандемиядан туындаған экономикалық дағдарыстың нәтижесінде бейресми экономиканың 1,6 миллиардқа жуық қызметкері – еңбек нарығындағы ең осал адамдар – ақша табу қабілетіне үлкен зиян келтірді.

Міне, дәл осы адамдар мен қауымдастықтар әлеуметтік кәсіпкерлерге мұқтаж. БҰҰ Бас хатшысы Антониу Гутерриш атап өткендей, «осы дағдарыс кезінде және одан кейінгі істелініп жатқан барлық нәрсе пандемияға, климаттың өзгеруіне және басқа да жаһандық проблемаларға қарсы неғұрлым тұрақты, тең, инклюзивті және тұрақты экономика мен қоғам құруға бағытталуы керек. Біз барлық әрекет етуші тұлғаларды - әлеуметтік кәсіпкерлерді COVID-19 дағдарысына алғашқы жауапкер және жасыл, инклюзивті қоғам мен экономикалық жүйенің алғашқы бастаушысы ретінде қолдауға шақырамыз».

Бұл дағдарыста әлеуметтік жаңашылдар мен кәсіпкерлер мұқтаж адамдарға қол жетімді медициналық көмек көрсету, жұмыс орындарын қорғау және жедел көмек көрсету арқылы алғашқы жауапкер ретінде әрекет ету қабілеттерін тағы да көрсете білді. Кейбір мысалдарға мыналар жатады:

Үндістандағы Ян Сахас, 20 жастағы қоғамдық ұйым, дағдарысқа 420 000-нан астам мигрантты, сондай-ақ 11 000 ЖҚЖ жиынтығын және 17 000 мигрант пен олардың отбасыларын жедел тасымалдау арқылы жауап берді.

Бразилиядағы Муда институты кедейлік шегінен төмен тұратын адамдарды жалдайтын қалдықтарды қайта өңдеу кооперативтеріне өз жұмысшыларына отбасыларын қолдау үшін ақы төлеуге қаржылай көмек беруге кірісті. Сондай-ақ, оларға қамқорлық көрсетуге, олардың жұмыс жабдықтарымен, бетпердемен, құрал-жабдықтармен және дезинфекциялық гельмен қамтамасыздандырылды.

Harambee Youth employment Accelerator, ол экономикалық тоқтаулардан кейін екі ай ішінде 1,2 миллионнан астам қоңырауды өңдеу үшін Оңтүстік Африка жұмыссыздықтан сақтандыру қорының мүмкіндіктерін кеңейту үшін байланыс орталықтарын ашты [8].

Sevenly әлемдегі өзекті мәселелерге тез жауап береді: мысалы, қазір сіз сайттан тауарлар сатып ала аласыз, оларды сатудан түскен қаражат коронавируспен күресетін дәрігерлер мен жедел жәрдем қызметкерлеріне медициналық маскалар сатып алуға жұмсалады [9].

Сонымен қатар, шетелдік ұйымдардың әлеуметтік кәсіпкерлерге көмек көрсету түрлерін төмендегі кестеден көруге болады (Кесте 1).

Әлеуметтік кәсіпкерлер бүгінгі өзгеріс көшбасшылары ретінде жаңа стандартты ұсынудың ерекше мүмкіндігіне ие. Үкіметтер олармен ынтымақтастық орнатуға және қазіргі уақытта бұрынғыдан да көп өзара тиімді шешімдер табуға тырысады.

Өз рөлін жалғастыру үшін әлеуметтік кәсіпкерлер капиталға және қолдауға тез қол жеткізуді қажет етеді.

Пандемияға қарсы төтенше шараларға бөлінген триллион долларларға қарамастан, олардың аз ғана бөлігі бейресми экономикада қызмет ететін әлеуметтік кәсіпкерлер мен қауымдастықтарға жетеді.

Сондықтан да 2020 жылдың мамыр айында Дүниежүзілік экономикалық форум COVID Response Alliance for Social Entrepreneurship Альянсын құруды ұсынды. Әлеуметтік кәсіпкерлерге арналған Covid-ке жауап беру альянсын 2020 жылдың сәуірінде 60 жетекші әлеуметтік сектор ұйымдары қолдауды жұмылдыруға және осы кәсіпкерлердің дағдарысты еңсерудегі және одан тыс жерлердегі өмірлік рөлі туралы хабардар болуға көмектесу мақсатында құрды. Альянс мүшелері бүкіл әлем бойынша 50 000-нан астам әлеуметтік кәсіпкерлерді қолдайды. Кәсіпкерлер, өз кезегінде, жұмыспен қамтуға, азық-түлікке, қол жетімді энергияға және басқа да маңызды қызметтерге қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, 1 миллиардқа жуық адамның өміріне тікелей немесе жанама әсер етеді.

Кесте 1 – COVID эпидемиясы кезінде шетелде әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдау
Table 1 – Support for social entrepreneurship abroad during the COVID epidemic

Компания атауы	Көмек түрі
Social Impact Award	Бұл әлеуметтік кәсіпорындарға жобаны дамытудың алғашқы кезеңдерінде көмектесетін халықаралық бағдарлама. Мысалы, Ресейде «Моторика» және Charity shop түлектер болды. Көктемде ұйым 16 елде 100-ден астам алаңда 250 семинар өткізуді жоспарлады. Енді, мүмкіндігінше, іс-шаралар онлайн режимінде өткізіледі, ал жақын арада өнімдердің көп бөлігі пайдалы вебинарлар болады. Мысалы, ең бастысы – бір сағаттан аз уақытқа созылатын әлеуметтік кәсіпкерлік туралы шолу вебинары. Әр түрлі елдер үшін оны жергілікті мамандар жергілікті жағдайлар туралы айтып, өткізеді. Сонымен қатар, Канададағы әлеуметтік кәсіпкерлік институтымен және Германиядағы Әлеуметтік кәсіпкерлік Академиясымен бірлесіп, жас кәсіпкерлерге әлеуметтік бизнесті құрудың әртүрлі кезеңдерінде пайдалы болатын білімді қамтитын түрлі онлайн-құралдар мен оқу бағдарламалары ұсынылады.
Social Enterprise NL	Негізгі мақсаты Нидерландтың әлеуметтік кәсіпкерлер қауымдастығын құру болып табылатын Social Enterprise NL ұйымы жергілікті әлеуметтік кәсіпкерлер қиындықтарға жігерлі жауап беріп, өз шешімдерін ұсына бастағанын атап өтті. Мысалы, GoodUp ұйымы Corona Care Community платформасын іске қосты, оның міндеті көмекке мұқтаж адамдарды көмектесе алатын адамдармен байланыстыру болып табылады. Social Enterprise NL өз кезегінде қауымдастық мүшелерінің бастамаларын қолдайды, олар туралы өз ресурстарында айтып, әлеуметтік желілерде өз тәжірибелерімен бөліседі. Олар сонымен қатар қиын кезеңдерде әлеуметтік кәсіпорындардың тауарларын немесе қызметтерін сатып алуды ынталандыру үшін #buysocialjuistnu науқанын бастады.
Social Enterprise UK	Ұлыбританияның ұлттық әлеуметтік кәсіпкерлер қауымдастығы өз веб – сайтында коронавирустық індет кезінде бизнесті жүргізудің негізгі мәселелерін қозғайтын әлеуметтік бизнес үшін ақысыз вебинарлар жариялады-мысалы, жұмыс орындарын қалай сақтау және бизнестің үздіксіздігін жоспарлау.
Pioneers Post	Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы Pioneers Post журналы өз сайтында осы қиынқыстау уақытта әлеуметтік кәсіпкерлердің істерін, гранттар мен жай ғана пайдалы сілтемелерді жариялайтын жеке парақ құрды, мысалы, вебинарлар, қаржыландыру, инвестициялар және ақысыз қолдау бойынша нұсқаулықтар орналастырылған Covid-19 қайырымдылық ұйымдары мен әлеуметтік кәсіпорындарға арналған Ресурстық орталықтың ашылуы туралы.
CASE at Duke	АҚШ-тағы Дьюк университетінің әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту орталығы әлемнің кез-келген нүктесінде әлеуметтік кәсіпкерлер мен коммерциялық емес ұйымдардың назарын аударуға көмектесетін гранттар мен несиелер туралы ақпарат жинайтын ауқымды мәліметтер базасын құрды.
[10] дереккөзі негізінде құрылды	

Бүгінгі таңда Альянс өзінің мүшелері қабылдаған іс-әрекеттерге негізделген және оларды жаңа міндеттемелерге шабыттандыруға бағытталған COVID әлеуметтік кәсіпкерлік іс-қимыл бағдарламасын шығарады [11].

Impact Hub Moscow әлеуметтік инновацияларды қолдау орталығы Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің мен Массачусетс университетінің Жоғары менеджмент мектебінің ғалымдарымен бірлесіп, 2020 жылдың маусымынан 2021 жылдың қаңтарына дейін әлеуметтік кәсіпкерлікке арналған зерттеулер жүргізді. Оның мақсаты - Covid-19 пандемиясы кезінде осы салада болған өзгерістерді анықтау. Зерттеушілер ұйымдарға дағдарысты жеңуге көмектесетін инновациялар мен стратегияларға ерекше назар аударды.

Зерттеуге қатысқан ресейлік әлеуметтік кәсіпорындардың көпшілігі шағын бизнес (12%) және микробизнес (82%) болып табылады. Компаниялардың жалпы жасы бес - алты жылды құрайды, сонымен қатар пандемия басталған кезде олар даму және өсу кезеңдерінде болды.

«Пандемия дәуіріндегі әлеуметтік кәсіпкерлік» зерттеуі мамандарға бірнеше негізгі тенденцияларды анықтауға мүмкіндік берді.

- Пандемия ұйымдардың географиялық кеңеюінде маңызды рөл атқарды, бұл туралы респонденттердің 50% хабарлады. Бірден бірнеше өңірде жұмыс істейтін әлеуметтік кәсіпкерлер саны 50% - ға өсті. Респонденттердің көпшілігінің пікірінше, мұндай өсуге онлайн-жұмыс форматы әсер етті.

- Пандемия кезінде сұранысқа ие стратегиялар компаниялардың тиімділігін арттыруға бағытталған болатын. Респонденттердің 89%-ы қолданыстағы өнімдерді жақсарту үшін жұмыс істеді, кәсіпкерлердің 87%-ы жаңа өнімдерді жасау үшін жұмыс істеді. Деректер сондай-ақ кәсіпорындардың 87%-ы бизнес-процестерді оңтайландырғанын, 86%-ы қызметкерлердің құзыретін арттыруға шоғырланғанын, 83%-ы жаңа серіктестерді тартқанын көрсетеді.

- Пандемия онлайн-сатылымдардың дамуына әсер етті. Ұйымдар қолданыстағы өнімдердің сандық нұсқаларын іске қосты (46%) және диджитал-форматтағы (47%) жаңа тауарлар мен қызметтерді құруды іске асыра бастады.

- Пандемия жалпы енгізіліп жатқан инновациялардың санын көбейтті. Әлеуметтік кәсіпкерлердің 53% - ы өз компаниялары үшін және жалпы нарық үшін жаңашыл болып табылатын өнімдерді ұсынды.

- COVID-19 туындаған қиындықтарға қарамастан, әлеуметтік кәсіпкерлер позитивті болуға тырысады. Зерттеу аясында респонденттердің 50% - ы өздерінің ұйымдары тіпті коронакризисте де пайда әкелетінін айтты. Қатысушылардың 64%-ы пандемия бизнесті қайта құруға мүмкіндік бергеніне сенімді.

Зерттеу авторларының бірі және Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің академиялық директоры Юлия Арайдың айтуынша, әлеуметтік кәсіпкерлер COVID-19 туындаған қиындықтарға төтеп бере алды. Ол сектордың мамандары бенефициарлар алдындағы жауапкершілікті және жаңа шешімдер табуға көмектесетін кәсіпкерлік рухты басқаратынына сенімді. «Әлеуметтік кәсіпкерлер жұмыс істеген жылдар ішінде ресурстар мен құзыреттерді жинақтап, олардың бір бөлігін «коронакризис» кезінде пайдалана бастады. Ол көптеген адамдарды бұрыннан ойлаған істі жасауға итермелеген. Сондықтан пандемия-баға жетпес тәжірибе уақыты екенін түсіну керек. Бұл тәжірибені ұмытпау және одан әрі қарай жүру маңызды», - деп санайды Юлия Арай.

Сектор, әрине, оң қарқынмен дамып келеді, бірақ әлеуметтік кәсіпкерлердің қажеттіліктеріне сәйкес қолдау шараларын кеңейту қажеттілігі кеміген жоқ. Пандемия кезінде сала өкілдерінің 72% - ы менторлар мен тәлімгерлерге жүгінді. Респонденттердің 74% - ы білім беру бағдарламаларымен жұмыс істеді, 75% - ы мамандандырылған іс-шаралар өткізді: вебинарлар, дәрістер, семинарлар. Респонденттердің көпшілігінің айтуынша, қолдаудың барлық түрлері өте пайдалы болды [12].

Қазір бүкіл әлем коронавирус пандемиясымен қамтылып, Қазақстанда да күрделі жағдай қалыптасып, ел экономикасы мен халықтың денсаулығына елеулі қауіп төніп тұр. Ел Президенті мұндай жағдайға қазақстандықтар тәуелсіздіктің тоқсаныншы жылдарында да, ең басында да тап болмағанын атап өтті.

Қазіргі уақытта Қазақстан «жасанды» экономикалық комаға түсіп отыр. Бүгінде шағын және орта бизнес мемлекеттің экономикалық әл-ауқатына тікелей әсер етеді, өйткені халықты жұмыспен қамту проблемаларын шешу, ішкі нарықты отандық тауарлармен толтыру және бәсекелестік ортаны қалыптастыру көбіне соған байланысты. Тұрақсыз жағдай бүкіл елдің экономикасына және оның негізгі қатысушылары - шағын және орта бизнес объектілеріне әсер етеді.

Сауда, туризм және қоғамдық тамақтану салаларындағы ШОБ субъектілері жоғары тәуекел аймағына тап болды. Бұл секторларда 1,6 миллионнан астам жұмысшы жұмыс істейді. Карантинді енгізу жастардың өңірлерге кетуіне себеп болды. Бұл студенттер, базарлардың, қызмет көрсету, сауда ұйымдарының қызметкерлері.

11,5 мыңнан астам шағын және орта бизнес субъектілері жалпы сомасы 360 миллиард теңгеден астам (бұл шамамен 62 миллиард рубль) қарыздар мен кредиттер төлеу бойынша мерзімін кейінге қалдырды. 200 миллиард теңге (шамамен 35 миллиард рубль) көктемгі егіс жұмыстарын қаржыландыруға бағытталған. Жалпы, азаматтар мен бизнесті қолдауға бағытталған қаражат көлемі 6 триллион теңгеге жетті (шамамен 1 триллион рубль) [13].

«Жарқыра» әлеуметтік кәсіпкерлері карантинге қарамастан, қалаға COVID19-мен күресуге көмектесе отырып, жұмысын онлайн форматта жалғастырды. Бағдарламаның төрт финалисті-Арайлым Нұғманова, Гүлбарам Ермұханова, Мира Есниязова және Айгүл Уәлиева - еріктілер болып, пандемияның ең қиын кезеңдерінде клиникалар мен қала тұрғындарына көмек көрсетті.

Сондай-ақ, құрылтайда қазіргі уақытта әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң бойынша жұмыс жүргізіліп жатқаны туралы айтылды, оны қабылдау 2021 жылға жоспарланған. Депутаттарға коммерциялық емес сектор сарапшыларының жұмыс тобы көмектесуде, оның құрамына ОАЕҚ өкілдері мен «Жарқыра»бағдарламасына қатысушылар да кіреді. ОАЕҚ БК қолдау саласындағы өзінің жұмыс тәжірибесін ұсынды, әлеуметтік кәсіпкерліктің анықтамасы мен критерий-

леріне ұсыныстар енгізді, экономиканың жаңа секторын мемлекеттік қолдау шараларын ұсынды [14].

Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің анықтамасы әлі бекітілген жоқ, әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң да жоқ. Бірақ әлеуметтік кәсіпкерлерді анықтау мен қолдауға қоғамдық ұйымдар, соның ішінде халықаралық ұйымдар да, мемлекеттік құрылымдар да назар аударды. Мысалы, 2019 жылы ҚР АҚДМ Impact Hub Almaty Корпоративтік қорымен бірлесіп Бірінші Республикалық Ozgeris Ustasy сыйлығын өткізді. Оның 15 жеңімпазы 500 мың теңгеге грант алды, сонымен қатар Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерлерінің тізілімі қалыптастырылды, әзірше оған елдің 152 әлеуметтік кәсіпкері кірді. Осы тізілім негізінде әлеуметтік кәсіпкерлердің көпшілігі (40% – дан сәл артық) «осал топтарға көмек/қолдау» сегментінде, көлемі бойынша екінші сегмент - «білім» (14,85%) сегментінде шоғырланғанын көруге болады. Әлеуметтік кәсіпкерлердің 43,4% – ы өз қызметін бес жылдан астам уақыт бойы жүргізіп келеді, ал бұл мәселеде ең белсенді өңірлер-Түркістан облысы (Әлеуметтік кәсіпкерлер тізіліміне енгендердің 22% – ы сонда орналасқан), Нұр-Сұлтан (19%), содан кейін ғана-Алматы (7%) [15].

АҚДМ азаматтық қоғам істері комитеті төрағасының орынбасары Гүлбара Сұлтанова Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің алғашқы өскіндері 2000-шы жылдардың ортасында тиісті ҰЕҰ пайда болуымен байқалғанын, екінші толқын 2010 жылы, осы бағытта ірі бизнес пен түрлі қорлар жандана бастағанын атап өтті.

– Қазір үшінші толқын келе жатыр, тақырып Сенатта белсенді түрде қолдау табуда. Әлеуметтік кәсіпкерлік үлкен экономикалық әлеуетке ие, сонымен қатар азаматтық сектордың бәсекеге қабілеттілігінің көздерінің бірі болып табылады. Мәселелер 3 ведомствоның: Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің, Ұлттық экономика және АҚДМ – нің назарында, - деп атап өтті ол конференцияда [16].

Жақында еңбек және әлеуметтік қорғау министрінің кеңесшісі болып тағайындалған және әлеуметтік кәсіпкерлік жөніндегі заң жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобына кірген әлеуметтік кәсіпкер Эмин Аскеров осы мәселе бойынша республикадағы алғашқы Талдамалық зерттеудің қорытындыларын ұсынды.

– Қазір Қазақстанда 300-ге жуық әлеуметтік кәсіпкер жұмыс істейді. Біз 29 сұрақ бойынша 297 респондентпен сұхбаттасып,

көптеген қайғылы сәттерді анықтадық. Оның ішінде осы бағыттың даму серпіні төмен.

22 әлеуметтік кәсіпкер олардың жобалары карантин мен онымен байланысты шектеулерге (әлеуметтік кәсіпорындардың 25 пайыздан астамы COVID-19 салдарынан жойылды), қол жетімді баспаналардың болмауына, қаржылық проблемаларға, осы мәселенің заңнамалық реттелмеуіне, бюрократияға және басқа да себептерге байланысты жабылуда екенін атап өтті, - деді Эмин Аскеров [16].

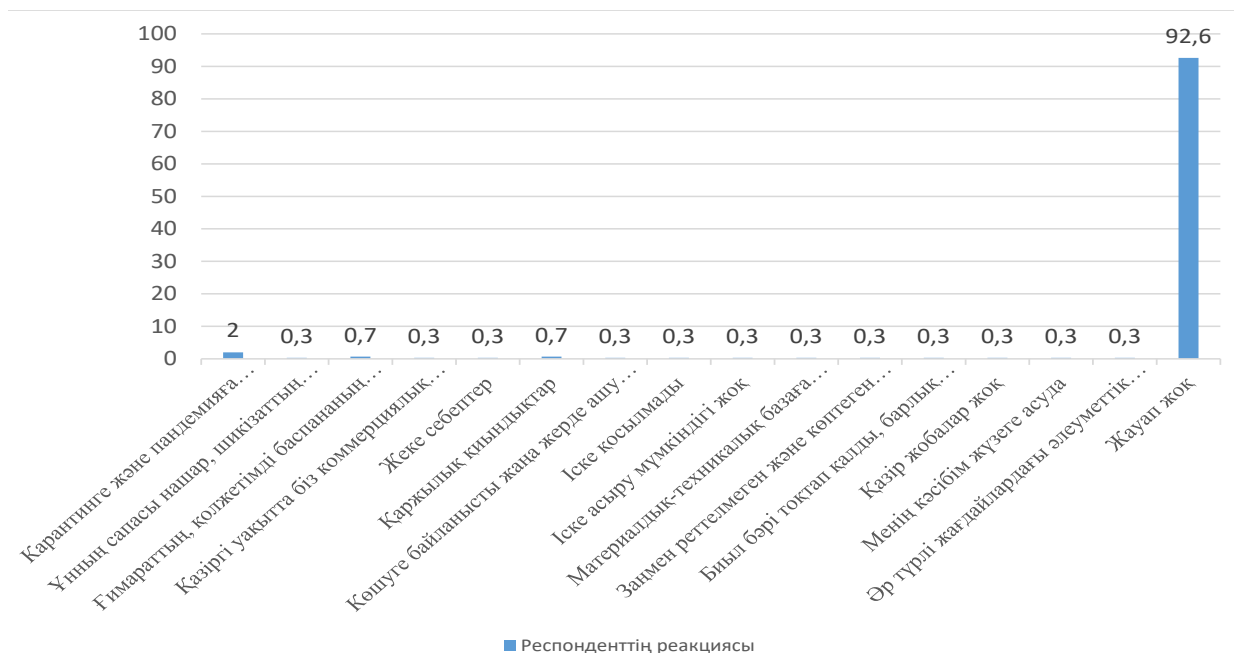
Әлеуметтік кәсіпкерліктің 7,4%-ы қазіргі таңда жабылу деңгейінде және жабылу себептері төмендегі диаграммада көрсетілген (Сурет 1).

Сонымен бірге, қоғам коронавируспен күресу үшін бюджет ақшасының көп жұмсалыуына алаңдайды. 2019 жылдың шілде айында БАҚ хабарлағандай, денсаулық сақтау министрлігіне Қазақстандағы коронавируспен күреске 114 миллиард 826 миллион теңге бөлінді. Бұл соманың 40,5 миллиарды Үкіметтің резервінен бөлінді. Оның 21,1 миллиарды – жеке қорғану құралдарын сатып алуға, 2,03 миллиарды – дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды сатып алуға жұмсалды. Тағы 2,5 миллиард – зертханалық жабдықтар мен коронавирусты анықтайтын жүйелер сатып алуға. Алайда, Денсаулық сақтау министрлігінің ресми өкілі Бағдат Қожахметовтың 11 қыркүйектегі ақпараты бойынша, Қазақстан « көру қабілетіне қарсы іс-шараларға « 102,8 миллиард теңге жұмсады.

«Коронавирус үлкен шығындарға қарамастан, бізде індетке қарсы күресте жетістіктер нәтиже деңгейде екенін көрсетті. Қазақстан жан басына шаққанда Қырғызстаннан 20 есе көп қаражат жұмсады. Сонымен қатар, олардың жан басына шаққанда жұқтырған дәрігерлері үш есе аз. Вирус жұқтырған дәрігерлер коронавирустық инфекциямен күресудің сәтті көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Ковид келді, адамдар ауруханаға жете алмаған кезде бүкіл денсаулық сақтау жүйесі сал болды», – деп еске алады Конеев.

Әлеуметтік кәсіпкерлер үшін негізгі проблема-коронавирустық пандемияға байланысты карантин. Осы 7,4% респонденттердің шамамен 2%-ы карантин мен жалғасып жатқан шектеулерге байланысты оларды жабуға мәжбүр болды деп жауап берді.

Респонденттердің басқа жауаптары барлық басқа негізгі проблемалар бойынша біркелкі бөлінеді: шикізат сапасының төмендігі, өндірістік кеңістіктің жоқтығы, қаржылық проблемалар, басқа аймаққа көшу, өндірілген өнімді немесе көрсетілетін қызметті сату мүмкіндігінің болмауы.

Сурет 1 — Әлеуметтік кәсіпкерліктің жабылу себептері [17]
 Figure 1 — Reasons for the closure of Social Entrepreneurship [17]

Осылайша, әлеуметтік бизнестің жойылуының 25%-дан астамы дәл COVID-19 пандемиясының салдарынан болды деп айта аламыз.

Осыдан кейін ғана сарапшының айтуынша, алдымен Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев, содан кейін сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет денсаулық сақтау саласын тексеру қажеттігіне назар аударды. Сұхбаттасушы Денсаулық сақтау министрлігі жүйесінде сыбайлас жемқорлық учаскелері бар екенін айтады. Оларға тауарлар мен қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылауға жауап беретін салалар (олардың ішінде санэпидқадағалау), дәрі-дәрмектерді сатып алу, сараптау және бақылау, сондай-ақ денсаулық сақтау жүйесін цифрландыруға жауап беретін бөлімдер кіреді [18].

Сыбайлас жемқорлық және қызмет бабын жеке мақсатта теріс пайдалану-бұл жай ғана ақшаны ысырап ету емес: мұндай құбылыстар қоғамдық Шарттың қолданыстағы тетіктерін бұзады және мемлекеттің барлық азаматтардың игілігі үшін экономикалық өсуді қамтамасыз ету қабілетіне теріс әсер етеді. Әлемдік экономикадағы ағымдағы дағдарыстық жағдай сыбайлас жемқорлыққа қарсы қатаң саясатты іске асыру туралы мәселенің маңыздылығын арттырды.

Ағымдағы жағдайларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді шаралар рөлінің артуы бірнеше факторларға байланысты. Біріншіден, дағдарыстық жағдай мемлекеттік аппараттан

көп күш-жігерді талап етеді және мемлекеттік органдар мен олардың қызметкерлерінің өсіп келе жатқан өкілеттіктері қазіргі жағдайда сыбайлас жемқорлықтың көріну мүмкіндіктерін арттырады. Екіншіден, мемлекеттік қаржыландырудың жетіспеушілігі жағдайында елдер салық төлемеу және бюджет қаражатын ысырап ету жағдайларының алдын алуы қажет. Сондай-ақ, дағдарыстық жағдай мемлекеттік институттар мен оларға сәйкес механизмдер өтетін адамдардың сенімін тексерудің бір түрі екенін атап өткен жөн [19].

Қорытынды

Қазіргі жағдайда әлеуметтік кәсіпкерлікке сұраныс күрт артып келеді. Көптеген дәстүрлі кәсіпкерлер әлеуметтік сипатқа ие болады, мүмкін олардың кейбіреулері дағдарыстан кейінгі қызметінде осындай компонентті қалдырады [20].

Біріншіден, әлеуметтік кәсіпкерлер үкімет істей алатын немесе қаламайтын нарықтағы олқылықтарды жоюға және осал топтағы халықты қамтуға жақсы мүмкіндіктерге ие. Бұл пандемиядан экономикалық немесе әлеуметтік тұрғыдан аз қамтылған қауымдастықтар қатты зардап шегеді; бірақ сол қолайсыз жағдай мемлекеттік көмек пен қызметтердің енуін қиындатады, бұл әлеуметтік кәсіпорындарды одан да маңызды етеді. Root Capital ұйымы Африка, Латын Америкасы және Индонезияның ең шалғай қауымдастықтарында жұмыс істейді. Жаһан-

дық желі бойынша әлеуметтік бағдарланған кәсіпорындармен жұмыс жасай отырып, соңғы бірнеше ай ішінде олар жүздеген мың ауылдық отбасыларға қызметтер мен қажетті тауарларды (бет маскалары, сабын, дәрі-дәрмектер және басқалар) ұсына алды. Сол сияқты, Амазонканың табиғатты қорғау тобы Амазонканың өте алыс байырғы қауымдастықтарындағы қоғамдық қызметтердің вакуумын толтырады. Сонымен қатар, олар Денсаулық сақтау туралы ақпаратты ана тілдеріне аударады және оны жергілікті қауымдастықтар қолданатын радио және WhatsApp арналары арқылы бөліседі. Әлеуметтік кәсіпкерлер жеткілікті қызмет көрсетілмеген топтарды қамтуға дайын, қабілетті және қалайды - көптеген жағдайларда олар осы қауымдастықтарға қол жеткізе алады. Осы байланыстарды қолдана отырып, әлеуметтік кәсіпкерлер осы пандемияның пропорционалды емес салдарын жоюға көмектеседі.

Екіншіден, әлеуметтік кәсіпкерлер пандемияның екінші және үшінші мәселелерін шеше алады. Үкіметтер Денсаулық сақтау мен экономикадағы ең ауыр күйзелістерді жеңілдетуге күш салса да, әлеуметтік кәсіпкерлер жұмыспен қамтудан бастап білімге дейінгі барлық каскадтық салдарлар үшін инновациялық шешімдер ойлап табуы мүмкін. Мысалы, YouthBuild USA жүйелік мәселені шешеді: Америкада 16-24 жас аралығындағы 4,5 миллион жас, тіпті covid-19 пайда болғанға дейін де жұмыста да, мектепте де болған жоқ. Осы жылдың ақпан-маусым айлары аралығында «ажыратылған» жастардың (жұмыссыз және мектепке бармайтын) үлесі екі еседен астам өсті, бұл YouthBuild жұмысын одан да маңызды етті. YouthBuild USA президенті және бас директоры Джон Вальверденің айтуынша, 2008 жылы Ұлы Рецессия кезінде мектепті бітірген жастар «Covid-19 соққан кезде қалпына келе бастады». Енді, дейді Вальверде, «олар одан әрі артта қалып қана қоймайды, сонымен қатар 2020 жылы мектепті бітірген жастар да осындай салдарға ұшырайды, егер нашар болмаса. Сондықтан YouthBuild біздің моделімізді тек жұмыс орындары мен дағдыларды құруға ғана емес, сонымен бірге студенттеріміздің психикалық денсаулығы мен әл-ауқатына және жастарға Covid-19 дауылынан аман өтуге көмектесетін берік әлеуметтік байланыстар жасауға бағыттады.»

Сонымен, ең бастысы, әлеуметтік кәсіпкерлер бізге Covid-19-дан кейін жақсы қалпына келтіруге көмектеседі. Біздің жетекшілеріміздің көпшілігі ұзақ мерзімді мәселелерді шешуге емес, өртті сөндіруге бағыт-

талған. Әлеуметтік кәсіпкерлер бұзылған жүйелерді өзгертуге жеткілікті төзімділікке ие. Пандемия басталғанға дейін олар жүйелік мәселелерді шешіп үлгерді - жоғарыда айтылғандар ғана емес, сонымен қатар соңғы айларда пайда болған басқа да мәселелер: нәсілдік әділеттілік, гендерлік теңдік, жауапты жеткізілім тізбегі, қол жетімді Денсаулық сақтау, қаржылық қол жетімділік және басқалар. Бұл проблемалар Covid-19 сияқты дағдарыстармен күрделене түседі. Мысалы, БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары сияқты ұзақ мерзімді мақсаттарға қазір қауіп төніп тұрғанын білеміз. Пандемия 100 миллион адамды төтенше кедейлікке итермеледі, ал 132 миллион адам қатты аштыққа тап болады деп болжануда.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті қаржыландыру тапшылығының нақты мөлшерін бағалау қиын, бірақ біз оның маңызды екенін білеміз, әсіресе созылмалы қаржыландырылмаған қауымдастықтарда (АҚШ-та да, шетелде де). Басқа коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар сияқты, әлеуметтік кәсіпорындар да covid-19 пандемиясына байланысты қаржылық қауіптің жоғарылауына тап болады. Бірақ біздің қазіргі дағдарысымызбен шиеленіскен бірқатар проблемаларға ықтимал әсер етуді ескере отырып, капиталды жеткізушілер әлеуметтік кәсіпкерлерге, әсіресе табысы төмен елдер мен қауымдастықтарға қолдау көрсетуді арттыруы керек. Бұл бастапқы инвестициялар трансформациялық өзгерістердің әлеуетін толығымен ақтайды. Қолдау арқылы әлеуметтік кәсіпкерлер қазіргі дағдарысты жеңуге ғана емес, сонымен бірге жақсы әлем құруға да көмектесе алады [21].

Коронавирусты қайта құру жоспарларын әзірлеу кезінде Мұхаммед Юнус Жаңа бизнес-модельдің басты рөлін – әлеуметтік кәсіпкерлікке беруді ұсынады. Мұндай бизнес-модель инвестицияланған қаражатты қайтарудан басқа, инвесторлардың жеке пайдасынсыз адамдарға өз проблемаларын шешуге көмектесудің жалғыз мақсатымен жасалады. Барлық инвестицияланған қаражат қайтарылғаннан кейін барлық пайда бизнесте қалады.

Бүгінгі таңда мемлекеттер экономиканы қайта құруға әлеуметтік бағдарланған кәсіпорындардың қатысуын ынталандыруға және оларға осы мәселеде басты рөл атқаруға мүмкіндік алды. Алайда, үкіметтер сол кезде және экономиканың ең қажет секторында әлеуметтік бизнестің пайда болуын күтпеуі керек. Мемлекеттер тұрмысы төмен және жұмыссыздарға көмек көрсетудің дәстүрлі бағдарламаларынан, денсаулық сақтауды

қолдау және өзге де әлеуметтік маңызы бар салаларды қалпына келтіру бағдарламаларынан, сондай-ақ әлеуметтік бизнес-модельдері баяу дамып келе жатқан нарық секторларындағы ұйымдардың барлық түрлерін қолдаудан бас тартпауға тиіс.

Әлеуметтік бағдарланған компанияларды тарту мақсатында мемлекет әлеуметтік бизнесті қолдаудың венчурлік инвестициялық қорларын (Social Business Venture Capital Funds) орталықтан да, сол сияқты жергілікті жерлерде де құра алады не жеке сектор, қайырымдылық және инвестициялық қорлар, қаржы ұйымдары ортасында осындай инвестициялық қорлардың құрылуын көтермелей алады. Мемлекет компаниялардың дәстүрлі бизнес-модельдерден қоғамға бағдарланған модельдерге көшуіне ықпал ете алады және әлеуметтік кәсіпорындармен әріптестік қатынастарды дамытуды қолдай алады. Бұдан басқа, мемлекет қазірдің өзінде жұмыс істеп тұрған компаниялар құрылымында жаңа әлеуметтік бағыттар құруды және әлеуметтік бизнес өкілдерімен бірлесіп, венчурлік әлеуметтік жобаларды дамытуды көтермелей алады.

Экономиканы қайта құру арқылы мемлекет әлеуметтік бағдарланған ұйымдарға компанияларды сатып алуға және мұқтаж коммерциялық компанияларды қоғамға бағдарланған компанияларға айналдыруға қаражат бере алады. Орталық банк осындай компанияларға, басқалар сияқты, қор нарықтарына инвестициялау үшін несие ұйымдарынан қаржыландыру алуға рұқсат бере алады.

Экономиканы қалпына келтіру процесінде көптеген жаңа мүмкіндіктер пайда болады және мемлекеттің міндеті – бұл процеске мүмкіндігінше әлеуметтік бағдарланған ұйымдарды тарту.

Әлеуметтік кәсіпкерлер мен инвесторлар мемлекеттің назары мен қолдауына ие бола отырып, олардан Қазіргі тарихи сәт талап ететін маңызды рөл атқара алады. Әлеуметтік кәсіпкерлерді ізгіліктердің шағын тобы ретінде қарастыруға болмайды. Олар ірі халықаралық ұйымдарды, әлеуметтік бизнесті қолдаудың үлкен қорларын, көптеген талантты менеджерлерді, ықпалды корпоративті ұйымдарды, қайырымдылық қорларын, Ғаламдық және жергілікті әлеуметтік бизнес жобаларын қаржыландыру мен басқаруда көп жылдық тәжірибесі бар сенімді басқарушыларды қамтитын Елеулі жаһандық экожүйені білдіреді.

Әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы тұжырымдама мен жинақталған тәжірибе мемлекеттің назарына айналғаннан кейін, көптеген жеке байытуды іздеушілер өздерінің таланттарының күтпеген жақтарын көрсете алады және әлеуметтік бағдарланған жобалар саласында табысты кәсіпкер бола алады және климаттық өзгерістерге, жоғары жұмыссыздыққа, материалдық тауарлардың біркелкі бөлінбеуіне және басқа да проблемаларға байланысты әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар кезеңінде маңызды рөл атқарады.

Әлеуметтік бизнес қазірдің өзінде шеше алатын мәселелердің бірі-экономикалық күйреуден туындаған жұмыссыздық мәселесі. Әлеуметтік инвесторлар жұмыссыздарға жұмыс орындарын құруға ақша жұмсай алады. Сонымен қатар, олар жұмыссыздарға өз бизнестерін кәсіпкерлерге айналдыру арқылы бастауға көмектесе алады, осылайша адамға жұмыс іздеуші емес, кәсіпкер болып туылғанын дәлелдейді. Мемлекетпен ынтымақтастықта әлеуметтік кәсіпкерлер денсаулық сақтаудың сенімді жүйесін құра алар еді [22].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Jay Boolkin (2020). The impact of coronavirus on social entrepreneurs and changemakers. Social Good Stuff 2020 [Электронды ресурсы]. URL: <http://socialgoodstuff.com/2020/05/the-impact-of-coronavirus-on-social-entrepreneurs-and-changemakers/> (дата обращения: 04.06.2020)
2. British Council Казахстан (2020). I-SEED: Социальное предпринимательство и образование // [Электронды ресурсы] URL: <https://kazakhstan.britishcouncil.org/ru/i-seed/faqs> (дата обращения: 04.06.2020)
3. World Economic Forum 91-93 route de la Capite (2020). Who are social entrepreneurs? COVID-19 Action Agenda, September, 41.
4. Drayton, William (2002). The Citizen Sector: Becoming as Entrepreneurial and Competitive as Business. California, In: California Management Review, 44 (3), 120-132 .
5. Edwards, Michael (2010). Small Change: Why Business Won't Save the World. San Francisco, Berrett-Koehler, 56.
6. Cabinet Office (2007). Social Enterprise Action Plan: Scaling New Heights. London, Office of The Third Sector, 142.
7. Nicholls, Alex (2008). Capturing the Performance of the Socially Entrepreneurial Organization (SEO): An Organizational Legitimacy Approach. In: Robinson, Jeffrey/ Mair, Johanna/ Hockerts, Kai (Eds.): International Perspectives on Social Entrepreneurship Research. London, Palgrave Macmillan, 89.

8. Members of the COVID Response Alliance for Social Entrepreneurship (2020). Why social entrepreneurs are vital to the COVID-19 crisis. World Economic Forum. [Электронды ресурс]. URL: <https://news.trust.org/item/20200916150609-umtkl/> (дата обращения: 04.06.2020)
9. Пикулёва Е. (2020). Sevenly: вещи, которые меняют мир. Новый бизнес. Социальное предпринимательство. [Электронды ресурс]. URL: <http://nb-forum.ru/foreign-experience/sevenly-veschikotorige-menyayut-mir> (дата обращения: 04.06.2020)
10. Пикулёва Е. (2020). Поддержка СП за рубежом во время эпидемии COVID. Новый бизнес. Социальное предпринимательство. [Электронды ресурс]. URL: <http://nb-forum.ru/foreign-experience/podderzhka-sp-za-rubezhom-vo-vremya-epidemii-covid> (дата обращения: 04.06.2020)
11. World Economic Forum 91-93 route de la Capite (2020). Why Social Entrepreneurs Are Needed Now More than Ever? COVID-19 Action Agenda, September, 9.
12. Башурина Е. (2021). «Пандемия — время бесценного опыта»: как переносят «коронакризис» российские социальные организации. FORBES 2021 [Электронды ресурс]. URL: <https://www.forbes.ru/forbeslife/424309-pandemiya-vremya-bescennogo-opyta-kak-perenosyat-koronakrizis-rossiyskie-socialnye> (дата обращения: 04.06.2020)
13. Амангельдинова С.Е., Протасова О.В., Горковенко Л.А. (2020) Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, 3 (45).
14. Курултай социальных предпринимателей программы «Жаркыра» (2020). ФОНД ЕВРАЗИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КАЗАХСТАНЕ. [Электронды ресурс] URL: http://www.ef-ca.kz/news/fond/kurultay_socialnyh_predprinimate (дата обращения: 04.06.2020)
15. Бапиев К. (2020). Как в Казахстане развивается социальное предпринимательство. Курсив. [Электронды ресурс]. URL: <https://kursiv.kz/news/biznes/2020-02/kak-v-kazakhstane-razvivaetsya-socialnoe-predprinimatelstvo> (дата обращения: 04.06.2020)
16. Абжекенова Н. (2020). Что такое социальное предпринимательство и с какими проблемами сталкиваются игроки этого поля в Казахстане. Караван. [Электронды ресурс]. URL: <https://www.caravan.kz/articles/chto-takoe-socialnoe-predprinimatelstvo-i-s-kakimi-problemami-stalkivayutsya-igroki-ehthogo-polya-v-kazakhstane-687880/> (дата обращения: 04.06.2020)
17. Информационно - аналитический отчет СП Аскерова Э.Х. (2020). В рамках комплексного социального исследования «Социальное предпринимательство в Казахстане. Проблематика и пути развития» Нур-Султан, 2020.
18. Асылбек Б. (2020). «Кланы взяли лакомые кусочки и тихо сели на госзаказ». Что не так с кадровой системой Минздрава. Радио Азаттык 2020 [Электронды ресурс]. URL: <https://rus.azattyq.org/a/corruption-in-the-health-care-system-in-kazakhstan/30917536.html> (дата обращения: 04.06.2020)
19. Vitor Gaspar, Martin Mühleisen, Rhoda Weeks-Brown. (2020). Коррупция и пандемия COVID-19. Росконгресс 2020 [Электронды ресурс]. URL: <https://roscongress.org/materials/korrupsiya-i-pandemiya-covid-19/> (дата обращения: 04.06.2020)
20. Андреева О.В., Капцова В.С. (2019). Развитие идей социального предпринимательства - актуальное направление научных исследований. Вопросы формирования и проблемы реализации национальной технологической инициативы в регионах: сборник докладов участников I международной научно-практической конференции 2019. 258-261.
21. W. Foote. (2020). How Social Entrepreneurs Will Help Us Fight Covid-19 And Build Back Better. Forbes 2020 [Электронды ресурс]. URL: <https://www.forbes.com/sites/willyfoote/2020/11/17/how-social-entrepreneurs-will-help-us-fight-covid-19-and-build-back-better/?sh=63baaf615c93> (дата обращения: 04.06.2020)
22. ТПП РФ. (2020). Программа пост-коронавирусной реконструкции. Нет пути назад. Капитал страны. [Электронды ресурс]. URL: https://kapital-rus.ru/uznai/news/programma-postkoronavirusnoj-rekonstrukcii_net_puti_nazad/ (дата обращения: 04.06.2020)

References:

1. Jay Boolkin (2020). *The impact of coronavirus on social entrepreneurs and changemakers*. Social Good Stuff. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://socialgoodstuff.com/2020/05/the-impact-of-coronavirus-on-social-entrepreneurs-and-changemakers/> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
2. British Council Kazakhstan (2020). I-SEED: Social'noe predprinimatel'stvo i obrazovanie. [Elektronnyj resurs] URL: <https://kazakhstan.britishcouncil.org/ru/i-seed/faqs> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
3. World Economic Forum 91-93 route de la Capite (2020). Who are social entrepreneurs? *COVID-19 Action Agenda, September 2020*, 41.
4. Drayton, William (2002). *The Citizen Sector: Becoming as Entrepreneurial and Competitive as Business*. California, In: California Management Review, 44 (3), 120-132.
5. Edwards, Michael (2010). *Small Change: Why Business Won't Save the World*. San Francisco, Berrett-Koehler, 56.
6. Cabinet Office (2007). *Social Enterprise Action Plan: Scaling New Heights*. London, Office of The Third Sector, 142.
7. Nicholls, Alex (2008). *Capturing the Performance of the Socially Entrepreneurial Organization (SEO): An Organizational Legitimacy Approach*. In: Robinson, Jeffrey/ Mair; Johanna/Hockerts, Kai (Eds.): *International Perspectives on Social Entrepreneurship Research*. London, Palgrave Macmillan, 89.

8. Members of the COVID Response Alliance for Social Entrepreneurship (2020). Why social entrepreneurs are vital to the COVID-19 crisis. World Economic Forum. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://news.trust.org/item/20200916150609-umtkl/>. (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
9. Pikuljova, E. (2020). Sevenly: veshhi, kotorye menjajut mir. Новый бизнес. Социальное предпринимательство 2020 [Elektronnyj resurs]. URL: <http://nb-forum.ru/foreign-experience/sevenly-veschi-kotorie-menyayut-mir> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
10. Pikuljova E. (2020). Podderzhka SP za rubezhom vo vremja jepidemii COVID. Novyj biznes. Social'noe predprinimatel'stvo 2020 [Elektronnyj resurs]. URL: <http://nb-forum.ru/foreign-experience/podderzhka-sp-za-rubezhom-vo-vremya-epidemii-covid> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
11. World Economic Forum 91-93 route de la Capite (2020). Why Social Entrepreneurs Are Needed Now More than Ever? *COVID-19 Action Agenda, September 2020*, 9.
12. Bashurina. E. (2021). «Pandemija — vremja bescennogo opyta»: kak perenosjat «koronakrizis» rossijskie social'nye organizacii. FORBES 2021 [Elektronnyj resurs]. URL: <https://www.forbes.ru/forbeslife/424309-pandemiya-vremya-bescennogo-opyta-kak-perenosyat-koronakrizis-rossijskie-socialnye> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
13. Amangel'dinova. S.E., Protasova. O.V., Gorkovenko. L.A. (2020) Kazahstan v novyh zhiznennyh realijah v period pandemii koronavirusa. Innovacionnaja jekonomika: perspektivy razvitija i sovershenstvovaniya, 3 (45).
14. Kurultaj social'nyh predprinimatelej programmy “Zharkyra” (2020). FOND EVRAZIJA CENTRAL'NOJ AZII V KAZAHSTANE. [Elektronnyj resurs] URL: http://www.ef-ca.kz/news/fond/kurultaj_socialnyh_predprinimate (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
15. Bapiev. K. (2020). Kak v Kazahstane razvivaetsja social'noe predprinimatel'stvo. Kursiv. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://kursiv.kz/news/biznes/2020-02/kak-v-kazahstane-razvivaetsja-socialnoe-predprinimatelstvo> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
16. Abzhekenova. N. (2020). Chto takoe social'noe predprinimatel'stvo i s kakimi problemami stalkivajutsja igroki jetogo polja v Kazahstane. Karavan 2020 [Elektronnyj resurs]. URL: <https://www.caravan.kz/articles/chto-takoe-socialnoe-predprinimatelstvo-i-s-kakimi-problemami-stalkivayutsja-igroki-ehotogo-polya-v-kazahstane-687880/> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
17. Informacionno - analiticheskij otchet SP Askerova Je.H. (2020). V ramkah kompleksnogo social'nogo issledovanija «Social'noe predprinimatel'stvo v Kazahstane. Problematika i puti razvitija» // Nur-Sultan.
18. Asylbek. B. (2020). «Klany vzjali lakomye kusochki i tih seli na goszakaz». Chto ne tak s kadrovoy sistemoj Minzdrava // Radio Azattyk. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://rus.azattyq.org/a/corruption-in-the-health-care-system-in-kazahstan/30917536.html> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
19. Vitor Gaspar, Martin Mühleisen, Rhoda Weeks-Brown. (2020). Korrupcija i pandemija COVID-19. Roskongress. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://roscongress.org/materials/korrupcija-i-pandemiya-covid-19/> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
20. Andreeva. O.V., Kapcova. V.S. (2019). Razvitie idej social'nogo predprinimatel'stva - aktual'noe napravlenie nauchnyh issledovanij. Voprosy formirovanija i problemy realizacii nacional'noj tehnologicheskoy iniciativy v regionah: sbornik dokladov uchastnikov I mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 2019. 258-261.
21. W. Foote. (2020). How Social Entrepreneurs Will Help Us Fight Covid-19 And Build Back Better. Forbes 2020 [Elektronnyj resurs]. URL: <https://www.forbes.com/sites/willyfoote/2020/11/17/how-social-entrepreneurs-will-help-us-fight-covid-19-and-build-back-better/?sh=63baaf615c93> (Data obrashcheniya: 04.06.2020)
22. TPP RF. (2020). Programma post-koronavirusnoj rekonstrukcii. Net puti nazad // Kapital strany. [Elektronnyj resurs]. URL: https://kapital-rus.ru/uznai/news/programma_postkoronavirusnoj_rekonstrukcii_net_puti_nazad/ (Data obrashcheniya: 04.06.2020)

Information about the authors

***Kamshat B. Kanapiyanova** – PhD candidate, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6824-7515>

Rashid M. Ruzanov – Candidate of Economic Sciences, Deputy Director for General Issues of the Institute of Economics under the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4913-3886>

Manshuk S. Dosmanbetova – PhD, University of international business, Kazakhstan, e-mail: dmskz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Maral K. Kozhakhmetova – Candidate of Economic Sciences, professor of the Department «Finance and analysis of data» of the University «Narxoz», Kazakhstan, e-mail: maral.kozhakhmetova@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-787X>

Gulmira N. Appakova – professor of the Department “Accounting, Audit and evaluation” of the University «Narxoz», PhD, Kazakhstan, e-mail: gane310@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8512-3824>

Авторлар туралы мәліметтер

***Қанапиянова Камшат Болатқызы** – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің PhD-докторанты, Қазақстан, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6824-7515>

Рузанов Рашид Муратбекович – ҚР БҒМ ҒК Экономика институты бас директорының жалпы мәселелер жөніндегі орынбасары, э.ғ.к., Қазақстан, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4913-3886>

Досманбетова Маншук Серикбаевна – Халықаралық бизнес университеті, PhD, Қазақстан, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Кожухметова Марал Кенебаевна – э.ғ.к., «Нархоз» университетінің «Қаржы және деректерді талдау» кафедрасының профессоры, Қазақстан, e-mail: maral.kozhakhmetova@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-787X>

Аппакова Гульмира Несипбековна – «Нархоз» университетінің «Бухгалтерлік есеп, аудит және бағалау» кафедрасының профессоры, PhD, Қазақстан, e-mail: gane310@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8512-3824>

Сведения об авторах

***Қанапиянова Камшат Болатқызы** – PhD-докторант Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: kanapiyanova.kamshat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6824-7515>

Рузанов Рашид Муратбекович – заместитель генерального директора по общим вопросам Института экономики КН МОН РК, к.э.н., Казахстан, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4913-3886>

Досманбетова Маншук Серикбаевна – Университет международного бизнеса, PhD, Казахстан, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Кожухметова Марал Кенебаевна – к.э.н., профессор, «Финансы и аналитика данных», университет «Нархоз», Казахстан, e-mail: maral.kozhakhmetova@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-787X>

Аппакова Гульмира Несипбековна – профессор кафедры «Бухгалтерский учет, аудит и оценка», университет «Нархоз», PhD, Казахстан, e-mail: gane310@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8512-3824>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129>

МРТИ: 06.77.61

JEL Classification J 60, 63, 64

Youth Labor Market in the Framework of Social Partnership: Current State and Directions of Development

Rysty K. Sabirova^{1*}, Zhanat N. Yerniyazova², Gulnar E. Talapbayeva²,
Aigul K. Masalimova¹, Svetlana O. Kurmasheva¹

¹ Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student str., 060011, Atyrau, Kazakhstan

² Korkyt Ata Kyzylorda University, 29 Aitike bi str., Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract

In any developed country, the state pays special attention to the development of human capital, which has a positive effect on the quality of life and the efficiency of the economy. Kazakhstan is no exception. The current crisis conditions point to the need to create a system of social protection for the young unemployed since the future of independent Kazakhstan depends on youth. There have been significant changes in the structure of employment in Kazakhstan. The purpose of the study was to study and make recommendations on the development of the labor market based on the opinions of young people and employers in Kazakhstan. The online survey was conducted among working, self-employed and unemployed youth of 14 regions and 3 cities, namely, Nursultan, Almaty, Shymkent, seven districts of Atyrau region (Isatay, Makhambet, Kzylkoga, Kurmangazy, Inder, Makat, Zhylyoy). The public opinion of the youth of Kazakhstan on the problems of employment, youth labor market and labor migration are studied. Within the framework of the social partnership, the theoretical foundations of labor market regulation and its mechanisms were considered, the main causes of youth unemployment are considered, recommendations for the development of the youth labor market are given. The research has scientific value, as it makes a certain contribution to the development of the youth market. Professional training and retraining of young specialists, advanced training, informing young people about vacancies in institutions, improving the digitalization of the labor market are needed among young people.

Keywords: social partnership, youth, labor market, youth unemployment, mechanisms of regulation.

For citation: Sabirova, R.K., Yerniyazova, Zh. N., Talapbayeva, G.E., Masalimova, A.K., & Kurmasheva S.O. (2021). Youth Labor Market in the Framework of Social Partnership: Current State and Directions of Development. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 116-129, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129>

* **Corresponding author:** Rysty K. Sabirova - Head of Department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student str., 060011, Atyrau, Kazakhstan, 8(701)7266631, e-mail: sabirovarysty@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was conducted within the framework of grant funding of scientific research by The Science Committee of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan (state registration number AP08956950 “improving the system of social protection of unemployed youth in conditions of uncertainty in the Republic of Kazakhstan”).

Acknowledgments. From this point of view, we would like to express our gratitude to the committee of Science of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, which financed the project, to our colleagues involved in the project in conducting the research, and to our Russian colleague A.V. Grigoriev, who took part in the processing of the research questionnaire

The article received: 27.10.2021

The article approved for publication: 18.11.2021

Date of publication: 30.012.2021

Әлеуметтік әріптестік аясында жастар еңбек нарығы: заманауи жағдайы мен дамыту бағыттары

Сабинова Р.К.^{1*}, Ерниязова Ж.Н.², Талапбаева Г.Е.², Масалимова А.К.¹,
Курмашева С.О.¹

¹ «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ, Студенттер к-сі, 1, Атырау, 060011, Қазақстан

² Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Айтеке би к-сі, 29, Қызылорда қ, Қазақстан

Түйін

Кез келген дамыған елде мемлекет өмір сүру сапасының өсуіне және елдің ұлттық экономикасының тиімділігіне қолайлы әсер ететін адами капиталды дамытуға ерекше көңіл бөледі. Қазақстан бұдан тыс қалмайды. Қазіргі дағдарыстық жағдайлар жұмыссыздарды, әсіресе, жастарды әлеуметтік қорғау жүйесін құру қажеттілігін көрсетеді, өйткені тәуелсіз және егеменді Қазақстанның болашағы жастарға байланысты. Соңғы жылдары Қазақстанда халықты жұмыспен қамту құрамы саласында да елеулі өзгерістер болды. Зерттеудің мақсаты-қазіргі заманғы Қазақстанның дамуы жағдайында әлеуметтік әріптестік шеңберінде жастардың еңбек нарығын зерттеу, жастар мен жұмыс берушілердің еңбек саласындағы пікірлерін ескере отырып, жастардың еңбек нарығын дамыту бойынша ұсыныстар беру. Бұл зерттеуде Қазақстанның 18-25 жастағы кәсіпорында жұмыспен қамтылған, өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз жастар арасында онлайн сауалнама жүргізілді, ол Қазақстанның 14 облыс орталықтары мен республикалық маңызы бар 3 қаласында, атап айтқанда Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларында, сонымен қатар Атырау облысының жеті аудан (Исатай, Махамбет, Қызылқоға, Құрманғазы, Индер, Мақат, Жылыой) аумағында жүргізілді. Бұл мақалада әлеуметтік әріптестік аясында еңбек нарығын реттеу мен оның тетіктерінің теориялық негіздері қарастырылды, 18 бен 28 жастағы жастар еңбек нарығына талдау жасалды, жастар жұмыссыздығының басты себептері қарастырылып, зерттеу нәтижесінде жастар жұмыссыздығын төмендету, жастардың жұмыспен қамтылуын арттыру, жастар еңбек нарығын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді. Зерттеудің ғылыми құндылығы жастар еңбек нарығының дамуына белгілі бір үлес қосуынан көрінеді. Жастарды жұмыспен қамтуда, жастар жұмыссыздығын азайтуда жас мамандарды кәсіптік оқыту және қайта оқыту, біліктілікті арттыру, мекемелердегі бос жұмыс орындары туралы жастарды ақпараттандыру, еңбек нарығын цифрландыруды жетілдіру қажет.

Түйін сөздер: әлеуметтік әріптестік, жастар, еңбек нарығы, жастар жұмыссыздығы, реттеу тетіктері.

Дәйексөз алу үшін: Сабинова Р.К., Ерниязова Ж.Н., Талапбаева Г.Е., Масалимова А. К., Курмашева С.О. (2021). Әлеуметтік әріптестік аясында жастар еңбек нарығы: заманауи жағдайы мен дамыту бағыттары. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 116-129, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129>

* **Хат-хабаршы авторы:** Сабинова Рысты Куандиковна - Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, кафедра меңгерушісі, «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ, Студенттер к-сі, 1,060011, Атырау қ., Қазақстан, 8(701)7266631, e-mail: sabirovarysty@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу ҚР БҒМ Ғылым комитетінің ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыруы шеңберінде жүргізілді (мемлекеттік тіркеу нөмірі AP08956950 “Қазақстан Республикасында белгісіздік жағдайында жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру”).

Алғыс айту. Осы тұрғыдан жобаны қаржыландырған ҚРБҒМ Ғылым комитетіне, зерттеуді жүргізуде жобаға қатысушы әріптестерімізге және зерттеу бойынша сауалнаманы өңдеуге қатысқан ресейлік әріптесіміз А.В.Григорьевке алғыс білдіреміз.

Мақала редакцияға түсті: 27.10.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 18.11.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Молодежный рынок труда в рамках социального партнерства: современное состояние и направления развития

Сабилова Р.К.^{1*}, Ерниязова Ж.Н.², Талапбаева Г.Е.² Масалимова А.К.¹,
Курмашева С.О.¹

¹ НАО «Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, ул. Студенческая, 1, 060011,
г. Атырау, Казахстан

² Кызылординский университет им.Коркыт Ата, ул. Айтеке би, 29, г. Кызылорда, Казахстан

Аннотация

В любой развитой стране государство уделяет особое внимание развитию человеческого капитала, благоприятно влияющего на рост качества жизни и эффективности национальной экономики страны. Казахстан - не исключение. Современные кризисные условия свидетельствуют о необходимости создания системы социальной защиты безработных, особенно молодежи, так как будущее независимого и суверенного Казахстана зависит именно от молодежи. За последние годы в Казахстане произошли серьезные изменения и в области состава занятости населения. Цель исследования рассмотреть молодежный рынок труда в рамках социального партнерства в условиях развития современного Казахстана, дать рекомендации по развитию молодежного рынка труда с учетом мнения молодежи и работодателей в сфере труда. В рамках данного исследования был проведен онлайн-опрос среди самозанятой и безработной молодежи Казахстана в возрасте 18-25 лет, занятой на предприятиях, который проводился в 14 областных центрах и 3 городах республиканского значения, а именно Нур-Султан, Алматы, Шымкент, а также в семи районах Атырауской области (Исатайский, Махамбетский, Кызылжолский, Курмангазинский, Индерский, Мақатский, Жылыойский). Было изучено общественное мнение молодежи Казахстана о социальном благополучии молодежи в Казахстане: проблемы занятости, рынка труда и трудовой миграции. В рамках социального партнерства были рассмотрены теоретические основы регулирования рынка труда и его механизмы, проанализирован рынок труда молодежи, рассмотрены основные причины безработицы среди молодежи, даны рекомендации по развитию молодежного рынка труда. Исследование имеет научную ценность, так как вносит определенный вклад в развитие молодежного рынка. В обеспечении занятости молодежи, снижении молодежной безработицы необходимо профессиональное обучение и переобучение молодых специалистов, повышение квалификации, информирование молодежи о вакансиях в учреждениях, совершенствование цифровизации рынка труда.

Ключевые слова: социальное партнерство, молодежь, рынок труда, молодежная безработица, механизмы регулирования

Для цитирования: Сабилова Р.К., Ерниязова Ж.Н., Талапбаева Г. Е., Масалимова А.К., Курмашева С.О. (2021). Молодежный рынок труда в рамках социального партнерства: современное состояние и направления развития. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 116-129, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129>

* **Корреспондирующий автор:** Сабилова Рысты Куандиковна - кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой, НАО «Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, ул. Студенческий 1, 060011, г. Атырау, Казахстан, 8(701)7266631, e-mail: sabirovarysty@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование проводилось в рамках грантового финансирования научных исследований Комитетом науки МОН РК (государственный регистрационный номер AP08956950 «совершенствование системы социальной защиты безработной молодежи в условиях неопределенности в Республике Казахстан»).

Благодарности. Выражаем благодарность Комитету науки МОН РК, профинансировавшему проект, коллегам-участникам проекта в проведении исследования и нашему российскому коллеге Григорьеву А. В., принявшему участие в обработке анкеты по исследованию.

Статья поступила в редакцию: 27.10.2021

Принято решение о публикации: 18.11.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Кіріспе

Әлеуметтік әріптестіктің жалпы стратегиясы бүгінде мынадан көрінеді: түрлі тараптардың позициялары мен мүдделеріне нұқсан келтірмей, келіссөз үрдістің артықшылықтарын қолдана отырып, әлеуметтік-еңбек және саяси қатынастардың түрлі деңгейінде (республикалық, салалық, аймақтық және кәсіпорын) бірыңғай келісілген саясатты жасау.

Соңғы жылдары біздің елімізде әлеуметтік әріптестіктің құқықтық базасын қалыптастыруда бірқатар шаралар атқарылды. Дегенмен әлеуметтік әріптестіктің құқықтық қамтамасыз етілуі, әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттейтін заңнамалық актілер мен ережелердің қабылдануы орын алды, бірақ әлі де әлеуметтік әріптестік жүйесі қалыптасу кезеңінде және оны әрі қарай дамыту қажеттілігі туындайды.

Еңбек нарығының әлеуметтік әріптестік аясында жұмыспен қамтуды реттеудегі мемлекет саясатының тиімділігі туралы айту үшін біз еңбек нарығы көрсеткіштерін, соның ішінде жастар еңбек нарығын, жұмыспен қамтуда жас мамандардың, жұмыс берушілердің және мемлекеттік органдардың позицияларын зерттеуді қажет деп таптық.

Білім мен ғылым салаларын дамытумен байланысты инновациялық экономиканың қалыптасуы заманауи Қазақстанның негізгі міндеттері екендігі белгілі. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы бойынша заманауи білім беру, мамандарды әзірлеу мен қайта дайындаудың басты бағыты сапалы білім мен кәсіби машықтандыру басым бағыттардың бірі ретінде айтылған болатын.

Зерттеудің өзектілігі белгісіздік жағдайында 18-28 жас аралығындағы жас адамдардың еңбек нарығы тетіктерін дамытудан, соның ішінде оларды жұмысқа орналастыру немесе олардың жұмысбастылығын жоғарылату, жастар кәсіпкерлігін дамыту, жастар жұмыссыздығын азайту, жастарды мемлекеттік қолдау, заманауи қазақстандық жағдайда жастардың еңбек нарығын реттеудің әлеуметтік, ұйымдастырушылық, институционалдық тетіктерін жасақтаудан көрінеді.

Жас мамандарды кәсіби даярлау сапасының, атап айтқанда, қызмет көрсету саласының экономикадағы өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі кәсіби білімнің дамуына мемлекеттік және мемлекеттік емес әсердің ұтымды арақатынасын іздеуге және шешуші рөл атқаратын әлеуметтік серіктестер арасында тиімді ынтымақтастық орнатуға итермелейді.

Адами капиталды қалыптастыру, мамандардың бәсекеге қабілеттілігі мен еңбек өнімділігін арттыру, сондай-ақ мемлекеттегі жұмыссыздықты еңсеру, жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау, жастар еңбек нарығын дамыту – өзекті мәселелер.

Осы өзекті проблеманы шешу жедел техникалық прогреске жедел ден қоюға, жаңа қызмет жеткізушілерімен өзара іс-қимыл жасауға және жұмыс берушілермен диалог орнатуға қабілетті кәсіптік білім берудегі әлеуметтік әріптестіктің икемді жүйесін дамыту үшін тиісті жағдайлар жасауды талап етеді [1].

Әлеуметтік әріптестік аясында жастардың ерекше жас тобын зерттеу еңбек қызметін басқару үдерісін нақты түрде көрсетеді, оған әсер ететін негізгі институционалдық тетіктерді сипаттайды [2].

Жастар – болашақтың мәңгі қозғаушысы. Сондықтан, Қазақстанның болашаққа барар жолы қазақстандық жастардың даму деңгейімен, мүмкіндіктерімен, құнды бағдарларымен, қоғамдық өмірімен тығыз байланысты. Бұл болашақтың негізі қазір қаланады. Жастарды дамыту, оларды жұмыспен қамту мен әлеуметтік қорғау бағытында жастар саясаты аясында түрлі мемлекеттік және салалық бағдарламалар бар [3,4].

Елімізде 2015 жылы 9 ақпанында «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы қабылданды. Бұл заңда жастарды жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту үшін жағдай жасау, жастар арасында кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін жағдайлар жасау туралы көрсетілген. Осы заңға сәйкес жастар деп 14-29 жас аралығындағы азаматтар жатады [5].

Еліміздегі жас азаматтардың табыстылығы болашақтағы экономика мен қоғамның табысты дамуының кепілі. Сондықтан еңбек нарығындағы жастар жағдайы, олардың әлеуметтік жағдайы, жастардың әлеуметтік - еңбек қатынастарын реттеу заманауи экономикалық ғылымдағы көптеген зерттеушілердің маңызды зерттеу объектісі ретінде алынды [6,7,8].

Көптеген әдебиеттерде жастар жас сипаттамасының жиынтығы негізінде, әлеуметтік жағдайының ерекшелігімен, әлеуметтік-психологиялық қасиетімен, әлеуметтік-экономикалық, мәдени даму, қоғамдағы әлеуметтену ерекшелігімен бөліп қарастыратын қоғамның әлеуметтік тобы ретінде анықталады, соның ішінде қазіргі кезеңдегі жастардың әлеуметтік-мәдени ерекшеліктеріне қатысты жастар мәселесі басты назарда [9].

Жастардың жұмыспен қамтылу деңгейінің жоғарылауы кез-келген мемлекеттің тұрақты экономикалық дамуының маңызды шарты болып табылады, сондықтан жастардың жұмыспен қамтылу проблемалары өзекті болып табылады, олардың шешімі қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді [10].

Әлемдік тәжірибеде өзіндік ерекшеліктері бар және осы жүйелердің негізгі белгілері көрінетін жеке модельдерден тұратын еңбек нарығын реттеудің екі басым жүйесі (экономикалық либерализм жүйесі, экономикалық дирижизм жүйесі) ерекшеленеді, оны ресейлік ғалымда өз зерттеулерінде де қарастырады [11].

Шет елдердің мемлекеттік жұмыспен қамту саясаты жас азаматтарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесу іс-шараларын әзірлеуді көздейді, оларды іске асыру нақты жағдайдың ерекшелігін ескере отырып жүзеге асырылады, жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау шараларын іске асырады. ЕАЭҚ елдері пандемия кезінде жұмыстан айырылған тұрғындарға, оның ішінде жастарға бір рет төленетін төлемдерді төлеу арқылы қолдау көрсетті. Осы мәселені қазақстандық зерттеушілер қарастырып, Қазақстан, Ресей және Армения елдеріне салыстырмалы талдау жасаудың негізінде жасалған төлемнің сомасы күнкөріс минимум көлеміне барынша жақын екенін анықтаған [12].

Әлемдік экономикалық жүйенің белсенді сын-қатерлеріне жауап бере отырып, бірқатар мемлекеттер халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) саясатын қолдай отырып, іске асыруда белсенді рөл жекелеген институттарға тиесілі жастардың еңбек нарығын реттеудің белгілі бір тетіктерін қолданады. Жаклин О'Рейли және т.б. зерттеушілер жастар арасындағы жұмыссыздықты түсіну еңбек нарығының икемділігіне, кәсіби дағдылар деңгейіне және жұмыс берушілердің сұранысына қатысты экономикалық саладағы өзгерістерді жан-жақты қарастыруды талап етеді деген пікірде [13].

Барлық елдерде коронавирустық пандемия және оған байланысты шектеулер экономикалық қызметтің тоқтатылуына әкелді, мектептердің, кеңселердің, сауда нүктелерінің және т. б. жабылуы мемлекеттік реттеу болмаған кезде мұндай жағдай қашықтықтан жұмыспен қамтуға ауыстыруға болмайтын қызметкерлердің жаппай босатылуына әкеп соқтырды.

Біріншісі (атап айтқанда, Болгарияда, Қазақстанда, Норвегияда, Румынияда, Словенияда, АҚШ – та, Финляндияда, ОАР-да

қолданылатын) - жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларға қол жеткізуді жеңілдету, олардың мөлшері мен төлем ұзақтығын ұлғайту есебінен жұмысынан айырылған адамдарды қолдауға бағытталған. Екіншісі (Австрия, Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Дания, Испания, Италия, Корея Республикасы, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Түркия, Франция, Эстония, Жапония және т. б.) карантиннен шығып, экономиканың жандануына байланысты жұмысшылар өздерінің жұмыс орындарына оралуы үшін жұмыспен қамтудың барынша мүмкін сақталуына (жалақыны субсидиялау және толық емес жұмыспен қамтуды қолдау арқылы) назар аударады [14].

Материалдар мен әдістер

Әлемде болып жатқан соңғы жағдайларға сәйкес интернет-дереккөздерге сүйене отырып, пандемия жағдайында дамыған елдердегі жұмыссыз жастарға көрсетілетін әлеуметтік көмектерді көрсету тәжірибесі зерттелді. Әдеби іріктеуде коронавирустың еңбек нарығы мен жалпы экономикаға әсері туралы сарапшылардың пікірлері қарастырылды.

Зерттеу әдіснамасын әдіс ретінде немесе әртүрлі статистикалық құралдарды қолдана отырып статистикалық мәліметтерді алу үшін деректерді жинау және талдау механизмі ретінде сипаттауға болады. Сонымен қатар, әдіснаманың екі түрі бар: сандық және сапалық. Сандық тәсіл деректерді жинау және статистикалық әдістерді қолдана отырып түсіндіру мақсатында 4000 респонденттен сауалнама алу арқылы олардың пікірін білу ретінде қолданылды. Сонымен қатар, сұхбат беруші сұхбат барысында белгілі бір үлгіден дәлелдер жинау әдісі ретінде сапалы тәсіл қолданылды.

Бұл зерттеуде Қазақстанның 18-25 жастағы кәсіпорында жұмыспен қамтылған, өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз жастар арасында онлайн сауалнама жүргізілді, ол Қазақстанның 14 облыс орталықтары мен республикалық маңызы бар 3 қаласында: Нұр-сұлтан, Алматы және Шымкент қалалық елді мекендерінің, сонымен қатар Атырау облысының жеті аудан аумағында 18-25 жастағы жастардың жұмыспен қамту, еңбек нарығы және еңбек көші-қоны мәселелеріне қатысты әлеуметтік хал-ахуалын анықтауда бойынша әлеуметтік зерттеу жүргізілді.

Басты мақсат – Қазақстандағы 18-25 жастағы жастардың әлеуметтік хал-ахуалы: жұмыспен қамту, еңбек нарығы және еңбек көші-қоны мәселелері туралы ҚР жастарының

қоғамдық пікірін зерттеу. Зерттеудің ірікте-мелі жиынтығының жалпы көлемі төрт мың адамды құрады.

Зерттеу барысында жүргізілген онлайн сауалнама түрінде сұраудан алынған ақпаратты өңдеу әдісіне келетін болсақ, сауалнамаларды толтыру сапасын бақылағаннан кейін зерттеу деректері MS Excel пакетінде өңделді. Жабық сұрақтарда жауаптың әр нұсқасына сандық код берілді. Ашық және жартылай жабық сұрақтарда респонденттердің мәлімдемелері кейіннен сандық кодтар беріле отырып, мазмұндық принцип бойынша топтастырылды. Сауалнама сұрақтарының жиынтығы эмпирикалық деректерді талдау тақырыбының құрылымдалған моделін құрады.

Дайындалған эмпирикалық мәліметтер IBM SPSS Statistics 25 статистикалық пакетімен математикалық өңдеуден өтті. Статистикалық талдау сауалнама сұрақтарына респонденттердің жауаптарының желілік (бір өлшемді) бөлінуін талдауды және зерделенетін белгілер арасындағы байланысты екі өлшемді талдауды қамтыды.

Зерттеу нәтижелері

Жастардың еңбек нарығын реттеудің басты тетіктері -институционалдық, құқықтық, әлеуметтік, ақпараттық және экономикалық тетіктер. Осы тетіктердің ішінде институционалдық тетіктерге тоқталайық.

Біріншіден, институттардың дамыған жүйесі кәсіпорындарға жас мамандарды

жалдау, ұстау және жетілдіру жағынан тиімді саясат жүргізуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, жастардың еңбек нарығының жұмыс істеуі туралы толық ақпарат ала отырып, жұмыс берушілер еңбекке бейімдеу мен әлеуметтендірудің оңтайлы жағдайларын қалыптастыра алады.

Үшіншіден, тиімді жұмыс істейтін институттар жүйесі жас қызметкерлерді мансаптық өсу мен дамыту үшін жағдай жасауға ықпал етеді. Жас мамандардың бәсекелестік артықшылықтарын жүзеге асыру мен қалыптастыру еңбек нарығының әлеуметтік институттарының тиімді жұмысына байланысты.

Біздер жастардың жұмыспен қамтылуын реттеу тетіктерін қарастырып, өзара әрекеттесудің сызбасын бердік (сурет 1 қараңыз).

Жастар жұмыссыздығы - жастардың жалпы әлеуметтік жағдайының маңызды индикаторларының бірі. Сондай-ақ, жұмыспен қамтылу бағытында елдің дамуының белгілі бір кезеңіндегі оның бейімделу дәрежесінің көрсеткіші болып табылады.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша қарастырсақ, жастар арасында барынша қызығушылық тудыратын сала 2019 жылы көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу 365,9 мың адам. Екінші кең тараған қызмет түрі - ауыл, орман және балық шаруашылығы 241,9 мың адам, білім беру 232,7 мың адам. Өнеркәсіпте жұмыс жасайтын жастар саны - 215,1 мың адам.

Сурет 1 - Жастардың жұмыспен қамтылуын реттеу тетіктері
Figure 1 - Mechanisms for regulating youth employment

Ескерту – Авторлармен құрастырылған

1-кестеден жастардың экономика салалары бойынша жұмыспен қамтылуы туралы мәліметті көре отырып, 2016 жылдың I тоқсанымен салыстырғанда 2020 жылы I тоқсанда 10%-ға азайғанын көруге болады, соның ішінде өндірістің көпшілік салаларында осы кезеңде

жұмыспен қамтылған жастар саны азайған, тек көтерме және бөлшек сауда, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу саласында ғана жұмыспен қамтылғандар саны артқан, демек жастар өндіріске қарағанда сауда саласында еңбек етуді қалайды.

Кесте 1 - Жастардың экономика салалары бойынша жұмыспен қамтылуы
Table 1 - Youth employment by economic sectors

	Жастар (15-29 жастағы)				
	I тоқ 2016 ж.	I тоқ 2017 ж.	I тоқ 2018 ж.	I тоқ 2019 ж.	I тоқ 2020 ж.
Экономикада жұмыспен қамтылғандар, соның ішінде	2 221,3	1 968,7	2 024,6	2085,2	2018,2
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	323,1	234,9	286,0	233,6	241,9
Өнеркәсіп	269,9	208,6	204,7	231,5	215,1
кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	55,5	50,7	46,6	54,8	48,8
Өңдеу өнеркәсібі	151,9	111,4	117,7	130,4	120,4
Электрмен қамтамасыз ету, газ беру	42,3	32,6	27,8	28,6	29,7
сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау	20,2	13,9	12,7	17,6	16,3
Құрылыс	177,8	159,8	145,6	153,0	148,3
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	394,3	346,0	332,4	401,7	365,9
Көлік және қойма	149,6	131,7	132,3	139,1	116,6
Білім беру	254,1	225,1	244,2	240,5	232,7
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	100,2	109,4	116,4	99,4	107,3
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	63,3	69,6	63,1	63,9	62,8
Мемлекеттік басқару, қорғаныс, міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	139,1	127,2	144,5	138,9	136,2

Ескерту -Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде автор құрастырған: web-сайт - URL: www.stat.gov.kz дереккөзі бойынша авторлармен құрастырылған

2019 жылдың бірінші тоқсан соңында жұмыспен қамтылған жастар саны 2,1 млн адам болды, олардың ішінде 1,5 млн жастар жалдамалы жұмыскерлерге тиесілі, 456 мың адам – өзіндік жұмыспен қамтылғандар.

Халықты сұрау үшін зерттеу үлгісі тұрғылықты жері және жұмыспен қамтылуы сияқты әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары көрсетілді. Қазақстанның 18-25 жастағы кәсіпорында жұмыспен қамтылған, өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз жастар арасында онлайн сауалнама жүргізілді. Сауалнама онлайн түрінде өтті, оған 4000 адам қатысты. Іріктемелі жиынтықтың құрылымы 2-кестеде келтірілген.

Ең алдымен зерттеуде қолданылған таңдау жиынтығының құрылымына тоқталып өтейік. Сауалнаманы жүргізу кезеңінде сауанамаға қатысушылардың басым бөлігі (62,4%) жұмыс жасамады; төрттен бірі (24,7%) кәсіпорында жұмыс жасайтындықтарын атап өтсе, 12,9% өзін - өзі жұмыспен қамтығандар есебінде болды (сурет 2).

Жұмыспен қамтылған респонденттерге «Неліктен дәл осы жұмыс орнын таңдадыңыз?» деген сұрақ қойылғанда келесі жауаптар алынды: осы жұмыс түрі өзіме ұнайды (37,8%), осы ұжым ұнайды (22,9%), жоғары жалақы төлейді (22,3%), жұмыс уақыты икемді (17,6%), осы қызметті жұмыс жасап үйреніп қалдым (14,7%), басқа баламалы жұмыс орны табылмады (12,9%) (сурет 3).

Кесте 2 - Іріктемелі жиынтық құрылымы
Table 2 - Structure of the sample population

Қазақстан өңірлері	Кәсіпорында жұмыспен қамтылғандар	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар	жұмыссыздар	Барлығы
Қазақстан Республикасы	989	516	2495	4000
Ақмола обл. (Көкшетау қ.)	45	20	115	165
Ақтөбе обл. (Ақтөбе қ.)	50	23	118	173
Алматы обл. (Талдықорған қ.)	32	15	271	102
Атырау қ.	36	17	50	133
Жылыой ауданы	5	2	10	17
Индер ауданы	5	2	6	17
Исатай ауданы	5	2	3	17
Құрманғазы ауданы	5	2	9	17
Қызылқоға ауданы	5	2	4	17
Мақат ауданы	5	2	4	17
Махамбет ауданы	5	2	5	17
Батыс Қазақстан обл. (Орал қ.)	55	32	93	237
Жамбыл обл (Тараз қ.)	61	37	144	348
Қарағанды обл. (Қарағанды қ.)	61	37	170	348
Қостанай обл. (Қостанай қ.)	56	32	137	228
Қызылорда обл. (Қызылорда қ.)	56	32	95	238
Маңғыстау обл. (Ақтау)	50	21	87	171
Түркістан обл. (Түркістан қ.)	50	21	108	171
Павлодар обл. (Павлодар қ.)	36	17	84	133
Солтүстік Қазақстан обл. (Петропавл қ.)	36	17	237	133
Шығыс Қазақстан обл. (Өскемен қ.)	30	16	193	116
Нұр-Сұлтан қ.	100	55	144	395
Алматы қ.	100	55	283	395
Шымкент қ.	100	55	125	395

Сурет 2 - Сауалнамаға қатысушылардың жұмыспен қамтылу жағдайы
Figure 2 - Employment status of survey participants

Сурет 3 - Респонденттердің сауалнама барысындағы жұмыс түрімен айналысу себептері (жұмыс жасайтын респонденттермен салыстырғанда пайызбен)

Figure 3 - Reasons for respondents to engage in the type of work during the survey (as a percentage compared to respondents who work)

Ұсынылған мәселе бойынша талдау жұмыстарын жалғастыру барысында әйелдер мен ерлер пікірлерінің ерекшеліктері салыстырылды. Алынған деректер негізінде ер адамдар әйел адамдарға қарағанда өздеріне жұмыс ұжымы ұнайтындығын, жалақы көлемі қанағаттандыратындығын, жұмыс орнына үйреніп қалғандығын атап өткен, сонымен қатар респонденттердің ішінде ер адамдар «тағы басқа» нұсқасын көбірек таңдаған. Ал

әйел адамдар оларға сол жасап жатырған жұмыстарының ұнайтындығын, жұмыс орнының орналасу орны, өздеріне ыңғайлы уақытта жұмыс жасай алатындығы, сонымен қатар икемді жұмыс уақыты ұнайтындығын атап өткен. Айта кететін жағдайлардың бірі, әйел адамдар ер адамдарға қарағанда сол кездегі ұсынылып отырған жұмыс орны бойынша басқа баламалардың жоқ екендігін көрсетеді (кесте 3).

Кесте 3- Респонденттердің (әйел және ер адамдар) сауалнама барысындағы жұмыс түрімен айналысу себептері (жұмыс жасайтын респонденттермен салыстырғанда пайызбен)

Table 3-Reasons why respondents (women and men) are engaged in the type of work during the survey (as a percentage compared to working respondents)

Сол жұмыс орнын таңдау себептері	Ер адамдар	Әйел адамдар
Сол жұмыс ұнайды	19,9	20,3
Жұмыс ұжымы өте жақсы	13,6	11,7
Жалақы көлеміне қанағаттанамын	13,2	11,4
Өзімнің күн тәртібімді өзім жоспарлай аламын, өзіме икемді уақытта жұмыс жасаймын	8,9	10,1
Жұмыс орнының орналасуы бойынша мекен жайы ыңғайлы	9,3	9,9
Еңбек жағдайлары тартымды (ресми тіркеу жұмыстары, әлеуметтік пакет, корпоративтік шаралар және тағы басқалары)	8,9	9,6
Икемді жұмыс уақыты/ толық емес жұмыс уақыты	9,1	9,5
Осы жұмысқа үйрендім/ қалыптасқан жағдайды өзгерткім келмейді	8,4	7,6
Басқа баламалар жоқ (басқа жұмыс жоқ)	5,6	7,4
Басқа себептер	3,0	2,5

Сонымен қоса, зерттеу кезінде білім беру орындарын бітіруші түлектер мен жұмыс берушілерге интервью жүргізілді. Осы интервью қорытындысы бойынша жастардың жұмыс орындарын іздеу көздері негізінен интернет екендігі белгілі болды. Интернет арқылы жұмыс таптым деп жауап бергендер

үлесі 30,2%, сонымен қатар кадр агенттігі деп көрсеткендер үлесі де жоғары (19%), мемлекеттік жұмыспен қамту қызметтері кадр агенттігімен салыстырғанда төмен (13%). Ал білім беру орындарында жыл сайын өткізілетін бос орындар жәрмеңкесі сияқты арнайы шаралардың тиімділігі төмен, оның көмегімен жұмыс тапқандар саны аз (сурет 4).

Сурет 4 - Жастардың жұмыс орындарын іздеу көздері, %
Figure 4 - Youth Job Search sources, %

Ескерту - Авторлармен құрастырылған.

Жас мамандарды жұмысқа алған жұмыс берушілермен сұхбаттасу арқылы жас мамандарды іздестіру мен таңдау әдістерін анықтадық. Басшылардың көпшілігі (23,3%7) интернетте хабарландыруды орналастыру арқылы жас мамандарды жұмысқа тартқандығын айтты, ал кейбір жұмыс берушілер (16,7%) мемлекеттік институт көмегіне жүгінгенін айтты, жұмыс берушілердің бір бөлігі (20,0%) кадр агенттігі арқылы, жұмыс беруші өздерінің сайттарында хабарландыру жасағандығын көрсетсе (3,6%), 2 жұмыс берушіенді бір бөлігі (6,6%) ЖОО түлектер жәрмеңкесінде түлектерді таңдағанын, мекемеде жұмыспен қамту орталықтарының көмегімен (10%) жұмысқа жас мамандарды тартқанын айтады. Ал жұмыс берішінің 16,7%-ы өз компанияларында арнайы шаралар, конкурстар өткізу арқылы

жас мамандарды жұмысқа алғандығын айтты. Жұмыс берушілердің көпшілігі жастарды жұмысқа алу үшін өздері іздестіру жұмыстарын жүргізген тиімді екендігіні білдірді.

Жұмыс берушілер, жұмыс жасап жатырған жас мамандар мен жұмыс іздеп жүрген жастар арасында сауалнама жүргізу мен әңгімелесу арқасында алынған жауаптарды талдай келе, бос орындарды іздестіруде тиімді әдіс ретінде интернеттің рөлінің жоғары екендігін анықтадық.

Талқылаулар мен қорытындылар

Жұмыс берушілердің пікірінше, жастарды жұмысқа алуда келесідей мәселелерге тіреледі: жұмыс іздеушілердің іскерлік қарым-қатынасының жоқтығы, сенімсіздік, білімі мен біліктілігінің талап етілетін лауазымдық міндеттерге сәйкес келмеуі, жұмыс іздеуге

жастардың ынтасының болмауы, кәсіби және еңбек қызығушылығының белгісіздігі.

Жастардың жұмыссыз болуының негізгі себептері:

- жастарға бастапқы өтіл алу мүмкіндігінің жоқтығы;

- қазіргі жастардың жоғары жалақы төлейтін жұмысты іздеуі;

- жұмыс берушілердің жұмыс іздеген жастарға қоятын талаптарының тым жоғары болуы;

- жастардың көбісі экономика, банк ісі, менеджмент, заң құқығы сияқты беделді мамандықтарды таңдауға тырысады, алайда қазақстандық еңбек нарығында мұндай мамандардың көптігінен ұсыныс сұраныстан артық.

Жастар еңбек қызметін басқаруға айтарлықтай ықпал ететін, жас қызметкерлерді іздеуге және жұмысқа орналастыруға ықпал ететін мекемелер жоқ емес, бірақ олардың жұмыстары жеткілікті түрде тиімді деп айта алмаймыз. Еңбек нарығын және талап етілетін жұмыспен қамту салаларын сипаттауда еңбек нарығы институттары туралы ақпараттың негізгі көздерін түсіну маңызды.

Мемлекеттік бағдарламалар аясында бірқатар шаралар орындалуда, атап айтқанда:

Біріншіден, білікті педагогтар, дуалдық оқыту элементтерін қолдану және түлектердің кемінде 60 %-н жұмысқа орналасуы тұрғысынан оқу орталықтары мен білім беру орындарына біліктілік талаптарын күшейту;

Екіншіден, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы білім беру ұйымдарының сапалық құрамын қалыптастыруды қамтамасыз ету мақсатында оқу орталықтары мен білім саласы оқу орындарының реестрін жасауды қарастыруда.

Үшіншіден, еңбек нарығындағы сұраныстағы мамандықтар бойынша дайындау мақсатында қысқа мерзімді кәсіби оқыту үшін талап етілетін кәсіптер тізімін кеңейту мен бекіту;

Төртіншіден, жұмыс берушілерге жұмыс істеп тұрған қызметкерлерді, оның ішінде қысқартылған қызметкерлерді оқыту құнының кемінде 50% - ын қоса қаржыландыру шартымен қайта мамандандыру мүмкіндігі беріледі [15].

Жұмыссыз жастарды жұмыспен қамтуда мемлекет мына шараларды жүзеге асыруда:

- жұмыспен қамтылмаған жастар деңгейін төмендету үшін біліктілігі жоқ тұлғаларға кәсіптік және техникалық білім алу бойынша үміткерлер санын арттыру.

- біліктілік пен дағдылар тізбесін қысқа мерзімді кәсіптік оқыту бойынша кеңейту.

- шағын несие алуда жастар үшін басым құқықты белгілеу;

- жұмыссыз жастарды кәсіпкерлікпен айналысуға ынталандыру [16].

Мемлекет тарапынан көрсетілген міндеттерді іске асыру нәтижесінде үстіміздегі жылы:

- жұмыссыздық деңгейі өспеді, оның шамасы 4,8% -дан аспайды;

- жұмыс күшінің құрамында білімі төмен жұмыс күшінің үлесі 20%-дан аспайды;

- еңбек ресурстарының құрамындағы өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз еткен азаматтардың құрамында өнімсіз жұмыспен қамту үлесі 10,2%-дан аспайды.

Зерттеу барысында жастарға жүргізілген сауалнамалар мен жұмыс берушілермен жүргізген сұхбат нәтижесінде жастар арасында жұмыссыздықтың негізгі мәселелері анықталды, олардың негізгілері:

- пандемияға байланысты өндіріс деңгейінің төмендеуі, сәйкесінше жұмыс күшіне деген сұраныстың азаюы;

- зейнетақы жүйесіндегі реформа: жастар мен егде жастар арасындағы жұмыс орны үшін бәсекенің күшеюі;

- жұмыс беруші мен жалдамалы қызметкер арасындағы жалақы бойынша келіспеушіліктер;

- мамандығы бойынша жұмысқа орналаспау;

- білікті еңбек ресурстарының шетелге кету ағымы.

Осы анықталған мәселелерді ескере келе, жастар арасындағы жұмыссыздықты жою бағыттары:

- білім жүйесіндегі модернизация: теориялық дайындық, тәжірибелік дағдыларды және ақпараттық, желілік технологияларды игеру;

- кәсіпкерлік қызмет аясында жастарды дайындау деңгейін арттыру;

- жастарды еңбек нарығындағы жаңалықтармен қамтамасыз ету, еңбек нарығын цифрландыру.

Әлеуметтік әріптестік аясында жастар еңбек нарығының теориялық және әдістемелік аспектілерін қарастыруды аяқтай отырып, мынадай қорытындыға келдік:

Біріншіден, әлеуметтік әріптестік аясында еңбек нарығының сұранысына қарай жас мамандарды даярлауды жетілдіру керек. Заманауи жағдайда мүлдем жаңа кәсіптер туындауда, алынған білім аз уақыттың ішінде ескіріп, қайта даярлауды қажет етуде. Кәсіби құзиреттілігі бар мамандарды даярлау өзекті, өйткені бұл ғаламдық трендке айналды. Жаңа мамандықтар атласы қалыптасуда. Сондықтан

жоғары оқу орындары жаңа мамандық иелерін даярлауда сұраныс бар мамандарды даярлау бағдарламаларының қажеттілігі негізделді.

Ғаламдық технологиялық трендтер еңбек нарығын кең түрде трансформациялауға алып келеді. Сондықтан жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын нормативтік реттеуді қайта қарау қажеттілігі туындайды.

Екіншіден, жастардың жұмыспен қамтылуын тұрақтандыру үшін жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесумен айналысатын мемлекеттік қызметтердің білім беру институтымен, қоғамдық бірлестіктермен және жұмыс берушілермен байланыс болуы қажет. Бүгінде жас мамандар мен әлеуметтік институттарының белгіленген өзара іс-қимыл жүйесінің тиімділігі жеткіліксіз және жастар еңбегінің тиімділігін арттыру үшін қолайлы жағдай жасамайды. Институционалдық тетіктердің әсері қысқа мерзімді сипатқа ие, жас қызметкерлердің еңбек белсенділігін қалыптастыру бойынша жүйелі тәсіл жоқ. Еңбек нарығының әлеуметтік институттарының негіздерін дамыту және жақсарту жастардың еңбек белсенділігін тиімді қалыптастыру үшін маңызды екендігі негізделді.

Үшіншіден, жас мамандарды қолдау ретінде жастардың жұмысқа орналасуына және кәсіби тұрғыдан өзін көрсете білуіне барлық институттар өзара бірігіп әрекет ету маңызды, алайда бұл әлі де жолға қойылмаған және өте сирек жүзеге асады. Ол үшін ұйымдастырушылық қиындықтарды жеңу, сауатты ақпараттық және заңнамалық қолдау мәселелерін шешу керек.

Жұмыспен қамту орталығы, жоғары оқу орындары және жұмыс берушілер арасында жастарды жұмыспен қамту бағытында үнемі тығыз байланыс болуы қажет. Жастарды жұмыспен қамтуда, жастар жұмыссыздығын азайтуда жас мамандарды кәсіптік оқыту және қайта оқыту, біліктілікті арттыру, мекемелердегі бос жұмыс орындары туралы жастарды ақпараттандыру, еңбек нарығын цифрландыруды жетілдіру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Tkachenko S., Berezovska L., Protas, O., Parashchenko L., Durmanov A. (2019). Social partnership of services sector professionals in the entrepreneurship education. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22(4), 1-6.

2 Кокшаров В.А., Агарков Г.А., Сущенко А.Д. (2020). Прекаризация труда как растущая форма занятости молодых специалистов в условиях пандемии. *Экономика региона*, 16(4), 1061-1071. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2020-4-4>.

3 Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы, утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года, № 919 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: adilet.zan.kz.

4 Государственная программа «Дорожная карта бизнеса 2020». Постановление Правительства Республики Казахстан № 301, от 13 апреля 2010 года [электронный ресурс]. - Режим доступа: adilet.zan.kz

4. «Дорожная карта бизнеса 2020». Постановление Правительства РК № 301, от 13 апреля 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: adilet.zan.kz.

5 «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285>

6 Assmann M.-L., Tolgensbakk I., Vedeler J.S., Bøhler K.K. (2020). Public employment services: building social resilience in youth? *Social Policy and Administration*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/spol.12649>

7 Cheng G.H.-L., Chan D.K.-S., Au W.T. (2020). Profiles of employability and their career and psychological implications among unemployed youth. *Applied Research in Quality of Life*. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11482-020-09869-4>

8 Denny-Smith G., Sunindijo R.Y., Loosemore M., Williams M., Piggott L. (2021). How construction employment can create social value and assist recovery from covid-19. *Sustainability (Switzerland)*, 13(2), 1-20. <https://doi.org/10.3390/su13020988>

9 Головчин М.А., Леонидова Г.В. (2014). Социокультурные характеристики современной молодежи: некоторые результаты пилотного исследования. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*, 5 (35), pp.113-126, DOI:10.15838/esc/2014.5.35.8.

10 Сабирова Р.К., Мукашева А.Ж., Бисембиева Ж.К. (2020). Белгісіздік жағдайындағы жастардың жұмыссыздық мәселесі. *Central Asian Economic Review*, 5, 21-31.

11 Полищук Е.А. (2017). Институциональные практики регулирования рынка труда молодежи в зарубежных странах. *Russian Journal of Entrepreneurship*, 18(5), 831-848.-doi: 10.18334/rp.18/5/37617

12 Сабыр Н., Әбілқайыр Н. (2021). Сравнительный анализ мер социальной поддержки населения в странах ЕАЭС в период

глобальной пандемии. *Экономика: стратегия и практика*, 16(1):155-163.

13 O'Reilly J., Eichhorst W., Gaboc A. (2015). Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy, 5(1), March 23, 2015. <https://doi.org/10.1177/2158244015574962>

14 Синявская О.В., Горват Е.С., Грищенко Н.Б., Карева Д.Е. (2020) Обзор международного опыта в поддержке занятости и населения в условиях борьбы с пандемией коронавируса. Аналитический бюллетень НИУ ВШЭ об экономических и социальных последствиях коронавируса в России и в мире, 2, 62-74.

15. Мусина Р. (2019) Современное состояние молодежного рынка труда в Казахстане. *Экономика и статистика*, 1, 121-126.

16 Сабирова Р.К., Мусаева А.А., Тажиденова А.Р. (2021) Жастар жұмыссыздығын төмендетудегі шағын кәсіпкерліктің ролі. *Экономика: стратегия и практика*, 16(1), 117-129. https://doi.org/10.51176/JESP/vol_16_issue_1_T12

Reference

1 Tkachenko, S., Berezovska, L., Protas, O., Parashchenko, L., Durmanov A. (2019). Social partnership of services sector professionals in the entrepreneurship education. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22(4), 1-6.

2 Koksharov, V.A., Agarkov, G.A., Sushchenko, A.D. (2021). Precarisation of labour as a growing form of employment of young specialists in the context of the Covid-19 pandemic. *Economy of Region*, 16(4), 1061-1071. <https://doi.org/10.17059/EKON.REG.2020-4-4> (in Russ.).

3 The program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 was approved by the Government of the Republic of Kazakhstan from December 29, 2016 No. 919 [electronic resource]. - Access mode: adilet.zan.kz. (in Russ).

4 The program "Business road map 2020". Post of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 301 from April 13, 2010 [electronic resource], access mode: adilet.zan.kz. (in Russ).

5 Law of the Republic of Kazakhstan "on State Youth Policy". Access mode: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z15000002> (in Russ.).

6 Assmann, M.-L., Tolgensbakk, I., Vedeler, J.S., Bøhler, K.K. (2020). Public employment services: building social resilience in youth? *Social Policy and Administration*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/spol.12649>

7 Cheng, G.H.-L., Chan, D.K.-S., Au, W.T. (2020). Profiles of employability and their career and psychological implications among unemployed youth. *Applied Research in Quality of Life*. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11482-020-09869-4>

8 Denny-Smith, G., Sunindijo, R.Y., Loosemore, M., Williams M., Piggott L. (2021). How construction employment can create social value and assist recovery

from covid-19. *Sustainability (Switzerland)*, 13(2), 1-20. <https://doi.org/10.3390/su13020988>

9 Golovchin, M., Leonidova, G.V. (2014). Socio-cultural characteristics of the modern youth: some results of the pilot study, *Economic and social changes facts trends forecast*, 5(35), DOI:10.15838/esc/2014.5.35.8(in Russ.).

10 Sabirova, R.K., Mukasheva, A.Zh., Bisembieva, Zh.K.(2020) The problem of youth unemployment in a state of uncertainty. *Central Asian Economic Review*, 5, 21-31. (in Kaz.)

11 Polishchuk, E.A.(2017). Institutional practices of regulating the youth labor market in foreign countries. *Russian Journal of Entrepreneurship* 18(5):831C.832-848 DOI:10.18334/rj.18.5.37617(In Russ.)

12 Sabyr, N.S., Abilkaiyr, N.A.(2021). Comparative experience of social support for the population in the context of the EAEU during the global pandemic. *Economics: the strategy and practice*, 16(1):155-163. (In Russ.)

13 O'Reilly, J., Eichhorst, W., Gaboc, A. et.all. (2015). Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy, 5(1), March 23, 2015. <https://doi.org/10.1177/2158244015574962>

14 Sinjavskaja, O.V., Gorvat, E.S., Grishhenko, N.B., Kareva, D.E. (2020). Review of international experience in supporting employment and the population in the fight against the coronavirus pandemic. *HSE Analytical Bulletin on the economic and social consequences of coronavirus in Russia and in the world*, 2, 62-74. (in Russ).

15 Musina, R. (2019) The current state of the youth labor market in Kazakhstan. *Jekonomika i statistika*, 1, 121-126. (in Russ).

16 Sabirova, R.K., Mусаeva, A.A., Tazhidenova, A.R. (2021) The role of small businesses in reducing youth unemployment. *Jekonomika: strategija i praktika*, 16(1), 117-129. <https://doi.org/10.51176/JESP/>(in Kaz.)

Information about the authors

***Rysty K. Sabirova** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of Department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan, e-mail: sabirovarysty@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>

Zhanat N. Yerniyazova - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, e-mail: zhan-san@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2198-39>

Gulnar E. Talapbayeva - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, e-mail: gulnar.7575@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

Aigul K. Masalimova - Master, Senior Lecturer Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan, e-mail: bikosh09@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7885-5736>

Svetlana O. Kurmasheva - Master, Senior Lecturer Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan, e-mail: s.kurmasheva@asu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9440-8450>

Авторлар туралы мәліметтер

***Сабилова Рысты Куандиковна** - экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ, Қазақстан, e-mail: sabirovarysty@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>

Ерниязова Жанат Нурахметовна - экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, e-mail: zhan-san@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2198-3985>

Талапбаева Гүлнар Еділқызы - экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, e-mail: gulnar.7575@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

Масалимова Айгуль Канаткалиевна - магистр, аға оқытушы, «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ, Қазақстан, e-mail: bikosh09@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7885-5736>

Курмашева Светлана Олеговна - магистр, аға оқытушы, «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ, Қазақстан, e-mail: s.kurmasheva@asu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9440-8450>

Сведения об авторах

*** Сабилова Рысты Куандиковна** - кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой, НАО «Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, Казахстан, e-mail: sabirovarysty@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>

Ерниязова Жанат Нурахметовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель, Кызылординский университет им.Коркыт Ата, Казахстан, e-mail: zhan-san@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2198-39>

Талапбаева Гүлнар Едилевна - кандидат экономических наук, старший преподаватель, Кызылординский университет им.Коркыт Ата, e-mail: gulnar.7575@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

Масалимова Айгуль Канаткалиевна - магистр, преподаватель, НАО «Атырауский университет имени Х.Досмухамедова, Казахстан, e-mail: bikosh09@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7885-5736>

Курмашева Светлана Олеговна - магистр, преподаватель, НАО «Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, Казахстан, e-mail: s.kurmasheva@asu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9440-8450>

Human Capital Development: Innovative Learning in the Post-Pandemic Era

Aida T. Yerimpasheva^{1*}, Aida M. Myrzakhmetova¹, Assem A. Zakirova²

¹ *al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave. 050040, Almaty, Kazakhstan*

² *Kurmangazy Kazakh National Conservatory, 86 Abylai Khan Ave., 050000, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The paper demonstrates the feasibility of innovative learning, which contributes to human capital. During the 2020-21 academic year, Kazakhstani universities rapidly moved to online learning due to the pandemic: teachers and students gain significant experience in digital technologies influencing human capital, which, in turn, contributes to the effectiveness of the educational institutions and the education as a whole. The use of digital technologies helps to preserve the educational infrastructure; on the other hand, digital credentials are developing. There are advantages and disadvantages to distant and blended learning approaches that influence student satisfaction. Student satisfaction scores could be insightful in extending the blended learning approach in educational programs after the pandemic.

The study aims to determine the role of innovative technologies to support the education-relevant elements of human capital during the pandemic. The literature review of articles is based on Elsevier, Springer, and Science Direct databases. To search the literature, we used the keywords “human capital,” “innovation,” and “online learning in the context of the COVID-19 pandemic.” Qualitative and quantitative research was carried out among teachers and students of the Faculty of International Relations of al-Farabi KazNU. The research results demonstrate the attitude of teachers and students to distance learning. The introduction of innovative teaching methods for Kazakhstan in the face of blended learning can significantly reduce risks in an unpredictable environment. It is important to note that innovative educational technologies make the learning process flexible and adaptive. Credentials and skills acquired through online learning will be essential in the post-pandemic era.

Keywords: human capital, innovation, digitalization, online learning, blended learning, e-learning.

For citation: Yerimpasheva, A.T., Myrzakhmetova, A.M. & Zakirova, A.A. (2021). Human Capital Development: Innovative Learning in the Post-Pandemic Era. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 130-142, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-130-142>

* **Corresponding author: Yerimpasheva A.T.** – Candidate of Economic Sciences, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan, 87004520641, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article is received: 25.08.2021

The article is approved for publication: 08.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Адам капиталын даму: пандемиядан кейінгі дәуірдегі инновациялық оқу**Еримпашева А.Т.^{1*}, Мырзахметова А.М.¹, Закирова А.А.²**¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, 050040, Алматы, Қазақстан*² *Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Абылай хан даңғ., 86, 050000, Алматы, Қазақстан***Түйін**

Мақалада адами капиталды дамытуға ықпал ететін постпандемия дәуірінде инновациялық білім беруді пайдалану перспективалары берілген. 2020-21 оқу жылында Қазақстанның барлық дерлік университеттері COVID-19 пандемиясына жауап ретінде онлайн оқытуға жылдам көшті. Пандемия кезінде оқытушылар мен студенттер адами капиталдың әлеуетіне әсер ететін цифрлық технологиялармен айтарлықтай тәжірибе жинақтайды; және бұл өз кезегінде білім беру мекемесінің де, жалпы білім беру жүйесінің де тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Бір жағынан цифрлық технологияларды қолдану білім беру инфрақұрылымын сақтауға көмектессе, екінші жағынан цифрлық құзыреттіліктер дамыды. Қашықтықтан және аралас оқыту тәсілдерінің оң және теріс жақтары студенттердің қанағаттануына әсер етті. Пандемиядан кейін қанағаттану ұпайлары аралас оқытуды білім беру бағдарламаларына кеңейту туралы шешім қабылдауда пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу COVID-19 пандемиясы кезінде білімге қатысты адами капитал элементтерін қолдаудағы инновациялық технологиялардың рөлін анықтауға бағытталған. Мақалалардың әдебиеттік шолуы Elsevier, Springer және Science Direct дерекқорларына негізделген. Әдебиетті іздеу үшін «адами капитал», «инновация» және «COVID-19 пандемиясы контекстіндегі онлайн оқыту» түйінді сөздері пайдаланылды. Әл-Фараби ҚазҰУ халықаралық қатынастар факультетінің оқытушылары мен студенттері арасында сапалық және сандық зерттеулер жүргізілді. Зерттеу нәтижелері оқытушылар мен студенттердің қашықтықтан оқытуға деген көзқарасын көрсетеді. Аралас оқыту жағдайында Қазақстан үшін оқытудың инновациялық әдістерін енгізу болжауға болмайтын ортадағы тәуекелдерді айтарлықтай төмендетуі мүмкін. Инновациялық білім беру технологиялары оқу үдерісін икемді және бейімделгіш ететінін атап өткен жөн. Онлайн оқыту арқылы алынған құзыреттер мен дағдылар постпандемия дәуірінде маңызды болады.

Түйін сөздер: адами капитал, инновация, цифрландыру, онлайн оқыту, аралас оқыту, электронды оқыту.

Дәйексөз алу үшін: Еримпашева А.Т., Мырзахметова А.М., Закирова А.А. (2021). Адам капиталын даму: пандемиядан кейінгі дәуірдегі инновациялық оқу. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 130-142, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-130-142>

***Хат-хабаршы** авторы: **Еримпашева А.Т.** – э.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан, 87004520641, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 25.08.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 08.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Развитие человеческого капитала: инновационное обучение в постпандемическую эпоху

Еримпашева А.Т.^{1*}, Мырзахметова А.М.¹, Закирова А.А.²

¹ *Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан*

² *Казахская Национальная Консерватория им. Курмангазы, пр. Абылай хана, 86, 050000, Алматы, Казахстан*

Аннотация

В статье представлены перспективы использования инновационного обучения в постпандемическую эпоху. В течение 2020-21 учебного года почти все казахстанские университеты стремительно перешли на онлайн-обучение в ответ на пандемию COVID-19. Во время пандемии преподаватели и студенты приобретают значительный опыт работы с цифровыми технологиями, которые оказывают влияние на потенциал человеческого капитала, а это, в свою очередь способствует повышению эффективности как самого образовательного учреждения, так и всей системы образования в целом. С одной стороны, использование цифровых технологий помогло сохранить инфраструктуру образования, с другой стороны, получили развитие цифровые компетенции как преподавателей, так и студентов. Переход на дистанционное обучение стало драйвером повышения цифровой грамотности. Показатели удовлетворенности онлайн-обучением могут быть использованы при принятии решения о расширении смешанного обучения в образовательных программах. Исследование нацелено на определение роли инновационных технологий в поддержке элементов человеческого капитала, имеющих отношение к образованию во время пандемии COVID-19. Литературный обзор статей основан на базах данных Elsevier, Springer и Science Direct. Для поиска литературы использованы ключевые слова: «человеческий капитал», «инновации» и «онлайн-обучение в контексте пандемии COVID-19». Качественные и количественные исследования проведены среди преподавателей и студентов факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби. Результаты исследования демонстрируют отношение преподавателей и студентов к дистанционному обучению. Внедрение инновационных для Казахстана методов обучения в лице смешанного обучения способно значительно снизить риски в условиях непредсказуемости. Важно отметить, что инновационные образовательные технологии делают процесс обучения гибким и адаптивным. Компетенции и навыки, приобретенные в ходе онлайн обучения, будут иметь важное значение в постпандемическую эпоху.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновации, цифровизация, онлайн-обучение, смешанное обучение, электронное обучение.

Для цитирования: Еримпашева А.Т., Мырзахметова А.М., Закирова А.А. Развитие человеческого капитала: инновационное обучение в постпандемическую эпоху (2021). Экономика: стратегия и практика, 16(4), 130-142, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-130-142>

* **Корреспондирующий автор:** Еримпашева А.Т. – к.э.н., Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Республика 050040, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан, 87004520641, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 25.08.2021

Принято решение о публикации: 08.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Традиционно изучение человеческого капитала сосредоточено на образовании и обучении. Человеческий капитал является важным стратегическим активом для обучающих организаций. Экономический термин «человеческий капитал» подразумевает ценность осваиваемого опыта и расширение навыков работника, которые сказываются на его дальнейшем благосостоянии. Понятие «человеческий капитал» базируется на таких важных аспектах, как здоровье, образование, обучение, интеллект, навыки и даже так называемые «гибкие навыки». Считается, что человеческий капитал увеличивает производительность и, следовательно, прибыльность. Чем больше компания инвестирует в своих сотрудников, тем выше ее шансы на продуктивность и успех [1]. Как и любой другой актив, человеческий капитал может обесцениваться из-за длительных периодов безработицы и неспособности идти в ногу с технологиями и инновациями [2].

С одной стороны, пандемия спровоцировала локдаун и безработицу. С другой стороны, пандемия стала драйвером для освоения инновационных технологий в образовательных учреждениях. Пандемия оказалась «конструктивным разрушителем», дающим возможность реструктурировать существующую традиционную систему образования [3], поскольку цифровые стратегии с использованием инновационных технологий помогли адаптироваться к последствиям пандемии [4], [5].

В течение многих лет до пандемии высшие учебные заведения были озабочены внедрением дистанционных технологий и развитием веб-обучения, однако не все действовали с «достаточной силой и уверенностью, чтобы реализовать эти планы действий» [6]. Цифровая революция, начавшаяся на стыке двух тысячелетий, ускоряется вследствие COVID-19 [7] и это не может не сказываться на качестве человеческого капитала.

До пандемии смешанное обучение в основном использовалось в международных образовательных программах [8]. Согласно Iivari, Sharma & Ventä-Olkkonen, пандемия COVID-19 вынудила образование внезапно и неожиданно задействовать новые информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) [9], а смешанное обучение в контексте пандемии COVID-19 «внезапно стало перво-степенным для образования» [10]. Farahani et al. считают, что «смешанный подход» к обучению может улучшить качество консультаций и коммуникативных навыков обучающихся [11].

Что касается времени после пандемии, то здесь будет наблюдаться значительный спрос на смешанное обучение, а традиционное обучение будет не единственной формой. На передний план будут выдвигаться вопросы, связанные с инновационными технологиями в контексте электронного обучения. Очевидно, что «не все интернет-встречи будут гарантированными и качественными», но количество «перевернутых классов» будет больше, чем при прежнем преподавании и обучении [6]. Внедрение электронного обучения безусловно потребует определенных затрат, и не только финансовых. Тем не менее, электронное обучение остается единственным решением для поддержания цепочки обучения во время локдауна из-за COVID-19.

Начальный период перехода на онлайн-обучение был сложным, а в некоторых случаях провальным, что проявилось в низком уровне владения информационно-коммуникационными технологиями, в некоторых случаях отсутствии доступа к Интернету. Период адаптации занял один - два месяца, в течение которых командами на всех уровнях, начиная от Министерства образования и заканчивая на уровне эдвайзеров, кураторов и преподавателей университетов, были приняты беспрецедентные меры по выходу из образовательного кризиса и недопущению остановки образовательного процесса [5].

Aucejo, French, Ugalde Araya & Zafar утверждали, что для улучшения возможности электронного обучения во время пандемии, учебные заведения должны соблюдать руководящие принципы и рекомендации государственных органов, при этом поощряя студентов к продолжению дистанционного обучения в этой сложной среде [12]. Данная рекомендация была взята на вооружение казахстанскими образовательными учреждениями. Министерство образования и науки Республики Казахстан совместно с учебными заведениями и IT-компаниями в кратчайшие сроки изучили мировой опыт по переходу на онлайн обучение. Были организованы онлайн-тренинги и вебинары для преподавателей. Практически все вузы республики были переведены на систему дистанционного обучения. Нужно отметить, что ведущие вузы являются наиболее подготовленными, поскольку у них была необходимая инфраструктура [13].

В то же время исследование Chaturvedi, Vishwakarma & Singh показывает, что существовал значительный «разрыв между политическими устремлениями правительств и реализацией этой политики онлайн-

образования на низовом уровне», поэтому только последовательная политика и «руководящие принципы в этом направлении» помогли смягчить негативные последствия [14].

Уже в апреле 2020 академического учебного года студенты КазНУ имени аль-Фараби были полностью переведены на онлайн обучение. Преподаватели могли выбрать одну или несколько платформ: Zoom, Google Meet, YouTube Live Stream, Microsoft Teams или Blue Button Moodle.

Электронные сервисы стали часто использоваться как студентами, так и преподавателями, повысилась осведомленность относительно цифровых технологий, а значит снизился уровень ассиметричной информации. При реализации проектов наблюдается более низкий уровень барьеров коммуникаций между департаментами благодаря организации электронных команд. *Инновационные технологии* направлены на поддержку системы образования и повышение потенциала человеческого капитала.

Литературный обзор

Пандемия сказалась на сфере образования и «помешала обучению» студентов [15]. Все образовательные учреждения испытали на себе негативное влияние пандемии. На 31 марта 2020 года были полностью закрыты образовательные учреждения, что затронуло 1,471,049,772 (84 %) студентов во всем мире [16].

В марте 2020 года зафиксирован «внезапный переход образовательной, экономической, деловой, медицинской и многих других сфер деятельности в онлайн-домен» [17]. Megahed & Ghoneim зафиксировали появление новой «парадигмы антивирусной защиты», которая спровоцировала массовое использование «передовых технологий» и «инструментов, ускоряющих темпы цифровой трансформации» [18].

COVID-19 стал «революционной возможностью» для исследований в области обучения предпринимательству [19,20]. Цифровые технологии способствуют развитию предпринимательского мышления, что вызывает необходимость «менять дизайн традиционных университетских программ», а это, в свою очередь, позволяет «эффективно реагировать на чрезвычайные ситуации» [20].

Общепризнано, что «человеческий капитал является важным стратегическим активом» для организаций, поскольку наблюдается устойчивая корреляция между человеческим капиталом и инновациями [21].

С другой стороны, использование передовых технологий направлено на повышение потенциала человеческого капитала. Более того, некоторые авторы наблюдают устойчивую связь между человеческим капиталом, инновациями и интеллектуальными предприятиями (Knowledge Intensive Enterprises), которые стимулируют экономический рост [22]. Таким образом высококвалифицированный человеческий капитал является важнейшим аспектом инновационных процессов.

Цифровая трансформация неразрывно связана с использованием онлайн-домена. А в условиях пандемии использование онлайн технологий обучения стало не только единственным способом сохранения учебной инфраструктуры, но и инструментом повышения человеческого потенциала. Однако, речь не идет о замене традиционного образования дистанционным, поскольку они имеют разные парадигмы и требуют применения разных подходов. С этой точки зрения резко возросла осознанность важности внедрения элементов онлайн обучения в традиционное, интеграция которых, по сути, представляет собой смешанное обучение (blended learning). Смешанное обучение, в свою очередь, нацелено на снижение рисков образовательных институтов в непредвиденных обстоятельствах. Смешанное обучение, как оптимальное соединение традиционного и дистанционного обучения, делает процесс обучения гибким и адаптивным к условиям внешней среды. В постпандемическую эру важно не разделять традиционное и дистанционное обучение. По мнению Geng, Law & Niu, часть обучения необходимо оставить в онлайн формате, поскольку оно требует специального обучения [23]. Пандемия обернулась не только злом: во время пандемии произошел рост потенциала человеческого капитала. Например, Zhang & Wang утверждают, что высококвалифицированный человеческий капитал в долгосрочной перспективе обладает значительным влиянием на дальнейшее развитие в отличие от среднего образования, имеющего лишь краткосрочный эффект [24]. Такие авторы, как Oyinlola, Adedeji & Onitekun исследовали взаимосвязь между человеческим капиталом, инновациями и инклюзивным ростом [25], справедливо распределяемым в обществе и создающим возможности для всех его членов [26]. Человеческий капитал считается важным фактором инноваций и экономического развития (Diebolt & Hippe, 2018) [27]. В то же время индекс человеческого развития Казахстана составляет 0,825 – это 51 место в рейтинге [28]. Растет количес-

тво исследований, в которых авторы коррелируют человеческий капитал и инновации. Согласно Danquah & Amankwah-Amoah, человеческий капитал оказывает «положительное и статистически значимое влияние на внедрение технологий» [29].

В исследовании Muhamad, Sulaiman & Saputra человеческий капитал представлен числом обучающихся в высших учебных заведениях и государственными расходами на образование [30]. Более того, авторами были получены результаты, представляющие собой «убедительные доказательства существования долгосрочной взаимосвязи между человеческим капиталом и инновационным потенциалом для экономического роста» в таких странах, как Индонезия и Таиланд [30]. С этой точки зрения исследование Ma, Zhai, Zhong & Zhang показательны: основываясь на данных опроса 304 производственных компаний из 13 стран, они обнаружили, во-первых, что обучение сотрудников улучшает инновации компаний «с точки зрения коммерческого успеха разработки новых продуктов» и доходов от новых разработанных продуктов [31]. Во-вторых, что еще более важно, влияние обучения на инновации сильнее, когда компании имеют высокую «централизацию власти», а также когда эти компании «расположены в быстро (а не медленно) растущих экономиках» [31].

Peng, Tan & Zhang обнаружили, что «управленческий человеческий капитал способствует увеличению числа выдаваемых в будущем патентов за счет постоянных инвестиций в инновации» [32]. Результаты данного исследования находят подтверждение в количестве охранных документов, полученных преподавателями факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби с начала пандемии по сравнению с периодом с 2018-2019 гг.

Lenihan, McGuirk & Murphy считают, что человеческий капитал, как набор навыков, знаний и способностей, воплощенных в людях, имеет решающее значение для способности организаций «усваивать и систематизировать знания и вводить новшества» [33]. Авторы утверждают, что без реализации мотивационно-значимых элементов человеческого капитала, таких как удовлетворенность работой, приверженность организации и готовность к изменениям на рабочем месте (которые, как было доказано, стимулируют инновации), невозможно накопление потенциала человеческого капитала [33].

В марте 2020 года для продолжения учебного процесса пришлось полностью

менять методы обучения и начать применять интеллектуальные технологии, которые безусловно имели «преимущества для процесса обучения во время пандемии» [34]. Пандемия показала важную роль технологий «в изменении процесса обучения, поддержке устойчивого обучения и облегчении средств обучения для студентов всего мира» [35].

Цифровые знания, которые были накоплены за время пандемии, необходимо сохранить, а смешанное обучение (blended learning), очевидно, станет наиболее востребованным из-за его гибкости в условиях меняющейся эпидемиологической ситуации. Sukendro et al. отмечают, что локдаун привел «к необходимости массового использования онлайн-технологий для улучшения дистанционного обучения» [36]. Более того, авторы утверждают, что онлайн-технологии позволили учиться не только студентам, но и преподавателям [36].

Dong, Cao & Li стали одними из первых, кто стал изучать последствия влияния пандемии на образование. Они обнаружили, что внедрение онлайн-обучения стало проблематичным и сложным для многих семей [37]. Dhanalakshmi et al. утверждают, что во время пандемии были нарушены два основных правила образования: его наличие и доступность к нему [38]. Образовательные учреждения были вынуждены принимать меры в отношении социального дистанцирования, гигиены и порядка проведения занятий [39]. Необходимость дистанцирования побудила образовательные учреждения к стремительной разработке и внедрению «полноценных виртуальных образовательных программ» [40].

Для анализа эффективности онлайн-обучения интересны результаты исследования Gupta, Dabas, Swarnim & Mishra [41]. В их исследовании приняли участие 248 студентов и 23 преподавателя. 219 (88,3%) студентов сочли онлайн-классы полезными. Плохая связь была основным сдерживающим фактором, тогда как удобство и доступ были отнесены к важным способствующим обучению факторам. После окончания локдауна 135 (54,4%) студентов хотели бы иметь онлайн-классы в дополнение к когнитивному обучению, а 42 (16,9%) студента не против онлайн-классов как для когнитивного, так и психомоторного обучения. И лишь 60 (24,1%) не хотели онлайн-классов. Большинство преподавателей (65,2%) высказались за включение модулей онлайн-обучения в обычную учебную программу, а 69,6% предложили довести соотношение онлайн-классов и традиционных до уровня 30% на 70% [41].

Методология

На начальном этапе, определившись с целями исследования, коллективом авторов был определен следующий дизайн исследования:

(1) предварительные исследования, состоящие из качественных исследований вторичной информации (литературный обзор) и качественных исследований первичной информации (две фокус-группы);

(2) итоговые исследования, состоящие из количественных исследований первичной информации (множественные поперечные исследования – два опроса).

Результаты изучения вторичной информации представлены в детальном обзоре научных публикаций, специализирующихся на изучении взаимосвязи между использованием инновационных технологий и инвестициями в человеческий капитал в сфере образования. Источником вторичной информации послужили базы данных Elsevier, Springer и Science Direct. Авторы пришли к выводу: на фоне масштабного воздействия пандемии на процесс обучения, те образовательные институты, которые смогли организовать продуктивное онлайн-обучение, остались на плаву благодаря комбинации инновационных технологий и инвестиций в человеческий капитал. Следующим этапом качественных исследований стало проведение двух фокус-групп из числа преподавателей (10 респондентов) и студентов (12 респондентов) факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби. Изучение литературы и проведение фокус-групп помогло выявить важные факторы, которые определяют успех онлайн-обучения, и определиться с содержанием анкет для онлайн-опроса среди преподавателей и студентов, что позволило перейти к следующей фазе исследований, а именно к количественным исследованиям. Для онлайн-опроса, проведенного с помощью Google Form, использован дизайн поперечных исследований с двумя выборками. Количество преподавателей, принявших участие в итоговых исследованиях, составило - 86, количество студентов - 248.

Результаты опросов, проведенных на двух выборках, позволили выявить предпочтения респондентов относительно наиболее важных факторов электронного (смешанного) обучения, по их мнению, способствующих успешному усвоению образовательной программы. Затем, на основе правила Парето 80/20 мы смогли отобрать те факторы, которые набрали максимальный результат. Результаты анализа Парето мы сравнили с результатами

исследования Jowsey et al. [10], поскольку проведенное нами исследование, по сути, было его репликой. Затем, сравнив результаты опросов студентов и преподавателей с результатами Jowsey et al., мы смогли сформулировать модель успешного смешанного обучения.

Результаты и обсуждение

Количественное исследование, проведенное на факультете международных отношений, стало репликой исследования Jowsey et al., которые выявили важные факторы успешного смешанного обучения: активное включение, коммуникации с преподавателем, поддержка близких, уважительное отношение к студентам и техническая поддержка [10].

Воспользовавшись результатами исследования Jowsey et al. [10] мы составили две анкеты, состоящие из вопросов закрытого типа для студентов и преподавателей, введя дополнительные факторы успешного смешанного обучения, выявленные благодаря фокус-группам. Одной из целей анкетирования было желание понять насколько факторы успешного смешанного обучения в КазНУ имени аль-Фараби отличаются от факторов, выявленных Jowsey et al. [10].

Помимо вопроса множественного типа «Выберите четыре фактора, которые наиболее важны для смешанного обучения» в анкету были введены вопросы по типу шкалы Лайкерта и шкалы рейтинга. На вопрос «Я предпочитаю смешанное обучение вне зависимости от эпидемиологической ситуации» (шкала Лайкерта) 42,6% студентов отметили, что они полностью согласны, при этом 86,9% респондентов согласны в той или иной степени; по преподавателям - 62,5% и 91,7% соответственно. Шкала рейтинга была представлена вопросом: «Считаете ли Вы важным использование инновационных технологий для Вашей карьеры?», ответ на который был однозначным, а именно - «Очень важно» у 65,6% студентов и 87,5% у преподавателей.

Результаты опроса студентов представлены на рисунке 1.

К наиболее значимым факторам успешного смешанного обучения студенты отнесли следующие: коммуникации с преподавателем (20%), гибкий график (15%) и активное вовлечение (13%). На основе диаграммы Парето выделены наиболее важные факторы успешного смешанного обучения с точки зрения студентов на момент июня 2020 года (рисунок 2).

Рисунок 1 - Результаты опроса студентов, проведенного в ноябре 2021 года, ответ на вопрос «Выберите четыре фактора, которые наиболее важны для смешанного обучения»

Figure 1 - Results of the survey conducted among students in November 2021

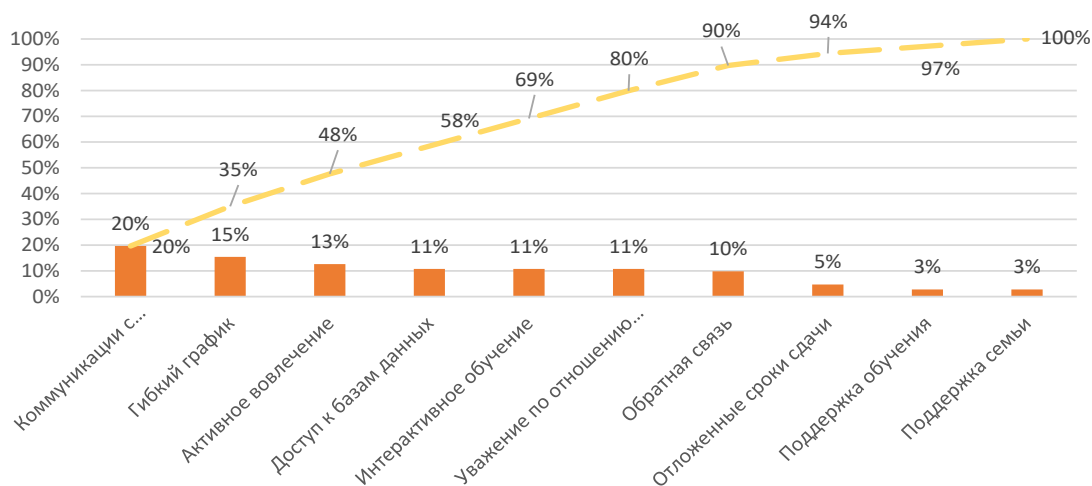

Рисунок 2 - Диаграмма Парето по результатам опроса студентов, проведенного в ноябре 2021 года
Figure 2 - Pareto chart based on the results of the survey conducted among students in November 2021

К важным факторам успешного смешанного обучения студенты относят следующие факторы, в совокупности составляющие 80%:

- a) Коммуникации с преподавателем (20%);
- b) Гибкий график (15%);
- c) Активное вовлечение (13%);
- d) Доступ к базам данных (11%);
- e) Интерактивное обучение (11%);
- f) Уважение по отношению к студенту (11%).

Результаты опроса преподавателей представлены на рисунке 3.

Важным условием для успешного смешанного обучения для преподавателей стали следующие факторы: интерактивное обучение (21%), гибкое расписание (17%) и коммуни-

кации (15%). Диаграмма Парето определила наиболее важные факторы успешного смешанного обучения с точки зрения преподавателей на ноябрь 2021 года (рисунок 4).

Результаты опроса преподавателей определили следующие факторы (в сумме составляющие 79%) в качестве важных для успешного смешанного обучения:

- a) Интерактивное обучение (21%);
- b) Гибкий график (17%);
- c) Коммуникации (15%);
- d) Активное вовлечение (13%);
- e) Обратная связь (12%).

Рисунок 3 - Результаты опроса преподавателей, проведенного в ноябре 2021 года, ответ на вопрос «Выберите четыре фактора, которые важны для смешанного обучения»

Figure 3 - Results of the survey conducted among teachers in November 2021

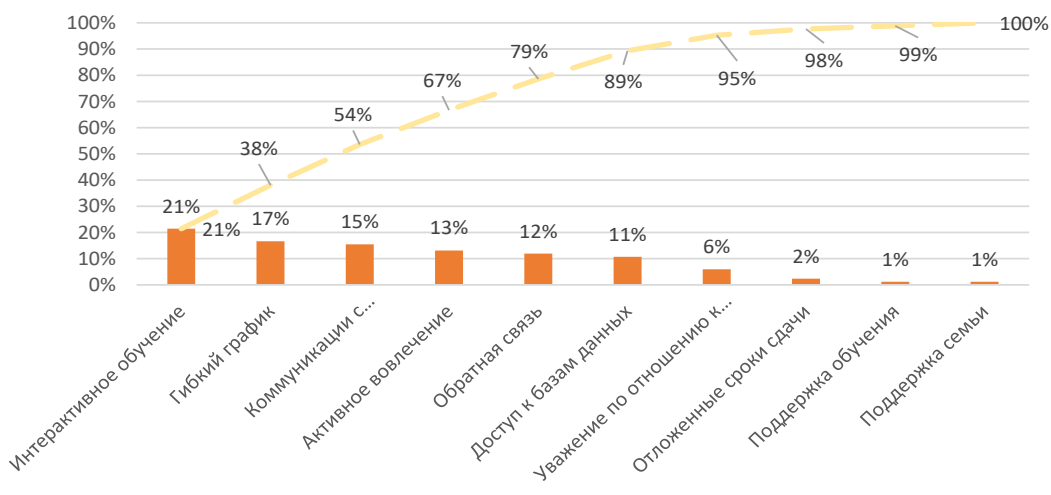

Рисунок 4 - Диаграмма Парето по результатам опроса преподавателей, проведенного в ноябре 2021 года

Figure 4 - Pareto chart based on the results of the survey conducted among teachers in November 2021

Как видно из графиков, предпочтения студентов и преподавателей практически совпали. Незначительная разница в предпочтениях может быть объяснена разницей в возрасте и разными жизненными целями.

Лепестковая диаграмма демонстрирует результаты опроса по двум выборкам относительно факторов успешного смешанного обучения (рисунок 5).

Важно отметить, что лепестки диаграммы, представленной на рисунке 5 почти совпадают, что говорит о том, что мнение преподавателей и студентов относительно факторов успеха смешанного обучения почти совпадают.

Рисунок 6 представляет собой модель успешного смешанного обучения, которая объединяет результаты исследований Jowsey et al. [10] и поперечных исследований среди студентов и преподавателей факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби относительно факторов успешного смешанного обучения.

Результаты опроса показывают, что пандемия дала мощный импульс к использованию студентами и преподавателями инновационных технологий и заставила встроиться в цифровую парадигму. Мы считаем, что данные результатов опросов дадут основу для дальнейших стратегических решений в области образования.

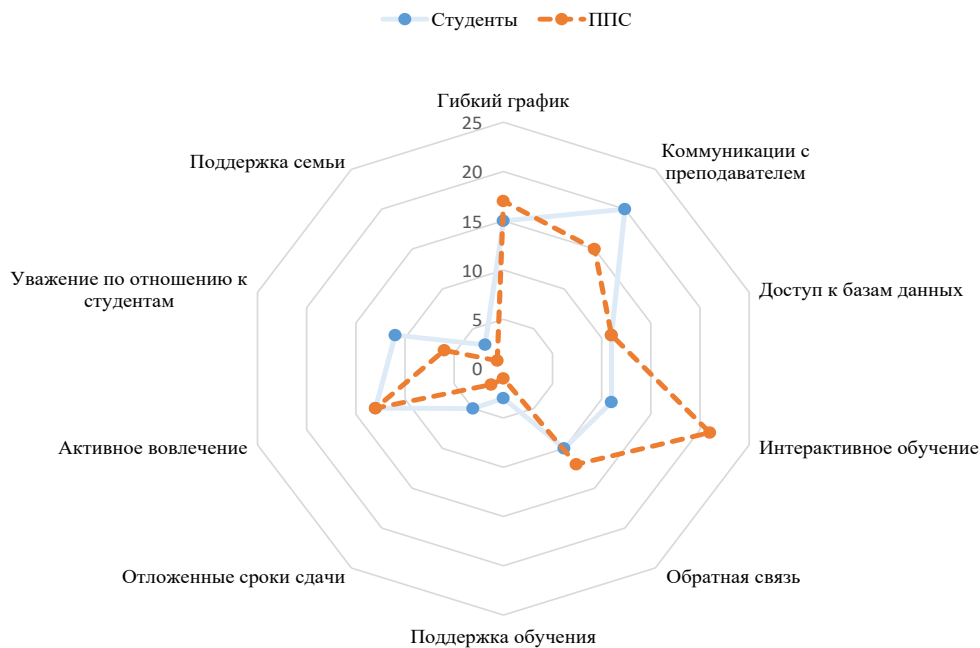

Рисунок 5 - Сравнительный анализ оценочных суждений студентов и преподавателей относительно факторов успешного смешанного обучения

Figure 5 - Comparative analysis of students and teachers' value judgments regarding the factors of successful blended learning

Рисунок 6 - Модель успешного смешанного обучения
Figure 6 - Successful blended learning model

Выводы

Пандемия значительно повлияла на процесс обучения и вынудила преподавателей и студентов приспособиться к новым условиям. Во всех странах произошел переход всех видов деятельности в онлайн-домен. В результате пандемии ускорилась цифровая трансформация, охватившая все казахстанские вузы, а онлайн-обучение стало эффективным дополнением к традиционному. С помощью инновационных решений и цифровых технологий за короткие сроки

произошла перестройка системы высшего образования, которая укрепила сильные стороны вузов. Пандемия COVID-19 стала драйвером ускоренной масштабной цифровой трансформации общества и в целом повлияла на навыки и компетенции людей, чей человеческий капитал приобрел значительный потенциал. Если до пандемии в КазНУ аль-Фараби наблюдалось явное и неявное сопротивление внедрению новых информационно-коммуникационных технологий, то теперь мы наблюдаем как пандемия не

оставила выбора и заставила преподавателей и студентов в кратчайшие сроки освоить множество цифровых и инновационных технологий. Кардинально изменилось отношение к смешанному обучению, которое в течение долгого времени находилось на периферии внимания большинства вузов Казахстана. В то же время мы понимаем, что успех смешанного обучения зависит от многих факторов. Мы постарались выявить наиболее важные факторы, поскольку электронное обучение, которое является составной частью смешанного, снижает риски образовательных учреждений, повышает потенциал человеческого капитала и является мощным средством коммуникаций. Модель успешного смешанного обучения поможет образовательным учреждениям сделать правильные акценты при формировании конкурентоспособных образовательных программ, которые будут разрабатываться с прицелом на постпандемическое время.

Список использованных источников

- Human capital | economics. (2021). Retrieved 11 December 2021, from <https://www.britannica.com/topic/human-capital>
- Kenton, W., & Sonnenshein, M. (2021). Reading Into Human Capital. Retrieved 11 December 2021, from <https://www.investopedia.com/terms/h/humancapital.asp#citation-2>
- Rajhans, V., Memon, U., Patil, V., & Goyal, A. (2020). Impact of COVID-19 on academic activities and way forward in Indian Optometry. *Journal of Optometry*. doi: 10.1016/j.optom.2020.06.002
- Brauweiler, H., & Yerimpasheva, A. (2021a). Innovative Technologies against the COVID-19's Challenge: Education Issues. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 1(59), 5-22. doi: 10.47703/ejeb.v1i59.23
- Brauweiler, H., & Yerimpasheva, A. (2021b). Moving to blended learning in the post-pandemic era. In J. Dyczkowska, *The impact of COVID-19 on accounting, business practice and education* (1st ed., pp. 104-120). Publishing House of Wrocław university of Economics and Business. Retrieved 2 November 2021, from <http://ibuk.pl>.
- Jamalpur, B., Kafila, Chythanya, K., & Kumar, K. (2021). A comprehensive overview of online education – Impact on engineering students during COVID-19. *Materials Today: Proceedings*. doi: 10.1016/j.matpr.2021.01.749
- Poch, M., Garrido-Baserba, M., Corominas, L., Perelló-Moragues, A., Monclús, H., & Cermerón-Romero, M. et al. (2020). When the fourth water and digital revolution encountered COVID-19. *Science of the Total Environment*, 744, 140980. doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.140980
- Klenner, M., Grimm, F., & Brauweiler, H. (2017). Flipped Classroom Educational Methods in International Distant Learning Projects. In *International Conference on Education*. Delhi: Delhi University.
- Iivari, N., Sharma, S., & Ventä-Olkkonen, L. (2020). Digital transformation of everyday life – How COVID-19 pandemic transformed the basic education of the young generation and why information management research should care? *International Journal of Information Management*, 102183. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102183
- Jowsey, T., Foster, G., Cooper-Ioelu, P., & Jacobs, S. (2020). Blended learning via distance in pre-registration nursing education: A scoping review. *Nurse Education in Practice*, 44, 102775. doi: 10.1016/j.nepr.2020.102775
- Farahani, I., Laeer, S., Farahani, S., Schwender, H., & Laven, A. (2020). Blended learning: Improving the diabetes mellitus counseling skills of German pharmacy students. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 12(8), 963-974. doi: 10.1016/j.cptl.2020.04.016
- Aucejo, E., French, J., Ugalde Araya, M., & Zafar, B. (2020). The impact of COVID-19 on student experiences and expectations: Evidence from a survey. *Journal of Public Economics*, 191, 104271. doi: 10.1016/j.jpubeco.2020.104271
- Yerimpasheva, A., Medukhanova, L., & Tarakbayeva, R. (2020). Innovative solutions in the fight against the consequences of the COVID-19 pandemic. *KazNU Bulletin. Series international relations and international law*, 92(4), 89-99. doi:10.26577/IRILJ.2020.v92.i4.09
- Chaturvedi, K., Vishwakarma, D., & Singh, N. (2021). COVID-19 and its impact on education, social life and mental health of students: A survey. *Children and Youth Services Review*, 121, 105866. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105866
- Upadhyaya, G., Jain, V., Iyengar, K., Patralekh, M., & AbhishekVaish. (2020). Impact of COVID-19 on post-graduate orthopaedic training in Delhi-NCR. *Journal of Clinical Orthopaedics and Trauma*. doi: 10.1016/j.jcot.2020.07.018
- Education: From disruption to recovery. (2021). Retrieved 30 March 2021, from <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/>.
- Haghani, M., Bliemer, M., Goerlandt, F., & Li, J. (2020). The scientific literature on Coronaviruses, COVID-19 and its associated safety-related research dimensions: A scientometric analysis and scoping review. *Safety Science*, 129, 104806. doi: 10.1016/j.ssci.2020.104806
- Megahed, N., & Ghoneim, E. (2020). Antivirus-built environment: Lessons learned from Covid-19 pandemic. *Sustainable Cities and Society*, 61, 102350. doi: 10.1016/j.scs.2020.102350
- Ratten, V., & Jones, P. (2021). Covid-19 and entrepreneurship education: Implications for advancing research and practice. *The International Journal of Management Education*, 19(1), 100432. doi: 10.1016/j.ijme.2020.100432
- Secundo, G., Mele, G., Vecchio, P., Elia, G., Margherita, A., & Ndou, V. (2021). Threat or opportunity? A case study of digital-enabled

- redesign of entrepreneurship education in the COVID-19 emergency. *Technological Forecasting and Social Change*, 166, 120565. doi: 10.1016/j.techfore.2020.120565
21. You, S., Zhou, K., & Jia, L. (2021). How does human capital foster product innovation? The contingent roles of industry cluster features. *Journal of Business Research*, 130, 335-347. doi: 10.1016/j.jbusres.2021.03.046
22. Kotsopoulos, D., Karagianaki, A., & Baloutsos, S. (2021). The effect of human capital, innovation capacity, and Covid-19 crisis on Knowledge-Intensive Enterprises' growth within a VC-driven innovation ecosystem. *Journal of Business Research*, 139, 1177-1191. doi: 10.1016/j.jbusres.2021.10.055
23. Geng, S., Law, K., & Niu, B. (2019). Investigating self-directed learning and technology readiness in blending learning environment. *International Journal of Educational Technology In Higher Education*, 16(1). doi: 10.1186/s41239-019-0147-0
24. Zhang, X., & Wang, X. (2021). Measures of human capital and the mechanics of economic growth. *China Economic Review*, 68, 101641. doi: 10.1016/j.chieco.2021.101641
25. Oyinlola, M., Adedeji, A., & Onitekun, O. (2021). Human capital, innovation, and inclusive growth in sub-Saharan African Region. *Economic Analysis and Policy*, 72, 609-625. doi: 10.1016/j.eap.2021.10.003
26. Inclusive Growth - Economic growth that is distributed fairly across society. (2021). Retrieved 10 December 2021, from <https://www.oecd.org/inclusive-growth/#introduction>
27. Diebolt, C., & Hippe, R. (2018). The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe. *Applied Economics*, 51(5), 542-563. doi: 10.1080/00036846.2018.1495820
28. Индекс человеческого развития — Гуманитарный портал. (2021). Retrieved 10 December 2021, from <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index#kazakhstan>
29. Danquah, M., & Amankwah-Amoah, J. (2017). Assessing the relationships between human capital, innovation and technology adoption: Evidence from sub-Saharan Africa. *Technological Forecasting and Social Change*, 122, 24-33. doi: 10.1016/j.techfore.2017.04.021
30. Muhamad, S., Sulaiman, N., & Saputra, J. (2018). The Role of Human Capital and Innovation Capacity on Economic Growth in ASEAN-3. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 52(1), 257-268. doi: 10.17576/jem-2018-5201-21
31. Ma, L., Zhai, X., Zhong, W., & Zhang, Z. (2019). Deploying human capital for innovation: A study of multi-country manufacturing firms. *International Journal of Production Economics*, 208, 241-253. doi: 10.1016/j.ijpe.2018.12.001
32. Peng, H., Tan, H., & Zhang, Y. (2020). Human capital, financial constraints, and innovation investment persistence. *Asian Journal of Technology Innovation*, 28(3), 453-475. doi: 10.1080/19761597.2020.1770616
33. Lenihan, H., McGuirk, H., & Murphy, K. (2019). Driving innovation: Public policy and human capital. *Research Policy*, 48(9), 103791. doi: 10.1016/j.respol.2019.04.015
34. Chang, T., Hong, G., Paganelli, C., Phantumvanit, P., Chang, W., Shieh, Y., & Hsu, M. (2021). Innovation of dental education during COVID-19 pandemic. *Journal of Dental Sciences*, 16(1), 15-20. doi: 10.1016/j.jds.2020.07.011
35. Abbasi, S., Ayoob, T., Malik, A., & Memon, S. (2020). Perceptions of students regarding E-learning during Covid-19 at a private medical college. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36(COVID19-S4). doi: 10.12669/pjms.36.covid19-s4.2766
36. Sukendro, S., Habibi, A., Khaeruddin, K., Indrayana, B., Syahrudin, S., Makadada, F., & Hakim, H. (2020). Using an extended Technology Acceptance Model to understand students' use of e-learning during Covid-19: Indonesian sport science education context. *Heliyon*, 6(11), e05410. doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e05410
37. Dong, C., Cao, S., & Li, H. (2020). Young children's online learning during COVID-19 pandemic: Chinese parents' beliefs and attitudes. *Children and Youth Services Review*, 118, 105440. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105440
38. Dhanalakshmi, R., Anuja Mary, A., Shrijith, D., & Vijayaraghavan, N. (2021). A Study on Covid-19 – Impacting Indian Education. *Materials Today: Proceedings*. doi: 10.1016/j.matpr.2021.02.786
39. Liu, C., & You-Hsien Lin, H. (2021). The impact of COVID-19 on medical education: Experiences from one medical university in Taiwan. *Journal of the Formosan Medical Association*. doi: 10.1016/j.jfma.2021.02.016
40. Gelineau-Morel, R., & Dilts, J. (2021). Virtual Education during COVID-19 and Beyond. *Pediatric Neurology*. doi: 10.1016/j.pediatrneurol.2021.02.008
41. Gupta, S., Dabas, A., Swarnim, S., & Mishra, D. (2021). Medical education during COVID-19 associated lockdown: Faculty and students' perspective. *Medical Journal Armed Forces India*, 77, S79-S84. doi: 10.1016/j.mjafi.2020.12.008

Information about the authors

* **Aida T. Yerimpasheva** – Corresponding author, Candidate of Economic Sciences, Senior lecturer al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5851-9505>

Aida M. Myrzakhmetova – Candidate of Economic Sciences, associate professor, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8421-5150>

Assem A. Zakirova – Lecturer, Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Kazakhstan, e-mail: zakirova.assema@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8275-2641>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Еримпашева А.Т.** – э.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы, Қазақстан, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5851-9505>

Мырзахметова А.М. – э.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, Қазақстан, e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8421-5150>

Закирова А.А. – Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының оқытушысы, Қазақстан, e-mail: zakirova.assema@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8275-2641>

Сведения об авторах

* **Еримпашева А.Т.** – к.э.н., старший преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5851-9505>

Мырзахметова А.М. - кандидат экономических наук, доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8421-5150>

Закирова А.А. - преподаватель Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, Казахстан, e-mail: zakirova.assema@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8275-2641>

Research paper/Оригинальная статья<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-143-159>

МРНТИ 06.52.17

JEL: C12, C51, I38, J14, R29

Single-Parent Families with Disabilities as an Object of Structural Modeling

Tatyana P. Pritvorova¹, Assiya K. Atabayeva^{1*}, Yelena S. Petrenko²

¹ Karaganda university after E.A. Buketov, 28 Universitetskaya Str., 100000, Karaganda, Kazakhstan

² Plekhanov Russian University of Economics, 36 Stremyanny Lane, 117997, Moscow, Russia

Abstract

The status of a single-parent family and the upbringing of a child with a disability generate social risks in most countries of the world. The article is aimed at identifying significant factors that determine the limitations of the human capital development possibilities in a single-parent family with disabled children in Kazakhstan. The authors applied the method of sociological survey of respondents in five regions of Kazakhstan. The interview is based on the methodology of international research, based on the allocation of four types of restrictions: direct costs per child, indirect losses of the household, assessment of the opportunity for the parent to find employment, and maintaining of his health. The results of the survey were processed by the method of structural modeling using the PLS-PM model, which includes four dependent variables. Single-parent families estimate the importance of benefits for a direct child costs four times higher than full families since a third of these families live only on transfers. Care allowances are considered by the parent in terms of replacing lost income, but the amount of the benefit is not related to the amount of care for the child. A parent in a single-parent family, more often than in a full one, connects his estimated long-term costs for the child's future (vocational education) with indirect losses of the family. A statistically significant negative relationship between the available services (public or state-subsidized) for the parent in the field of physiological/psychological health and his ability to maintain his health was revealed.

Keywords: households, child with a disability, family capacity limitations, PLS-PM model, factors

For citation: Pritvorova, T.P., Atabayeva, A.K. & Petrenko, Y.S. (2021). Single-Parent Families with Disabilities as an Object of Structural Modeling. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 143-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-143-159>

* **Corresponding author: Atabayeva A.K.** - PhD student, Karaganda University named after E.A. Buketov, 28 Universitetskaya str., 100000, Karaganda, Kazakhstan, 87013295110, e-mail: asiaatabaeva@gmail.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The results of the study were obtained as part of a grant funding project supported by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, "The support system for households with disabled children: conceptual framework, effective practices, development mechanisms in Kazakhstan", 2020-2022. Registration number: AP0880566.

The article received: 25.06.2021

The article approved for publication: 21.07. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Мүмкіндігі шектеулі жалғыз басты отбасылар құрылымдық модельдеу объектісі ретінде

Притворова Т.П.¹, Атабаева А.Қ.^{1*}, Петренко Е.С.²

¹ Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университетская к., 28, 100000, Қарағанды, Қазақстан

² Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономика университеті, Стремянный ж., 36, 117997, Мәскеу Ресей

Түйін

Дүние жүзінің көптеген елдерінде жалғыз басты отбасының мәртебесі және мүгедек баланы тәрбиелеу әлеуметтік қауіптерді тудырады. Мақаланың мақсаты Қазақстандағы мүгедек балалары бар толық емес отбасында адами капиталды дамыту мүмкіндіктерінің шектеулерін анықтайтын маңызды факторларды анықтау болды. Авторлар Қазақстанның бес аймағындағы респонденттерге социологиялық сауалнама жүргізу әдісін қолданды. Өңгімелесу халықаралық зерттеу әдістемесіне негізделген, шектеулердің төрт түрін анықтауға негізделген: бір балаға шаққандағы тікелей шығындар, үй шаруашылығындағы жанама шығындар, ата-ананың жұмысқа орналасу және денсаулығын сақтау мүмкіндігін бағалау. Сауалнама нәтижелері төрт есе жоғары, өйткені бұл отбасылардың үштен бірі тек трансфертпен тұрады. Күтім бойынша жәрдемақыны ата-ана жоғалтқан табыстың орнын толтыру үшін қарастырады, бірақ жәрдемақының мөлшері бала күтімінің мөлшеріне байланысты емес. Толық емес жанұядағы ата-ана көбінесе толық отбасына қарағанда баланың болашағына (кәсіптік білім беру) ұзақ мерзімді шығындары мен жанұяның жанама шығындарын байланыстырады. Ата-анаға физиологиялық/психологиялық денсаулық саласындағы қолжетімді қызметтер (мемлекеттік немесе мемлекет тарапынан субсидияланатын) мен оның денсаулығын сақтау қабілеті арасында статистикалық маңызды теріс байланыс анықталды.

Түйін сөздер: үй шаруашылықтары, мүгедек баласы бар отбасы, отбасы мүмкіндіктерінің шектеулері, PLS-PM моделі, факторлар

Дәйексөз алу үшін: Притворова Т.П., Атабаева А.Қ., Петренко Е.С. (2021). Мүмкіндігі шектеулі жалғыз басты отбасылар құрылымдық модельдеу объектісі ретінде. Экономика: стратегия және тәжірибе, 1 Экономика: стратегия және практика, 16(4), 143-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-143-159>

* **Хат-хабаршы авторы:** Атабаева А.Қ. - PhD-докторант, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Университетская к., 28, 100000, Қарағанды, Қазақстан, 87013295110, e-mail: szt_kz@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің қолдауымен гранттық қаржыландыру жобасы аясында алынған «Мүгедек балалары бар үй шаруашылықтарын қолдау жүйесі: тұжырымдамалық негіз, тиімді тәжірибелер, даму тетіктері. Қазақстанда», 2020-2022 жж. Тіркеу нөмірі: AP0880566.

Мақала редакцияға түсті: 25.06.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 21.07.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Неполные семьи с ограниченными возможностями как объект структурного моделирования

Притворова Т.П.¹, Атабаева А.К.^{1*}, Петренко Е.С.²

¹ Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100000, Караганда, Казахстан

² Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Стремянный пер., 36, 117997, Москва, Россия

Аннотация

Статус семьи с одним родителем и воспитание ребенка с инвалидностью генерирует социальные риски в большинстве стран мира. Целью статьи стало выявление значимых факторов, определяющих ограничения возможностей развития человеческого капитала в неполной семье с детьми-инвалидами в Казахстане. Авторами применен метод социологического опроса респондентов в пяти регионах Казахстана. В основу интервью положена методология международных исследований, основанная на выделении четырех видов ограничений: прямые затраты на ребенка, косвенные потери домохозяйства, оценка возможности для родителя обрести занятость и поддержать свое здоровье. Результаты опроса обработаны методом структурного моделирования с применением модели PLS-PM, которая включает четыре зависимые переменные. Неполные семьи в четыре раза выше, чем полные, оценивают значение пособий для прямых затрат на ребенка, т.к. треть этих семей живет только на трансферты. Пособия по уходу рассматриваются родителем с точки зрения замещения утраченного дохода, но размер пособия не соотносится с объемом ухода за ребенком. Родитель в неполной семье, чаще, чем в полной, связывает предполагаемые им долгосрочные расходы на будущее ребенка (профобразование) и косвенные потери семьи. Выявлена статистически значимая отрицательная связь между доступными услугами (государственными или субсидируемыми государством) для родителя в области здоровья физиологического/психологического и его возможностью поддерживать свое здоровье.

Ключевые слова: домохозяйства с одним взрослым и ребенком с инвалидностью, ограничения возможностей семьи, модель PLS-PM, факторы

Для цитирования: Притворова Т.П., Атабаева А.К., Петренко Е.С. (2021). Неполные семьи с ограниченными возможностями как объект структурного моделирования. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 143-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-143-159>

* **Корреспондирующий автор:** Атабаева А.К. – PhD-докторант, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова, ул. Университетская 28, 100000, Караганда, Казахстан, 87013295110, e-mail: asiaatabaeva@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Результаты исследования получены в рамках проекта грантового финансирования, поддержанного Комитетом науки Министерства образования и науки РК, «Система поддержки домохозяйств с детьми-инвалидами: концептуальные основы, эффективные практики, механизмы развития в Казахстане», 2020-2022 гг. Регистрационный номер: AP0880566.

Статья поступила в редакцию: 25.06.2021

Принято решение о публикации: 21.07.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Домохозяйства с детьми-инвалидами выделяются как объект исследований с точки зрения демографических, социальных, экономических параметров с 1970-х годов. Исследователи, а вслед за ними и практики, утверждают во мнении, что рождение ребенка с инвалидностью оказывает влияние на финансовые, социальные, психологические и другие ресурсы семьи. В таких семьях нередко отмечается нестандартная форма занятости родителей, ухудшение их карьерных возможностей, высокие затраты на поддержание физиологического и психического здоровья членов семьи. В социальной политике государства начинает выделяться особый тип домохозяйства, который идентифицируется как «семья с ограниченными возможностями» развития человеческого потенциала своих членов [1].

Понятие «неполная семья» в международной статистике определяется как «дети с одним родителем». Неполные семьи среди всех домохозяйств с детьми в странах ОЭСР в 2011 году составляли: в Латвии – 36,6%, США – 32,1%, Великобритании – 27,6%. По Еврорегии в целом эти домохозяйства в 2011 году составили 20,6% совокупности [2]. В среднем за период с 2003 по 2018 год доля детей, проживающих в неполных семьях Латвии, составила 30,1%, в США – 26,9%, Бельгии и Дании по 23% [3].

На 2018 год для семей с одним родителем в 24 странах из 30, по которым в статистической базе ОЭСР есть данные, выплачивается целевое пособие, критерием которого является статус семьи с одним родителем. В 13 странах из 24 (55%) пособие проверяется на размер среднедушевых доходов в домохозяйстве. Лидерами в области поддержки неполных семей являются Польша и Германия, размеры пособий в которых 36,5 % и 29% к средней заработной плате по стране. Аутсайдерами выглядят США - 0,6% и Испания - 2,2% [4].

Выплата адресных пособий по критерию «статус неполной семьи» отражает её повышенные риски в социально-экономическом пространстве. Дополнительным риском для такой семьи является инвалидность ребенка.

Масштабы бедности среди всех домохозяйств с детьми-инвалидами, как правило, выше, чем у обычных семей с детьми. Превышение составляет в Португалии 11,9%, США - 11,2%, Словении - 6,7%. Но в некоторых странах меры поддержки формируют обратное соотношение: в Германии, Норвегии, Швеции доля бедных выше среди обычных домохозяйств с детьми. Пособие по уходу за

ребенком с инвалидностью в неполной семье, как правило, выше, чем у семьи с 2 родителями. Например, в Австралии на 30%, в Венгрии - на 11%. Пособие может проверяться на доход [5].

В Казахстане 8,3% семей с детьми имеют в своем составе одного взрослого [6]. Но данные о количестве семей с одним взрослым, имеющих в составе детей с инвалидностью, в официальной казахстанской статистике пока отсутствуют. Нет и адресных пособий для неполных семей, воспитывающих детей с инвалидностью. В то время как в нашей выборке из 301 домохозяйства с ограниченными возможностями в 5 регионах (8 городах и 7 районах) Казахстана таких семей оказалось 26%.

Учитывая, что получателей пособий по уходу за ребенком-инвалидом в 2019 году было 85229 человек [7], речь идет, как минимум, о 22 160 взрослых, чье социально-экономическое положение ещё более уязвимо, чем у семей с двумя взрослыми в аналогичном типе семьи.

Литературный обзор

Исследование возможностей развития человеческого капитала в неполных семьях помещает в фокус несколько характеристик: экономическое положение, занятость родителя, жизненные результаты (статус, самореализация, личная жизнь).

На экономических факторах благополучия сосредоточены исследования Форри Н., Стэк Р., Мередит А., Браун С., Маннинг Ц., Стыкес Й. и др.

В работе Форри Н. подтверждено, что субсидии по уходу за детьми возмещают прямые затраты родителей на уход за ребенком и повышают финансовое благополучие семьи в целом, её возможность оплачивать счета за жилье [8]. Применение тематического анализа позволило Стэк Р., Мередит А. выявить проблему продовольственной бедности и затруднения оплаты коммунальных услуг, реализации жизненной стратегии выживания и отказа взрослых от удовлетворения своих потребностей [9]. В частности, подчеркивается недостаточность только психологической помощи для улучшения положения таких семей и предлагается уделять больше внимания экономическим ресурсам семьи. Результаты исследования в работе Хайнц-Мартин В., Лангмайер А. [10] однозначно показывают, что неполные семьи и дети в таких семьях подвержены большему риску попадания за порог бедности. В исследовании Браун С., Маннинг Ц., Стыкес Й. также получено подтверждение того факта, что в неполных

семьях часто отмечается более низкий уровень удовлетворения потребностей по сравнению с полной семьей [11].

Ряд исследований сосредоточен на состоянии здоровья и социальных проблемах членов неполных семей, которые объясняются более высокими показателями бедности, например, в работе Кэмпбелл М., Томсон Х., Фентон К. [12].

Перри-Дженкинс М., Гиллман С. подчеркивают, что оценка воздействия результатов занятости на социально-экономическое благополучие в неполных семьях, в сравнении с полными семьями, не имеет однозначных и статистически надежных результатов, т.к., по их мнению, большее значение имеют социальный контекст и характеристики человека [13].

В мировой литературе представлены также исследования обобщенного характера, которые, как например Геннеттиан Л., делают попытки установить связь между характеристиками семьи (в том числе неполной) и достижениями детей в учебе [14]. В работах Харконен Д., Бернарди Ф., Боертин Д. [15], Мариани Е., Озкан Б., Гоизис А. [16], Радл Д., Салазар Л., Себолла-Боадо Х. [17] систематизированы результаты по исследованиям последствий динамики семьи для благополучия детей и шансов на жизнь. В работе Мариани Е. показаны результаты первого европейского анализа жизненных траекторий детей, рожденных от матерей-одиночек. В работе Радл Д. рассматривается включение в неполную семью старшего поколения и влияние этого на результаты детей.

Неполные семьи, воспитывающие детей с инвалидностью, имеют как минимум две характеристики, усложняющие их социально-экономическое положение. По мнению исследователей Пенне Т., Хуфкенс Т., Гоедеме Т., Стормс Б. [18], Гуллинан Дж., Ганнон Б., Лионс С. [19], Митра С. [20], инвалидность ребенка с одним родителем однозначно помещает семью в зону высокой нестабильности.

Оценка возможностей развития человеческого капитала в таких семьях позволяет с уверенностью утверждать, что их характеризует:

- Бедность вследствие ограниченных ресурсов семьи, в том числе по причине более частых разводов по сравнению с обычными семьями [21-24].

- Безработица или неполная, часто низкооплачиваемая, занятость у родителей и детей в экономически активном возрасте [25-26].

Оценка последствий от ограничений возможностей семьи в связи с рождением ребенка-инвалида проводится через призму её финансовых ресурсов, здоровья и самореализации всех членов семьи, то есть возможностей формирования и реализации человеческого капитала [27-28].

В состав ограничений для семьи с ребенком-инвалидом включают следующие четыре характеристики:

1. Прямые расходы «из своего кармана» на медицинские, психологические, образовательные и другие реабилитационные услуги для ребенка. Объем необходимых услуг связан с типом инвалидности и её тяжестью. На доступность услуг влияет их цена, доходы семьи, доступность государственных услуг и льготы (в том числе пособия). Сопряженными с прямыми затратами являются затраты на обеспечение доступности жилья, размещение оборудования для терапии [29-32].

2. Косвенные затраты семьи, которые рассматривают как потери, которые несут родители вследствие невозможности поддерживать полноформатную занятость и здоровье, которые они имели бы в случае рождения ребенка без ограничений в развитии [33].

3. Возможность реализации потенциала членов семьи (родителей и ребенка) в занятости [34-35].

4. Ухудшение здоровья родителей, связанное с комплексом проблем, возникающих после рождения ребенка с инвалидностью [36-37].

Поскольку круг проблем у семьи с детьми-инвалидами достаточно велик, то в современных странах ей оказывается целый комплекс взаимоувязанных мер, направленных на компенсацию, нейтрализацию или предупреждение ограничений (которые могут рассматриваться как рискованные ситуации) [38-41].

Новизна нашего исследования заключается в том, что нами адаптирована международная методология оценки ограничений в возможностях у семьи с детьми-инвалидами к условиям Казахстана. В фокусе исследования находится семья в целом, в то время как проводимые до сих пор статистические опросы, в том числе по линии ЮНИСЕФ, сосредоточены на нуждах детей с инвалидностью. Применение структурной модели PLS-PM позволило нам выявить факторы, имеющие значимое влияние на четыре ограничения возможностей развития человеческого капитала в неполных семьях с детьми-инвалидами: прямые затраты на

ребенка, косвенные потери семьи, возможность поддерживать здоровье родителя, возможность занятости родителя. Способность структурной модели рассматривать в составе фактора систему из нескольких индикаторов дали возможность описывать фактор с помощью комплекса признаков, а не каждый из них в отдельности.

Целью статьи стало выявление значимых факторов, определяющих ограничения возможностей развития человеческого капитала в неполных семьях с детьми-инвалидами в Казахстане.

Методология

Нами применен метод социологического опроса с последующей обработкой результатов с помощью структурной модели PLS-PM, реализованной с помощью программы SmartPLS.

Социологический опрос был проведен в пяти регионах Казахстана: Карагандинской, Акмолинской, Восточно-Казахстанской, Павлодарской и Алматинской областях в форме телефонных опросов и фокус групп в кабинетах психолого-педагогической коррекции. Объем выборки составил 301 респондент, из которых 78 представляют неполные семьи.

В опросный лист были включены 4 зависимые и 8 независимых переменных и составляющие их индикаторы, каждый из которых оценивался по 5-балльной шкале (таблица 1)

Таблица 1 - Условные обозначения переменных в модели PLS-PM
Table 1 - Symbols of variables in the PLS-PM model

№	Переменные	Обозначение	Индикаторы	Обозначение в модели
1	2	3	4	5
1	Возможность поддерживать здоровье родителя /The ability to stay healthy	Y1	Доступность психологических консультаций	Y15health
			Доступность общеоздоровительных услуг	Y14health
			Доступность медицинских услуг	Y13health
2	Возможность работать для родителя/ Opportunity to work	Y2	Возможность полной занятости	Y10opwork
			Возможность частичной занятости	Y11opwork
			Возможность самозанятости	Y12opwork
3	Косвенные потери семьи/ Indirect family losses	Y3	Потеря дохода семьи	Y7indloss
			Затраты на дополнительные услуги для семьи	Y8indloss
			Платные услуги «длительной передышки» (отпуска)	Y9indloss
4	Прямые затраты на ребенка/ Direct costs for a child	Y4	Финансовое «бремя» из-за инвалидности ребенка в целом	Y1dcosts
			Уровень затрат на медицинские услуги и средства	Y2dcosts
			Уровень затрат на психологические услуги	Y3dcosts
			Уровень затрат на услуги образования	Y4dcosts
			Уровень затрат на услуги общего развития (хобби, физкультура)	Y5dcosts
			Уровень сопутствующих затрат	Y6dcosts
5	Оценка (прогноз) долгосрочных расходов семьи на ребенка / Long-term family expenses per child	X1	Среднее образование	X19longexp
			Профессиональное образование	X20longexp
			Жилье	X21longexp

1	2	3	4	5
6	Государственные бесплатные услуги для семьи в целом/ Additional government free of charge family services	X2	Краткосрочная «передышка» 3 часа 2 раза в неделю	X16govserv
			Долгосрочная «передышка» 2-3 недели раз в год	X17govserv
			Другие	X18govserv
7	Доступные медицинские услуги для ребенка/ Accessibility of health care for children	X3	Объем услуг	X4medserv
			Качество услуг	X5medserv
			Условия предоставления услуг (право на получение, режим)	X6medserv
8	Доступность специальных социальных услуг для ребенка/ Accessibility of social services for children	X4	Объем услуг	X7medserv
			Качество услуг	X8medserv
			Условия предоставления услуг (право на получение, режим)	X9medserv
9	Другие услуги для ребенка согласно ИПР/ Other services for the child	X5	Объем услуг	X10othserv
			Качество услуг	X11 othserv
			Условия предоставления услуг	X12 othserv
10	Затраты времени членов семьи на уход за ребенком/ Spending time of family members for the child care	X6	Затраты времени матери	X13mtime
			Затраты времени отца	X14ftime
			Других членов семьи	X15othtime
11	Пособия/ Allowances	X7	Одно пособие	X1benefits
			Два пособия	X2benefits
			Три пособия	X3benefits
12	Характеристики семьи/ Family characteristics	X8	Среднедушевой доход	X22fam
			Количество детей в семье	X23fam
			Субъект, заботящийся о ребенке	X24fam
			Диагноз ребенка	X25diagnoz

Примечание - Составлено авторами

По результатам опроса, в программе SmartPLS построена структурная модель, которая представляет собой систему регрессионных уравнений, демонстрирующую цифровое выражение взаимосвязей между переменными. Преимущество метода состоит в том, что в рамках одной структурной модели можно оценить влияние совокупности факторов X_n на несколько зависимых переменных Y_m , а также влияние переменных Y_m друг на друга. Каждая переменная характеризуется через совокупность характеристик и оценивает влияние не каждого отдельного фактора, а всей совокупности признаков.

Метод PLS-PM позволяет оценивать сложные модели причинно-следственных связей со скрытыми переменными, которые значимы, но не наблюдаемы (например, мотивация респондентов, оценка ими событий, удовлетворенность респондента событием и т.п.). Преимуществом модели является возможность её использования в социологических опросах на небольших объемах выборки.

Метод включает два этапа:

1) Валидизация модели: подтверждающий факторный анализ (confirmatory factor analysis). На этом этапе проверяется адекватность построенной модели регрессионных уравнений статистическим критериям.

2) Тестирование структурной модели: путевой (path) анализ. На данном этапе формулируется и проверяется ряд гипотез, которые могут быть выдвинуты в рамках модели.

Результаты

Для выявления связей между зависимыми и независимыми переменными нами проведены расчеты в модели PLS-PM (рисунок 1).

Первый этап: Валидизация модели измерения.

Конфирматорный факторный анализ количественно описывает структуру данных модели. Оценка коэффициентов индикаторов модели на валидность показывает приемлемые показатели качества, так как большинство индикаторов для переменных X и Y в модели имеют значения выше 0,7. Это подтверждает корреляцию.

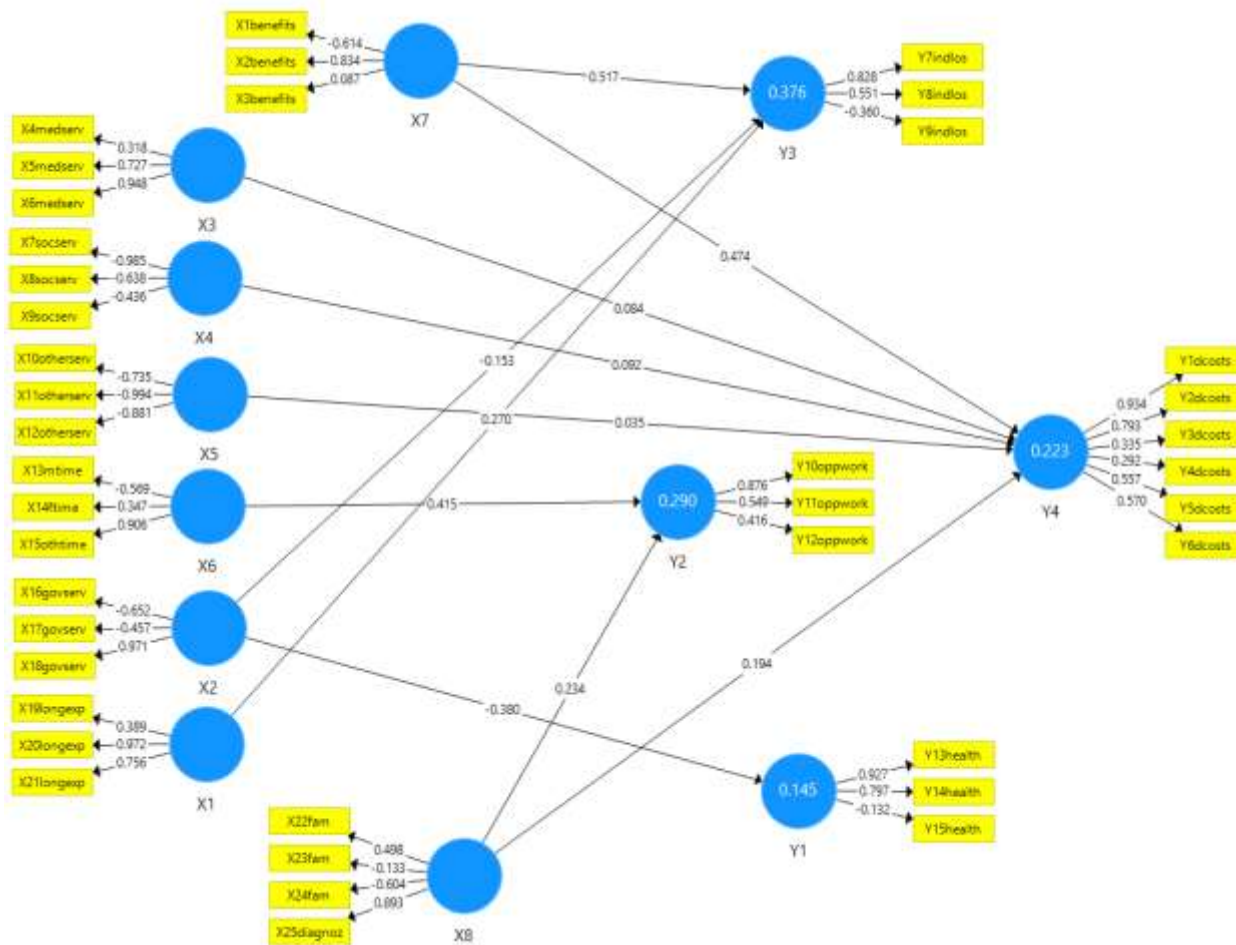

Рисунок 1 - Структурная модель для кейса «Неполная семья»
 Figure 1 - Structural model for the case “Single family”

Примечание – Составлено авторами на основании анализа данных социологического опроса в программе SmartPLS

Проверка внутренней согласованности тестовых вопросов проверяется с помощью коэффициентов надежности и валидности, основным из которых является коэффициент Alpha Cronbach’s (таблица 2).

Cronbach’s Alpha коэффициент служит показателем однородности (внутренней согласованности) оценок **индикаторов**. Шкала коэффициента: 0,5 – низкая; 0,6 – удовлетворительная; 0,7 – хорошая; 0,8 – очень хорошая; 0,9 – высокая.

Данные таблицы 2 показывают удовлетворительный уровень внутренней согласованности элементов теста и их влияние на факторы. Исключение составляют факторы: «Затраты времени на уход за ребенком», «Пособия», «Характеристики семьи», что объясняется высокой неоднородностью по-

лученных ответов или наоборот чрезмерным сходством. Например, затраты времени на уход за ребенком в семьях значительно варьируются от 2 часов до 24 часов в день.

Коэффициент извлечения средней дисперсии (AVE) – это дисперсия элементов индикатора. Значение AVE должно быть 0,5 или больше, но меньше совокупной надежности (CR). То есть дисперсия, объясняемая конструкцией, должна быть больше ошибки измерения и больше перекрестных нагрузок. Так как AVE и соответствующие коэффициенты достоверности основаны на факторных нагрузках их значения варьируются в зависимости от факторной модели. AVE для фактора или скрытой переменной также должен быть выше, чем его квадрат корреляции с любым другим фактором или скрытой переменной.

Таблица 2 - Коэффициенты надежности и валидности
Table 2 - Coefficients of reliability and validity

Variables	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Возможность поддерживать здоровье	0.692	0.773	0.712	0.504
Возможность работать	0.591	0.494	0.658	0.514
Долгосрочные расходы на образование	0.747	0.736	0.771	0.556
Дополнительные государственные услуги	0.712	0.821	0.642	0.525
Доступность медицинских услуг	0.862	0.722	0.730	0.509
Доступность социальных услуг	0.782	0.762	0.747	0.523
Другие услуги для ребенка	0.910	2.474	0.907	0.768
Затраты времени	0.425	0.531	0.312	0.421
Косвенные потери	0.636	0.615	0.556	0.473
Пособия	0.371	0.433	0.047	0.360
Прямые расходы на ребенка	0.682	0.736	0.768	0.882
Характеристики семьи	0.396	0.411	0.443	0.357

Примечание – Составлено авторами на основании анализа данных социологического опроса в программе SmartPLS

CR – это коэффициент надежности конструкции (Composite Reliability), определяющий совокупную надежность конструкции. Коэффициент рассчитывается с использованием квадрата суммы стандартизованных факторных нагрузок и суммы дисперсии ошибок. Значение CR находится в диапазоне от 0 до 1. Коэффициент равный 1 соответствует абсолютной надежности. Пороговые значения CR: 0,6 – подходит для поисковых исследований, 0,7 – для подтверждающих исследований, 0,8 или выше – это хорошая надежность для подтверждающих исследований. Коэффициент CR должен превышать значение коэффициента AVE.

В целом, коэффициенты альфа Кронбаха, AVE, CR имеют достаточно высокие показатели, что говорит о приемлемой статистике пригодности.

Проверка коллинеарности.

Коллинеарность характеризует наличие линейной зависимости между переменными модели. Факторы, находящиеся в тесной связи, выводятся из модели, так как нарушается условие независимости между объясняющими переменными. Остается в модели тот фактор, который при достаточно тесной связи с результатом имеет наименьшую тесноту связи с другими факторами.

Таблица 3 представляет полученную статистику коллинеарности. Для обнаружения мультиколлинеарности используется показатель VIF. Максимально допустимое значение данного показателя составляет – 5, а минимальный порог – 0,2.

Данные таблицы 3 находятся в допустимом диапазоне значений, что указывает на отсутствие мультиколлинеарности между переменными.

Второй этап: тестирование структурной модели.

Bootstrapping тестирование подтверждает или опровергает поставленные в исследовании гипотезы (таблица 4).

В модели подтвердились 6 гипотез из 11 возможных.

Таблица 3 - Статистика коллинеарности
Table 3 - Collinearity statistics

Факторы	Возможность поддерживать здоровье	Возможность работать	Косвенные потери	Прямые расходы на ребенка
Возможность поддерживать здоровье				
Возможность работать				
Долгосрочные расходы на образование			1.030	
Дополнительные гос. услуги	1.000		1.069	
Доступность медицинских услуг				1.315
Доступность социальных услуг				1.240
Другие услуги				1.497
Затраты времени		1.119		
Косвенные потери				
Пособия			1.038	1.136
Прямые расходы на ребенка				
Характеристики семьи		1.119		1.338

Примечание – Составлено авторами на основании анализа данных социологического опроса в программе SmartPLS

Таблица 4 – Коэффициенты пути
Table 4 - Path Coefficients

№	Гипотезы	Original Sample (O)	T Statistics (O/STDEV)	P Values	Статус гипотезы
1	Долгосрочные расходы на образование -> Косвенные потери	0.270	1.995	0.049	Принята
2	Дополнительные гос. услуги -> Возможность поддерживать здоровье	-0.380	2.782	0.006	Принята
3	Дополнительные гос. услуги -> Косвенные потери	-0.153	0.846	0.398	Отклонена
4	Доступность медицинских услуг -> Прямые расходы на ребенка	0.084	0.598	0.550	Отклонена
5	Доступность социальных услуг -> Прямые расходы на ребенка	0.092	0.649	0.516	Отклонена
6	Другие услуги для ребенка-> Прямые расходы на ребенка	0.035	0.260	0.795	Отклонена
7	Затраты времени -> Возможность работать	0.415	4.454	0.000	Принята
8	Пособия -> Косвенные потери	0.517	2.643	0.008	Принята
9	Пособия -> Прямые расходы на ребенка	0.474	5.826	0.000	Принята
10	Характеристики семьи -> Возможность работать	0.234	1.986	0.048	Принята
11	Характеристики семьи -> Прямые расходы на ребенка	0.194	0.986	0.324	Отклонена

Примечание – Составлено авторами на основании анализа данных социологического опроса в программе SmartPLS

Содержательная оценка полученных результатов.

1) *Y4 - Прямые затраты* - зависимая величина с коэффициентом R Square = 0,223. Коэффициент детерминации показывает, что все рассмотренные в данной модели переменные влияют на прямые затраты на

22-23%. Невысокая величина *Y4* для группы неполных семей, по сравнению со всей группой респондентов (38%) [42], связана с тем, что в неполных семьях ярко выраженная зависимость от пособий, которых хватает только на удовлетворение первичных нужд. Поскольку семья неполная, то инвалидность

ребенка и последующее прекращение или сокращение занятости матери радикально сказывается на совокупном доходе. Если семья живет только на пособия, то суммарная их величина находится в диапазоне 90-100 тысяч тенге. В большинстве семей просто не остается ресурсов после удовлетворения первичных жизненных потребностей (питание, коммунальные платежи, одежда) или их величина незначительна.

Из всех факторов влияния на прямые затраты наибольшую силу имеют пособия, выплачиваемые детям-инвалидам и лицам, ухаживающим за ними. Гипотеза 9 «Пособия => Прямые затраты на ребенка» принимается и имеет идеальное значение $P\text{ Values}=0,000$, что подтверждает ограниченность ресурсов в неполных семьях.

Если для всей совокупности опрошенных домохозяйств сила влияния пособий (X1-X3benefits) на прямые затраты слаба, коэффициент равен 0,098, то для группы неполных домохозяйств сила влияния почти в пять раз выше, коэффициент 0,474. То есть неполные домохозяйства оценивают значение пособий для прямых затрат на нужды ребенка в 4,7 выше, чем полные семьи.

Внутри прямых затрат для неполных семей гораздо более значимы затраты:

- на транспортные и жилищные услуги (0,570 против 0,165 для всех семей);
- на развивающие и спортивные услуги (0,557 против 0,309 для всех семей);
- на специальные социальные услуги (0,335 против 0,116 для всех семей).

Эти домохозяйства выше оценивают объем, качество и режим предоставления государственных бесплатных услуг для ребенка, поскольку альтернативные рыночные услуги для них недоступны. Связь с прямыми затратами есть, хоть и величина её мала. Медицинские (X4-X6:0,084), социальные специальные (X7-X9:0,092) и другие услуги для ребенка (X10-12:0,035) имеют положительный коэффициент влияния на прямые затраты. То есть семьи несут дополнительные затраты при получении услуг и благ от государства. В частности, респонденты отмечают высокую стоимость некоторых лекарств, которые приходится покупать самим, и оплату пребывания в реабилитационном детском стационаре для матери, в то время как некоторые дети по жизненным показаниям не могут находиться там одни.

Из характеристик семьи самым значимым фактором, влияющим на прямые затраты, является диагноз ребенка (X25diagnos:0,893). На 90% прямые затраты обусловлены

конкретным диагнозом и его тяжестью. Но сила влияния характеристик семьи составляет 0,194, что опять же незначительно в связи с тем, что финансовые ресурсы семьи в целом ограничены, и семьи чаще всего выбирают вариант действий «нет возможности».

2) *Y2 – Косвенные потери* на 38% объясняются в рамках модели. Косвенные потери семьи обусловлены в 82% случаев тем, что один из родителей оставил (сократил) работу и произошло сокращение дохода семьи.

Самая сильная связь у косвенных потерь с пособиями, коэффициент равен 0,517. Гипотеза 8 подтверждается $P\text{ Values}=0,008$. Оценка родителями пособий как источника замещения утраченных доходов понятна. Но значимость трансфертов у группы неполных семей в полтора раза выше, чем у всей группы респондентов, где она составила 0,339.

Характер связи между услугами государства для семьи в целом (краткосрочная и долгосрочная «социальная передышка») и косвенными потерями представлен отрицательным с коэффициентом -0,153. Гипотеза не имеет статистической значимости, но можно сделать вывод, что напряженность и пессимизм по отношению к объему доступных государственных услуг у части родителей-одиночек проявляется.

Подтверждается гипотеза 1 о связи «Оценка долгосрочных расходов на образование => Косвенные потери», т.к. $P\text{ Values}=0,049$. Родители в неполных семьях ощущают более остро ответственность за долгосрочные перспективы ребенка, есть коэффициент связи с косвенными потерями 0,270. Потенциальная способность долгосрочных расходов на образование ребенка в перспективе снижать косвенные потери семьи осознается. У всей группы домохозяйств эта связь, как значимая, не выявлена.

3) *Y3 – Возможность работать*. Эта зависимая переменная на 30% описывается параметрами модели, из которых самое сильное влияние имеет время, затрачиваемое на уход за ребенком. Гипотеза 7 подтверждается с идеальным значением $P\text{ Values}=0,000$. Поскольку неполная семья чаще находится в особенно жестких финансовых ограничениях по сравнению с обычной, то значимость работы и дохода от нее оценивается респондентами высоко. И если время ухода менее 4 часов в день, то родитель, как правило, работает. Имеют значимое влияние характеристики семьи, особенно диагноз ребенка с коэффициентом 0,893 против 0,323 в случае всей группы. Подтверждается гипотеза 10 «Характеристики семьи => Возможность работать» с $P\text{ Values}=0,048$.

4) *Y4 – Возможность поддерживать свое здоровье.* Эта зависимая переменная имеет самый слабый потенциал объяснения внутри модели: 14-15%. Наибольшее отрицательное влияние на неё из включенных в модель факторов оказывают государственные бесплатные услуги, оказываемые для семьи, а точнее их отсутствие. Связь характеризуется коэффициентом $-0,380$, т.е. оценка доступности государственных услуг для матери отрицательная, что, безусловно, является проблемой. В реальности отсутствуют бесплатные государственные услуги рекреационного, психологического, физиологического характера для родителей из неполных семей, недостаток которых для здоровья ощущается достаточно остро. В то время как вся группа респондентов оценивает отдельные виды услуг положительно, неполным семьям этих мер поддержки точно не хватает. Гипотеза 1 «Дополнительные государственные услуги => Возможность поддерживать здоровье» подтверждается $P\text{ Values}=0,006$ с отрицательной оценкой влияния.

Обсуждение. В семейной политике развитых стран мира доминирует подход создания единого базового комплекса мер поддержки семьи, который дополняется пособиями и/или услугами в случае появления дополнительных социальных рисков [1, с.5].

Большинство стран ОЭСР в течение двух десятилетий 21 века ввели в систему меры финансовой и нефинансовой поддержки неполных семей с детьми, т.к. удельный вес таких семей и детей увеличился до 20% и выше. Ряд стран применяет универсальное пособие по уходу для неполных семей с детьми-инвалидами, повышая его на 11-30%, без проверки и с проверкой на доход. Другие страны рассматривают случай каждой семьи индивидуально и на местном уровне делают надбавки.

Наше выборочное исследование подтверждает, что, несмотря на невысокую долю семей с одним взрослым среди домохозяйств с детьми в Казахстане (8,3%), неполные семьи с детьми-инвалидами являются статистически значимой группой в своей категории. Таких семей в нашей выборке оказалось 26%.

В одном из последних европейских исследований показано, что 20% семей с детьми-инвалидами живет на трансферты [43]. В нашем исследовании из 78 неполных семей таких оказалось 37%.

Мы подтверждаем многочисленные свидетельства исследователей Стабиле М., Аллин С. [44], Лукемейер А., Мейерс М., Смеддинг Т. [45], определяющих, что семьи

с детьми-инвалидами несут прямые затраты на получение ребенком реабилитационных услуг. Согласно результатам структурного моделирования, у казахстанских семей затраты «из своего кармана» имеют место на все виды реабилитационных услуг. Это тоже подтверждается результатами исследований, согласно которым в ОЭСР 68% семей с детьми-инвалидами доплачивают из своих средств за услуги [43].

Объем и структура затрат в разных странах различается, но многие исследователи, в частности, Хайнц-Мартин В., Лангмейер А. [10] отмечают трудности в оплате дополнительных услуг для детей, коммунальных услуг и полноценного питания, что также подтверждается нашими результатами.

Значимость реализации в государственных реабилитационных структурах технологий вывода ребенка с инвалидностью в самостоятельную жизнь, в том числе для сокращения косвенных затрат семьи в перспективе, подтверждается в исследованиях Олссон М., Хван С. [46],

В результатах многих исследований, например, Перри-Дженкинс М., Гиллман С. [13], последствия для благосостояния от занятости родителей в семьях с детьми-инвалидами не имеют однозначной положительной оценки. Согласно нашим результатам, семьи с занятым родителем однозначно имеют более высокий уровень дохода, если родитель имеет возможность выйти на работу, хотя бы и в режиме нестандартной занятости.

Мы согласны с Чаплинской Е. [47], что доступная услуга краткосрочной «социальной передышки» будет значима для категории неполных семей, не имеющих возможности рассчитывать на помощь членов расширенной семьи (бабушек, дедушек и т.п.). А долгосрочная «социальная передышка» будет востребована всеми семьями.

Выводы

Для большинства неполных семей экономические и социальные ограничения в развитии человеческого капитала детей и родителей имеют более жесткий характер, чем для обычного домохозяйства. В этих семьях сочетаются два общепризнанных социальных риска: инвалидность ребенка и один взрослый член нуклеарной семьи, который в случае средних или тяжелых диагнозов ребенка может утратить источник трудовых доходов и возможность поддерживать свое здоровье.

Согласно результатам опроса, 37% неполных семей живет только на трансферты

государства и алименты, 28% имеет сред-недушевые доходы ниже прожиточного минимума.

Структурная модель для кейса «Неполные семьи» позволила верифицировать 6 гипотез.

1. Результаты расчетов в программе SmartPLS подтверждают, что прямые затраты на реабилитационные услуги для ребенка в той или иной мере несут 93% семей. Статистически значимое влияние на прямые затраты имеют государственные пособия, выплачиваемые детям с инвалидностью и лицам, ухаживающим за ними. Гипотеза о влиянии пособий на прямые затраты подтверждена. Получение трансфертов для 37% таких семей жизненно важно, т.к. они являются единственным источником жизненных ресурсов. Значение трансфертов для прямых затрат семьи на ребенка респонденты оценивают в четыре раза выше, чем полные семьи. Решить или смягчить проблему может дополнительное пособие по уходу за ребенком для родителей-одиночек, для получения которого может использоваться проверка на доход. Размер пособия рекомендуется не менее чем один прожиточный минимум.

2. Подтверждены две гипотезы о связи пособий и прогнозной оценки долгосрочных расходов на ребенка с косвенными потерями семьи.

Когда пособия становятся единственным источником дохода, то косвенные потери от снижения доходов семьи в результате сокращения/прекращения занятости матери оцениваются респондентами выше, чем в общем случае для стандартной семьи с двумя родителями. Пособия рассматриваются с точки зрения замещения утраченного дохода, а в настоящее время размер пособий по уходу чаще всего не компенсирует утраченный доход и затраты на долгосрочную социальную передышку. Для снижения косвенных потерь целесообразно введение государственной услуги долгосрочной «социальной передышки» для отдыха и лечения родителя, стандарт которой будет нами разработан в дальнейшей работе.

Родители из неполных семей чаще, чем полных, связывают предполагаемые ими долгосрочные расходы своей семьи на будущее ребенка (профобразование, жилье) и косвенные потери семьи. Есть четкое понимание значимости таких расходов для снижения косвенных потерь семьи в перспективе. Необходимо отметить, что для полных семей эта связь вообще не выявлена.

Решение или смягчение остроты проблемы может быть связано с реализацией социальными службами технологии вывода ребенка в самостоятельную жизнь, что требует разработки методики и стандарта такой услуги, что и будет сделано нами в последующих работах.

3. Подтверждаются две гипотезы, связанные с возможностью работы для члена семьи, который обеспечивает уход за ребенком. Здесь принципиальное значение имеет время, которое тратит родитель на уход за ребенком и характеристики семьи, в том числе диагноз ребенка. Для решения или смягчения проблемы целесообразно ориентировать Центры занятости на адресную работу с этой целевой группой и предложение для родителей вариантов неполной или надомной занятости, в том числе на социальных рабочих местах.

4. Выявлена статистически значимая отрицательная связь между доступными услугами (государственными или субсидируемыми государством) для родителя в области здоровья физиологического/психического и оценкой родителя возможности поддерживать здоровье. В настоящее время у родителя нет возможности по льготным ценам или бесплатно получать психологические услуги, посещать оздоровительные или лечебные мероприятия, поддерживающие психическое и физическое состояние здоровья. Для неполных семей наличие таких льгот имеет принципиальное значение и в дальнейшем будут разработаны варианты их получения.

Список использованных источников:

1. Rimmerman, A. (2015). *Family Policy and Disability*. Cambridge: Cambridge University Press, 226 p.
2. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/family/SF_1_1_Family_size_and_composition.xlsx (date of access: 08.08.2021)
3. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/soc/SF_1_2_Children_in_families.xlsx (date of access: 08.08.2021)
4. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/soc/PF1_3_Family_Cash_Benefits.xlsx (date of access: 10.08.2021)
5. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: <https://www.oecd.org/els/family/CO1.9%20Child%20disability%20FINAL.xls> (date of access: 11.08.2021)
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный

ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/5> (дата обращения: 08.09.2021)

7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. URL: <https://bala.stat.gov.kz/kolichestvo-poluchatelej-posobij-po-uhodu-za-rebenkom/> (дата обращения: 08.09.2021)

8. Forry, N.D. (2009). The Impact of Child Care Subsidies on Low-Income Single Parents: An Examination of Child Care Expenditures and Family Finances. *Journal of Family and Economic Issues*, 30, 43–54. <https://doi.org/10.1007/s10834-008-9135-6>

9. Stack, R., Meredith, A. (2018). The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help. *Journal of Family and Economic Issues*, 39, 233–242. <https://doi.org/10.1007/s10834-017-9551-6>

10. Heintz-Martin, V., Langmeyer, A. (2020). Economic Situation, Financial Strain and Child Wellbeing in Stepfamilies and Single-Parent Families in Germany. *Journal of Family and Economic Issues*, 41, 238–254. <https://doi.org/10.1007/s10834-019-09653-z>

11. Brown, S., Manning, W., Stykes, J. (2015). Family structure and child well-being: Integrating family complexity. *Journal of Marriage and the Family*, 77, 177–190. <https://doi.org/10.1111/jomf.12145>

12. Campbell, M., Thomson, H., Fenton, C. (2016). Lone parents, health, wellbeing and welfare to work: a systematic review of qualitative studies. *BMC Public Health*, 16, 188–201. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2880-9>

13. Perry-Jenkins M., Gillman S. (2000). Parental Job Experiences and Children's Well-Being: The Case of Two-Parent and Single-Mother Working-Class Families. *Journal of Family and Economic Issues*, 21, 123–147. <https://doi.org/10.1023/A:1009473918629>

14. Gennetian, L. (2005). One or two parents? Half or step siblings? The effect of family structure on young children's achievement. *Journal of Population Economics*, 18, 415–436. <https://doi.org/10.1007/s00148-004-0215-0>

15. Härkönen, J., Bernardi, F., Boertien, D. (2017). Family Dynamics and Child Outcomes: An Overview of Research and Open Questions. *European Journal of Population*, 33, 163–184. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9424-6>

16. Mariani, E., Özcan, B., Goisis, A. (2017). Family trajectories and wellbeing of children born to lone mothers in the United Kingdom. *European Journal of Population*, 33, 185–215. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9420-x>

17. Radl, J., Salazar, L., Cebolla-Boado H. (2017). Does living in a fatherless household compromise educational success? A Comparative Study of Cognitive and Non-Cognitive Skills. *European Journal of Population*, 33, 217–242. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9414-8>

18. Penne, T., Hufkens, T., Goedemé, T., Storms, B. (2020). To what extent do welfare states compensate for the cost of children? The joint impact of taxes, benefits and public goods and services. *Journal of European Social Policy*, 30(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/0958928719868458>

19. Cullinan, J., Gannon, B., Lyons, S. (2011). Estimating the extra cost of living for people with disabilities. *Health Economics*, 20(5), 582–599. <https://doi.org/10.1002/hec.1619>

20. Mitra, S. (2017). Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research. *Disability and Health Journal*, 10(4), 475–484. <http://dx.doi.org/10.1016/j.dhjo.2017.04.007>

21. Daly, M., Grace, K. (2015). *Families and Poverty: Everyday Life on a Low Income*. Bristol: Policy Press, 272.

22. Preston, G. (2006). Families with disabled children, benefits and poverty. *The Journal of Poverty and Social Justice*, 14(1), 39–43.

23. La Placa, V., Corlyon, J. (2016). Unpacking the Relationship between Parenting and Poverty: Theory, Evidence and Policy. *Social Policy and Society*, 15(1), 11–28. doi: 10.1017/S1474746415000111

24. Braithwaite, J., Mont, D. (2009). Disability and poverty: a survey of World Bank poverty assessments and implications. *ALTER – European Journal of Disability Research / Revue Européenne de Recherche sur le Handicap*, 3(3), 219–232.

25. Loprest, P., Davidoff, A. (2004). How Children with Special Health Care Needs Affect the Employment Decisions of Low-Income Parents. *Matern Child Health Journal*, 8(3), 171–182. doi: 10.1023/B:MACH.0000037650.83572.81

26. Maklanahan, S. (2012). *Children with disability. The Future of Children*, 22(1), Princeton Booking, Washington D.C., 222.

27. Daly, M. (2010). Shifts in family policy in the UK under New Labour. *Journal of European Social Policy*, 20, 433–443.

28. Family Policy in the 28 EU Member States. Taskforce on European and International Relations and Cooperation Country Overview. July, 2015. [Electronic source]. URL: https://www.caf.fr/sites/default/files/cnaf/Documents/international/fiches%20pays/Compil%20fiches%20pays%20pays%20UE_01%202018_English.pdf (date of access: 15.09.2021)

29. Morris, Z. (2020). The extra costs associated with living with a disability in the U.S. Working paper. [Electronic source]. URL: <https://www.nationaldisabilityinstitute.org/reports/extra-costs-living-with-disability/> (date of access: 16.09.2021)

30. Okon, M., Henderson A., Kinnear D., Cooper Sally-Ann. (2019). Trends and variations in per capita expenditure on adult intellectual disabilities health and social care across Scotland, and by urban/rural class. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 32(1), 121–130. doi: 10.1111/jar.12514

31. Zaidi, A., Burchardt, T. (2005). Comparing incomes when needs differ: equivalization for the extra costs of disability in the UK. *The Review of Income and Wealth*, 51(1), 89–114. doi:10.1111/j.1475-4991.2005.00146.x

32. Morris, Z., Zaidi, A. (2020). Estimating the extra costs of disability in European countries: Implications for poverty measurement and disability-related decommodification. *Journal of European Social Policy*, 30(3), 339–354. doi: 10.1177/0958928719819317

33. Bourke-Taylor, H., Cotter, C., Stephan, R. (2014). Young children with cerebral palsy: families self-reported equipment needs and out-of-pocket expenditure. *Child: Care, Health and Development*, 40(5), 654-662. <https://doi.org/10.1111/cch.12098>

34. Coleridge, P. (2005). *Disabled people and 'employment' in the majority world: policies and realities*. Bristol, Policy Press, 368.

35. Anderson, L. (2018). *Family and Individual Needs for Disability Supports*. Minnesota: Research and Training Center on Community Living, Institute on Community Integration, University of Minnesota, 25.

36. Lindqvist, R. (2000). Swedish Disability Policy: From Universal Welfare to Civil Rights? *European Journal of Social Security*, 2(4), 399-418. doi: 10.1023/A:1011532222021

37. Emerson, E. (2006). Socio-economic position, household composition, health status and indicators of the well-being of mothers of children with and without intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50 (12), 862-873. doi:10.1111/j.1365-2788.2006.00900.x

38. Темирбаева Д. (2017). Классификация моделей и механизмов семейной политики в развитых странах. *Вестник КарГУ. Серия экономика*, 3, 201-208.

39. Gooding, K., Marriot, A. (2009). Including persons with disabilities in social cash transfer programmes in developing countries. *Journal of International Development*, 21(5), 685-698. <http://dx.doi.org/10.1002/jid.1597>

40. Valls, F.F., Belzunegui, E.Á., De Andrés S.J. (2020). Efficiency of Social Expenditure Levels in Reducing Poverty Risk in the EU-28. *Poverty & Public Policy*, 12(1), 43-62. doi: 10.1002/pop4.267.

41. Parish, S. (2008). Material Hardship in U.S. Families Raising Children with Disabilities. *Exceptional Children*, 75(1), 71-92. doi: 10.1177/001440290807500104

42. Притворова Т.П., Аяганова М.П. (2021). Семьи с ограниченными возможностями: прямые расходы, трансферты и доступные услуги. *Экономика Центральной Азии*, 5, 2, 193-206. doi: 10.18334/asia.5.2.112052.

43. Giulio, P., Philipov, D., Jaschinski, I. (2014). Families with disabled children in different European countries. *Families and Societies*. Working Paper Series, 23. URL: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2014/12/WP23GiulioEtAl.pdf>

44. Stabile, M., Allin, S. (2012). The economic costs of childhood disability. *Future Child*, 22(1), 65-96.

45. Lukemeyer, Anna., Meyers, M., Smeeding, T. (2000). Expensive Children in Poor Families: Out-of-Pocket Expenditures for the Care of Disabled and Chronically Ill Children in Welfare Families. *Journal of Marriage and Family*, 62(2), 399-415. doi: 10.1111/j.1741-3737.2000.00399.x.

46. Olsson, M., Hwang, C. (2006). Well-being, involvement in paid work and division of child-care in parents of children with intellectual disabilities in Sweden. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(12), 963-969. doi: 10.1111/j.1365-2788.2006.00930.x

47. Чаплинская Е.В. (2013). Социальная реабилитация семей, имеющих детей-инвалидов, как технология социальной работы. *Наука и современность*, 21, 108-113.

References

1. Rimmerman, A. (2015). *Family Policy and Disability*. Cambridge: Cambridge University Press, 226 p.

2. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/family/SF_1_1_Family_size_and_composition.xlsx (date of access: 08.08.2021)

3. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/soc/SF_1_2_Children_in_families.xlsx (date of access: 08.08.2021)

4. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: https://www.oecd.org/els/soc/PF1_3_Family_Cash_Benefits.xlsx (date of access: 10.08.2021)

5. OECD Family Database. [Electronic source]. URL: <https://www.oecd.org/els/family/CO1.9%20Child%20disability%20FINAL.xls> (date of access: 11.08.2021)

6. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. [Electronic source]. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/5> (date of access: 08.09.2021)

7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. [Electronic source]. URL: <https://bala.stat.gov.kz/kolichestvo-poluchatelej-posobij-po-uhodu-zarebenkom/> (date of access: 08.09.2021)

8. Forry, N.D. (2009). The Impact of Child Care Subsidies on Low-Income Single Parents: An Examination of Child Care Expenditures and Family Finances. *Journal of Family and Economic Issues*, 30, 43-54. <https://doi.org/10.1007/s10834-008-9135-6>

9. Stack, R., Meredith, A. (2018). The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help. *Journal of Family and Economic Issues*, 39, 233-242. <https://doi.org/10.1007/s10834-017-9551-6>

10. Heintz-Martin, V., Langmeyer, A. (2020). Economic Situation, Financial Strain and Child Wellbeing in Stepfamilies and Single-Parent Families in Germany. *Journal of Family and Economic Issues*, 41, 238-254. <https://doi.org/10.1007/s10834-019-09653-z>

11. Brown, S., Manning, W., Stykes J. (2015). Family structure and child well-being: Integrating family complexity. *Journal of Marriage and the Family*, 77, 177-190. <https://doi.org/10.1111/jomf.12145>

12. Campbell, M., Thomson, H., Fenton, C. (2016). Lone parents, health, wellbeing and welfare to work: a systematic review of qualitative studies. *BMC Public Health*, 16, 188-201. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2880-9>

13. Perry-Jenkins, M., Gillman, S. (2000). Parental Job Experiences and Children's Well-Being: The Case of Two-Parent and Single-Mother Working-Class Families. *Journal of Family and Economic Issues*, 21, 123-147. <https://doi.org/10.1023/A:1009473918629>

14. Gennetian, L. (2005). One or two parents? Half or step siblings? The effect of family structure on young children's achievement. *Journal of Population Economics*, 18, 415–436. <https://doi.org/10.1007/s00148-004-0215-0>
15. Härkönen, J., Bernardi, F., Boertien, D. (2017). Family Dynamics and Child Outcomes: An Overview of Research and Open Questions. *European Journal of Population*, 33, 163–184. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9424-6>
16. Mariani, E., Özcan, B., Goisis, A. (2017). Family trajectories and wellbeing of children born to lone mothers in the United Kingdom. *European Journal of Population*, 33, 185–215. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9420-x>
17. Radl, J., Salazar, L., Cebolla-Boado, H. (2017). Does living in a fatherless household compromise educational success? A Comparative Study of Cognitive and Non-Cognitive Skills. *European Journal of Population*, 33, 217–242. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9414-8>
18. Penne, T., Hufkens, T., Goedemé, T., Storms, B. (2020). To what extent do welfare states compensate for the cost of children? The joint impact of taxes, benefits and public goods and services. *Journal of European Social Policy*, 30(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/0958928719868458>
19. Cullinan, J., Gannon, B., Lyons, S. (2011). Estimating the extra cost of living for people with disabilities. *Health Economics*, 20(5), 582–599. <https://doi.org/10.1002/hec.1619>
20. Mitra, S. (2017). Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research. *Disability and Health Journal*, 10(4), 475–484. <http://dx.doi.org/10.1016/j.dhjo.2017.04.007>
21. Daly M., Grace K. (2015). *Families and Poverty: Everyday Life on a Low Income*. Bristol: Policy Press, 272 .
22. Preston, G. (2006). Families with disabled children, benefits and poverty. *The Journal of Poverty and Social Justice*, 14(1), 39–43.
23. La Placa, V., Corlyon, J. (2016). Unpacking the Relationship between Parenting and Poverty: Theory, Evidence and Policy. *Social Policy and Society*, 15(1), 11–28. doi: 10.1017/S1474746415000111
24. Braithwaite, J., Mont, D. (2009). Disability and poverty: a survey of World Bank poverty assessments and implications. *ALTER – European Journal of Disability Research / Revue Européenne de Recherche sur le Handicap*, 3(3), 219–232.
25. Loprest, P., Davidoff, A. (2004). How Children with Special Health Care Needs Affect the Employment Decisions of Low-Income Parents. *Matern Child Health Journal*, 8(3), 171–182. doi: 10.1023/B:M A C I . 0 0 0 0 0 3 7 6 5 0 . 8 3 5 7 2 . 8 1
26. Maklanahan, S. (2012). Children with disability. *The Future of Children*, 22(1), Princeton Booking, Washington D.C., 222 .
27. Daly, M. (2010). Shifts in family policy in the UK under New Labour. *Journal of European Social Policy*, 20, 433–443.
28. Family Policy in the 28 EU Member States. Taskforce on European and International Relations and Cooperation Country Overview. July, 2015. [Electronic source]. URL: https://www.caf.fr/sites/default/files/cnaf/Documents/international/fiches%20pays/Compil%20fiches%20pays%20pays%20UE_01%202018_English.pdf (date of access: 15.09.2021)
29. Morris, Z. (2020). The extra costs associated with living with a disability in the U.S. Working paper. [Electronic source]. URL: <https://www.nationaldisabilityinstitute.org/reports/extra-costs-living-with-disability/> (date of access: 16.09.2021)
30. Okon, M., Henderson, A., Kinnear, D., Cooper Sally-Ann. (2019). Trends and variations in per capita expenditure on adult intellectual disabilities health and social care across Scotland, and by urban/rural class. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 32(1), 121–130. doi: 10.1111/jar.12514
31. Zaidi, A., Burchardt, T. (2005). Comparing incomes when needs differ: equivalization for the extra costs of disability in the UK. *The Review of Income and Wealth*, 51(1), 89–114. doi:10.1111/j.1475-4991.2005.00146.x
32. Morris, Z., Zaidi, A. (2020). Estimating the extra costs of disability in European countries: Implications for poverty measurement and disability-related decommodification. *Journal of European Social Policy*, 30(3), 339–354. doi: 10.1177/0958928719891317
33. Bourke-Taylor, H., Cotter, C., Stephan, R. (2014). Young children with cerebral palsy: families self-reported equipment needs and out-of-pocket expenditure. *Child: Care, Health and Development*, 40(5), 654–662. <https://doi.org/10.1111/cch.12098>
34. Coleridge, P. (2005). *Disabled people and 'employment' in the majority world: policies and realities*. Bristol, Policy Press, 368.
35. Anderson, L. (2018). *Family and Individual Needs for Disability Supports*. Minnesota: Research and Training Center on Community Living, Institute on Community Integration, University of Minnesota, 25.
36. Lindqvist, R. (2000). Swedish Disability Policy: From Universal Welfare to Civil Rights? *European Journal of Social Security*, 2(4), 399–418. doi: 10.1023/A:1011532222021
37. Emerson, E. (2006). Socio-economic position, household composition, health status and indicators of the well-being of mothers of children with and without intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50 (12), 862–873. doi:10.1111/j.1365-2788.2006.00900.x
38. Temirbaeva, D. (2017). Klassifikacija modelej i mehanizmov semejnoj politiki v razvityh stranah. *Vestnik KarGU. Serija jekonomika*, 3, 201–208. (in Russ.)
39. Gooding, K., Marriot, A. (2009). Including persons with disabilities in social cash transfer programmes in developing countries. *Journal of International Development*, 21(5), 685–698. <http://dx.doi.org/10.1002/jid.1597>
40. Valls, F.F., Belzunegui, E.Á., De Andrés, S.J. (2020). Efficiency of Social Expenditure Levels in Reducing Poverty Risk in the EU-28. *Poverty & Public Policy*, 12(1), 43–62. doi: 10.1002/pop4.267.
41. Parish, S. (2008). *Material Hardship in U.S. Families Raising Children with Disabilities*.

Exceptional Children, 75(1), 71–92. doi: 10.1177/001440290807500104

42. Pritvorova, T.P., Ajaganova, M.P. (2021). Sem'i s ogranichennymi vozmozhnostjami: prjamyje rashody, transferty i dostupnye uslugi. Jekonomika Central'noj Azii, 5, 2, 193-206. doi: 10.18334/asia.5.2.112052 (in Russ.)

43. Giulio, P., Philipov, D., Jaschinski, I. (2014). Families with disabled children in different European countries. Families and Societies. Working Paper Series, 23. URL: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2014/12/WP23GiulioEtAl.pdf>

44. Stabile, M., Allin, S. (2012). The economic costs of childhood disability. Future Child, 22(1), 65-96.

45. Lukemeyer, Anna., Meyers, M., Smeeding, T. (2000). Expensive Children in Poor Families: Out-of-Pocket Expenditures for the Care of Disabled and Chronically Ill Children in Welfare Families. Journal of Marriage and Family, 62(2), 399-415. doi: 10.1111/j.1741-3737.2000.00399.x.

46. Olsson, M., Hwang, C. (2006). Well-being, involvement in paid work and division of child-care in parents of children with intellectual disabilities in Sweden. Journal of Intellectual Disability Research, 50(12), 963-969. doi: 10.1111/j.1365-2788.2006.00930.x

47. Chaplinskaja, E.V. (2013). Social'naja reabilitacija semej, imejushhih detej-invalidov, kak tehnologija social'noj raboty. Nauka i sovremennost', 21, 108-113. (in Russ.)

Information about the authors

Tatyana P. Pritvorova - Doctor of Economics, professor, Karaganda university after E.A. Buketov, Kazakhstan, e-mail: pritorova_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6306-3960>

* **Assiya K. Atabayeva** - Correspondent author, PhD student, Karaganda University named after E.A. Buketov, Kazakhstan, e-mail: asiaatabaeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4644-1843>

Yelena S. Petrenko – Doctor of Economics, professor, Plekhanov Russian University of Economics, Russia, e-mail: petrenko_yelena@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-2392>

Авторлар туралы мәліметтер

Притворова Татьяна Петровна - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, e-mail: pritorova_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6306-3960>

***Атабаева Асия Қайрошқызы** – хат-хабаршы авторы, PhD-докторант, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, e-mail: asiaatabaeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4644-1843>

Петренко Елена Степановна - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономика университеті, Ресей, e-mail: petrenko_yelena@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-2392>

Сведения об авторах

Притворова Татьяна Петровна – доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет имени Е.А.Букетова, Казахстан, e-mail: pritorova_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6306-3960>

***Атабаева Асия Кайрошовна** – PhD-докторант, КарУ имени Е. А. Букетова, Казахстан, e-mail: asiaatabaeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4644-1843>

Петренко Елена Степановна - доктор экономических наук, профессор, Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Россия, e-mail: petrenko_yelena@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-2392>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-160-173>

МРПТИ 06.61.33; 39.21.02

JEL R11, R23, R53

Geography of Human Capital in Republic of Kazakhstan: a Comparison Between Regions

Gulnara N. Nyussupova^{1*}, Gaukhar B. Aidarkhanova¹, Aigul A. Tokbergenova¹

¹ Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan

Abstract

In the context of the transition of the national economy of the Republic of Kazakhstan to an innovative type of development, the issues of formation and development of human capital are becoming increasingly important. This research is devoted to assessing the regional differentiation of human capital in Kazakhstan and identifying the reasons that shape it. On the basis of factor analysis, a system of statistical indicators of human capital development level was developed. Because human capital is formed throughout the life of the population, the study was carried out according to the stages of accumulation, formation, and use of this capital. This article provides an assessment of human capital main indicators in the regions for 2010-2020. A method for measuring human capital based on quantitative and qualitative indicators of human development using the index method is proposed. The methodology includes economic, social, demographic, and environmental indicators of human capital. An integral index of the human capital of Kazakhstan's regions has been developed, which includes four components and allows one to compare the level of human capital in regions of Kazakhstan. The typology of regions according to the level of human capital development is presented. A geodatabase of regions' human capital has been created. The integral index of the human capital of Kazakhstan's regions allows identifying territorial disproportions. Based on the results of the research, conclusions were drawn about the relationship between the level of human capital development and the level of socio-economic development of the Kazakhstan regions.

Keywords: human capital, index approach, regions, spatial differentiation, indicators

For citation: Nyussupova, G.N. , Aidarkhanova, G.B., & Tokbergenova A.A. (2021). Geography of Human Capital in Republic of Kazakhstan: a Comparison Between Regions. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 160-173, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-160-173>

* **Corresponding author:** Nyussupova G.N. - Doctor of Geographic Sciences, professor, Head of the Department of Geography, Land Management and Cadastre, Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan, 87013492053, e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support. This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR10965247 “Study of factors, characteristics and dynamics of demographic processes, migration, urbanization in Kazakhstan, development of digital maps and forecasts”)

The article received: 30.11.2021

The article approved for publication: 21.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Қазақстан Республикасындағы адам капиталының географиясы: аймақтар арасындағы салыстыру

Нүсіпова Г.Н.^{1*}, Айдарханова Г.Б.¹, Тоқбергенова А.А.¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, 050040, Алматы, Қазақстан*

Түйін

Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының дамудың инновациялық түріне көшу жағдайында адами капиталды қалыптастыру және дамыту мәселелерінің өзектілігі арта түсуде. Қазіргі уақытта адам капиталы аймақтар мен республиканың дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады. Дегенмен, Қазақстан Республикасының аумағы бойынша адам капиталының таралуы өте әркелкі және тұрақты өзгерістерге ұшырайды. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасындағы адами капиталдың деңгейінің аймақтық саралануын бағалауға және қалыптасқан жағдайдың себептерін анықтауға бағытталған. Зерттеу аясында факторлық талдау негізінде Қазақстан Республикасының аймақтарындағы адами капиталдың даму деңгейінің статистикалық көрсеткіштерінің жүйесі әзірленді. Адами капитал адамның даму процесінде өмір бойы қалыптасатынын ескере отырып, капиталдың осы түрін жинақтау, қалыптастыру және пайдалану кезеңдері бойынша зерттеу жүргізілді. Бұл мақалада 2010-2020 жылдарға арналған динамикадағы Қазақстан Республикасы өңірлерінің адами капиталының негізгі көрсеткіштеріне баға берілген. Мақалада Қазақстан Республикасы аймақтарындағы адами капиталдың даму деңгейін бағалау әдістемесі берілген. Индекс әдісін қолдану арқылы адам дамуының сандық және сапалық көрсеткіштеріне негізделген адами капиталды өлшеу әдісі ұсынылған. Әдістеме адами капиталдың экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық индикаторларды қамтиды. Қазақстан Республикасы аймақтарының адами капиталының интегралды индексі әзірленді, ол барлық 4 құрамдас бөліктерін қамтиды және Қазақстан Республикасының өңірлеріндегі жинақталған адами капитал деңгейін салыстыруға мүмкіндік береді. Адами капиталдың даму деңгейі бойынша республика аймақтарының типологиясы берілген. Қазақстан Республикасы өңірлерінің адами капиталының геодеректер базасы құрылды, оған демографиялық, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық көрсеткіштер кіреді. Өңірлердің адами капиталының интегралды бағалауы бойынша жүргізілген есептеулер аумақтық диспропорцияларды анықтауға және адами капитал даму деңгейі бойынша өңірлерді шартты түрде бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері бойынша адами капиталдың даму деңгейі мен Қазақстан Республикасы аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі арасындағы байланыс туралы қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: адами капитал, индекстік тәсіл, өңірлер, кеңістіктік саралау, индикаторлар

Дәйексөз алу үшін: Нүсіпова Г.Н., Айдарханова Г.Б., Тоқбергенова А.А. (2021). Қазақстан Республикасындағы адам капиталының географиясы: аймақтар арасындағы салыстыру. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 160-173, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-160-173>

* **Хат-хабаршы авторы:** Нүсіпова Г.Н. - г.ғ.д., профессор, география, жерге орналастыру және кадастр кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан, 87013492053, e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Мақала BR10965247 «Қазақстандағы демографиялық процестердің, көші-қон, урбанизация ерекшеліктері мен динамикасын, факторларын зерттеу, цифрлық карталар мен болжамдарды әзірлеу» бағдарламасы аясында дайындалған. Қаржыландыру көзі – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті

Мақала редакцияға түсті: 30.11.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 21.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

География человеческого капитала в Республике Казахстан: сравнение регионов

Нюсупова Г.Н.^{1*}, Айдарханова Г.Б.¹, Токбергенова А.А.¹

¹ *Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан*

Аннотация

В условиях перехода национальной экономики Республики Казахстан на инновационный тип развития, вопросы формирования и развития человеческого капитала приобретают все большую актуальность. В настоящее время человеческий капитал выступает одним из ключевых факторов развития регионов и республики. Однако распределение человеческого капитала по территории Республики Казахстан крайне неоднородно и подвержено постоянным изменениям. Данное исследование посвящено оценке региональной дифференциации человеческого капитала в Республике Казахстан и выявлению причин, формирующих его. В рамках исследования на основе факторного анализа была разработана система статистических показателей уровня развития человеческого капитала регионов Казахстана. Учитывая то, что человеческий капитал формируется на протяжении жизнедеятельности населения, исследование проводилось согласно этапам накопления, формирования и применения этого капитала. В данной статье дана оценка основным индикаторам человеческого капитала в динамике за 2010-2020 гг. по регионам Казахстана. Представлена методика оценки уровня развития человеческого капитала регионов Республики Казахстан. Предлагаемая методика измерения человеческого капитала основана на количественных и качественных индикаторах человеческого развития с использованием индексного метода. В методику включены экономические, социальные, демографические и экологические индикаторы человеческого капитала. Разработан интегральный индекс человеческого капитала регионов, включающий четыре составляющих компонента и позволяющий сравнить уровень развития человеческого капитала в регионах Казахстана. Представлена типология регионов республики по уровню развития человеческого капитала на основе интегральных индексов человеческого капитала. Создана база геоданных человеческого капитала регионов Казахстана, включающая в себя демографические, социально – экономические и экологические индикаторы. Сделанные расчеты, по интегральной оценке, человеческого капитала регионов позволили выявить территориальные диспропорции и условно выделить регионы по уровню развития человеческого капитала. По результатам исследования сделаны выводы о связи уровня развития человеческого капитала с уровнем социально-экономического развития регионов Республики Казахстан.

Ключевые слова: человеческий капитал, индексный подход, регионы, пространственная дифференциация, индикаторы

Для цитирования: Нюсупова Г.Н., Айдарханова Г.Б., Токбергенова А.А. (2021). География человеческого капитала в Республике Казахстан: сравнение регионов. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 160-173, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-160-173>

* **Корреспондирующий автор:** Нюсупова Г.Н. - д. г. н., профессор, заведующая кафедрой географии, землеустройства и кадастра, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 050040, г. Алматы, пр. аль-Фараби, 71, Казахстан, 87013492053, e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках программы BR10965247 «Исследование факторов, особенностей и динамики демографических процессов, миграции, урбанизации в Казахстане, разработка цифровых карт и прогнозов». Источник финансирования – Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Статья поступила в редакцию: 30.11.2021

Принято решение о публикации: 21.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Кіріспе

Кез келген қоғамның дамуындағы негізгі сілтемесі адам факторының, адам ресурсының, адам капиталының құндылығы болып табылады. Әлемдік ғылыми-техникалық және әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңі экономика мен қоғамдағы адам факторының рөлі мен маңыздылығының түбегейлі өзгеруімен сипатталады. Адами капитал экономикалық өсудің аса маңызды факторына айналып, елдің болашағын айқындайды.

Әлемде мемлекеттің адами капиталды арттыруға арналған шығыстары бұрыннан бері әлеуметтік шығындар ретінде қарастырылмайды, бұл - табыс әкелетін инвестициялар. Жаһандық бәсекелестікте өздерінің білім беру әлеуетін жүйелі түрде алға дамытып отыратын елдер жеңіске жетеді.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасында адам капиталын арттыру және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін барлық қажетті база құрылды [1]. Бұл ретте Қазақстан Республикасының өңірлеріндегі әлеуметтік-экономикалық, демографиялық ахуал, өмір салты бірдей емес, демек, адами капиталдың даму деңгейі ел аумағы бойынша сараланған. Яғни, Қазақстанның кейбір өңірлерін даму деңгейі бойынша дамыған елдермен, ал қалған өңірлерін әлемнің дамушы елдерімен салыстыруға болады. Қазақстан Республикасы барлық өңірлерде халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға ұмтылады, яғни жағдайларды теңестіруге және олардың даму деңгейін арттыруға бағытталған өңірлік саясатты жүргізеді.

Осы зерттеу Қазақстан Республикасында адами капиталдың даму деңгейін өңірлік саралауды бағалау және қалыптасқан жағдайдың себептерін анықтау үшін адами капиталдың дамуын сипаттайтын негізгі индикаторларды зерделеуге бағытталған. Мақалада әртүрлі өлшем бірліктерінде көрсетілген әр түрлі индикативті көрсеткіштерді салыстырмалы түрге айналдыруға мүмкіндік беретін адами капиталды бағалаудың табиғи немесе индекстік әдісіне негізделген әдіс ұсынылған.

Әдеби шолу

«Адами капитал» санаты, адами капиталды дамыту мәселелері мен мәселелері жақын және алыс шетелдердің классиктерінің де, қазіргі заманғы ғалымдарының да еңбектерінде көрініс тапты. Ағылшын экономисті, ағылшын классикалық экономикалық ойының негізін қалаушы У. Петти бірінші болып адам капиталын сандық өлшеуге мүмкіндік жасауға

тырысты. Ол адами капитал деп - адамның өзін және оның пайдалы қасиеттері деп атады. Мектептерге, университеттерге шығындар, дарынды және талантты адамдарды қолдау, сондай-ақ мұқтаждарға, жетім балаларға көмек көрсету Петти мемлекеттік бюджет шығыстарының маңызды бөлігі деп есептеді [2, 54 б.]. Адам капиталының теориялық моделін Г.Беккер әзірледі, ол адам капиталы – бұл әркімнің білімі, дағдылары мен уәждерінің қоры деп есептеді. «Бұл инвестициялар біліктілікті, білімді немесе денсаулықты жақсартады, сондықтан ақшалай немесе заттай кірістердің өсуіне ықпал етеді» [3, 87 б.]. Нобель сыйлығының лауреаты С. Кузнец адам капиталы дамушы елдер экономикаларының ықтимал тұрақты өсуінің басты доминанты деп санайды [4]. Адами капиталды тәуелсіз экономикалық талдау институтына ұсыну американдық экономист, Нобель сыйлығының лауреаты Т. Шульцке тиесілі [5]. Адам капиталы теориясының одан әрі дамуына мүмкіндік берген американдық ғалым С.Фишер келесі анықтаманы ұсынды: «Адам капиталы-бұл адамның табыс табу қабілетін жүзеге асырудың өлшемі. Адам капиталы туа біткен қабілеттер мен таланттарды, сондай-ақ білім мен біліктілікке ие» [6, 23 б.]. Jong-Suk Han, Jong-Wha Lee [7, 2 б.] адам капиталын жұмыс күшінің құрамы бойынша жасына, жынысына, біліміне және жалақы деңгейіне қарай бағалайды.

Ресей ғалымдары арасында Адами капитал феномені белсенді талқыланды. С. А. Дятлов адам капиталын инвестициялар нәтижесінде қалыптасқан және адам жинақтаған денсаулық, білім, дағды, қабілет, мотивация қоры ретінде түсіндірді, оны әлеуметтік көбеюдің белгілі бір саласында қолданған жөн, еңбек өнімділігі мен өндіріс тиімділігінің өсуіне ықпал етеді, сол арқылы адамның, фирманың және бүкіл қоғамның табысының өсуіне әсер етеді [8]. Сонымен қатар, кейбір ғалымдар адам капиталы жалпы капиталдың бір бөлігі бола отырып, жалпы білім беру, арнайы оқыту, денсаулық сақтау, жұмыс күші қозғалысының жинақталған шығындарын білдіретінін қосады [9-10]. Р.И.Капелюшников адами капитал теориясы адами ресурстарды сапалы жетілдіру процесін зерттейтінін түсіндірді. Адами капитал ұғымының мағынасы ретінде - бұл адамның қабілеттері, білімі, дағдыларының жиынтығы меңзеледі [11].

Қазіргі уақытта Қазақстандық экономикалық әдебиетте адами капитал проблемаларын жүйелі талдауға арналған тұтас зерттеулер жоқ. Қазақстандық экономист А.Г. Мұхамеджанова адами капиталды қазіргі

заманғы қоғамдық өндірістің даму параметрлері мен үрдістеріне сай келетін жұмыскерлердің жасампаз, тұрақты жинақталатын және жаңартылатын қабілеттерінің сипаттамасы ретінде анықтады. Ол әлеуметтік шығындарды қайта бағдарлауды ұсынады және адами капиталға инвестицияның қажеттілігін ғылыми негіздейді [12]. А.Б. Майдырова мен И.В. Оношеваның зерттеулерінде Қазақстан Республикасындағы ақпараттық экономика жағдайында мемлекеттің экономикалық саясатының адами капиталға әсері зерттелді [13-14]. Сондай-ақ қазақстандық зерттеулерде елдің әлеуметтік-экономикалық саласындағы гендерлік саясаттың әдіснамалық негіздерін дамыту және ұлттың адами капиталын тиімді пайдалану проблемалары көрсетілген [15].

Адами капитал зияткерлік қызметке инвестициялар есебінен қалыптасады. Оның ішінде-тәрбие, білім, денсаулық, білім (ғылым), кәсіпкерлік қабілет және климат, еңбекті ақпараттық қамтамасыз ету, тиімді элитаны қалыптастыру, азаматтар мен бизнестің қауіпсіздігі және экономикалық еркіндік, сондай-ақ мәдениет, өнер және басқа да құрамдастар. Адам капиталы басқа елдерден көші-қон ағыны есебінен қалыптасады немесе оның кетуі есебінен азаяды деп айтуға болады [16].

Сонымен, отандық ғылымда адам капиталының мәні туралы бірыңғай түсінік жоқ және әртүрлі көзқарастар бар. Қазақстандық ғалымдар адами капиталдың түрлі аспектілерін, өмір сүру сапасын және жалпы адам дамуын зерттеумен айналысады [17-18]. Қазақстанның адами капиталын зерттеуде Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты үлкен жұмыс жүргізуде. Алайда, белгілі бір сандық және сапалық индикаторлары бар адами капиталды бағалауда түпкілікті тәсіл табылған жоқ.

Авторлар «адами капитал» ұғымын кең мағынада қарастырады және демографиялық, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық компоненттерді қамтиды. Осы тәсіл шеңберінде адами капиталдың даму деңгейінің статистикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленді. Адам капиталы адамның даму процесінде өмір бойы қалыптасатындығын ескере отырып, зерттеу капиталдың осы түрін жинақтау, қалыптастыру және қолдану кезеңдеріне сәйкес жүргізілді. Жинақтау кезеңі - өмірдің бірінші жылындағы балалардың туу және өмір сүру кезеңі; қалыптасу кезеңі – білім алған сәттен бастап еңбек қызметін бастағанға дейінгі кезең; қолдану кезеңі – еңбек әрекетінің кезеңі.

Дерек және әдістер

Ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының [19], ұлттық статистика бюросының ТДМ бойынша есептіліктің ұлттық платформасының [20], монографиялардың, ғылыми мақалалардың және т.б. ресми деректері қызмет етті.

Деректерді өңдеу барысында пайдаланылған қолданбалы бағдарламалар пакеттер: Excel электрондық кестелері, «Талдау» ақпараттық-аналитикалық жүйесі [21]. Ғылыми зерттеулерде геоақпараттық технологиялар, ArcGIS 10.2 бағдарламасы және т. б. қолданылды.

Мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми мен географиялық әдістер қолданылды: факторлық, статистикалық, аналитикалық, салыстырмалы географиялық, ГАЗ талдау. Динамикадағы салыстырмалы талдау үшін 2010-2020 жылдардағы деректер қарастырылды. Бұл зерттеу ресейлік ғалымдардың еңбектеріне [22-23] негізделген аймақтың адами капиталын кешенді бағалау әдістемесін ұсынады. Бірінші кезеңде факторлық талдау негізінде адами капиталдың кеңейтілген құрамдас бөліктеріне топтастырылған демографиялық, әлеуметтік, экономикалық және экологиялық адами капиталдың негізгі индикаторлары іріктеп алынды. Адами капитал адамның даму үрдісінде өмір бойы қалыптасатынын ескере отырып, капиталдың осы түрін жинақтау, қалыптастыру және пайдалану кезеңдері бойынша зерттеу жүргізілді. Жинақтау кезеңі - өмірдің бірінші жылындағы сәбилердің туу мен өмір сүру ұзақтығы; қалыптасу кезеңі – білім алған сәттен бастап еңбек қызметін бастағанға дейінгі кезең; қолдану кезеңі – еңбек әрекетінің кезеңі. Адами капиталдың интегралды индексі есептеу кезінде авторлар сандық талдау үшін ғана емес, сапалық талдау үшін де көрсеткіштерді таңдады. Білім және еңбек нарығына қатысты көрсеткіштерге көп көңіл бөлінді, өйткені адами капитал осы салаларда қалыптасады да және тұтынылады. Сондықтан адами капиталдың осы құрамдас бөліктерінің көрсеткіштері үшін сапалық талдау қолданылды. Осылайша, сапалық талдау үшін «Ұлттық бірыңғай тестілеудің орташа балы», «Орта білім беру ұйымдарының оқу жетістіктерін сырттай бағалаудың орташа балы» (ОЖСБ), «Жұмыспен қамтылған халықтың жоғары және толық емес жоғары білім». ОЖСБ Қазақстан Республикасында 2012 жылдан бастап енгізілгендіктен, мақалада бұл көрсеткіштің 2012-2019 жылдарға арналған статистикалық деректері қарастырылды.

Екінші кезеңде адами капиталдың интегралды бағасын беретін жүйеде облыстың адами капиталының жағдайын бағалаудың құрамдас бөліктері қарастырылды.

Сонымен қатар, деректерді ұсынудың индекстік әдісі қолданылды, бұл жеке шкалаларды қолдана отырып, көптеген әртүрлі көрсеткіштерді өлшеуге және осы өлшемдерді бір шкалаға қосу арқылы азайтуға мүмкіндік береді. Индекстерді есептеудің әртүрлі әдістері бар. Біз негізгі индикаторлар үшін сызықтық масштабтау әдісін таңдадық. референттік нүктелерді анықтауға негізделген (индикаторлардың ең жоғарғы және ең төменгі мәндері). Егер көрсеткіштің өмір сүру сапасымен байланысы оң болса, есептеу (1) формула бойынша жүргізіледі:

$$I = \frac{X_j^i - X_{\min i}}{X_{\max i} - X_{\min i}}, \quad (1)$$

мұндағы - j аймағының i-ші көрсеткіші;

$X_{\min i}$ - барлық j-ші аймақтар арасындағы I-ші көрсеткіштің ең төменгі мәні;

$X_{\max i}$ - барлық j аймақтар арасындағы I көрсеткіштің ең жоғарғы мәні.

(2) формула бойынша, егер байланыс теріс болса:

$$I = 1 - \frac{X_j^i - X_{\min i}}{X_{\max i} - X_{\min i}}. \quad (2)$$

Өңірлердің адами капиталы жай-күйінің интегралды көрсеткішін есептеу үшін оның әрбір құрамдас бөлігінің маңыздылық коэффициенттері сараптамалық әдісті қолдана отырып, басымдықтарды белгілеу арқылы анықталды [22, 378 б.] (3).

Аймақтардың адами капиталының интегралдық көрсеткіші мынадай формула бойынша айқындалады:

$$I_{HC} = 0,20 Q_{dem} + 0,32 Q_s + 0,30 Q_e + 0,18 Q_{ecol} \quad (3)$$

мұнда,

I_{HC} -аймақтардың адами капиталының интегралдық көрсеткіші;

Q_{dem} - аймақтардың адами капитал индикаторларын бағалаудың сараланған демографиялық көрсеткіштері;

Q_s - аймақтардың адами капитал индикаторларын бағалаудың мөлшерленген әлеуметтік көрсеткіштері;

Q_e - аймақтардың адами капитал индикаторларын бағалаудың мөлшерленген экономикалық көрсеткіштері;

Q_{ecol} - аймақтардың адами капитал индикаторларын бағалаудың мөлшерленген экологиялық көрсеткіштері;

Ұсынылған бағалау әдісінің негізінде аймақтардың адами капиталының салыстырмалы сипаттамасын алуға болады.

Нәтижелер мен пікірталас

Адами капиталдың деңгейін сипаттайтын негізгі демографиялық көрсеткіштерге - халық саны, халықтың өсу қарқыны, туу кезіндегі күтілетін өмір ұзақтығы, қартаю деңгейі, халықтың өлімі, нәресте өлімі және т.б.

Адами капиталдың қалыптасуының әлеуметтік-экономикалық факторларына мыналар жатады: денсаулық сақтау, халықтың білімі мен кәсіптік даярлығының жалпы деңгейі, еңбек нарығындағы білікті жұмыс күшімен қамтамасыз етілуі, еңбек нарығы, оның сандық және сапалық сипаттамалары, қызметкерлердің еңбек жағдайлары, кәсіпорындардың материалдық қамтамасыз етілу және техникалық-экономикалық даму деңгейі, олардың әлеуметтік инфрақұрылымының даму деңгейі, экономика салаларының даму деңгейінің талаптарына сәйкес қызметкерлердің біліктілігін арттыру, кәсіпорындар персоналдың әлеуметтік дамуы.

Адами капиталдың қалыптасуына әсер ететін тағы бір фактор – экономикалық факторлар. Адами капиталдың экономикалық факторларын сипаттайтын көрсеткіштер: халықтың жан басына шаққандағы орташа ақшалай табысы, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, экономикалық белсенді халықтың үлесі, жұмыспен қамтылған халықтың білім деңгейі, бір жұмысшының орташа айлық жалақысы, жұмыссыздық деңгейі және т.б.

Адами капиталды қалыптастыруға әсер ететін экологиялық факторларға белгілі бір аймақтардың тұрғындары тұратын жалпы экологиялық жағдай мен табиғи-климаттық жағдайлар жатады. Экологиялық жағдай табиғи ресурстардың болуы мен сапасы, адам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуі, антропогендік қызметтің қоршаған орта жағдайына әсері, осы қызмет нәтижесінде қоғам келтірген зиянды өтеу деңгейі, шикізаттың жаңартылатын түрлерін тұтыну сияқты көрсеткіштермен сипатталады.

Біздің зерттеуімізде экологиялық факторларды сипаттайтын негізгі индикаторлар тұрақты көздерден атмосфераға шығатын ластанушы заттардың шығарындылары, қоршаған ортаны қорғауға жұмсалатын ағымдағы шығындар, қауіпті табиғи құбылыстардың саны, респонденттердің ауа тазалығына

қанағаттану туралы сауалнамасы (онда шығарындылардың, түтіннің, шаң мен кірдің болмауы) болып табылады. Бұл көрсеткіштер шартты болып табылады.

Аймақтар арасындағы салыстырулар саясат шараларын қабылдау процесін жеделдетуі мүмкін, егер әр түрлі елдердегі уақыт пен жағдайдың өзгеруін бақылау үшін тікелей өлшеулер негізінде мазмұнды көрініс жасай алатын мөлдір көрсеткіш қолданылса, артады.

Бұл зерттеу аймақтың адами капиталын кешенді бағалау әдістемесін ұсынады. Факторлық талдау негізінде адами капиталдың интегралды құрамдас бөліктеріне топтастырылған адами капиталдың негізгі көрсеткіштері таңдалды: демографиялық, әлеуметтік, экономикалық және экологиялық (1-сурет). Республикалық адами капиталдың интегралдық индексі есептеу кезінде авторлар сандық талдау үшін ғана емес, сапалық үшін де индикаторларды таңдады.

1-сурет - Қазақстан Республикасы өңірлерінің адами капиталының жай-күйін бағалау индикаторларының құрылымы

Figure 1 - The structure of indicators for assessing the state of human capital in the regions of the Republic of Kazakhstan

Білім беру және еңбек нарығына қатысты көрсеткіштерге көп көңіл бөлінді, өйткені адами капитал осы салаларда қалыптасады және сатылады (тұтынылады). Еңбек және білім саласындағы зерттеулер жоғары білім жұмыс орнына қарамастан қызметкердің жалақысын едәуір арттыратынын растайды. Нәтижелер жоғарғы оқу орнында (ЖОО) әрбір қосымша оқу жылы жалақы деңгейін 6-7% -ға, ал техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында қосымша оқу жылы 3,2%-ға арттыруға ықпал ететінін көрсетті [24]. Сондықтан адами капиталдың

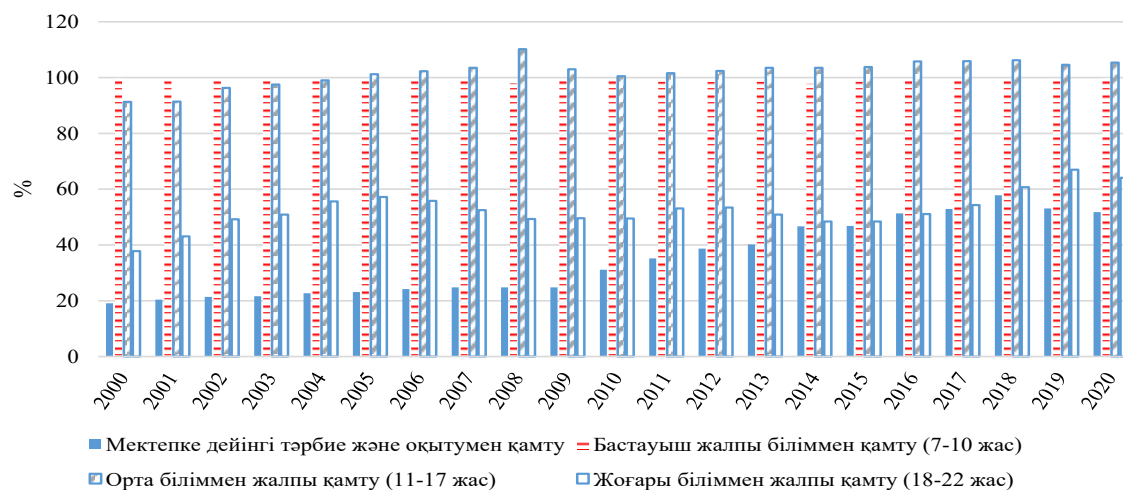
осы компоненттерінің индикаторлары үшін сапалы талдау қолданылды. Осылайша, сапалы талдау үшін «Ұлттық бірыңғай тестілеудің орташа балы», «орта білім беру ұйымдарындағы оқу жетістіктерін сырттай бағалаудың орташа балы» (ОЖСБ), «жоғары және аяқталмаған жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі» сияқты ұлттық көрсеткіштер іріктелді [25].

Қазақстан Республикасында білім беру сапасын бағалаудың ішкі және халықаралық құралдары пайдаланылады. Ұлттық бірыңғай тестілеу (ҰБТ) және 2012 жылдан бастап оқу

жетістіктерін сырттай бағалау (ОЖСБ) ел ішіндегі қорытынды және аралық қималар негізінде оқушылардың білім деңгейі туралы ақпарат ұсынады. ОЖСБ Қазақстан Республикасында 2012 жылдан бастап енгізілгендіктен, мақалада 2012-2019 жж. статистикалық деректер қарастырылды.

Бүгінгі таңда жоғары білім қазақстандық қоғамның негізгі қажеттілігіне айналды.

Халықтың білім сапасы көп жағдайда мемлекеттің ғылыми-техникалық дамуын анықтайды және жекелеген жұмысшылардың, кәсіпорындардың, экономика салаларының және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. 2002-2019 жж. жоғары біліммен жалпы қамту (18-22 жас) 49,5%-дан 67,0%-ға өсті (atlassd.kaznu.kz/) (2-сурет).

2 сурет - Қазақстан Республикасының халқын білім берумен қамту динамикасы (2000-2020 жж.)

Figure 2 - Dynamics of gross enrolment in education of the population in the Republic of Kazakhstan (2000-2020)

Аймақтағы адам капиталының жай-күйін бағалау компоненттерін адами капиталға интегралды баға беретін жүйеде қарастырған жөн. Өңірлердің адами капиталы жай-күйінің интегралдық көрсеткішін есептеу үшін оның әрбір индикаторының маңыздылық коэффициенттерін анықтау қажет. Коэффициенттер басымдықтарды сараптамалық әдіспен белгілеу арқылы айқындалады. Ұсынылған бағалау әдісінің негізінде аймақтардың адами капиталының салыстырмалы сипаттамасын алуға болады. Бағалау мақсатында көрсеткіштердің мәндері стандартталды. Есептеу нәтижелері 1-кестеде келтірілген.

Республика өңірлерін адами капиталын интегралдық бағалау бойынша жүргізілген есептеулер жинақталған адами капитал деңгейі бойынша мынадай өңірлерді шартты түрде бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: «таланттарға арналған магнит», «өнеркәсіптік белдеу», «индустриялық-аграрлық доға», «периферия» (3-сурет).

2019 жылы ең жоғары интегралдық көрсеткіш Нұрсұлтан (0,660) және Алматы (0,604) қалаларында болды. Бұл өңірлер шартты түрде «таланттарға арналған магниттер» деп белгіленген, мұнда экологиялық жағдайдың өзектілігіне ие болатын Алматы қаласынан басқа барлық құрамдастар бойынша

жоғары көрсеткіштер байқалады. Нұрсұлтан және Алматы қалалары индустриядан кейінгі мамандануымен, халықтың жоғары табысымен, өмір сүру ұзақтығының жоғары болуымен, туудың төмен болуымен және Халықтың көші-қон ағынының жоғары болуымен ерекшеленеді.

«Өнеркәсіптік белдеу» санатына біріктірілген Атырау, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Маңғыстау, Қарағанды облыстары экономиканың шикізаттық мамандануымен, жоғары табыс деңгейімен, орташа өмір сүру ұзақтығымен және бала туудың жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, 2018 жылы өзінің мегаполис мәртебесін алған Республикалық маңызы бар Шымкент қаласы да осы санатқа жатады [26]. Жергілікті бюджет өсіп, әлеуметтік маңызы бар нысандар салына бастады. Бұрын Шымкент қаласы аграрлық аймақ – Оңтүстік Қазақстан облысының орталығы болған. Екі жыл ішінде мегаполис «өнеркәсіптік белдеу» санатына өтті. «Өнеркәсіптік белдеу» санатындағы өңірлер үшін жоғары экологиялық көрсеткіштер тән. Бұл факт осы өнеркәсіптік өңірлерде өзінің экологиялық осалдығына байланысты қоршаған ортаны қорғауға жұмсалатын республика бойынша ең жоғары шығындардың болуымен түсіндіріледі.

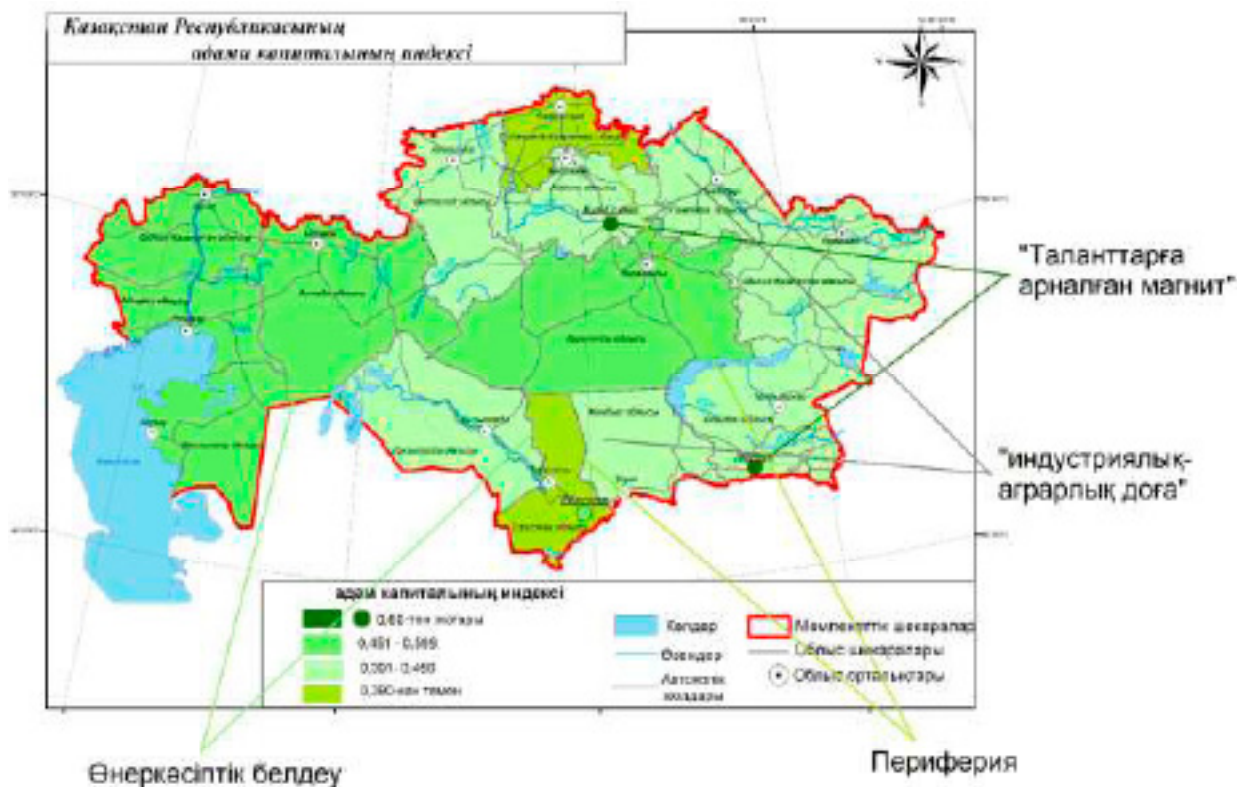
1-кесте – Қазақстан Республикасының аймақтарын адами капиталын интегралдық бағалау (2010-2019 жж.)

Table 1 - Integrated assessment of the human capital of the regions of the Republic of Kazakhstan (2010-2019)

Аймақтар	Адами капиталдың интегралдық индексі										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ақмола	0,38	0,34	0,39	0,38	0,44	0,39	0,44	0,45	0,42	0,44	0,41
Ақтөбе	0,50	0,55	0,50	0,50	0,52	0,44	0,47	0,52	0,49	0,47	0,49
Алматы	0,38	0,41	0,41	0,44	0,45	0,40	0,42	0,45	0,42	0,45	0,44
Атырау	0,56	0,56	0,57	0,58	0,56	0,55	0,52	0,55	0,52	0,53	0,52
Батыс Қазақстан облысы	0,49	0,50	0,51	0,50	0,49	0,42	0,45	0,49	0,44	0,46	0,42
Жамбыл	0,46	0,41	0,41	0,40	0,45	0,35	0,37	0,40	0,40	0,40	0,39
Қарағанды	0,44	0,42	0,43	0,43	0,44	0,35	0,39	0,46	0,45	0,45	0,44
Қостанай	0,43	0,44	0,44	0,43	0,46	0,38	0,38	0,41	0,37	0,40	0,37
Қызылорда	0,39	0,36	0,36	0,39	0,39	0,36	0,39	0,44	0,41	0,39	0,37
Маңғыстау	0,41	0,38	0,43	0,44	0,51	0,49	0,47	0,49	0,49	0,46	0,46
Павлодар	0,41	0,42	0,46	0,43	0,44	0,38	0,39	0,43	0,40	0,39	0,38
Солтүстік Қазақстан облысы	0,36	0,33	0,38	0,36	0,35	0,32	0,32	0,34	0,30	0,30	0,29
Түркістан*	0,43	0,42	0,44	0,40	0,39	0,35	0,39	0,36	0,35	0,38	0,39
Шығыс Қазақстан облысы	0,37	0,39	0,40	0,37	0,44	0,37	0,39	0,47	0,40	0,41	0,40
Нұрсұлтан қ.	0,54	0,54	0,56	0,59	0,69	0,70	0,67	0,69	0,67	0,66	0,64
Алматы қ.	0,56	0,54	0,58	0,56	0,55	0,58	0,63	0,63	0,58	0,60	0,59
Шымкент қ**	-	-	-	-	-	-	-	-	0,45	0,47	0,44

* 2018 жылға дейін Оңтүстік Қазақстан облысы

** 2018 жылдан бастап Республикалық маңызы бар қала

3 – сурет - 2020 ж. жинақталған адами капитал деңгейі бойынша Қазақстан Республикасы өңірлерінің типологиясы

Figure 3 - Typology of regions of the Republic of Kazakhstan by the level of accumulated human capital for 2020

«Индустриялық-аграрлық доға» (Алматы, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Жамбыл, Қызылорда және Павлодар облыстары) өңірлері үшін атауының өзі айтып отырғандай, экономиканың индустриялық-аграрлық типі, халық табысының орташа деңгейі, өмір сүру ұзақтығының төмендігі, экологиялық жағдайға байланысты сырқаттанушылықтың жоғары болуы және бала туудың төмен болуы тән. Бұл аймақтарда ірі өнеркәсіптік нысандар да, ауыл шаруашылығы да дамыған.

Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстары кіретін «переферия» өңірлері Жұмыспен қамтудың аграрлық түрімен, табыс деңгейінің төмендігімен, орташа өмір сүру ұзақтығымен сипатталады. Этникалық құрамы, менталитеті және ұлттық ерекшеліктері аясында оңтүстік өңір - Түркістан облысына бала туудың жоғары болуы тән, ал солтүстік өңір – Солтүстік Қазақстан облысына халықтың көші-қон ағыны, бала туудың төмен болуы тән.

2010-2020 жылдардағы Қазақстан өңірлерінің адами капиталының экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық құрамдас көрсеткіштерінің индикаторлары негізінде әртүрлі әдістемелер синтезі негізінде адами капиталдың интегралдық индекстері есептелді [23, 27-29].

2020 жылғы 16 наурызда Қазақстанда алғаш рет коронавирус пандемиясының өршуіне байланысты төтенше жағдай режимі енгізілді. Қазақстан билігі бірден бірқатар маңызды шаралар қабылдады. Мұндай шараларға қалаларды жабу, төтенше жағдай режимін енгізу, әлеуметтік қашықтықты ұстануға шақыру, шағын және орта бизнесті тоқтату, білім беру мекемелерін жабу, бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салу кірді. Үкімет COVID-19 аясында туындаған дағдарысқа жылдам жауап берді және шағын және орта кәсіпкерлікті және халықты қолдауға бағытталған ЖІӨ-нің шамамен 6% мөлшерінде бюджеттік ынталандыру пакетін ұсынды: халыққа қарыздарды төлеуді кейінге қалдыру; шағын және орта кәсіпкерлікті жеңілдікпен несиелендіру және несиелер бойынша кейінге қалдыру; компаниялардың жекелеген топтарына мүлік салығын, жер салығын және табыс салығын төлеуден босату; пандемия салдарынан өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға және жұмыс орнын жоғалтқандарға ақшалай төлемдер; көктемгі дала жұмыстарын және ауыл шаруашылығы саласын сатып алуды қаржыландыру; табысынан айырылу бойынша әлеуметтік төлемдер және т. б.

Осыған қарамастан, «дағдарыстық» 2020 жыл үшін адами капитал көрсеткіштерінің 4 блогының барлық индикаторларының төмендеуі байқалады. Осы жылы білім беру мекемелерінің жабылуына байланысты орта мектеп – ОЖСБ-да білім беру сапасына мониторинг жүргізілген жоқ және ҚР Білім және Ғылым Министрінің өкімімен 2020 жылдан бастап облыстар, аудандар және мектептер бөлінісінде «ҰБТ орташа баллы» көрсеткіші білім беру статистикасында жүргізілмейді. Осыған байланысты, ҚР өңірлерінде адами капиталдың даму деңгейінің интегралдық индексі есептеу кезінде 2020 жылға бұл көрсеткіштер енгізілмеген.

Дегенмен, 2020 жылы ҚР өңірлерінде адами капиталдың даму деңгейінің интералдық индексінің есептеулері демографиялық құрамдас бөлік есебінен өсу жүріп жатқан Ақтөбе және Түркістан облыстарынан басқа барлық өңірлерде көрсеткіштің төмендегенін көрсетеді.

COVID-19 салдары әлі де ұзаққа созылады. Мысалы, мектептерді қысқа уақытқа жабу академиялық үлгерімдегі алшақтықты арттырады. Егер көрсеткіштерді есептеу бойынша Қазақстанда COVID-19 өршуіне дейін туған бала өз әлеуетінің 63%-ын ғана іске асыра алады деп күтілсе, онда пандемия білім алушылардың мүмкіндіктерін одан әрі шектейді. Мектептегі оқытудың ұзақтығы мен сапасы болашақта табыс табу мүмкіндігімен байланысты болғандықтан, мектептердің жабылуы осыған тап болған адамдардың кірісін азайтуы мүмкін. Зерттеулер мен консалтинг орталығының бағалауы бойынша Қазақстанда 2020 жылғы наурыз-маусымда мектептердің 4 ай жабылуының нәтижесінде осы ұрпақтың болашақ табыстары 2,9%-ға қысқаруы мүмкін, бұл жалпы экономикалық шығындардың жыл сайын 1,9 млрд долларға дейін баламасы болып табылады.

Осылайша, жүргізілген есептеулер Қазақстанның аумақтық сәйкессіздіктерін анықтауға және адами капиталдың әртүрлі деңгейі бар аймақтардың топтарын анықтауға мүмкіндік жасалған. Адами капитал деңгейі бойынша анықталған елдің 4 өңірінде көрсеткіштердің үлкен алшақтығы байқалады.

Қорытынды

Өңірлер мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі парадигмасындағы адами капитал ұзақ мерзімді экономикалық өсудің маңызды көздерінің бірі ретінде танылады. Адамның дамуы ұлттық экономикалық жүйелердің өсуі мен дамуының жаңа модельдеріндегі негізгі факторлардың

бірі ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының барлық стратегиялық бағдарламаларында адами капиталды дамытуға үлкен мән беріледі. Аумақтың адами капиталын дамыту-күрделі мәселе. Республика аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының барлық факторлары адамның дамуына тікелей немесе жанама әсер етеді. Сонымен бірге адами капиталдың есептелген индексі кешенді көрсеткіш ретінде қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін және оның одан әрі өсу әлеуетін көрсетеді.

Жүргізілген есептеулер Қазақстанның аумақтық сәйкессіздіктерін анықтауға және адами капиталдың әртүрлі деңгейі бар аймақтардың топтарын анықтауға мүмкіндік жасалған. Талдау көрсеткендей, демографиялық және экономикалық көрсеткіштердің тұрақты өсуі бар Нұр-сұлтан және Алматы қалалары «таланттарға арналған магнит» санатына жатады, бұл заңды, өйткені бұл қалалар табиғи және механикалық өсу есебінен халқының саны жоғары елдің негізгі ғылыми, мәдени, өндірістік және қаржы орталықтары болып табылады. Бұл өңірлерде салыстырмалы түрде жоғары әлеуметтік көрсеткіштер байқалады.

«Өнеркәсіптік белдеу» өңірлері жоғары және орташа демографиялық индикаторлармен сипатталады. Экономикалық көрсеткіштер бұл өңірлерде мұнай-газ, тау-кен өндіру және металлургия өнеркәсібін дамыту есебінен өсуді көрсетіп отыр. Әлеуметтік көрсеткіштердің жоғары деңгейі тек Алматы қаласына ғана тән. Қалған өңірлер үшін әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің басым бөлігі жоғары деңгейде жеткіліксіз.

Алматы, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Костанай, Қызылорда, Жамбыл, Павлодар облыстары кіретін «индустриялық-аграрлық доға» санатындағы өңірлерде орташа демографиялық және орташа экономикалық көрсеткіштер, сондай-ақ төмен әлеуметтік көрсеткіштер байқалады.

Адами капитал деңгейі бойынша келесі санат - «периферия». Бұл санатқа республикада екі өңір жатады: Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстары. Екі өңірде республиканың солтүстік және оңтүстік шегінде орналасқан, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері төмен. Этникалық құрамы, менталитеті және ұлттық ерекшеліктері аясында оңтүстік өңір - Түркістан облысына бала туудың жоғары болуы тән, ал солтүстік өңір - Солтүстік Қазақстан облысына халықтың көші-қон ағыны, бала туудың төмен болуы тән.

Қазақстан Республикасы — халқы біркелкі емес және негізінен периметрі бойынша бөлінген, аумағы үлкен ел. Экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық индикаторларды талдау елдің әртүрлі бөліктерінде әртүрлі адами капиталдың қалыптасқанын анықтады. Адами капитал деңгейі бойынша анықталған елдің 4 өңірінде көрсеткіштердің үлкен алшақтығы байқалды, сондықтан постиндустриалды «дарындыларға арналған магнит» пен аграрлық «периферия» арасындағы халық табысы деңгейінің айырмашылығы 4 есе құрайды. Іс жүзінде бізде екі экстремум бар, яғни. 30 елдің қатарында 70-80 орында тұрған Қазақстан Республикасы бар.

Осыған байланысты, еліміздің экономикасын одан әрі дамыту үшін әр аймақтарда адами капиталды дамытуға назар аудару өте маңызды деп санаймыз, өйткені ол көбінесе экономиканың тиімді дамуын анықтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 . Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекітілген.
- 2 . Petty. W. The Economic Writings of Sir William Petty, together with The Observations upon Bills of Mortality, more probably by Captain John Graunt, ed. Charles Henry Hull. - Cambridge University Press. - 1989.
- 3 . Becker. G.S. Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. - New York. New York and London, 1964, 187 p.
- 4 . Kuznets. S. Economic Growth of Nations. Total Output and Production Structure. -Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. - 363 p.
- 5 . Schultz. T. Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research. - New York, The Free Press, London, Collier-Macmillan Limited, 1971. - 272 p.
- 6 . Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Economics. Пер. со 2-го англ. изд. - М.: Дело ЛТД, 1995 – 864с.
- 7 . Han, J. S., & Lee, J. W. (2020). Demographic change, human capital, and economic growth in Korea // Japan and the World Economy, 53, 100984.
- 8 . Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. - Санкт-Петербург: СПбУЭФ, 1994. – 160 с.
- 9 . Добрынин А., Дятлов С., Коннов В., Курганский С. Производительные силы человека: структура и формы проявления. - Санкт-Петербург, СПбУЭФ, 2006. – 163 с.
- 10 . Корчагин Ю.А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации?: Монография. – Воронеж: ЦИРЭ, 2005. – 252с.

11 . Капелюшников Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России? // Вопросы экономики. - 2013. - № 1. - С. 27-47.

12 . Мухамеджанова А.Г. Человеческий капитал в современной экономике Казахстана (теория, методология, приоритеты развития): диссертация на соискание ученой степени: д.э.н. Алматы, 2003 - 263 с.

13 . Майдырова А.Б. Человеческий капитал нации в условиях формирования информационного общества: методологический аспект. Акад. гос. упр. при Президенте Республики Казахстан. - Астана : Акад. гос. упр. при Президенте Республики Казахстан, 2008. - 167 с.

14 . Онюшева И.В. Человеческий капитал Республики Казахстан как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики: Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD): 6D050600. Экономика. Университет международного бизнеса, Алматы, 2013.

15 . Сейтхожина Д. А. Человеческий капитал в условиях формирования гендерного равенства в социальной сфере Республики Казахстан: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: Специальность: 08.00.01. – Экономическая теория. Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза – Караганда, 2008 – 193с.

16 . Сыдыков Е.Б. Человеческий капитал и интеллектуальная миграция Республики Казахстан в контексте формирования ЕЭП Казахстана, России и Беларуси. Отчет научного проекта. Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева. - Астана, 2014.

17 Nyussupova. G., Kalimurzina A. The dynamics of sex-age structure of the population in urban and rural areas in the Republic of Kazakhstan in the years 1991-2013// Bulletin of Geography. – 2016 - № 31. - С. 87-111

18 . Мельдаханова М.К., Калиева С.А. Человеческий капитал в условиях обеспечения конкурентоспособности национальной экономики: современная концепция, приоритеты и механизмы реализации. под ред. Мельдахановой М.К. – Алматы : ИЭ КН МОН РК, 2012. – 420с.

19 . Бюро национальной статистики, 2021 [обновлено 20 октября 2021; процитировано 30 октября 2021]. Доступно: www.stat.gov.kz

20 . Национальная платформа отчетности по ЦУР, 2021 [обновлено 20 октября 2021; процитировано 30 октября 2021]. Доступно: <https://kazstat.github.io/sdg-site-kazstat/ru/>

21 . Информационно-аналитическая система Талдау, 2021 [обновлено 20 октября 2021; процитировано 30 октября 2021]. Доступно: <https://taldau.stat.gov.kz/>

22 . Serebryakova. N.A., Volkova. S.A., Volkova. T.A. Human integral assessment methodology capital of the region// Vestnik VGUIT [Proceedings of VSUET]. – 2019. - № 81(3). – С.375–380.

23 . Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.

24 . Golenkova. Z.T., Kosharnaya. G.B., Kosharnyy. V.P. Influence of Education on Improved Competitiveness of Employees in the Labour Market. Integratsiya obrazovaniya //Integration of Education. – 2018. № 22(2). – С.262-273.

25 . Nyussupova G., Aidarkhanova G., Young S. S. The impact of the transformation of the economy of the Republic of Kazakhstan on the reproduction of human capital: socio-economic aspect // Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society. – 2021. - № 35(2). – С. 38–52.

26 . «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 маусымдағы № 702 жарлығы.

27 . World Development Report The Changing Nature of Work. - World Bank: 2019.

28 . Mincer. J., Polachek. S. Family investments in human capital: Earnings of women// Journal of Political Economy. – 1974. - № 82. – С. 76–108.

29 . Kraay. A. Methodology for a World Bank Human Capital Index. - Policy Research Working Paper. – 2018, 8593.

References

1. [Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025]. Qazaqstan Respublikasynyń 2025 jylǵa deingi strategialyq damy jospary, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 No. 636. (In Kaz).

2. Petty, W. (1989). The Economic Writings of Sir William Petty, together with The Observations upon Bills of Mortality, more probably by Captain John Graunt, ed. Charles Henry Hull. Cambridge University Press.

3. Becker, G.S. (1964). Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education, New York. New York and London.

4. Kuznets, S. (1971). Economic Growth of Nations. Total Output and Production Structure. -Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard University Press.

5. Schultz .T. Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research. - New York, The Free Press, London, Collier-Macmillan Limited.

6. Fischer, S., Dornbusch R., & Shmalenzi, R. (1995). [Economics]. E'konomika. Transl. from the 2nd eng. ed., M.: Delo LTD.

7. Han, J.S., & Lee, J.W. (2020). Demographic change, human capital, and economic growth in Korea. Japan and the World Economy, 53, 100984.

8. Dyatlov, S.A. (1994). [Foundations of the theory of human capital]. Osnovy` teorii chelovecheskogo kapitala St. Petersburg: SPbUEF.

9. Dobrynin, A., Dyatlov, S., Konnov, V., & Kurgan, S. (2006). [The productive forces of man: structure and forms of manifestation]. Proizvoditel`ny'e sily` cheloveka: struktura i formy` proyavleniya Saint Petersburg. SPbUEF.

10. Korchagin, Yu.A. (2005) [Russian human capital: a factor of development or degradation?]

Rossijskij chelovecheskij kapital: faktor razvitiya ili degradacii? Monograph, Voronezh: TSIRE.

11. Kapelyushnikov, R.I. (2013). [How much is Russia's human capital worth? Part I. Questions of economics]. *Skol'ko stoit chelovecheskij kapital Rossii? Voprosy` e`konomiki*, 1, 27-47.

12. Mukhamedzhanova, A.G. (2003). [Human capital in the modern economy of Kazakhstan (theory, methodology, development priorities)]. *Chelovecheskij kapital v sovremennoj e`konome Kazakhstana (teoriya, metodologiya, priority` razvitiya)*: dissertation for an academic degree: Doctor of Economics, Almaty.

13. Maydyrova, A.B. (2008). [Human capital of the nation in the formation of the information society: methodological aspect]. *Chelovecheskij kapital nacji v usloviyah formirovaniya informacionnogo obshchestva: metodologicheskij aspect*. Acad. state ex. under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.

14. Onyusheva, I.V. (2013). [Human capital of the Republic of Kazakhstan as a factor in increasing the competitiveness of the national economy]. *Chelovecheskij kapital Respubliki Kazakhstan kak faktor povy`sheniya konkurentosposobnosti naczional`noj e`konomiki*: Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD): 6D050600 - Economics / University of International Business, Almaty.

15. Seytkhozina, D.A. (2008). [Human capital in the context of the formation of gender equality in the social sphere of the Republic of Kazakhstan]. *Chelovecheskij kapital v usloviyakh formirovaniya gendernogo ravenstva v social`noj sfere Respubliki Kazakhstan.*: dissertation for the degree of candidate of economic sciences: Specialty: 08.00.01., Economic theory, Karaganda, 193.

16. Sydykov, E.B. (2014). [Human capital and intellectual migration of the Republic of Kazakhstan in the context of the formation of the CES of Kazakhstan, Russia and Belarus]. *Chelovecheskij kapital i intellektual`naya migracziya Respubliki Kazakhstan v kontekste formirovaniya EE`P Kazakhstana, Rossii i Belarusi*. Scientific project report. Eurasian National University. L.N. Gumilyov, Astana.

17. Nyussupova, G., & Kalimurzina, A. (2016). The dynamics of sex-age structure of the population in urban and rural areas in the Republic of Kazakhstan in the years 1991-2013. *Bulletin of Geography*, 31, 87-111.

18. Meldakhanova, M.K., & Kalieva, S.A. (2012). [Human capital in the context of ensuring the competitiveness of the national economy: modern concept, priorities and implementation mechanisms]. *Chelovecheskij kapital v usloviyakh obespecheniya konkurentosposobnosti naczional`noj e`konomiki: sovremennaya koncepcziya, priority` i mekhanizmy` realizaczi / ed. Meldakhanova M.K.* - Almaty: EI SC MES RK.

19. Bureau of National Statistics, 2021 [updated October 19, 2021; cited October 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz>

20. National SDG reporting platform Bureau for National Statistics, 2021 [updated October 19, 2021; cited October 30, 2021]. Available: <https://kazstat.github.io/sdg-site-kazstat/ru/>

21. Information and analytical system "Taldau" Bureau of National Statistics, 2021 [updated October 19, 2021; cited October 30, 2021]. Available: [<https://taldau.stat.gov.kz/>]

22. Serebryakova, N.A., Volkova, S.A., & Volkova, T.A. (2019). Human integral assessment methodology capital of the region. *Vestnik VGUIT [Proceedings of VSUET]*, 81(3), 375-380.

23. Zubarevich, N.V. (2003). [Social Development of Russian Regions: Problems and Trends in the Transition Period]. *Social`noe razvitie regionov Rossii: problemy` i tendenczi perekhodnogo perioda*, Moscow, Editorial URSS.

24. Golenkova, Z.T., Kosharnaya, G.B., & Kosharnyy, V.P. (2018). Influence of Education on Improved Competitiveness of Employees in the Labour Market. *Integratsiya obrazovaniya = Integration of Education*. 22(2):262-273. DOI: 10.15507/1991-9468.091.022.201802.262-273

25. Nyussupova, G., Aidarkhanova, G., & Young, S. S. (2021). The impact of the transformation of the economy of the Republic of Kazakhstan on the reproduction of human capital: socio-economic aspect. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, 35(2), 38-52.

26. [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan"]. «Qazaqstan Resp`blikasynyń ákimshilik-aýmaqyq qurylysynyń keibir máseleleri týraly» Qazaqstan Resp`blikasy Prezidentiniń jarlygy. dated June 19, 2018 No. 702. (In Kaz).

27. World Development Report (2019). The Changing Nature of Work, World Bank.

28. Mincer, J. and Polachek, S. (1974). Family investments in human capital: Earnings of women. *Journal of Political Economy*, 82, 76-108.

29. Kraay, A. (2018). Methodology for a World Bank Human Capital Index. Policy Research Working Paper, 8593.

Information about the authors

* **Gulnara N. Nyussupova** - Doctor of Geographic Sciences, professor, Head of the Department of Geography, Land Management and Cadastre, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-2671>

Gauhar B. Aidarkhanova – PhD student, lecturer of the Department of Geography, Land Management and Cadastre, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: gauhar_222@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7280-7071>

Aigul A. Tokbergenova – Candidate of Geographic Sciences, Docent, Deputy Head of Department on academic affairs and educational work, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: aigul.tokbergenova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1934-5063>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Нүсіпова Г.Н.** - г.ғ.д., профессор, география, жерге орналастыру және кадастр кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан. e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-2671>

Айдарханова Г.Б. – докторант, география, жерге орналастыру және кадастр кафедрасының оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан. e-mail: gauhar_222@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7280-7071>

Токбергенова А.А. – г.ғ.к., доцент, кафедра меңгерушісінің оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы бойынша орынбасары, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан, e-mail: aigul.tokbergenova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1934-5063>

Сведения об авторах

* **Нюсупова Г.Н.** - д. г. н., профессор, заведующая кафедрой географии, землеустройства и кадастра, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: gulnara.nyusupova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-2671>

Айдарханова Г.Б. – докторант, преподаватель кафедры географии, землеустройства и кадастра, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: gauhar_222@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7280-7071>

Токбергенова А.А. – к. г. н., доцент, заместитель заведующей кафедрой по учебно-методической и воспитательной работе, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: aigul.tokbergenova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1934-5063>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187>

МРПТИ 06.58.30

JEL E63, O44, E70

Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis

Saule A.Kozhabaeva^{1*}, Baurzhan G. Mukan², Rakymzhan K. Yelshibayev³

¹ *Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, 7 Zhubanova Str, 010000, Nur-Sultan, Kazakhstan*

² *Economic Research Institute JSC, 65 Temirkazyk Str., 010000, Nur-Sultan, Kazakhstan*

³ *NARXOZ University, 55 Zhandosova Str., 050035, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

Human potential assessment involves determining a person's ability to live a healthy, long, and dignified life. The purpose of this article is to analyze the dynamics of the main indicators for measuring the human development index in Kazakhstan. The information base for scientific research was official statistical information, articles in domestic and foreign scientific publications. Within the framework of the study, general scientific, including analytical, statistical, graphical methods were used with the help of comparative, logical analysis tools. Within the framework of the analytical method, an analysis of indicators of the quality of life was carried out, including several blocks. The application of the analytical method made it possible to determine the trends of human development, assess the health, education level, and income level of people. Within the framework of the statistical method, the analysis and concretization of individual indicative indicators were carried out. During the study, a block of indicators for assessing the human development index (hereinafter referred to as the HDI) was identified, and their analysis and differentiation of levels by regions and types of localities was carried out. The analysis of the real gross product per capita and the indicator of real money income in Kazakhstan was carried out. As a result of the analysis of the quintile division of the population into groups, one of the main reasons for the increase in the existing inequality in income distribution was identified as the imperfection of the existing system of income redistribution in the economy.

Keywords: human development, human potential, human development index, life expectancy, GDP per capita, the concept of human development.

For citation: Kozhabaeva, S.A., Mukan, B.G. & Yelshibayev R.K. (2021). Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 174-187, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187>

* **Corresponding author: Kozhabaeva S.A.** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics; Kazakh University of Economics, Finance and International Trade; Republic of Kazakhstan, 010000, Nur-Sultan, Zhubanova st., 7; 87751426856, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz.

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 06.12.2021

The article approved for publication: 24.12.2021

Date of publication: 30.12.2021

Қазақстандағы адам дамуы: мәселелері мен талдау әдістері**Қожабаева С.А.^{1*}, Мұқан В.Г.², Елшібаев Р.Қ.³**¹ *Экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан Республикасы, Жұбанова к., 7, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*² *«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ. Темірқазық к., 65, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*³ *НАРХОЗ университеті, Жандосов к., 55, 050035, Алматы, Қазақстан***Түйін**

Адам мүмкіндіктерінің ең маңыздысы - лайықты өмір сүру деңгейіне қол жеткізу және салауатты және ұзақ өмір сүру мүмкіндігі. Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстандағы адам дамуы индексінің негізгі көрсеткіштерінің динамикасын талдау. Ғылыми зерттеулердің ақпараттық базасы адам дамуының негізгі көрсеткіштері саласындағы ресми статистикалық ақпарат, сонымен қатар жақын және алыс шетелдердің бірқатар отандық ғылыми және мерзімді басылымдары мен журналдары болды. Ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында жалпы ғылыми зерттеу әдістемесі, оның ішінде аналитикалық әдіс, статистикалық әдіс, сонымен қатар салыстырмалы, логикалық және статистикалық талдау құралдарын пайдалана отырып, ақпаратты графикалық түсіндіру әдісі қолданылды. Аналитикалық әдіс аясында бірқатар блоктарды қамтитын өмір сапасының көрсеткіштерінің кешеніне талдау жасалды. Аналитикалық әдіс адамдардың денсаулығын, білім деңгейін және нақты табыс деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштерді талдау арқылы адам дамуы саласындағы экономикалық жетістіктердің ағымдағы жағдайын анықтауға мүмкіндік берді. Статистикалық әдіс аясында жеке индикативті көрсеткіштерді талдау және нақтылау жүргізілді. Зерттеу барысында адами даму индексінің (бұдан әрі - АДИ) бағалау үшін көрсеткіштер блогы айқындалды, оларға талдау жүргізілді және өңірлер мен елді мекендердің типтері бойынша деңгейлер сараланды. Қазақстандағы жан басына шаққандағы нақты жалпы өнімнің талдауы және табыстардағы барлық диспропорцияларды ескере отырып, нақты ақшалай табыстар көрсеткіші жасалды. Халықтың топтарға квинтильдік бөлінуін талдау нәтижесінде табыстарды бөлудегі қалыптасқан теңсіздіктің ұлғаюының негізгі себептерінің бірі – бұл табыстарды қайта бөлудің қолданыстағы жүйесінің жетілмегендігі анықталды. Қазақстан Республикасының экономикалық саясатының басым міндеттерінің бірі адами даму болып табылады. Осыған байланысты кедейлікті азайту және өмір сүру сапасын арттыру бойынша адамға бағытталған саясатты әзірлеу және іске асыру қажеттілігі негізделген.

Түйін сөздер: адам дамуы, адам әлеуеті, адам дамуының индексі, өмір сүру ұзақтығы, жан басына шаққандағы ЖІӨ, адам дамуы концепциясы.

Дәйексөз алу үшін: Қожабаева С.А., Мұқан В.Г., Елшібаев Р.Қ. (2021). Қазақстандағы адам дамуы: мәселелері мен талдау әдістері. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 174-187, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187>

* **Хат-хабаршы авторы:** Қожабаева С.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, экономика кафедрасының доценті; Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті; Жұбанова к., 7, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан, 87751426856, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 06.12.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 24.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа

Кожабаяева С.А.^{1*}, Муқан Б.Г.², Елшибаев Р.К.³

¹ *Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, ул. Жубанова, 7, 010000, Нур-Султан, Казахстан*

² *ААО «Институт экономических исследований», ул. Темірқазық 65, 010000, Нур-Султан, Казахстан*

³ *Университет НАРХОЗ, ул. Жандосова, 55, 050035, г. Алматы, Казахстан*

Аннотация

Оценка человеческого потенциала предполагает определение возможностей человека проживать здоровую, долгую и достойную жизнь. Цель данной статьи - анализ динамики основных индикаторов измерения индекса человеческого развития в Казахстане. Информационной базой для научного исследования явились официальная статистическая информация, статьи в отечественных и зарубежных научных изданиях. В рамках исследования были использованы общенаучный, в том числе аналитический, статистический, графический методы при помощи сравнительных, логических инструментов анализа. В рамках аналитического метода был проведен анализ индикаторов качества жизни, включающих ряд блоков. Применение аналитического метода позволило определить тенденции человеческого развития, оценить здоровье, уровень образования и уровень доходов людей. В рамках статистического метода были проведены анализ и конкретизация отдельных индикативных показателей. В ходе исследования выделены блок показателей для оценки индекса человеческого развития (далее – ИЧР) и проведен их анализ и дифференциация уровней по регионам и типам местности. Проведен анализ реального валового продукта на душу населения и показателя реальных денежных доходов в Казахстане. В результате анализа квинтильного деления населения на группы выявлена одна из основных причин усиления существующего неравенства в распределении доходов, как несовершенство существующей системы перераспределения доходов в экономике. Одной из приоритетных задач экономической политики Республики Казахстан является человеческое развитие. В этой связи, обоснована необходимость разработки и реализации человекоориентированной политики по снижению бедности и повышению качества жизни.

Ключевые слова: человеческое развитие, человеческий потенциал, индекс человеческого развития, ожидаемая продолжительность жизни, ВВП на душу населения, концепция человеческого развития.

Для цитирования: Кожабаяева С.А., Муқан Б.Г., Елшибаев Р.К. (2021). Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 174-187, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187>

* **Корреспондирующий автор:** Кожабаяева Сауле Аманкельдиевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика»; Казахский университет экономики, финансов и международной торговли; ул. Жубанова, 7, 010000, Нур-Султан, Казахстан, 87751426856, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz.

Конфликт интересов. авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 06.12.2021

Принято решение о публикации: 24.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Современное понимание человеческого развития было сформировано под влиянием теоретических разработок А.Сена. В своей работе «Развитие как расширение возможностей» им рассматривается процесс человеческого развития как расширение возможностей людей прожить здоровую и продолжительную жизнь, получать знания, а не только повышать материальное и экономическое благосостояние. Так, одно из современных мыслей по вопросу человеческого развития было описано Currie, J., & Schwandt, H. в работе «Mortality inequality: The good news from a county-level approach», где рассматривается, что расширение возможностей человека должно происходить через расширение прав, человеческой свободы и выбора. [1, с. 37]

Известный на сегодняшний день науке и практике метод измерения национальной доходности и богатства вызывает всё более критический отзыв в научных кругах, повышая интерес к показателям человеческого развития. [2, с. 75] Понятие «человеческое развитие» считается абстрактным, однако оно измеримо, если использовать такие показатели, которые количественно характеризуют основные вопросы человеческого развития. Основной стратегический инструмент концепции человеческого развития – ИЧР. В основе ИЧР лежит комплекс числовых показателей уровня жизни людей в стране, позволяющих характеризовать качественные и количественные характеристики социальной и экономической дифференциации развития социума. Целью данной статьи является анализ динамики основных индикаторов измерения индекса человеческого развития в Казахстане.

Экспертами ООН была опубликована Концепция человеческого потенциала (развития) (далее - Концепция), согласно которой основной целью развития экономики является не рост агрегированного показателя ВВП (валовой внутренний продукт), а рост возможностей человека, а именно расширение прав и свобода выбора. [3, с. 470] Концепция приобрела глобальность и отражается во многих документах программного формата организаций международного уровня, которые работают под эгидой ПРООН (ООН).

Сущность Концепции состоит в том, что сама по себе жизнь человека имеет ценность не потому, что человек обладает способностью производить товары и услуги, а именно потому, что представляет собой основную цель развития человека. [4, с. 10]

В 1995 году был разработан первый Национальный Отчёт, в котором была прописана Концепция, которая сегодня представляется альтернативным путём выделения приоритетов в развитии всей экономической системы.

В Республике Казахстан после разработки документа «Национальный отчёт о человеческом развитии» человеческое развитие приобрело важную роль в планировании и определении основополагающих приоритетов и определяется как альтернативный путь. Во всех официальных плановых документах страны отражаются те социальные потребности населения, которые обозначены в документе-Стратегии «Казахстан – 2030». Долгосрочное развитие страны также реализуется на идеологической платформе-Стратегии «Казахстан – 2050», в которой обозначена идея «единой нации сильных и ответственных людей». Тот принцип человекоцентричности, который всё чаще в последнее время является идеей национальных программ, прописан также в Национальном плане развития РК до 2025 года, который имеет конечной целью улучшение и усиление качества жизни населения, а также увеличение благосостояния людей. Кроме того, ежегодные послания Президента Казахстана содержат принципы и концепции человеческого развития.

Такая ориентированность на человеко-развитие может выступать показателем изменений в общем развитии страны. Одним из основных показателей ситуационных изменений в стране является огромное внимание к человекоориентированной политике, где вопросы социальных нужд, в том числе снижение бедности постепенно выходят на первые позиции в планах страны.

Литературный обзор

Как показывает литературный обзор, современные исследования по данной тематике, можно назвать как активно развивающимися. Однако основные теоретические аспекты человеческого развития исследовались и в гораздо ранний временной период. Так, ещё Аристотелем были заложены общие принципы социальных исследований человеческого потенциала, через представление двух составляющих: физических возможностей человека (здоровье, долголетие и физическая сила людей) и духовных возможностей (добродетельство, потребности в духовном богатстве).

В. Зомбартом развивается данный взгляд и обосновывается расширение комплексных

характеристик понятия «человеческий потенциал» через призму системы оценок уже укорененных и устоявшихся обычаев и нравов людей. В.Зомбарт отмечает, что такая форма человеческого развития имеет склонность к историческим изменениям в ходе экономических и социальных трансформаций. [5, с. 260]

Теория развития человеческого ресурса активно исследовалась неоклассическим направлением экономической науки. В своих трудах Г.Беккер выделяет образование как одну из форм проявления человеческого ресурса и источник будущих заработков и «удовлетворений». По мнению неоклассиков, человеческий ресурс создается через инвестиции в развитие личности, затрат на образование, на подготовку рабочей силы, на миграцию. [6, с. 115]

На современное понимание человеческого развития оказали влияние теоретические разработки А.Сен, который в своей работе «Развитие как расширение возможностей» рассматривает процесс человеческого развития как расширение возможностей людей проживать здоровую и продолжительную жизнь, получать знания, а не только повышать материальное и экономическое благосостояние. Так, одно из современных мыслей по вопросу человеческого развития было описано Currie J., & Schwandt H. в работе «Mortality inequality: The good news from a county-level approach», где рассматривается расширение возможностей человека через предоставление прав, человеческой свободы и выбора. [1, с. 37]

Взаимосвязь между экономическими и социальными проявлениями конкретизирует Г.Зиммель. Общетеоретический анализ дополняется Г.Зиммелем социально-экономическим измерением, в результате которого сделан вывод о том, что в рыночной системе человеческое развитие проявляется в комплексе как в экономическом, так и в социальном контекстах. В экономическом контексте источником всякого человеческого развития являются деньги. В социальном контексте человеческое развитие тождественно с процессом развития сущности человека, с повышением его социальных потребностей.

Таким образом, Г.Зиммель выделяет основные формы проявления человеческого развития: состояние здоровья, долголетие и духовность, богатство развития сознания, способности к интеллектуальной деятельности. [7, с. 20] Влияние физического состояния человека на его общее развитие также отражаются и в современных подходах

к исследованию индекса человеческого развития. В своих работах Faden R. and Lerlege A. выявляют проблемные точки в предоставлении медицинских услуг, в том числе неисследованные вопросы о степени удовлетворённости пациентов, как одного из тормозящих факторов развития медицинских услуг в его стране. [8, с. 168]

В работе «Влияние социально-экономических факторов на готовность населения поддерживать и накапливать капитал здоровья» коллектив авторов Спанкулова Л.С., Нурулы Е., Керимбаева А.Р. и Аймаханова А.Ш. акцентирует внимание на системе медицинского страхования, благодаря которому государство сохранит гарантированный объём бесплатной медицинской помощи, что окажет влияние в среднесрочном периоде на ряд индикаторов человеческого развития, в том числе на продолжительность жизни населения. [9, с. 188]

Методы

В рамках исследования были использованы общенаучный, в том числе аналитический, статистический, графический методы при помощи сравнительных, логических инструментов анализа. В рамках аналитического метода был проведен анализ индикаторов качества жизни, включающих ряд блоков. Применение аналитического метода позволило определить тенденции человеческого развития, оценить здоровье, уровень образования и уровень доходов людей. В рамках статистического метода были проведены анализ и конкретизация отдельных индикативных показателей. Информационной базой для научного исследования явились официальная статистическая информация, статьи в отечественных и зарубежных научных изданиях. Разработке комплексной методике, с высокой точностью, отображающей уровень жизни населения, наиболее важных черт развития человека в обществе, уделялось внимание и ранее. В экономической литературе существует множество разных подходов к оценке компонентов индекса человеческого развития, тем не менее, отсутствует методика по его комплексной оценке.

Существующие подходы и методы оценки человеческого развития позволяют выделить основные критерии их классификации по экономическому уровню:

– микроуровень (оценка человеческого развития отдельного индивидуума, сумма которых даёт получение общей оценки человеческого развития организации в целом);

- мезоуровень (человеческое развитие крупных корпорации);
- макроуровень (человеческое развитие в рамках национальных экономик);
- мегауровень (оценка человеческого развития в мировом, глобальном масштабе).

В рамках нашего исследования интересующий нас метод оценки человеческого развития на макроуровне (а также мега- и мезо- уровнях) – расчёт индекса человеческого развития. Это агрегированный показатель, при расчёте которого учитываются такие факторы, как: факторы здоровья (ожидаемая продолжительность жизни), уровень образования людей, факторы благосостояния людей (ВВП на душу населения).

В 1990 г, в Докладе ПРООН о развитии человека были введены в оборот понятия «человеческое развитие» и «индекс развития человеческого потенциала». Отличительная особенность данной концепции от предшествующих заключается в усилении фокуса на человеке, на провозглашении благосостояния человека единственной и основной целью развития общества и экономических систем. Индекс развития человеческого потенциала позволяет измерить долголетие (продолжительность жизни), объёмы знаний (также доступ к базовым источникам). Эмпирический приём сопоставления данных, который проводится на основе известного статистического метода объединения разномерных показателей, позволяет сделать расчёт Индекса развития человеческого потенциала с учётом в нем социальной составляющей. Сущность метода заключается в том, что рассчитывается средняя арифметическая величина (состоит из величин: реальный ВВП на душу населения, ожидаемая продолжительность жизни при рождении, уровень образования, бедности, безработицы населения), составляются индикаторы уровня жизни и агрегируются в индекс развития человеческого потенциала [10, с. 196]:

$$J_{чк} = 1/5 \sum J_x \quad (1)$$

где:

- $J_{чк}$ – социализация человеческого капитала;
- J_{x1} –ожидаемая продолжительность жизни при рождении;
- J_{x2} – уровень образования населения (сумма индекса грамотности взрослого человека и индекса совокупной доли учащихся);
- J_{x3} – уровень бедности населения (население стратифицируется по уровню доходов);

- J_{x4} – уровень безработицы населения;
- J_{x5} – реальное ВВП на душу населения.

По данной методике каждая составляющая сводного индекса рассчитывается как фиксированный стандарт максимального и минимального значений: $Y = (\text{фактическое значение } y_i - \text{минимальное значение } y_j) / (\text{максимальное значение } y_i - \text{минимальное значение } y_j)$.

При расчёте индекса продолжительности жизни за максимальный уровень принимается 85 лет, за минимальный уровень – 25 лет. Стандарты индекса уровня образования составляются соответственно 0% и 100%. Формула определения индекса бедности: 1 – доля населения, доходы которых ниже прожиточного минимума. Индекс безработицы определяется как: 1 – доля безработных к количеству экономически активного населения.

Комплексная оценка уровня жизни людей возможна при исследовании каждого из вышеперечисленных блоков показателей, отражающих уровень жизни в сравниваемых странах или регионах.

Результаты/обсуждение

Важнейшим индикатором социально-экономического развития стран является система национальных счетов (далее по тексту СНС). Методология ПРООН предлагает в качестве показателей такие, как валовой внутренний продукт на душу населения, в разрезе регионов валовой региональный продукт, который рассчитывается через производственный метод. [10, с. 198] Однако данный метод измерения национальной доходности и богатства вызывает всё более критический отзыв у современных экономистов, вызывая повышенный интерес к альтернативным методам вычисления национального богатства.

До сих пор считалось, что уровень государственного дохода и есть один из самых верных показателей развития человека. Да, экономический рост представляет собой средство для улучшения благополучия людей. Но совершенно ошибочно предполагать, что экономический рост воплощается в увеличении уровня развития человека.

Если проводить анализ человеческого развития через оценку динамики удельного веса валового регионального продукта, то можно получить искажённую мнимую экономическую ситуацию – зачастую получается высокий уровень благополучия населения в регионе, не соответствующий

реальной действительности (особенно в странах сырьевой направленности). Ну невозможно через СНС, через экономический рост, когда речь идёт об объёмах произведённых товаров и услуг, отразить ни уровень здоровья нации, ни уровень продолжительности жизни, ни степень решения экологических проблем, ни степень доступности народонаселения к ресурсам. Тогда как именно эти показатели позволяют отразить и измерить реальный уровень человеческого развития.

Само по себе понятие «человеческое развитие» является абстрактным. Но его можно измерить, используя такие показатели, которые позволяют количественно характеризовать основные вопросы человеческого развития. На самом деле для улучшения благосостояния и развития человека намного значимым является не сам факт экономического роста, а то, как и каким образом получают реализацию результаты этого роста, например, используют ли их для улучшения вооружения или для увеличения объёмов производимых продуктов питания. Именно поэтому многие страны мира разрабатывают комплексы индикаторов и показателей результатов человеческого развития, позволяющих оценить именно реализацию результатов экономического роста. В эти комплексы включены такие показатели, как: ожидаемая продолжительность жизни людей, смертность людей (в том числе детей до 5 лет), уровень грамотности населения, возможность доступа к питьевой воде, равенство возможностей женщин и мужчин в политике, в обучении и других сферах жизнедеятельности человека и т.д. [11, с. 205]

Одним из агрегированных показателей уровня развития людей в стране является ИЧР, отражающий такие важные аспекты общественной жизни как уровень и качество жизни. Через ИЧР можно измерить степень влияния достижений экономики на здоровье людей, уровень образования и фактический уровень их доходов. Индекс не оценивает человеческий прогресс в развитии в краткосрочный период и компоненты индикатора не могут сразу среагировать на изменения в политике, но в качестве измерителя прогресса в среднесрочной или долгосрочной перспективах он вполне подходит. ИЧР в агрегированном виде может скрыть факт того, что группы народонаселения страны имеют дифференцированные уровни своего развития (обусловленные регионом, типом местности), поэтому получить более детальную и полную информацию можно через его разукрупнение. С этой целью ИЧР делят на три блока.

В первый блок оценки качества жизни людей включаются здоровье населения, демография (уровень рождаемости, уровень смертности), продолжительность жизни. Таким образом, первым блоком характеризуется реальное состояние населения с позиции его благополучия. Как мы отмечали чуть выше, высокий уровень доходности населения и экономический рост в целом никак не смогут подменить ситуацию низкой рождаемости, высокой детской смертности, низкой продолжительности жизни и высокий уровень заболеваемости населения. Именно через измерение и оценку последних показатели можно получить полную картину качества жизни населения страны без дополнительных исследований.

Факторы второго блока показывают степень удовлетворённости людей условиями жизни, то есть достатком, жильём, питанием, работой, также удовлетворённостью социальным положением в государстве, то есть организацией власти, способностью решения острых проблем социального характера, доступностью медицинских и образовательных услуг, экологической ситуацией в стране. Для того, чтобы реалистично оценить эту группу факторов, целесообразно использование социологических опросов граждан страны. Из всех прямых статистических показателей в мире самым реалистичным является уровень самоубийств. Почему именно этот показатель? Потому что он отражает степень крайности, социальный протест и в комплексном анализе считается самым показательным.

Факторы третьего блока связаны с двумя предыдущими, но принципиально включает группу показателей духовного развития. Единицами измерения выступают официальная уголовная и социальная статистика по убийству, грабежам и тяжким телесным повреждениям, брошенным пожилым родителям и детям, алкогольным психозам. Увеличение этих показателей означает ухудшение нравственного состояния общества страны. Такая ситуация, в первую очередь, объясняется кризисом семьи как института социального характера. Семья, которая призвана обеспечивать социализацию человека, в том числе подростков, сегодня занимает роль вспомогательную, предлагая сохранение традиционных разделения гендерных позиций. [12, с. 295-296]

Таким образом, через разукрупнение ИЧР, основываясь на результатах анализа показателей, входящих в состав блоков таких, как уровень продолжительности жизни,

уровень образования, уровень развития медицины и здравоохранения, показатель валового национального продукта на душу населения, уровень духовного развития и социальной удовлетворённости можно сделать реалистичную оценку качества жизни людей. [13, с. 167]

На наш взгляд очень важно понимание того, что несмотря на то, что индекс человеческого развития является стартовой точкой, вся концепция человеческого развития гораздо сложнее и обширнее и охватить её одним (пусть агрегированным или даже разукрупнённым) показателем невозможно.

То есть, тем не менее, индекс человеческого развития тоже не является исчерпывающим показателем, поскольку он не может отразить все важные стороны развития.

Фактор первого блока оценки ИЧР - индекс продолжительности жизни - определяется показателем ожидаемой продолжительности жизни населения. Если попытаться сделать анализ этого показателя в Казахстане, то здесь за весь анализируемый период (рисунок 1) продолжительность жизни была увеличена почти на 4 года. Казахстаном достигнут позитивный результат по этому показателю, но в сравнении с Европой, он отстаёт от средних значений.

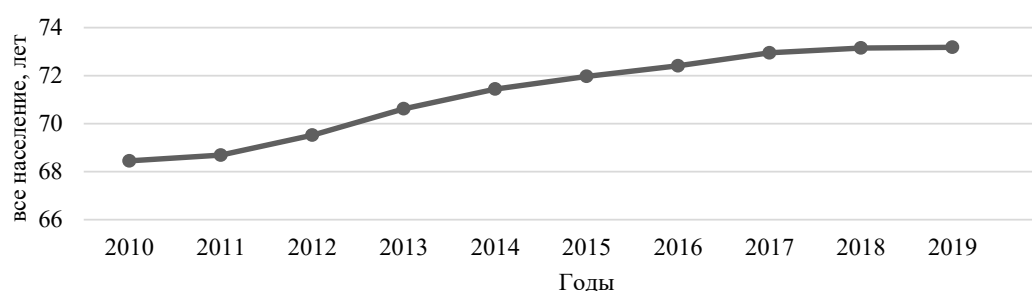

Рисунок 1 – Продолжительность жизни населения за 2010 – 2019 гг, лет

Figure 1 - Life expectancy of the population at birth for 2010 - 2019, years

Примечание – Составлено авторами по источнику [14]

На конец 2018 года Казахстан занимал 50-ю позицию из 189 стран. А это означает, что стране есть куда стремиться. В целом, за весь период с 2010 по 2019 годы, из рисунка 1 можно наблюдать прогрессивную динамику по продолжительности жизни. Международной методикой измерения ожидаемой продолжительности жизни за минимальные значения принимаются значения в 25 лет, а за максимальные – 85 лет. Но, тем не менее, самым устойчивым - условий и

качества жизни населения является её средняя величина, то есть средняя продолжительность жизни. В Казахстане средние значения продолжительности жизни, особенно в последние годы, имеют тенденцию к увеличению.

Индекс продолжительности жизни также может быть определён через показатель предполагаемой продолжительности жизни младенцев, детей, родившихся в анализируемый период.

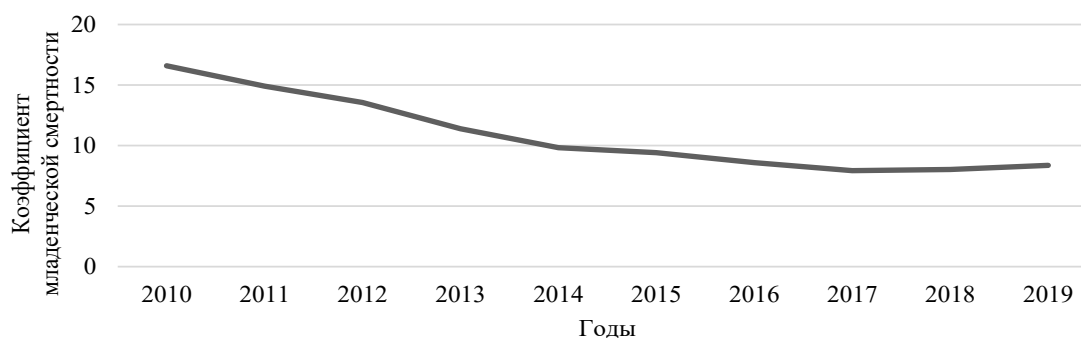

Рисунок 2 - Коэффициент младенческой смертности, на 1000 родившихся

Figure 2 - Infant mortality rate, per 1000 births

Примечание – Составлено авторами по источнику [14]

Из рисунка 2 можно наблюдать уменьшение с 2010 года показателя младенческой смертности вплоть до 2017 года. Начиная с 2017 года этот показатель увеличивается, что находит отражение на общем показателе индекса человеческого развития в Казахстане. На динамику этого показателя оказывают влияние факторы второго и третьего блоков, такие как уровень жизни, половая, этническая и расовая принадлежность. Так, например, население с высоким уровнем дохода, имеющие полноценное питание и получаю-

щие квалифицированную медицинскую помощь имеют возможность жить дольше, в сравнении с населением меньшей доходности. Также на динамику индекса продолжительности жизни, в том числе показателя смертности младенцев и смертности матерей влияют состояние медицины и здравоохранения, уровень социального обеспечения населения страны. [12, с. 128] Что же касается показателя материнской смертности, то здесь можно наблюдать нестабильную картину развития.

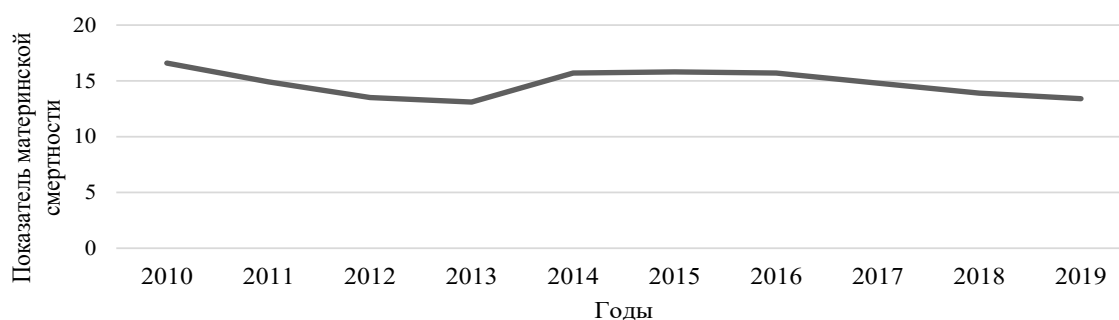

Рисунок 3 - Коэффициент материнской смертности, на 100 000 родившихся

Figure 3 - Maternal mortality rate, per 100,000 births

Примечание – Составлено авторами по источнику [14]

Из рисунка 3 видно, что с 2010 года по 2013 год этот показатель стремительно снижался. Начиная с 2013 года по 2016 год мы наблюдали увеличение этого показателя, а с 2016 года снова его понижение. Понижения этого показателя происходит в силу улучшения показателя здоровья людей вследствие увеличения объёмов финансовых вливаний в сферу здравоохранения. В Казахстане активно строятся объекты здравоохранения, улучшается процесс оснащения специальным оборудованием медицинские учреждения. [15, с. 197]

Анализ факторов второго блока позволяет сделать вывод, что ситуация в стране за анализируемый период менялась циклично. На рисунке 4 можно увидеть ситуацию по обеспечению ученическими местами в образовательных школах, что влияет на степень удовлетворения уровнем образовательной системы в стране.

Низким обеспечением ученическими местами в школах, что вероятно связано, в первую очередь, с демографической ситуацией характеризуются 2010, 2016 и 2019 годы. В общей структуре расходов в образование, расходы населения на

получение образовательных услуг в большей степени приходится на получение высшего и дошкольного образования. Чуть менее 1 % составляют расходы на получение начального образования и общего среднего образования. В Казахстане делаются попытки координации системы переподготовки и подготовки населения, а также попытки по достижению баланса между выпускниками всех уровней образовательных школ и рынками труда.

В Казахстане с 2013 года определяется тенденция увеличения количества экономически активных людей в возрастной категории от 15 лет на 207000 человек с одновременным ростом количества безработных почти на 2000 человек. Такая ситуация отражает усиление качества образовательных услуг в Казахстане и покрытием, в связи с этим, потребностей рынка труда, поскольку основным фактором конкурентоспособности человека на рынке труда является именно уровень его образованности и степень квалифицированности. В стране около 62 % экономически активного населения имеют высшее образование (около 30%) и среднее профессиональное образование (около 32%).

Показателем уровня образования определяется обеспечение работой, то есть увеличение уровня образованности влечёт за собой повышение уровня занятости и понижение уровня безработицы. Соответственно, намного высоким становится показатель уровня безработицы и понижается уровень занятос-

ти среди экономически активного населения, которые не имеют профессиональное образование. Система предоставления образовательных услуг в общем контексте всех социальных и экономических показателей в необходимой мере обеспечивает получение населен

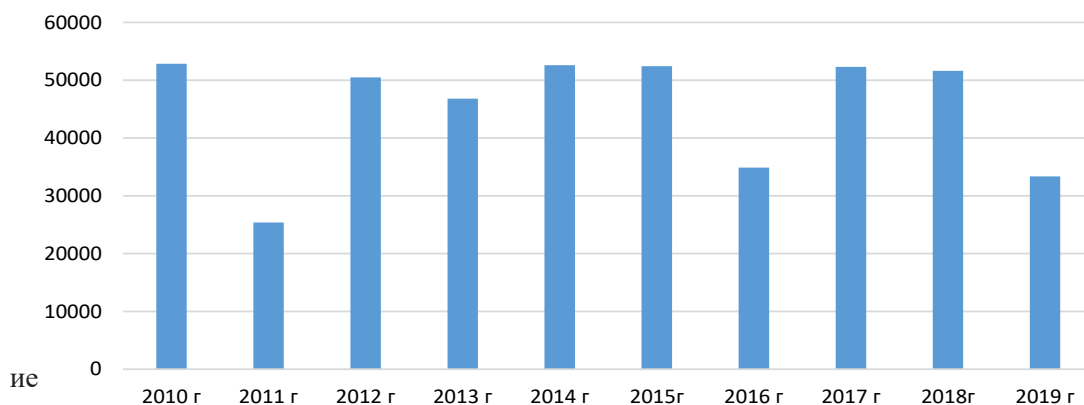

Рисунок 4 - Ученические места в образовательных школах, введённых в эксплуатацию
Figure 4 - Student places in educational schools put into operation

Примечание – Составлено авторами по источнику [14].

Анализ валового внутреннего продукта на душу населения также позволяет сделать выводы по человеческому развитию. На рисунке 5 покажем состояние валового внутреннего продукта на душу населения в

Казахстане за период с 2010 по 2019 годы (расчёт производится в американских долларах в соответствии с паритетом покупательной способности национальных денежных единиц).

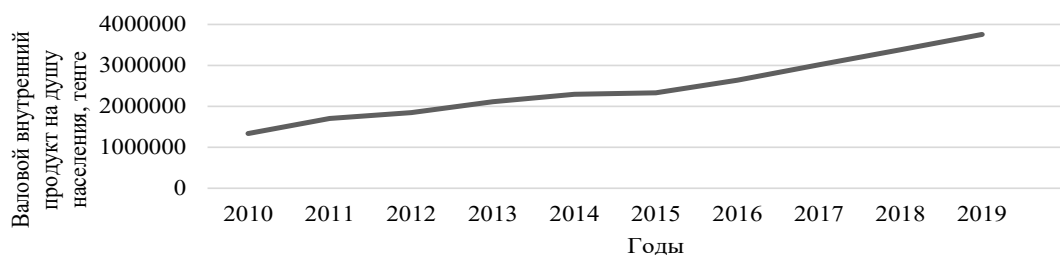

Рисунок 5 - Валовой внутренний продукт на душу населения в Казахстане за 2010 – 2019 гг, тенге
Figure 5 - Gross domestic product per capita in Kazakhstan for 2010 - 2019, tenge

Примечание – Составлено авторами по источнику [14].

За анализируемый период с 2010 по 2019 годы мы видим устойчивую тенденцию к росту этого показателя. (расчёт производится в американских долларах в соответствии с паритетом покупательной способности национальных денежных единиц). Но то обстоятельство, что экономический рост не может всецело отражать уровень человеческого развития, обесценивает значимость

этого показателя в общей структуре индекса человеческого развития. [16, часть 1]

Таким образом, показатель реального валового продукта на душу населения не показывает никаких диспропорций в механизме распределения доходов, в том числе существующих ограничений в возможностях людей. В то время как именно наличие диспропорций или их отсутствие служит

индикатором человеческого развития, так, например, равная степень распределения доходов является дополнительным фактором человеческого развития. В связи с чем показатель реальных денежных доходов, который учитывает такие диспропорции, представляет собой важную дополнительную характеристику человеческого развития.

Из рисунка 6 видно, что за последние два года темпы роста доходов населения Казахстана сократились в реальном выражении. Несмотря на постоянную положительную динамику номинальных доходов, темпы роста реальных доходов населения продолжают снижаться. На фоне высокого

инфляционного давления в 2015 году и вновь в 2020 году, наблюдается падение темпов роста реальных доходов, что оказывает негативное влияние на человеческое развитие в стране. Усугубляет ситуацию синхронность динамики реальных доходов населения с темпами роста ВВП. Более детальный анализ ИЧР через ранжирование населения на группы по возрастанию среднедушевых располагаемых ресурсов, а затем квинтильного деления на пять равных 20%-х доходных групп позволяет выявить более реалистичную картину относительно уровня человеческого развития.

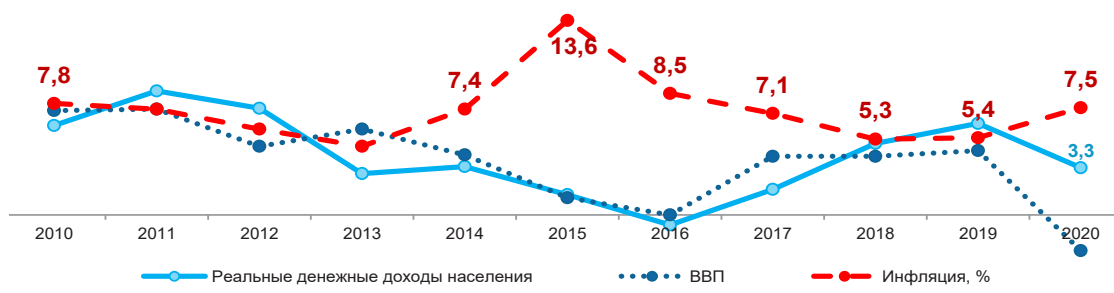

Рисунок 6 - Динамика реальных денежных доходов населения, ВВП и инфляции, % к предыдущему году

Figure 6 - Dynamics of real money incomes of the population, GDP and inflation, % to the previous year

Примечание – Составлено авторами

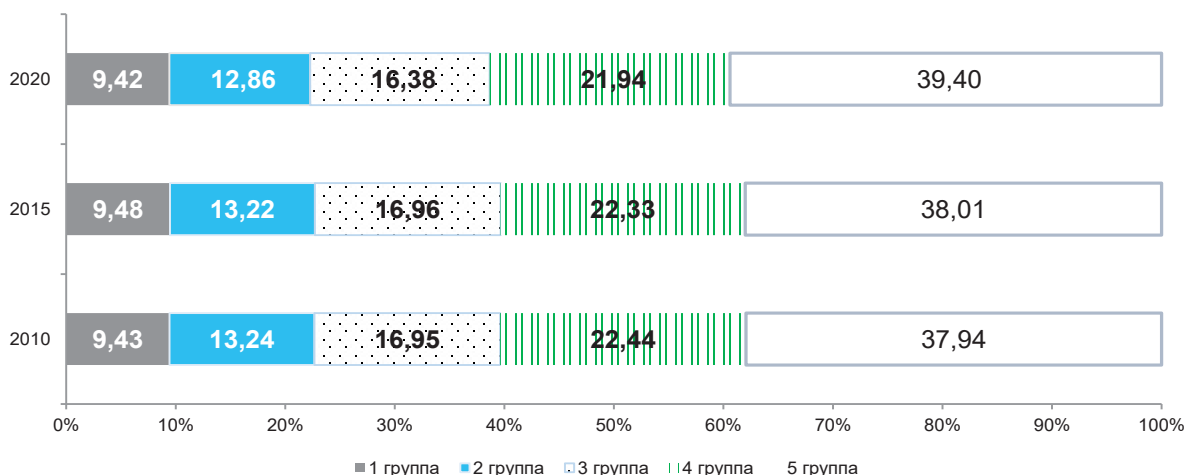

Рисунок 7 - Дифференцированность доходов квинтильных групп населения, %

Figure 7 - Differentiation of income of quintile groups of the population, %

Примечание – Составлено авторами

Из рисунка 7 можно увидеть, снижение реальных доходов домашних хозяйств затронуло группы населения с наименьшим уровнем дохода и почти не коснулось высокодоходных групп. Существующую диспропорцию в распределении доходов между квинтильными группами населения показывает анализ коэффициента Джини, который составил в 2010 г. - 0,278 (в 2020 г. – 0,291). То есть на 20% наименее обеспеченного населения приходится всего 9,42% совокупного дохода, в то же время как на 20% наиболее обеспеченного населения приходится 39,4% совокупного дохода населения в то же время. Одной из основных причин усиления существующего неравенства в распределении доходов является несовершенство существующей системы перераспределения доходов в экономике. [17, глава 3]

В перспективе в Казахстане необходимым является проведение государственной политики с целью влияния на продолжительность и уровень жизни и на другие компоненты индекса человеческого развития, устойчивое развитие и повышение рейтинга среди государств с высоким уровнем индекса человеческого развития.

Заключение

Таким образом, в завершении статьи можно сделать следующие выводы:

1. В статье сделан акцент на анализе показателей первого и второго блоков оценки ИЧР, поскольку в агрегированном виде индекс может скрыть факт того, что группы народонаселения страны имеют дифференцированные уровни своего развития (обусловленные регионом, типом местности), поэтому получить более детальную и полную информацию, на наш взгляд, можно только через его разукрупнение.

2. Выделена структура блоков оценки ИЧР: в первый блок включены здоровье населения, демография (уровень рождаемости, уровень смертности), продолжительность жизни. Во втором блоке - показатели удовлетворённости людей условиями жизни (достатком, жильём, питанием, работой), удовлетворённости социальным положением в государстве (организацией власти, способностью решения острых проблем социального характера), доступностью медицинских и образовательных услуг, экологической ситуацией в стране. В третьем блоке - показатели духовного развития.

3. Сделан анализ реального валового продукта на душу населения в Казахстане, в результате сделан вывод о том, что он

не показывает диспропорций в механизме распределения доходов (в то время как именно наличие диспропорций или их отсутствие служит индикатором человеческого развития, так, например, равная степень распределения доходов является дополнительным фактором человеческого развития). В связи с чем сделан вывод, что именно показатель реальных денежных доходов, который учитывает такие диспропорции, представляет собой важную дополнительную характеристику человеческого развития

4. В результате анализа квинтильного деления населения на группы определена одна из основных причин усиления существующего неравенства в распределении доходов — это несовершенство существующей системы перераспределения доходов в экономике.

При всей позитивной динамике Казахстану есть куда двигаться и стремиться, развивать духовный потенциал, нравственную силу нации, что представляет собой основополагающую составляющую, предопределяющую всё развитие системного человеческого развития.

Список использованных источников

1. Currie, J., Schwandt, H. (2016). Mortality inequality: The good news from a county-level approach. *The Journal of Economic Perspectives*, 30(2), 29–52. <https://doi.org/10.1257/jep.30.2.29>
2. Kaneva, M.A., Avksent'ev, N.A., & Bajdin, V.M. (2015). Gotovnost' platit' za dobrovol'noe medicinskoe strahovanie na uslovijah sofinansirovaniya: regressionnyj analiz. *Finansovyj zhurnal*, 5(27), 80–90
3. Laupacis, A., et al. (1992). How attractive does a new technology have to be to warrant adoption and utilization? Tentative guidelines for using clinical and economic evaluations. *Canadian Medical Association Journal*, 146, 473–481
4. Danyliv, A., et al. (2013). Willingness to pay for physician services at a primary contact in Ukraine: results of a contingent valuation study. *BMC Health Services Research*, 13, 208. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-13-208>
5. Grundmann, R & Stehr, N. (2001). Why is Werner Sombart Not a Part of the Core of Classical Sociology?, 1 (2), 257-287. <https://doi.org/10.1177/14687950122232558>
6. Becker, G.S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. — Third Edition. — Chicago and London: The University of Chicago Press. 4(20), 110-130. ISBN 0-226-04119-0.
7. Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семёнов В.А. (1996). Формальная социология Г. Зиммеля, 1(8), 1-28
8. Faden, R. & Leplege, A. (1992). Assessing

quality of life: Moral implications for clinical practice. *Medical Care*, 5(1), 166-175

9. Спанкулова Л.С., Нурулы Е., Керимбаев А.Р., Аймаханова А.Ш. (2021). Влияние социально-экономических факторов на готовность населения поддерживать и накапливать капитал здоровья. *Экономика: стратегия и практика*, 16(3), 177-191. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-177-191>

10. Tambor, M., et al. (2014). Willingness to pay for publicly financed health care services in Central and Eastern Europe: Evidence from six countries based on a contingent valuation method. *Social Science & Medicine*, 116, 193–201

11. Фахрутдинова Е. В. (2010). Качество жизни населения в системе социально-экономических отношений: институциональный подход. Диссертация на соискание учёной степени доктора экономических наук. Казанский государственный финансово-экономический институт. Казань.

12. Хаджалова Х.М. (2013). Институциональные основы регулирования качества жизни в регионах. Региональные проблемы преобразования экономики, 4(1), 290-299.

13. Тютюнникова С.В., Бervено О.В. (2014) Институциональное обеспечение качества жизни. Институты и механизмы регулирования в условиях глобальной нестабильности. Монография по материалам XII Международной научно-практической интернет-конференции. Ростов-наДону, 63-172.

14. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. (2020). <https://stat.gov.kz/official/dynamic>

15. Spankulova, L.S. (2016). Udovletvorennost' kachestvom zhizni, svjazannogo so zdorov'em v zavisimosti ot urovnja dohodov naselenija, prozhivajushhix v oblastjakh s vysokim jekologicheskim riskom. *Psihologicheskoe zdorov'e lichnosti: teorija i praktika: sbornik nauchnyh trudov po materialam III Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii*, 128–130.

16. «ПРООН. 2019. Доклад о человеческом развитии за 2019 год. За пределами доходов, за пределами средних значений, за пределами сегодняшнего дня: неравенство в человеческом развитии в 21 веке. Нью-Йорк. (2020). Получено из <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>

17. Отчёт о человеческом развитии 2020. Следующий рубеж: человеческое развитие и антропоцен. (2020). Получено из URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2020>

References

1. Currie, J., Schwandt, H. (2016). Mortality inequality: The good news from a county-level approach. *The Journal of Economic Perspectives*, 30(2), 29–52. <https://doi.org/10.1257/jep.30.2.29>

2. Kaneva, M.A., Avksent'ev, N.A., & Bajdin, V.M. (2015). Gotovnost' platit' za dobrovol'noe

medicinskoe strahovanie na uslovijah sofinansirovanija: regressionnyj analiz. *Finansovyj zhurnal*, 5(27), 80–90

3. Laupacis, A., et al. (1992). How attractive does a new technology have to be to warrant adoption and utilization? Tentative guidelines for using clinical and economic evaluations. *Canadian Medical Association Journal*, 146, 473–481

4. Danyliv, A., et al. (2013). Willingness to pay for physician services at a primary contact in Ukraine: results of a contingent valuation study. *BMC Health Services Research*, 13, 208. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-13-208>

5. Grundmann, R. & Stehr, N. (2001). Why is Werner Sombart Not a Part of the Core of Classical Sociology?, 1 (2), 257-287. <https://doi.org/10.1177/14687950122232558>

6. Becker, G.S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. — Third Edition. — Chicago and London: The University of Chicago Press. — ISBN 0-226-04119-0.

7. Gromov, I. A., Mackevich, A. Ju., Semjonov, V. A. (1996). Formal'naja sociologija G. Zimmelja, 1(8), 1-28

8. Faden, R. & Leplege, A. (1992). Assessing quality of life: Moral implications for clinical practice. *Medical Care*, 5(1), 166-175

9. Spankulova, L.S., Nuruly, E., Kerimbaev, A.R., Ajmahanova, A.Sh. (2021). Vlijanie social'no-jekonomicheskix faktorov na gotovnost' naselenija podderzivat' i nakaplivat' kapital zdorov'ja. *Jekonomika: strategija i praktika*, 16(3), 177-191. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-177-191>

10. Tambor, M., et al. (2014). Willingness to pay for publicly financed health care services in Central and Eastern Europe: Evidence from six countries based on a contingent valuation method. *Social Science & Medicine*, 116, 193–201

11. Fahrutdinova, E.V. (2010). Kachestvo zhizni naselenija v sisteme social'no-jekonomicheskix otoshenij: institucional'nyj podhod. Dissertacija na soiskanie uchjonoj stepeni doktora jekonomicheskix nauk. Kazanskij gosudarstvennyj finansovo-jekonomicheskij institut. Kazan'.

12. Hadzhalova, H.M. (2013). Institucional'nye osnovy regulirovanija kachestva zhizni v regionah. Regional'nye problemy preobrazovanija jekonomiki, 4(1), 290-299.

13. Tjutjunnikova, S.V. & Berveno, O.V. (2014) Institucional'noe obespechenie kachestva zhizni. Instituty i mehanizmy regulirovanija v uslovijah global'noj nestabil'nosti. Monografija po materialam XII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj internet-konferencii. Ростов-наДону, 63-172.

14. Sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam RK. (2020). <https://stat.gov.kz/official/dynamic>

15. Spankulova, L.S. (2016). Udovletvorennost' kachestvom zhizni, svjazannogo so zdorov'em v zavisimosti ot urovnja dohodov naselenija, prozhivajushhix v oblastjakh s vysokim jekologicheskim riskom. *Psihologicheskoe zdorov'e lichnosti: teorija i praktika: sbornik nauchnyh trudov po materialam III*

Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 128–130.

16.«PROON. 2019. Doklad o chelovecheskom razvitii za 2019 god. Za predelami dohodov, za predelami srednih znachenij, za predelami segodnjashnego dnja: neravenstvo v chelovecheskom razvitii v 21 veke. N'ju-Jork. (2020). Polucheno iz [Http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019](http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019)

17.Otchjot o chelovecheskom razvitii 2020. Sledujushhij rubezh: chelovecheskoe razvitie i antropocen. (2020). Polucheno iz URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2020>

Information about the authors

* **Saule A. Kozhabaeva** - Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, candidate of Economic Sciences; *Kazakhstan*, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Baurzhan G. Mukan - Managing Director of JSC Institute for Economic Research, *Kazakhstan*, e-mail: bmukan_77@mail.ru

Rakymzhan K. Yelshibayev - JSC Narkhoz University, *Kazakhstan*, e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru.

Авторлар туралы мәліметтер

* **Қожабаева С.А.** - Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Мұқан Б.Ғ. - Экономикалық зерттеулер институты АҚ-ның басқарушы директоры, Қазақстан, e-mail: bmukan_77@mail.ru

Елшібаев Р.К. - АҚ Нархоз университеті, Қазақстан, e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru.

Информация об авторах

* **Қожабаева С.А.** - Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Мұқан Б.Ғ. – управляющий директор АО Институт экономических исследований, Казахстан, e-mail: bmukan_77@mail.ru

Елшібаев Р.К. - АО Университет Нархоз, Казахстан, e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru.

Freelance Market Development Factors

Diana Zh.Abdreissova^{1*}, Daniyar T. Baitenizov¹, Tolkyn A. Azatbek², Saltanat N.Valieva³

¹M.Kozybaev North Kazakhstan University, 86 Pushkin Str., 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., 010000, Nur-Sultan, Kazakhstan

³Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, 7 Zhubanov, Str., 010005, Nur-Sultan, Kazakhstan

Abstract

The rapid development of Internet marketing has led to the fact that the active population has become independent of a permanent place of work. Flexible forms of employment have become more popular now, as they allowed the employees to work efficiently, realize their labor potential. The current constraints associated with the pandemic have further increased the relevance of telecommuting. The purpose of the article is to identify and classify the main factors contributing to the growth of the freelance market. To achieve the goal, the methods of analysis and synthesis were used in the framework of the structural-functional approach. The paper reflects the prerequisites and reasons for the emergence of freelancing, and outlines the socio-economic role of freelancing in solving modern problems of employment. The conditions favorable for the active development of the freelance services market are considered, which were classified into price and non-price conditions. Particular attention is paid to the impact of the Internet on the development of freelance services. The authors proposed factors in the freelance market, represented by primary factors, demand factors, supply factors and factors of an individual nature. Within each group they are investigated and substantiated. These factors allowed the authors to form and identify measures aimed at stimulating the development of the freelance market in Kazakhstan. They also proposed to create a multifunctional Internet exchange and gave recommendations to determine its functionality and main characteristics. The implementation of them will provide the freelance market with the necessary digital platform.

Keywords: freelance, freelancers, freelance services market, Internet, price advantages, non-price advantages, remote work, labor market.

For citation: Abdreissova, D.Zh., Baytenizov, D.T., Azatbe, T.A., & Valieva, S.N. (2021). Freelance Market Development Factors. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 188-207, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-188-207>

* **Corresponding author: Abdreissova D.Zh.** - 2nd year doctoral student of the specialty "Economics", M.Kozybaev North Kazakhstan University, 150000, Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk, 86 Pushkin Str., 87711067228, e-mail: diana_gmu05@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 01.12.2021

The article approved for publication: 29.12.2021

Date of publication: 30.12.2021

Фриланс-қызметтер нарығын дамыту факторлары

Абдрейсова Д.Ж.^{1*}, Байтенизов Д. Т.¹, Азатбек Т.А.², Валиева С.Н.³

¹М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Пушкин к., 86, 150000, Петропавл, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев к., 2, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Жұбанов к., 7, 010005, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Түйін

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуында қалыптасқан әлемдік үрдістер, атап айтқанда, интернет-маркетингтің дамуы белсенді халықтың негізгі бөлігінің тұрақты жұмыс орнынан тәуелсіз болуына әкелді. Жұмыспен қамтудың икемді түрлері қазіргі заманда кеңінен танымал болды, өйткені олар қызметкерге барынша тиімді жұмыс істеуге, оның еңбек әлеуетін іске асыруға және жұмысынан анағұрлым жоғары қанағаттануға мүмкіндік берді. Пандемиямен байланысты заманауи шектеулер қашықтан жұмыс істеудің өзектілігін одан әрі арттыра түсті. Мақаланың мақсаты фриланс-қызметтер нарығының өсуіне ықпал ететін негізгі факторларды анықтау және олардың сыныптамасын жүзеге асыру болып табылады. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін құрылымдық-функционалдық тәсіл шеңберінде талдау және синтез әдістері қолданылды. Жұмыста фриланстың пайда болуының алғышарттары мен себептері көрсетілген, сонымен қатар, жұмыспен қамтудың заманауи мәселелерін шешудегі фриланстың әлеуметтік-экономикалық рөлі айқындалған. Фриланс қызметтері нарығының белсенді дамуына оң ықпал ететін шарттар қарастырылған, олар бағалық және бағалық емес шарттарға жіктелген. Фриланс қызметтерін дамытуға интернеттің әсер етуіне ерекше назар аударылған. Авторлар факторлардың 4 тобымен ұсынылған фриланс нарығы факторларының жүйесін ұсынды: бастапқы факторлар, сұраныс факторлары, ұсыныс факторлары және жеке сипаттағы факторлар. Сонымен қатар, әр топтағы факторлар зерттеліп, негізделген. Зерттеу барысында анықталған факторлар авторларға Қазақстандағы фриланс нарығының дамуын ынталандыруға бағытталған шараларды қалыптастыруға және анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу шегіндежартылай функционалды интернет-биржаны құру ұсынылып, оның функционалдығы мен негізгі сипаттамаларын анықтау бойынша ұсыныстар берілді. Ұсынылған ұсыныстарды жүзеге асыру фриланс нарығын қажетті цифрлық платформамен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: фрилансер, фрилансерлер, фриланс қызметтер нарығы, Интернет, баға артықшылықтары, бағалық емес артықшылықтар, қашықтан жұмыс, еңбек нарығы.

Дәйексөз алу үшін: Абдрейсова Д.Ж., Байтенизов Д.Т., Азатбек Т.А., Валиева С.Н. (2021). Фриланс-қызметтер нарығын дамыту факторлары. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 188-207, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-188-207>

* **Хат-хабаршы авторы:** Абдрейсова Д.Ж. - «Экономика» мамандығының 2 курс докторанты, Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Пушкин к., 86, 150000, Петропавл, Қазақстан, e-mail: diana_gmu05@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 01.12.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 29.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Факторы развития рынка фриланс-услуг

Абреисова Д.Ж.^{1*}, Байтенизов Д. Т.¹, Азатбек Т.А.², Валиева С.Н.³

¹Северо-Казахстанский университет им. М.Козыбаева, ул. Пушкина, 86, 150000, Петропавловск, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Нур-Султан, Казахстан

³Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, ул. Жубанова, 7, 010005, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация

Сложившиеся мировые тенденции стремительного развития информационных технологий, в частности развитие интернет-маркетинга, привели к тому, что основная масса активного населения стала независима от постоянного места работы. Гибкие формы занятости в наше время стали более популярными, так как позволили работнику максимально эффективно трудиться, реализовывать свой трудовой потенциал и максимально получать удовлетворение от работы. Современные ограничения, связанные с пандемией, еще больше усилили актуальность удаленной работы. Цель статьи – определить и осуществить классификацию основных факторов, способствующих росту рынка фриланс-услуг. Для достижения цели в работе использовались методы анализа и синтеза в рамках структурно-функционального подхода. В работе отражены предпосылки и причины возникновения фриланса, а также обозначена социально-экономическая роль фриланса в решении современных проблем обеспечения занятости. Рассмотрены условия, благоприятствующие активному развитию рынка фриланс-услуг, которые впоследствии были классифицированы на ценовые и неценовые условия. Особое внимание в статье уделяется влиянию интернета на развитие фриланс-услуг. Авторами предложена система факторов рынка фриланса, представленная 4 группами факторов: первичными факторами, факторами спроса, факторами предложения и факторами индивидуального характера. Кроме того, исследованы и обоснованы факторы внутри каждой группы. Выявленные в ходе исследования факторы позволили авторам сформировать и обозначить меры, направленные на стимулирование развития рынка фриланса в Казахстане. В рамках исследования предложено создание полифункциональной интернет-биржи и даны рекомендации по определению ее функционала и основных характеристик. Реализация предложенных рекомендаций позволит обеспечить рынок фрилансеровнеобходимой цифровой платформой.

Ключевые слова: фриланс, фрилансеры, рынок фриланс-услуг, Интернет, ценовые преимущества, неценовые преимущества, удаленная работа, рынок труда.

Для цитирования: Абреисова Д.Ж., Байтенизов Д. Т., Азатбек Т.А., Валиева С.Н. (2021) Факторы развития рынка фриланс-услуг. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 188-207, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-188-207>

* **Корреспондирующий автор:** Абреисова Д.Ж. –докторант 2 курса специальности «Экономика», Северо-Казахстанский университет им. М.Козыбаева, ул. Пушкина, 86, 150000, Петропавловск, Казахстан, 87711067228, e-mail: diana_gmu05@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы)

Статья поступила в редакцию: 01.12.2021

Принято решение о публикации: 29.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

В результате трансформации рыночной экономики Казахстана появились новые нестандартные формы занятости населения. Пандемия и связанная с нею нестабильная ситуация в мировой экономике стали причинами падения спроса на труд и становления фриланса как альтернативой формы традиционной занятости населения. Фрилансер (перевод с англ. Freelancer – это наемный работник) — специалист, который выполняет услуги без заключения трудового договора для выполнения определенных обязательств. Сфера фриланс услуг, динамично развиваясь, стала важным сегментом рынка труда. Она имеет тенденцию к долгосрочному росту, так как увеличивается конкуренция как между заказчиками, так и между фрилансерами, расширяется информированность о квали-фицированных специалистах на мировом рынке фриланс услуг.

В Казахстане рынок фриланс-услуг развивается быстрыми темпами, хотя само понятие «рынок фриланс-услуг» не распространено ни в научной литературе, ни в экономической практике. Данное обстоятельство актуализирует необходимость проведения исследования и обоснования теории развития рынка фриланс-услуг.

Литературный обзор

Привлекают внимание в аспекте проблематики нашего исследования работы, посвященные изучению сущности и роли самозанятости в экономике. В их числе можно выделить работу Л. Шарпа и других ученых, в котором исследуется влияние финансового кризиса 2008 года на самозанятость в европейских странах. По их заключению, произошедшие изменения побудили специалистов решать проблемы занятости посредством оказания сделных услуг, не оформляя трудовые отношения с работодателем. В посткризисный период именно эти самозанятые люди внесли огромный вклад в восстановление рынка труда в тех странах. Выделяя самозанятость в качестве одного из факторов устойчивого развития, авторы подчеркнули важность поощряющих ее мер и устраняющих препятствия ее развития [1].

А. Ирмижа, И. Лейбус рассматривают самостоятельную занятость как форму занятости, дающей человеку большую свободу с повышенным риском. Ими обозначены действующие меры и спектры политик, поддерживающие самозанятость в европейских странах. К мерам, благоприятно воздействующих на состояние самозанятости,

они относят финансовую поддержку, субсидии, ссуды или микрокредиты, а также консультации и рекомендации. Авторы приходят к выводу, что влияние и поддержка государственной власти играют важную роль в развитии самозанятости [2].

Относительно молодой, и перспективной формой самозанятости выступает фриланс. Считается, что первым этот термин упомянул известный британский писатель В. Скотт в своем историческом романе «Айвенго» для описания «средневекового наемного воина» [3]. Одна из первых трактовок термина «Freelance» в Оксфордском словаре гласила, что фрилансерами называли средневековых наемников, которые являлись профессиональными военными, свободными людьми и оказывали услуги за вознаграждение знатным людям¹.

А.Шевчук, Дж. Бенсон, М. Браун определяют фриланс как самостоятельную деятельность квалифицированных профессионалов в творческой, управленческой, научной и технической областях [4, 5]. Американский исследователь Д. Пинк к категории фрилансеров относил широкий спектр профессий, а именно от интеллектуального, творческого труда (программисты, дизайнеры и т.д.) до представителей физического труда (строители и т.д.) [6].

Особого внимания заслуживает определение Д.О. Стребкова и А.В. Шевчука, согласно которому «фрилансер» – это независимый профессионал высокой квалификации, не состоящий в штате организации и не участвующий в традиционных трудовых отношениях, самостоятельно реализующий свои услуги на рынке различным клиентам, не являясь субподрядчиком единственного заказчика [7].

Согласно научной позиции П. Лейхтон и других авторов, в настоящее время большинство организаций используют труд фрилансеров для оказания определенных услуг, которые имеют жизненно важное значение для поддержки отношений с клиентами, репутации и идентичности бренда, в то время как компании не уделяют внимания на организационные моменты исполнения данного заказа и на мотивацию фрилансера. Фрилансеры, не являющиеся сотрудниками компаний, часто являются самым важным скрытым ресурсом организации. Авторы выделяют, что фрилансеры сейчас не являются нетипичными или

¹ Оксфордский словарь английского языка. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/freelance>.

второстепенными, они все еще находятся в тени с точки зрения доступной литературы о том, как лучше всего их развивать и мотивировать [8].

А. Бурке и М. Коулин исследовали влияние труда фрилансеров на доход предприятия. Они обнаружили, что организации, использующие труд фрилансеров, могут достичь дополнительного роста продаж при 11 % массе фрилансеров в своем штате. Данное открытие имеет некоторую интуитивную привлекательность, однако требует дальнейших исследований причин и процессов, приводящих к такому результату [9]. Также эти ученые анализировали увеличение на рынке фриланса развитых стран индивидуальных предпринимателей, которые сыграли трансформирующую роль в экономике. Исследователи приходят к выводу, что фрилансеры-одиночки, работающие не по найму, имеют все более высокий уровень образования и играют ключевую роль в стимулировании инноваций, предпринимательства и создании рабочих мест [9].

В. Журавлёв и другие авторы занимались разработкой модели поведения на рынке фрилансеров, основанной на поиске возможных путей совершенствования существующей системы. В их работе рынок фриланса смоделирован как непрерывный процесс с разными агентами, который реагирует по-разному на несколько моделей поведения агентов (фрилансеров, заказчиков и т.д.). Кроме того, ими приведены и проанализированы различные стратегии, целью которых является получение прибыли агентами [10].

Важные выводы сделаны в рамках исследования К. Кранфорда и других авторов, рассматривающих проблемы канадского рынка фриланса, для которого характерны отсутствие прав на базовые гарантии и прав в сфере труда, такие как минимальная заработная плата, отпуск и пособия по беременности и родам и по уходу за ребенком, равенство в оплате труда, безопасные и здоровые условия труда и доступ к коллективным переговорам. Ученые обосновали, что политические и социальные реалии ограничивают коллективные действия фрилансеров и создают огромные препятствия для профсоюзов, пытающихся их организовать. Авторы утверждают, что необходимо расширить права на ведение коллективных переговоров и способы взаимодействия политических и экономических условий с классом, этнической принадлежностью и полом [11].

Е.М. Акхметшин и другие авторы на основе проведенных социологических опро-

сов и анализов статистических данных выявили положительные и отрицательные стороны развития фриланса в мировой экономике. Главным недостатком был определен неотработанный механизм взаимодействия агентов в этой сфере [12].

В своей работе О. Гримов рассматривал социально-экономическую и социокультурную природу фриланса как нетипичную форму занятости, созданную информационной сетевой экономикой. Нестандартная трудовая деятельность выражается в реализации свободы, независимости и творчества. В данном исследовании выявлена гибкость внештатной работы, и способность ее адаптировать уязвимые слои населения (пенсионеры, инвалиды и женщины, находящиеся в декрете). Автор пришел к заключению, что современный фриланс соответствует вызовам современного информационного общества и его базовым требованиям к человеку и организации как участникам экономического сотрудничества [13].

С.Г. Абсалямова и Т.Б. Абсалямов рассматривая вопросы влияния информационных технологий на рынок фриланса в период перехода к постиндустриальному обществу, пришли к выводу, что это дало развитие виртуального пространства для работы, сформировало Интернет-экономику, соответствующие развитию электронных рынков, электронного бизнеса. В данных условиях молодежь стала активной мобильной социально-демографической группой, рассматривающей фриланс как дополнительный источник дохода [14]. С мнением этих ученых солидарна Е.М. Афанаскина, которая отметила, что фрилансеры в современном обществе работают дистанционно, обычно используя современные информационно-коммуникационные технологии [15]. Бычков А. определяет фрилансеров как молодую группу онлайн-профессионалов, оказывающих услуги в сфере интеллектуального и творческого труда, стремящиеся к самостоятельной организации своего рабочего времени для достижения большей независимости и пространственной локализации. Кроме того, они постоянно находятся в перманентном состоянии поиска новых способов заработка [16]. Развивая данную мысль, Baitenizov, D. T. и другие авторы в своей обзорной статье определили фриланс как новую и продвинутую форму и способ самозанятости, а также выявили тенденции и перспективы развития самозанятости в контексте процессов глобализации и формирования новой экономики. Авторы пришли к выводу о том,

что фриланс дает толчок к формированию и развитию инновационной самозанятости [17].

Дж. Меркель считает, что растущее число коворкинг-пространств является поддерживающим звеном фрилансеров. Автором дано определение фрилансерам - это «невидимая» рабочая сила, влияние которой часто остается «скрытой». Данная категория самозанятых не защищена на законодательном уровне о социальном обеспечении, соответственно не пользуется такими же социальными правами, как наемные работники [18].

Существуют различные точки зрения, характеризующие основные факторы возникновения фриланса. Например, И. Ссулли-Русс, Р. Торросо отмечали, что под воздействием экономических, демографических, технологических и других факторов меняется состав и доступность рабочих мест. В их статье исследуются факторы, обуславливающие появление фриланса, и исследуются новые возможности, которые авторы предлагают для трудоустройства и получения дохода. Предложена синтезирующая модель исследования развития человеческих ресурсов и роста фриланса для теории и практики [19].

С. Хеусч анализирует влияние различных факторов (экономических, социальных, политических и нормативных) на возникновение фриланса. По его мнению, фриланс находится в серой зоне занятости, так как нормативно-правовая база Европы создает одинаковые трудности для тех, кто ищет баланс между свободой развития экономической деятельности и доступом к социальной защите. Подробно описаны трудности, с которыми сталкивается фрилансер: нерегулярность, низкий доход; ограниченный денежный поток; и трудности с получением доступа к обучению и социальной защите и т.д., с целью выявления возможных подходов к их включению в механизмы социальной защиты [20].

Р. Ремеикиене и Г.Стартиене в своей работе описали влияние факторов институциональной среды на самозанятость в странах с переходной экономикой. К факторам, оказывающим положительное влияние, удлиняющие продолжительность самозанятости они отнесли упрощенные процедуры открытия бизнеса и государственные меры поддержки бизнеса. Неравенство в социальных гарантиях, барьеры для выхода на рынок они признали отрицательными факторами. Негативное влияние на продолжительность самозанятости оказывают такие факторы, как частые корректировки в налоговом

законодательстве, коррупция и теневая экономика [21].

К.В. Дрокина, исследуя факторы, влияющие на развитие рынка фриланса в России, выделила основные преимущества фриланса для работодателей и разделила их на три основные группы: общие факторы, факторы спроса и предложения. Подводя итоги, автор отметила, что максимальная свобода торговли от влияния государства могут привести к отрицательным результатам, а именно к увеличению численности самозанятого населения в теневом секторе экономики, отсутствию социального пакета для фрилансеров и т.д. [22].

В работе Б.Ж. Тагарова отражены факторы развития рынка фриланса в информационной экономике, которые подразделены на две группы: факторы спроса и предложения. В рамках факторов спроса рассмотрены сетевая структура фирмы, проектный характер работ, высокий уровень мотивации фрилансеров к эффективному труду, возможность снижения затрат и т.д. К факторам предложения автор отнес рост мобильности населения, рост качества жизни, независимость доступа к знаниям от географического местоположения, нехватка рабочих мест и низкий доход в периферии и т.д. Основные выводы исследования заключаются в том, что увеличение числа фрилансеров на рынке связано с желанием быть независимым от работодателя, повысить свой уровень жизни за счет быстрого и качественного выполнения заказов и стремлению самореализации посредством получения новых навыков и образования [23].

Исследуя социальные факторы появления фрилансеров в структуре занятого населения О.В. Полетаева отмечает их неравномерное распределения по профессиональным, территориальным, социально-демографическим сегментам. Исследователь отмечает, что к технологическим факторам (внедрение информационно-коммуникационных технологий) также добавляется и социальные факторы, а именно необходимость работодателя обращаться на рынок фриланса для поиска специалистов и социально-демографическая ситуация, которая характеризуется естественной убылью и старением населения [24].

Особое внимание также уделяется развитию фриланса в условиях пандемии COVID-19. В частности, Stephany, F. и другие авторы анализируют данные OnlineLaborIndex и интервью с фрилансерами в США, чтобы отразить последствия влияния пандемии

COVID-19 на рынок фриланса. В период пандемии многие сотрудники перешли во фриланс. Авторы определили существенные различия между странами и профессиями. Данные интервью и онлайн-опросов показывают, что вакансий становится все меньше, несмотря на то, что все больше людей создают профили и ищут работу в Интернете [25].

В целом, исследованию сущности фриланса, предпосылок и проблем его развития было посвящено обильное количество работ. В то же время научная проработанность вопросов, связанных с определением факторов, влияющих на становление рынка фриланс-услуг остается невысокой. Практически отсутствуют исследования, комплексно рассматривающих эти факторы. Эти обстоятельства обуславливают необходимость систематизации факторов и условий развития рынка фриланса.

Методы исследования

Исследование проведено с позиции структурно-функционального подхода, базирующегося на методах анализа и синтеза в рамках исследования процесса появления фрилансеров в структуре занятого населения с целью анализа и обобщения статистической информации, выявления тенденций и особенностей рынка фриланс-услуг.

Ход исследования состоял из следующих этапов:

1. На основе обобщения результатов ранее проведенных исследований другими учеными, сформирована теоретическая база, которая была подвергнута анализу с использованием системно-логического и сравнительного методов исследования, для выявления причин возникновения фриланса, проблем решаемых фрилансом.

2. Изучены общественные функции фриланса как нового направления самозанятости. Определены факторы, способствующие росту рынка фриланс-услуг.

3. Проведен анализ первичных факторов, факторов спроса и предложения, а также индивидуальных факторов, влияющих на развития рынка фриланс-услуг.

Информационной базой исследования выступили монографии, учебники, научные статьи по теме исследования, результаты опросов, проведенных компаниями EY и PwC, данные ИТ-холдинга TalentTech, НИУ ВШЭ и биржи фриланса FL.ru, а также данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК (БНС АСПР РК). Поскольку статистические показатели рынка фриланса РК отсут-

ствуют, в работе для обозначения и проецирования общих тенденций, были использованы данные по миру и России. Кроме того, для изучения рынка фриланс-услуг, авторы использовали данные мировых и казахстанских интернет-платформ, размещающих информацию о вакансиях для фрилансеров.

Результаты и обсуждение

Показатель уровня безработицы в мае 2020 года во многих странах мира, в том числе и развитых достиг критического уровня, например, в США он составил 14%, а в Индии свыше 27%. В Казахстане за 2020 год было 448,8 тыс. человек (1,5%) официально зарегистрированных безработных, а до начала пандемии – 440,7 тыс. человек (1,1%)².

Происходящие изменения в мире и в экономике сподвигли большое количество специалистов задуматься в каком сегменте экономики они могли бы оказывать онлайн услуги (таблица 1). Так, на глобальной фриланс-бирже KWork произошло резкое увеличение количества новых пользователей и составило 4,3 миллиона человек в 2020 году, что больше на 3 миллиона человек в 2019 году [26].

Таблица 1 - Зарегистрированные пользователи на фриланс-бирже KWork

Table 1 - Registered users on the freelance exchange Kwork

Период	чел.	Темп прироста (%)
2016	100000	-
2017	320000	220
2018	705000	120
2019	1300000	84
2020	4300000	230

Примечание – Источник [25].

Как видно из таблицы 1, в 2020 году произошел резкий рост числа фрилансеров, что обусловлено влиянием пандемии и связанных с ним карантинных ограничений. Стараясь адаптироваться к резким изменениям, казахстанцы активно изучают рынок онлайн-занятости. Для многих спасением стал фриланс. Согласно сервису поисковых запросов Wordstat, в марте в стране наблюдается

² Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан; 2021 [обновлено 13 февраля 2021; процитировано 5 сентября 2021]. Доступно: https://stat.gov.kz/for_users/dynamic

увеличение поиска по слову «фриланс» почти на 45 % (таблицы 2, 3).

Таблица 2 - Сайты вакансий для поиска удаленной работы в Казахстане (по данным на 28 августа 2020 года)

Table 2 - Job sites for finding remote work in Kazakhstan (as of August 28, 2020)

Сайт	Количество вакансий
hh.kz	27140
trudbox.kz	3116
rabota.yandex.ru	2008
gyzmet.kz	1162
olx.kz/rabota	748
market.kz	638

Примечание – Составлено авторами на основе анализа интернет-порталов

Помимо вышеуказанных в таблице сайтов, существуют и другие биржи фрилансеров (таблица 3).

Таблица 3 –Биржи фрилансеров
Table 3 - Freelance exchanges

Мировые биржи фрилансеров	Биржи фрилансеров стран СНГ	Казахстанские биржи фрилансеров
Upwork	Fl.ru	Allfreelance.kz
Designhill	Weblancer.net	Ozat.kz
Skyword	Freelance.ru	Megamaster.kz
TaskRabbit	Freelancehunt.com	Freelancehunt.kz
WriterAccess	FreelanceJob	Uwork.kz
Freelancer	ХабрФриланс	
Aquent	Kwork	
Nexxt	Workspace	
Fiverr	Upwork	
Toptal	Free-lancers.net	

Примечание – Составлено авторами на основе анализа интернет-порталов

Развитие рынка-фриланса, профессиональных фриланс-сообществ и наличие на фриланс-платформах огромного количества онлайн-сотрудников в Интернете дает возможность клиенту выбрать подходящего исполнителя в соответствии со всеми требованиями. Большинство фрилансеров, это люди, которые имеют способность самостоятельно организовывать свой рабочий день, осуществлять контроль своего времени и энергии, от которых зависит их эмоциональное состояние. Зарекомендовавший себя

на рынке фриланс-услуг внештатный сотрудник может позволить себе выбирать заказчиков и проекты, в которых бы он хотел принять участие. Такие преимущества удаленной работы как наличие гибкого графика позволяют специалисту больше и продуктивнее уделять время на семью.

Опираясь на исследования зарубежных экономистов и социологов, можно сделать выводы, что современные работники рынка фриланса отдают предпочтения в своей работе прагматическим ценностям, таким как доход, удобный график, возможность работать не выходя из дома, возможность не отрабатывать стандартный рабочий день [27].

Удаленная работа помогает решить множество современных проблем, с которыми сталкиваются сотрудники. Работодатель, используя труд наемных специалистов, получает ряд положительных преимуществ: экономия на аренде, коммунальных платежах, на налогах, на организации рабочего места и т.д. Данная экономия позволяет заказчику сохранять занятость в кризисном состоянии фирмы. Эта система, устраняющая ряд транспортных проблем, благоприятно повлияла на экологическую обстановку [28, с. 292].

Фрилансер старается выполнять свои заказы значительно быстрее и качественнее, так как от этого зависит его репутация и клиентская база. В случае недобросовестного исполнения заказов фрилансер получает отрицательные отзывы, которые будут отражены на фриланс-сообществах. Это приведет к сокращению заказов и потери карьеры. Заказчик, обращаясь на биржи самозанятых, стремится найти новые знания и опыт, которыми не обладают его штатные сотрудники.

Фриланс – это возможность самореализоваться и решить проблемы таким категориям граждан как молодые мамы и люди, имеющие проблемы со здоровьем. Онлайн-занятость способствует повышению уровня жизни маломобильного населения. Проблема таких людей заключается в неспособности вести обычную трудовую деятельность в офисе. Для них фриланс – это шанс работать дома в удобных для здоровья условиях.

С помощью удаленной занятости можно решить проблемы моногородов, которые заключаются в падении уровня жизни трудоспособного населения из-за снижения спроса на продукты, изготавливаемые в одном или нескольких градообразующих предприятиях. Фриланс является одним из

решений проблемы трудоустройства людей в моногородах.

В настоящее время во многих развивающихся странах мира государственными органами не ведется статистический учет фрилансеров, они часто работают неофициально. Исследователи для получения данных по фрилансу проводят онлайн-опросы и переписи фрилансеров, что позво-

ляет оценить их количественный и качественный состав.

Вышеизложенное подчеркивает необходимость обстоятельного рассмотрения вопроса о причинах развития фриланса, тем самым разделив факторы, обуславливающие рост фриланса на три группы: первичные факторы, факторы спроса, факторы предложения, факторы индивидуального характера (рисунок 1).

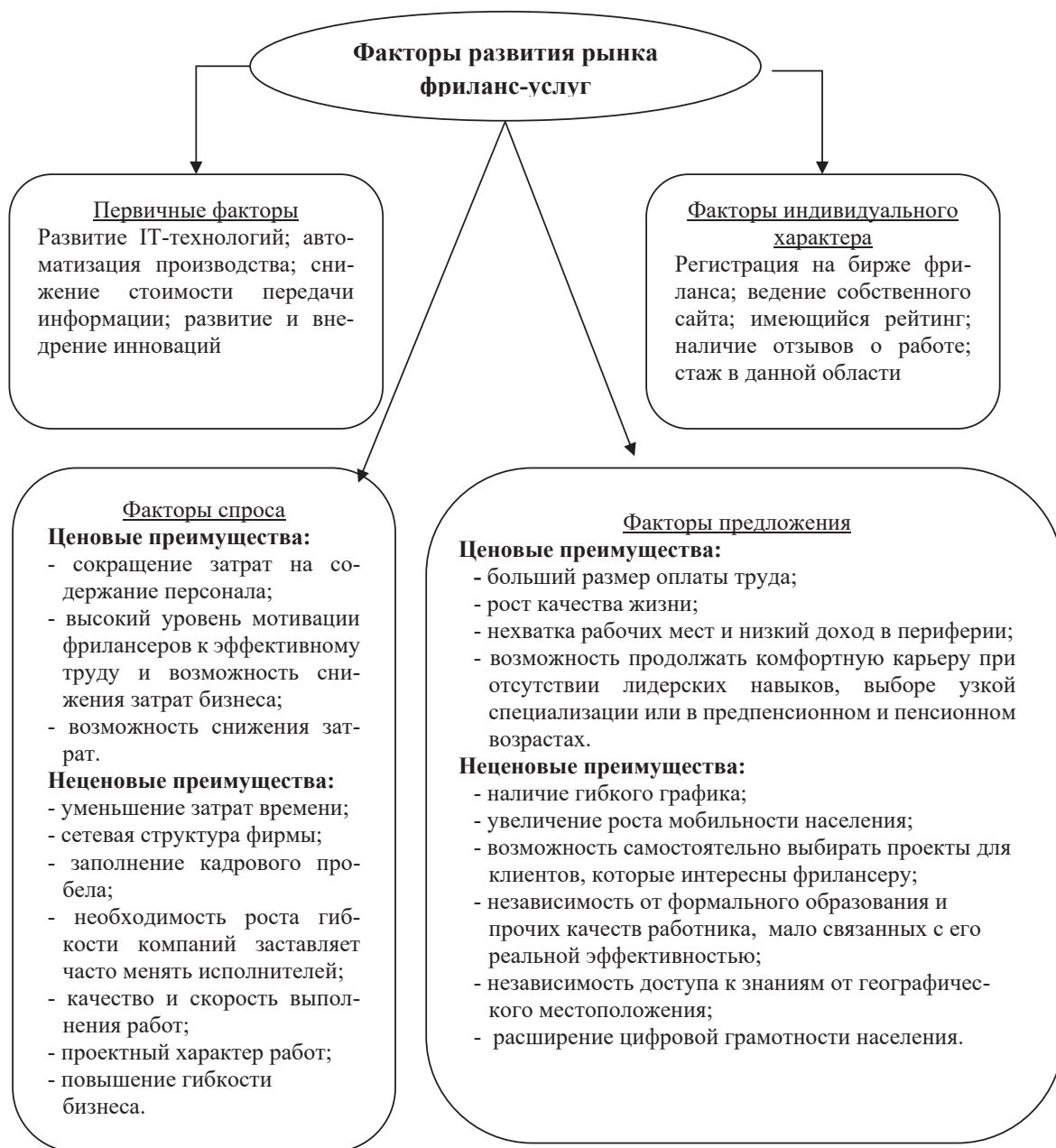

Рисунок 1 - Факторы, обуславливающие рост фриланса в современной экономике
Figure 1 - Drivers of Freelance Growth in the Modern Economy

Примечание – Составлено авторами на основе источника [22,23, 24].

Первичные факторы

Зарождение фриланса связано со стремительным развитием информационно-коммуникационных технологий. Развитие Интернета привело к тому, что фрилансеры могут выполнять многие виды работ не зависимо от места и времени. В этих условиях наличие офиса не обязательно, так как его может заменить дом фрилансера. Смысл удаленной работы заключается в том, что фрилансер и заказчик могут физически не взаимодействовать друг с другом, а результаты труда фрилансера передаваться посредством сети Интернет. Развитию рынка фриланса способствовала также невысокая стоимость использования сети Интернет. В современной новой экономике упор делается на интеллектуальный творческий труд, носящий проектный характер. Поэтому организации для выживания в рамках жесткой конкуренции вынуждены создавать продукты ноу-хау [29]. С ростом цифровой грамотности населения связан рост рынка

фриланс-услуг. Ежегодно количество пользователей сети Интернет увеличивается, и в январе 2020 года данный показатель по миру достиг уровня 4,54 миллиарда человек, что на 7% больше показателя января 2019 года. На 9% по сравнению с 2019 годом выросло количество пользователей социальных сетей и составило 3,8 миллиарда человек, т.е 321 миллион новых пользователей прибавилось за один год. Прирост пользователей мобильных телефонов равен 124 миллиона человек, что составляет 5,19 миллиардов пользователей. По данным Digital 2020, в России количество пользователей Интернета составило 118 миллионов человек или 81% россиян[30]. В Казахстане в январе 2021 году 16 млн. абонентов сотовой связи имеют доступ к интернету. Это на 6,8% больше, чем в предыдущем году. Также увеличилось число абонентов фиксированного интернета в стране на 5,1% за год, составив 2,6 млн. абонентов (таблица 4).

Таблица 4 - Численность абонентов с выходом к сети Интернет по сегментам в РК
Table 4 - The number of subscribers with access to the Internet by segments in the Republic of Kazakhstan

Период	Число абонентов сотовой связи с доступом к интернету		Число абонентов фиксированного интернета	
	количество (млн. единиц)	темп роста к итогу, %	количество (млн. единиц)	темп роста к итогу, %
Январь 2016	11	106	2,1	100,2
Январь 2017	12	108,4	2,4	111,2
Январь 2018	14,1	117,5	2,6	111,7
Январь 2019	14,4	102,4	2,5	94,4
Январь 2020	15,0	104,0	2,5	101,0
Январь 2021	16,0	106,8	2,6	105,1

Примечание – Источники [30,31].

Таким образом, количество пользователей сети Интернет во всех сегментах значительно возросло. Общий охват населения Казахстана интернетом составляет 99 %.

На первый взгляд, учитывая возможности, предоставляемыми глобальными биржами фрилансеров, казахстанцам можно было решить проблему трудоустройства. Однако, во-первых, не все трудоспособные казахстанцы свободно владеют английским языком. Но главный вопрос заключается в цифровом неравенстве среди казахстанцев. Ведь безработные сельские люди часто не имеют доступ к дешевому и скоростному интернету. Более того, достаточными цифровыми навыками обладают далеко не все.

По данным БНС АСПР РК показатель цифровой грамотности в Казахстане составил порядка 84%. Не все регионы Казахстана достигли показателя данного уровня: Акмолинская область (74,9%), Северо-Казахстанская область (78,8%), Западно-Казахстанская область (78,8%), Мангистауская область (79,6%). В 2022 году, согласно государственной программе «Цифровой Казахстан», планируется достигнуть показатель в 83%.Наивысший показатель достигнут в городе Алматы - 91,4%. В остальных регионах уровень цифровой грамотности варьируется в пределах свыше 80% [31]. Как видим, существуют региональные диспропорции в цифровой грамотности населения Казахстана.

*Факторы спроса.*Сокращение затрат на содержание персонала

Постоянные издержки составляют большую часть всех затрат компаний. Поэтому многие компании стремятся сократить свои постоянные затраты, тем самым снизив себестоимость продукции, которая повлечет увеличение прибыли. Выделяют 4 способа сокращения издержек на персонал: уменьшение штата, изменение рабочего режима, уменьшение заработной платы и аутсорсинг. По данным онлайн-опроса британской аудиторско-консалтинговой компании Ernst&Young, 15 крупных предприятий из разных секторов экономики в период коронакризиса сократили постоянные и капитальные издержки более чем на 20%. Большинство организаций рассматривают вариант сокращения своего штата за счет делегирования своих полномочий на аутсорсинг³.

В Казахстане сложившаяся кризисная ситуация вынуждает многие фирмы сократить расходы на персонал. Данный выход позволит предприятиям уменьшить затраты на заработную плату и обслуживание рабочего места.

Высокий уровень мотивации фрилансеров к эффективному труду и возможность снижения затрат бизнеса.

Работники компаний, выполняющие интеллектуальные и творческие работы, менее подвержены контролю со стороны руководства. Такие сотрудники являются в организации единственными в своей области, не имеющие конкурентной борьбы. Их мотивация сводится только к желанию отличиться перед руководством. Благодаря мотивации, у фрилансера возникает стремление заниматься развитием своих профессиональных навыков и достигать поставленных целей. Согласно опросу, проведенному рекрутинговым агентством HeadHunter, фрилансеры ценят в своей работе возможность самостоятельно распределять свое время (79%), экономию времени и денег на дорогу (75%), работу без географической привязки (64%), совмещение нескольких видов работ (47%) [32]. На мотивацию фрилансера также может влиять и заказчик, осуществляющий ряд мероприятий, которые вызывают желание у онлайн-специалиста трудиться. К ним относятся: достойная оплата труда (основной мотиватор), интересный проект, четко сформулированное задание, премии,

долгосрочное сотрудничество и свобода в действиях. Доход онлайн-сотрудника зависит от его репутации, которая складывается на основе всех выполненных проектов в специализированных биржах. В первое время начинающим фрилансерам необходимо заявить о себе. Для этого они вынуждены выполнять сложные заказы за относительно невысокую стоимость. На этом этапе одна часть недобросовестных фрилансеров отсеиваются, а другая часть нарабатывает себе положительное портфолио. Риском для внештатного сотрудника является потеря репутации и наличие отрицательных отзывов. Работодатель, оценивая фрилансера с помощью специальных бирж, нанимает внештатного сотрудника на выполнение проекта. При этом расход времени на поиск фрилансера минимизируется.

Высокий уровень мотивации фрилансеров позволяет бизнесу решать оперативно свои задачи, поэтому возникает спрос на таких фрилансеров. Это взаимодействие является ключевым механизмом развития фриланса и предпринимательства.

Использование труда фрилансеров позволит решить основные четыре проблемы для бизнеса: повышение производительности труда, повышение эффективности проектов, снижение издержек на персонал и минимизация социального напряжения. В настоящее время работа с фрилансерами стала распространенной тенденцией в развитых странах. Согласно аналитическим прогнозам американской платформы UpWork Союза фрилансеров, более 50% жителей США к 2027 году перейдут во фриланс. По данным онлайн-опроса PwC, заместить фрилансерами до 30% штатных сотрудников планируют более 25% компаний. Крупные компании запускают свои электронные платформы для размещения предложений по выполнению проектов для фрилансеров (например, «Газпром нефть»). Согласно данным опроса, большую часть заказчиков фрилансеров составляют частные лица и предприятия (45%), предприятия численность штата которых не превышает 50 сотрудников (39%), предприятия численность штата свыше 50 человек (16%). Из общей численности заказчиков только 26% пользуются услугами фрилансеров на постоянной основе, оставшаяся часть – периодически. Анализ показал, что основной причиной вовлечения фрилансеров в производственный процесс является недлительное сотрудничество (69%), большой выбор фрилансеров на специализированных биржах фриланса (50%), невысокая оплата

³ Затраты на персонал и их эффективность. Энциклопедия управления персоналом, 2021 [обновлено 5 декабря 2016; процитировано 16 июля 2021]. Доступно: http://dps.smrlic.ru/Od_PM/Od_03_3.htm

труда наемных специалистов (49%), экономия на организационных моментах (35%) [32].

Основными причинами перехода заказчиков на сотрудничество с фрилансерами является: снижение оплаты за аренду помещения, снижение расходов на организацию рабочих мест (оборудование, коммунальные услуги, транспорт, командировки), оплата фрилансеру в рамках определенного проекта по сниженной цене, отсутствие затрат на социальный пакет сотрудника, снижение управленческих издержек (мотивация, контроль и т.д.). Выбор такого подхода компаний выгоден и для региональных властей, так как он позволит в определенной степени решить транспортные проблемы [33].

Привлекая фрилансеров, бизнес экономит на налогах, на страховых взносах, на аренде рабочего места, на коммунальных затратах. Заказчик оплачивает только по результатам выполненной работы. Он освобождается от предоставления внештатным сотрудникам социального пакета, включая пенсионные и страховые отчисления, отпускных, больничных, а также не тратится на обучение и переобучение работников [34].

Уменьшение затрат времени

Фрилансер вынужден постоянно самостоятельно находить новые проекты, в которых он может принять участие. Активность, постоянство качества, умение демонстрировать и рекламировать свои успешные проекты, умение пользоваться специализированными интернет-ресурсами – такими характеристиками должен обладать фрилансер для успешного поиска заказов. Только при реализации всех этих способностей фрилансер сможет максимально эффективно управлять собственным временем. Положительной стороной удаленной интеллектуальной деятельности является исключение временных затрат на транспорт и выполнения поручений руководства, не относящихся к выполнению проектов. Фрилансер самостоятельно принимает решение о выполнении определенных обязательств и о выборе команды для совместной работы, не затрачивая при этом времени на выстраивание взаимопониманий между исполнителями. Заказчик, в свою очередь, также имеет возможность быстрого поиска исполнителей заказа и быстрого расторжения обязательств в случае нарушения условий договора. При этом работодатель экономит время на процедурах увольнения штатного сотрудника [35].

Сетевая структура фирмы

Обострение конкуренции на рынке обуславливают стремление руководителей организаций искать подходящие формы бизнеса для сохранения лидирующих позиций на рынке. Одним из таких решений является передача части бизнес-процессов во внешнюю среду сторонним подрядчикам. Данное решение может быть принято в том случае, если внутренние управленческие издержки организации будут выше рыночных транзакционных [36]. В таких условиях переход на аутсорсинг позволит конкурировать фирме на рынке, так как основной его целью является использование ноу-хау для завоевания конкурентных преимуществ. Положительным эффектом от аутсорсинга является то, что каждая из сторон может выполнять те функции, в которых она наиболее успешна [37].

Заполнение кадрового пробела

Из-за наличия дефицита квалифицированных специалистов работодатели вынуждены обращаться к рынку фрилансеров. По прогнозам РwC, в 2025 году доля российских наемных специалистов в составе штата среднестатистической организации составит 20%. В настоящее время более 50% компаний испытывают трудности с наймом компетентных сотрудников. В сложившейся ситуации обращение к труду онлайн-специалистов способствует быстрому исполнению работ, повышая при этом гибкость бизнеса и сокращая издержки [38].

Необходимость роста гибкости компаний заставляет часто менять исполнителей.

Из-за цифровизации и автоматизации компаниям выгоднее использовать труд фрилансеров. Так как организации нуждаются не в штатном сотруднике, а в конкретных функциях. На смену сложной иерархической организационной структуре приходит структура с горизонтальным взаимодействием. Причиной такой смены структуры является необходимость бизнеса адаптироваться к новым изменениям в экономике. Данная система имеет ряд преимуществ: возможность найма специалистов в своей сфере, возможность сменяемости подрядчиков, возможность быстрого расторжения отношений с фрилансерами и т.д.

Качество и скорость выполнения работ

Независимые работники заинтересованы в том, чтобы выполнить работу как можно быстрее и качественнее, это позволит им заработать, получить рекомендации заказчика и приступить к следующему проекту. В случае получения отрицательных отзывов это отразится на количестве заказов.

Проектный характер работ

В новой информационной экономике деятельность многих современных компаний, занимающихся инновационной творческой деятельностью, организована по проектному принципу. Управление проектами на данный момент является одним из мощных инструментов создания новых продуктов и услуг. Фирме нужны внештатные сотрудники, которые создают спрос на рынке интеллектуального фриланса для выполнения определенных задач. Работа такого сотрудника оплачивается сдельно в зависимости от объема и сложности выполняемых им заданий в проекте.

Повышение гибкости бизнеса

Рынок фриланса растет как по числу фрилансеров, так и в большей степени по увеличению оборотов. Это говорит о том, что на рынок пришли не только фрилансеры, но и компании со своими предложениями и задачами по выполнению проектов. Использование труда фрилансеров позволяет бизнесу подстраиваться под меняющуюся деловую среду современного мира. Бизнес становится более адаптивным, креативным и жизнеспособным к меняющимся условиям. Согласно статистике Freelancer.com, в период влияния COVID-19 произошло увеличение предложений для фрилансеров на 14% [39].

*Факторы предложения**Большой размер оплаты труда*

Согласно исследованию, проведенного консалтинговой компанией PwC, основная

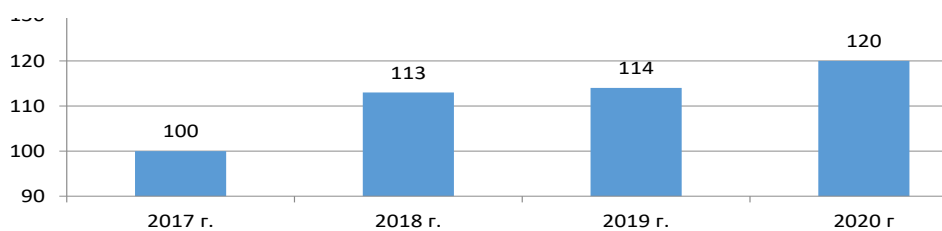

Рисунок 2 - Средний доход фрилансеров за год, тыс. тг. в месяц
Figure 2 - Average income of freelancers per year, thousand tenge per month

Примечание – Составлено авторами на основе источника [41].

Занятие фрилансом, для многих кто совмещает с основным местом работы, может стать дополнительным заработком. Удаленная работа позволяет не тратиться на дорогу, на аренду офиса, на деловую одежду и т.п. Однако, фактор предложения недостаточно устойчив ввиду отсутствия фиксированного оклада, риска невыплаты за выполненный заказ, недоверия институтам власти, отсут-

ствия социального пакета, простой в работе и неэффективность правовой системы.

Таблица 5 – Доход фрилансеров в 2020 году
Table 5 - Freelance income in 2020

Доход	Фрилансеры
До 30 тыс. руб (~171900 тенге)	64%
До 60 тыс. руб (~343800 тенге)	17%
До 100 тыс. руб (~573000 тенге)	13%
Более 100 тыс. руб (>573000 тенге)	6%

Примечание – Источник [39].

В то же время в Казахстане среднемесячная заработная плата наемных работников по статистическим данным за апрель 2019 года составила: 0,1% - до 30000 тенге; 3,3% - от 30001 тенге до 45000 тенге; 22,7% - от 45001 тенге до 75000 тенге; 20% - от 75001 тенге до 105000 тенге; 39,5% - от 105001 тенге до 240000 тенге; 14,3% - от 240001 и выше. Таким образом, следует подчеркнуть, что 46,1% работников получали з/п менее 105 тыс. тенге. В 2020 году почти каждый десятый самостоятельно занятый является непродуктивно занятым, т.е. доход такого самозанятого не превышает величины прожиточного минимума (31183 тенге)[40].

В целом, средний заработок фрилансеров всех специальностей в Казахстане вырос в период коронавирусной инфекции на 20% (рисунок 2).

медицинским услугам, уровень образования и другое. Фриланс это способ для людей с ограниченными возможностями повысить уровень жизни. Ценности фрилансеров зависят от уровня развитости страны, в которых они проживают. Цель фрилансеров, живущих в бедных странах, это получение высокого дохода, цель фрилансеров из развитых стран – это возможность самореализоваться, занимаясь любимым делом. По данным исследования Urwork 68% фрилансеров, прошедших онлайн-опрос отметили, что их качество жизни улучшилось с приходом на рынок онлайн-услуг [42].

Нехватка рабочих мест и низкий доход в периферии

Различия в оплате труда существуют как между разными государствами, так и внутри государства по регионам. Уровень заработной платы в разных регионах страны отличается, поскольку стоимость труда внештатных сотрудников разной квалификации в различных регионах оцениваются по-разному. Фрилансерам, доход которых относительно невысок, выгодно «жить дома» и оказывать услуги через интернет. Для онлайн-специалистов, проживающих в государствах с низким уровнем жизни, где показатель уровня безработицы высок, фриланс дает возможность улучшить качество жизни. Большая часть внештатных сотрудников приходят во фриланс из стран с высоким уровнем безработицы. Другая часть фрилансеров это люди, не имеющие физической возможности полноценно работать в офисе на постоянной основе: студенты, женщины, находящиеся в декретных отпусках, пенсионеры, инвалиды и прочие.

Возможность продолжать комфортную карьеру при отсутствии лидерских навыков, выборе узкой специализации или в предпенсионном пенсионном возрастах

Комфортные условия труда обусловлены способностью фрилансера создавать благоприятные условия для своей работы (персонализированное рабочее место, одежда, питание, температура и т.п.) и оптимизировать баланс между семьей, отдыхом и работой. Фрилансер самостоятельно определяет распределение своего времени. Ему необходимо придерживаться своего режима, при котором, согласно принципу Парето, 20% усилий дают 80 % результатов [43]. Для рынка фриланса возраст не имеет никакого значения, главное – соответствующая квалификация. Этим фриланс и отличается от работы в офисе.

Наличие гибкого графика

Наличие гибкого графика является главным преимуществом удаленной работы. Удаленные работники, работая во фриланс, имеют возможность совмещать несколько работ и участия в нескольких проектах.

Увеличение роста мобильности населения

С каждым годом население планеты становится все более мобильным. Частично это связано с развитием рынка фриланса, так как доход этого мобильного населения не зависит от местоположения. В последние годы большинство фрилансеров профессионалов стремятся переехать за границу с целью улучшения условий жизни, и работать на удаленном доступе. Некоторые государства, заинтересованные притоком квалифицированных, компетентных сотрудников, предоставляют им визы фрилансеров (например, Германия). Все вышеперечисленное и делают фриланс более привлекательным.

Возможность самостоятельно выбирать проекты для клиентов, которые интересны фрилансеру

Это возможность позволяет фрилансеру самостоятельно выбирать как проекты, так и заказчиков. Она напрямую зависит от успеха фрилансера на рынке. Это могут себе позволить фрилансеры, которые обладают определенным имиджем на рынке, и имеют ряд постоянных клиентов, что позволяет им сконцентрировать свои усилия на интересных проектах.

Независимость от формального образования и прочих качеств работника, мало связанных с его реальной эффективностью

В своих исследованиях М. Спенс [44] отмечал, чтобы устроиться на работу традиционным образом, необходимо наличие формального уровня образования. На решения руководителя при приеме на работу оказывают влияние ряд объективных и субъективных факторов (возраст, пол, внешний вид), которые не отражают профессиональных качеств сотрудника. Поэтому руководители, анализируя портфолио и отзывы о фрилансерах на специализированных биржах, получают возможность получить подходящего специалиста. Результатом механизма этой системы является то, что профессионалы, не имеющие соответствующего образования и подвергающиеся дискриминации (по полу, по возрасту, по расе), могут получить более высокую оплату и оценку своих навыков.

Независимость доступа к знаниям от географического местоположения

Одно из приоритетных направлений государственной политики это проникновение высокоскоростного интернета в села (государственная программа «Цифровой Казахстан»). Реализация данной программы дала возможность периферии получить доступ к качественному образованию в режиме онлайн. Это обеспечило приток внештатных сотрудников на рынок фриланса из отдаленных регионов.

Факторы индивидуального характера

К данным факторам относятся регистрация на бирже фриланса, ведение собственного сайта, имеющийся рейтинг, наличие отзывов о работе, стаж в данной области. Наличие данных факторов способствуют развитию фрилансера и увеличению предложений со стороны заказчиков.

Заключение

Проведенное исследование позволяет резюмировать следующие выводы:

1. Рынок фриланс услуг тесно взаимодействует с ситуацией на рынке труда. Достаточно высокий уровень безработицы, отсутствие возможности устроиться по специальности вынуждают людей к самозанятости. Последствия экономического кризиса отразились в увеличении желаний работодателей экономить на постоянных и транзакционных издержках. При этом перевод большинства сотрудников на удаленную работу способствовал повышению их конкурентоспособности.

2. Развитие рынка фриланс способствует развитию неперспективных регионов; фрилансеры имеют свободный график, удобные условия труда, возможность распределения и контроля своего времени и т.д., но в то же время находятся в жесткой зависимости от колебаний рынка; отсутствие норм, регулирующих отношения между фрилансером и заказчиком, ограничивают их доступ к социальным благам и делают их социально незащищенными.

3. Описание факторов, обуславливающих рост спроса на услуги фрилансера и рост предложения на рынке фриланса, подробно раскрывают все трудности, с которыми сталкивается фрилансер (нерегулярность, ограниченный денежный поток, и трудности с обеспечением социальной защиты и т.д.), и преимущества (гибкий график, возможность самореализоваться, возможность заниматься любимым делом и т.д.).

4. Таким образом, общим фактором развития фриланса является высокая скорость развития информационно-коммуникационных технологий, которая связана с низкими предельными издержками и недорогой стоимостью продуктов ИКТ. Информатизация современной экономики привела к повышению роли творческого и интеллектуального труда. Развитие интернета позволило взаимодействовать фрилансеру и работодателю, находясь на расстоянии друг от друга, а результаты творческого интеллектуального труда исполнителя передавать через сети Интернет. Все это ускорило процесс развития рынка фриланса и дало возможность для заработка внештатным сотрудникам. На сегодняшний день удаленная работа – это обычное явление, даже крупные фирмы нанимают удаленных сотрудников.

5. Содействие активному развитию рынка фриланса в Казахстане может осуществляться в следующих направлениях:

- развитие соответствующей среды: расширение охвата населения интернетом, повышение цифровой грамотности населения и стимулирование создания фриланс-бирж;

- формирование благоприятных условий для легализации трудовой деятельности фрилансеров путем внесения поправок в соответствующие нормативно-правовые документы;

- способствовать развитию электронных платежных систем, электронной подписи и совершенствованию электронного документооборота;

- внедрить учет статистических показателей, характеризующих состояние рынка фриланса;

- проведение регулярного анкетирования фрилансеров для обеспечения базы аналитического сопровождения проектов решений по развитию фриланса в Казахстане.

В перспективе целесообразно создание полифункциональной интернет-биржи, в которой будут охвачены субъекты рынка фриланса: непосредственно сами фрилансеры или исполнители, сторона спроса, и заказчики, формирующие предложение на этом рынке. Создание полифункциональной фриланс-биржи позволит обеспечить рынок фрилансеров и заказчиков их услуг современной, удобной и востребованной цифровой платформой, а также будет выполнять функцию профсоюза, арбитра и места притяжения талантов и профессионалов, работающих самостоятельно в различных видах экономической деятельности инновационной экономики.

Список использованных источников

1. Sharp, L., Torp, S., Van Hoof, E., de Boer, A G E M (2017). Cancer and its impact on work among the self-employed: A need to bridge the knowledge gap. *European journal of cancer care*, 26(5), 12-46. doi: 10.1111/ecc.12746
2. Irmeja, A., Leibus, I. (2012). State Aid for Self-Employed Persons in Latvia and Other European Union Member States. *Economic Science for Rural Development (Latvia)*, 28, 187-193.
3. Scott, W. (1998). *Ivanhoe*. Edinburgh Edition.
4. Шевчук А.В. (2008). Самозанятость в информационной экономике: основные типы и понятия. *Экономическая социология*, 9(1), 51-64.
5. Benson, J., Brown, M. (2007). Knowledge Workers: What Keeps Them Committed; What Turns Them away? *Work, Employment & Society*, 21(1), 121-141. doi:10.1177/0950017007073623
6. Pink, D. (2002). *Free agent nation: The future of working for yourself*. New York, NY: Warner Books.
7. Стребков Д.О., Шевчук А.В. (2009). Фрилансеры в информационной экономике: как россияне осваивают новые формы организации труда и занятости (по результатам Первой всероссийской переписи фрилансеров). М.: Изд. дом Государственного университета – Высшей школы экономики.
8. Leighton, P., Syrett, M., Hecker, R., Holland, P. (2007). *Out of the Shadows: Managing self-employed, agency and outsourced workers*. Oxford UK: Butterworth-Heinemann.
9. Burke, A., Cowling, M. (2020): The relationship between freelance workforce intensity, business performance and job creation. *Small Business Economics*, 55(2), 399–413. doi: 10.1007/s11187-019-00241-x.
10. Zhuravlyov, V., Matrosov, A., & Rutko, D. (2012). Behavior pattern simulation of freelance marketplace. *Trends in Practical Applications of Agents and Multiagent Systems/ Part of the series Advances in Intelligent and Soft Computing*, 157, 157–164. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28795-4_19.
11. Cranford, C., Fudge, J., Tucker, E., Vosko, L. F. (2005). *Self-employed workers organize: Law, policy, and unions*. Montreal, QC: McGill-Queen's University Press.
12. Akhmetshin, E. M., Kovalenko, K. E., Mueller, J. E., Khakimov, A. K., Yumashev, A. V., Khairullina, A. D. (2018). Freelancing as a type of entrepreneurship: Advantages, disadvantages and development prospects. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21 (S2), 1.
13. Grimov, O. (2016). Main features of freelancing as a non-standard form of employment. *Economic Annals-XXI*, 157(3-4), 79–81. doi: 10.21003/ea.V157-0024.
14. Absalyamova, S. G., Absalyamov, T. B. (2015). Remote employment as a form of labor mobility of today's youth. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1S3), 227–231. doi: 10.5901/mjss.2015.v6n1s3p227.
15. Афанаскина Е.М. (2015). Фрилансеры как двигатели виртуальной занятости. *Горизонты экономики*, 5 (24), 101-105.
16. Бычков А. (2018). *Дизайн и фриланс*. Начало.М.: АСТ.
17. Baitenizov, D. T., Dubina, I. N., Campbell, D.F.J., Carayannis, E. G., Azatbek, T. A. (2019). Freelance as a Creative Mode of Self-employment in a New Economy (a Literature Review). *Journal of the Knowledge Economy*, 10(1), 1-17. doi: 10.1007/s13132-018-0574-5.
18. Merkel, J. (2018). Freelance isn't free.' Co-working as a critical urban practice to cope with informality in creative labour markets. *Urban Studies*, 56(3), 526-547. <https://doi.org/10.1177/0042098018782374>
19. Scully-Russ, E., Torraco, R. (2020). The Changing Nature and Organization of Work: An Integrative Review of the Literature. *Human Resource Development Review*, 19(1), 66–93. doi: 10.1177/1534484319886394.
20. Heusch, S. de (2018). The blurring of employment boundaries: A social economy perspective. *The Deconstruction of Employment as a Political Question: Employment' as a Floating Signifier*, 179–198. doi: 10.1007/978-3-319-93617-8_8
21. Remeikiene, R., Startiene, G. (2013). The structure of the model of self-employment factors in the country with transition economy: Lithuanian case. *Transformations Business & Economics*, 2(29), 184-196.
22. Дрокина К.В. (2021). Факторы, влияющие на развитие рынка фриланса в России. *Вектор экономики*, 3(57). doi: 10.51691/2500-3666_2021_3_8
23. Тагаров Б.Ж. (2018). Факторы развития рынка фриланса в информационной экономике. *Креативная экономика*, 12(10), 1703-1713. doi:10.18334/ce.12.10.39450
24. Полетаева О.В. (2017). Социальные факторы появления фрилансеров в структуре занятого населения. *Общественные науки. Социология*, 1(41), 119-129. doi:10.21685/2072-3016-2017-1-12
25. Stephany, F., Dunn, M., Sawyer, S., Lehdonvirta, V. (2020). Distancing Bonus Or Downscaling Loss? The Changing Livelihood of Us Online Workers in Times of COVID-19. *Tijdschrift voor Economische Sociale Geografie*, 111(3), 561–573. doi:10.1111/tesg.12455.
26. Рынок фриланса: цифры, деньги, влияние пандемии и тренды 2021. Блог Kwork; 2021 [обновлено 30 мая 2021; процитировано 10 июля 2021]. Доступно: <https://blog.kwork.ru/rynok-frilansa/rynok-frilansa-cifry-dengi-vliyanie-pandemii-trendy-2021>
27. Колесникова Т.В., Перчинская Н. П. (2014). Фриланс - нестандартная форма занятости, инновационная тенденция на современном рынке труда. *Инновации*, 5(187), 42-46.
28. Чечулина М.Ю. (2016). Фриланс как развивающаяся форма модернизации экономической активности. *Экономика труда*, 3 (3), 291-306.
29. Киреева А.А., Урдабаев, М.Т., Ермебаева, Д.Д. (2020). Оценка уровня развития ИКТ в регионах Казахстана в условиях перехода к

Индустрии 4.0. Экономика: стратегия и практика, 3 (15), 62-75.

30. Сергеева Ю. Вся статистика интернета на 2020 год – цифры и тренды в мире и в России. WebCanape; 2021 [обновлено 10 февраля 2021; процитировано 12 июля 2021]. Доступно: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/>

31. Цифровая грамотность населения: какие регионы в антилидерах? Центр деловой информации Капитал; 2021 [обновлено 30 апреля 2021; процитировано 12 июля 2021]. Доступно: <https://kapital.kz/tehnology/95314/tsifrovaya-gramotnost-naseleniya-kakiye-regiony-v-antiliderakh.html>

32. Сапожникова М. Свобода по выбору: настоящее и будущее фриланса в России. РБК Тренды; 2021 [обновлено 17 июня 2021; процитировано 16 июля 2021]. Доступно: <https://trends.rbc.ru/trends/social/60c8e3139a79472ba64fde35>

33. Сорокина М.В. (2017). Менеджмент в торговле. СПб.: Питер.

34. Бурлуцкая М. Г., Харченко В.С. (2016). Фрилансеры: специфика социального статуса, стратегии карьеры и профессионального развития. Социология и социальная антропология, 16 (1), 111-123.

35. Харченко В.С. (2014). Образ жизни российских фрилансеров: социологический анализ. Социологические исследования, 5, 54-63.

36. Смит А. (1993). Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука.

37. Казарина Л.А. (2018). Аутсорсинг функций как инструмент повышения конкурентоспособности фирмы. *Baikal Research Journal*, 9(1). doi:10.17150/2411-6262.2018.9(1).9.

38. Платформенный подход к труду. Партнерский проект Коммерсантъ; 2021 [процитировано 15 июля 2021]. Доступно: <https://special.kommersant.ru/pandemic/rocket-2.html>

39. Рынок фриланса 2020: спрос на тексты и дизайн, рост среднего заработка несмотря на пандемию. Kwork; 2020 [обновлено 29 декабря 2020; процитировано 25 июля 2021]. Доступно: <https://vc.ru/kwork/192015-rynok-frilansa-2020-sprosa-na-teksty-i-dizayn-rost-srednego-zarabotka-nesmotrya-na-pandemiyu>

40. Сонный С. Раскрыт доход фрилансеров в России. Газета.ру; 2021 [обновлено 16 февраля 2021; процитировано 12 июля 2021]. Доступно: https://www.gazeta.ru/business/news/2021/02/16/n_15626954.shtml

41. Курманбеков А. Рынок труда Казахстана – сдержанный рост. Halykfinance; 2019 [обновлено 11 октября 2019; процитировано 12 июля 2021]. Доступно: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf>

42. Фриланс: что это такое и как HR-у работать с фрилансерами. Hurma; 2020 [обновлено 24 июля 2020; процитировано 15 июля 2021]. Доступно: <https://hurma.work/ru/blog/frilans-cto-eto-takoe-i-kak-hr-u-rabotat-s-frilanserami/>

43. Кох Р. (2012). Принцип 80/20 [пер. с англ.]. М., Эксмо.

44. Spence, M. (2010). Job market signaling. *Quarterly Journal of Economics*, 3, 355-374. doi: 10.2307/1882010.

References

1. Sharp, L., Torp, S., Van Hoof, E., de Boer, A G E M (2017). Cancer and its impact on work among the self-employed: A need to bridge the knowledge gap. *European journal of cancer care*, 26(5): 12-46. (in Eng.)

2. Irmeja, A., Leibus, I. (2012). State Aid for Self-Employed Persons in Latvia and Other European Union Member States. *Economic Science for Rural Development (Latvia)*, 28: 187-193. (in Eng.)

3. Scott, W. (1998). *Ivanhoe*. Edinburgh Edition. pp: 21. (in Eng.)

4. Shevchuk, A.V. (2008). [Self-employment in the information economy: basic types and concepts.] Самозанятость в информационной экономике: основные типы и понятия. *Economic sociology*, 9(1), 51-64. (in Russ.)

5. Benson, J., Brown, M. (2007). Knowledge Workers: What Keeps Them Committed; What Turns Them away? *Work, Employment & Society*, 21(1): 121-141. (in Eng.)

6. Pink, D. (2002). *Free agent nation: The future of working for yourself*. New York, NY: Warner Books. pp: 400. (in Eng.)

7. Strebkov, D.O., Shevchuk, A.V. (2009). [Freelancers in the information economy: how russians master new forms of labor and employment organization (based on the results of the First all-russian census of freelancers)] *Frilansery v informatsionnoi ehkonomike: kak rossiyane osvaivayut novye formy organizatsii truda i zanyatosti (po rezul'tatam Pervoi vserossiiskoi perepisi frilanserov)*. М.: Izd. dom Gosudarstvennogo universiteta – Vysshei shkoly ehkonomiki, 70 p. (in Russ.)

8. Leighton, P., Syrett, M., Hecker, R., Holland, P. (2007). *Out of the Shadows: Managing self-employed, agency and outsourced workers*. Oxford UK. Butterworth-Heinemann. pp: 289. (in Eng.)

9. Burke, A., Cowling, M. (2020): The relationship between freelance workforce intensity, business performance and job creation. *Small Business Economics*, 55(2): 399–413. (in Eng.)

10. Zhuravlyov, V., Matrosov, A., & Rutko, D. (2012). Behavior pattern simulation of freelance marketplace. *Trends in Practical Applications of Agents and Multiagent Systems/ Part of the series Advances in Intelligent and Soft Computing*, 157: 157–164. (in Eng.)

11. Cranford, C., Fudge, J., Tucker, E., Vosko, L. F. (2005). *Self-employed workers organize: Law, policy, and unions*. Montreal, QC: McGill-Queen's University Press. pp: 138. (in Eng.)

12. Akhmetshin, E. M., Kovalenko, K. E., Mueller, J. E., Khakimov, A. K., Yumashev, A. V., Khairullina, A. D. (2018). Freelancing as a type of entrepreneurship: Advantages, disadvantages and development prospects. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21 (S2): 1. (in Eng.)

13. Grimov, O. (2016). Main features of freelancing as a non-standard form of employment. *Economic Annals-XXI*, 157(3-4): 79–81. (in Eng.)
14. Absalyamova, S.G., Absalyamov, T.B. (2015). Remote employment as a form of labor mobility of today's youth. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1S3): 227–231. (in Eng.)
15. Afanaskina, E.M. (2015). [Freelancers as engines of virtual employment.] Фрилансеры как двигатели виртуальной занятости. *Economic horizons*, 5 (24), 101-105. (in Russ.)
16. Bychkov, A. (2018). [*Design and freelance*] *Dizain i frilans*. Nachalo.M.: AST, 208 p. (in Russ.)
17. Baitenizov, D.T., Dubina, I.N., Campbell, D.F.J., Carayannis, E.G., Azatbek, T.A. (2019). Freelance as a Creative Mode of Self-employment in a New Economy (a Literature Review). *Journal of the Knowledge Economy*, 10 (1): 1-17. (in Eng.)
18. Merkel, J. (2018). Freelance isn't free.' Co-working as a critical urban practice to cope with informality in creative labour markets. *Urban Studies*, 56(3): 526-547. (in Eng.)
19. Scully-Russ, E., Torraco, R. (2020). The Changing Nature and Organization of Work: An Integrative Review of the Literature. *Human Resource Development Review*, 19(1): 66–93. (in Eng.)
20. Heusch, S. de (2018). The blurring of employment boundaries: A social economy perspective. *The Deconstruction of Employment as a Political Question: Employment' as a Floating Signifier*, 179–198. (in Eng.)
21. Remeikiene, R., Startiene, G. (2013). The structure of the model of self-employment factors in the country with transition economy: Lithuanian case. *Transformations Business & Economics*, 2(29): 184-196. (in Eng.)
22. Drokina, K.V. (2021). [Factors influencing the development of the freelance market in Russia.] Факторы, влияющие на развитие рынка фриланса в России. *Economy vector*, 3(57). (in Russ.)
23. Tagarov, B.ZH. (2018). [Freelance market development factors in the information economy.] Факторы развития рынка фриланса в информационной экономике. *Creative economy*, 12(10), 1703-1713. (in Russ.)
24. Poletaeva, O.V. (2017). [Social factors of the emergence of freelancers in the structure of the employed population.] Социальные факторы появления фрилансеров в структуре занятого населения. *Social sciences. Sociology*, 1(41), 119-129. (in Russ.)
25. Stephany, F., Dunn, M., Sawyer, S., Lehdonvirta, V. (2020). Distancing Bonus Or Downscaling Loss? The Changing Livelihood of Us Online Workers in Times of COVID-19. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 111(3): 561–573. (in Eng.)
26. [Freelance market: numbers, money, impact of the pandemic and trends in 2021] Rynok frilansa: tsifry, den'gi, vliyanie pandemii i trendy 2021 [URL: <https://blog.kwork.ru/rynok-frilansa/rynok-frilansa-cifry-dengi-vliyanie-pandemii-i-trendy-2021>]. Blog. Kwork, 2021 [updated May 30, 2021; cited 10 Jul 2021]. (in Russ.)
27. Kolesnikova, T.V., Perchinskaya N. P. (2014). [Freelancing is a non-standard form of employment, an innovative trend in the modern labor market.] Фриланс - нестандартная форма занятости, инновационная тенденция на современном рынке труда. *Innovations*, 5(187), 42-46. (in Russ.)
28. Chechulina, M.YU. (2016). [Freelance as a developing form of modernization of economic activity.] Фриланс как развивающаяся форма модернизации экономической активности. *Labor economic*, 3 (3), 291-306. (in Russ.)
29. Kireeva, A.A., Urdabaev, M.T., Ermekbaeva, D.D. (2020). [Assessment of the level of ICT development in the regions of Kazakhstan in the context of the transition to Industry 4.0.] Оценка уровня развития ИКТ в регионах Казахстана в условиях перехода к Индустрии 4.0. *Economics: strategy and practice*, 3 (15), 62-75. (in Russ.)
30. Sergeeva, YU. [All internet statistics for 2020 - numbers and trends in the world and in Russia] Vsyaya statistika interneta na 2020 god – tsifry i trendy v mire i v Rossii [URL: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/>]. WebCanape, 2021 [updated 10 Feb 2021; cited 2021 Jul 12]. (in Russ.)
31. [Digital literacy of the population: which regions are among the anti-leaders?] Tsifrovaya gramotnost' naseleniya: kakie regiony v antiliderakh? [URL: <https://kapital.kz/tehnology/95314/tsifrovaya-gramotnost-naseleniya-kakiye-regiony-v-antiliderakh.html>]. Business Information Center Capital, 2021 [updated April 30, 2021; cited 2021 Jul 12]. (in Russ.)
32. Sapozhnikova, M. [Freedom of choice: the present and future of freelancing in Russia] Svoboda po vyboru: nastoyashchee i budushchee frilansa v Rossii [URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social/60c8e3139a79472ba64fde35>]. RBK Trends, 2021 [updated June 17, 2021; cited 2021 Jul 16]. (in Russ.)
33. Sorokina, M.V. (2017). [*Trade management*] *Menedzhment v tovgovle*. SPb.: Piter, 752 p. (in Russ.)
34. Burlutskaya, M. G., Kharchenko, V.S. (2016). [Freelancers: specifics of social status, career strategies and professional development.] Фрилансеры: специфика социального статуса, стратегии карьеры и профессионального развития. *Sociology and social anthropology*, 16(1), 111-123. (in Russ.)
35. Kharchenko, V.S. (2014). [The way of life of russian freelancers: a sociological analysis.] Образ жизни российских фрилансеров: социологический анализ. *Sociological research*, 5, 54-63. (in Russ.)
36. Smit, A. (1993). [*Research on the nature and causes of the wealth of nations*] *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov*. M.: Nauka. 570 p. (in Russ.)
37. Kazarina, L.A. (2018). [Outsourcing of functions as a tool to improve the competitiveness of a company.] Аутсорсинг функций как инструмент повышения конкурентоспособности фирмы. *Baikal Research Journal*, 9(1). (in Russ.)
38. [Platform approach to work] Platformennyi podkhod k trudu [URL: <https://special.kommersant.ru/pandemic/rocket-2.html>]. Kommersantpartnerproject, 2021 [cited 20 Jul 15, 2021]. (in Russ.)

39. [Freelance market 2020: demand for texts and design, growth in average earnings despite the pandemic] Rynok frilansa 2020: spros na teksty i dizain, rost srednego zarabotka nesmotrya na pandemiyu [URL: <https://vc.ru/kwork/192015-rynok-frilansa-2020-spros-na-teksty-i-dizayn-rost-srednego-zarabotka-nesmotrya-na-pandemiyu>]. Kwork, 2020 [updated December 29, 2020; cited 2021 Jul 25]. (in Russ.)

40. Sonnyi, S. [Income of freelancers in Russia disclosed] Raskryt dokhod frilanserov v Rossii [URL: https://www.gazeta.ru/business/news/2021/02/16/n_15626954.shtml]. Gazeta.ru, 2021 [updated February 16, 2021; cited 2021 Jul 12]. (in Russ.)

41. Kurmanbekov, A. [Labor market in Kazakhstan - moderate growth] Rynok truda Kazakhstana – sderzhannyi rost [URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf>]. Halykfinance, 2019 [updated October 11, 2019; cited 2021 Jul 12]. (in Russ.)

42. [Freelance: what is it and how does HR work with freelancers] Frilans: chto eto takoe i kak HR-u rabotat' s frilanserami [URL: <https://hurma.work/ru/blog/frilans-chto-eto-takoe-i-kak-hr-u-rabotat-s-frilanserami/>]. Hurma, 2020 [updated July 24, 2020; cited 2021 Jul 15]. (in Russ.)

43. Kokh, R. (2012). *[The 80/20 principle [trans. from English] Printsip 80/20 [per. s angl.]*. M., Ehksmo, 340p. (in Russ.)

44. Spence, M. (2010). Job market signaling. *Quarterly Journal of Economics*, 3: 355-374. (in Eng.)

Information about the authors

* **Diana Zh. Abdreisova**- 2nd year doctoral student of the specialty «Economics», M.Kozybaev North Kazakhstan University, Kazakhstan, e-mail: diana_gmu05@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1007-8007>.

Daniyar T. Baitenizov - PhD, Associate Professor of the Department of Economics and Accounting, M. Kozybaev North Kazakhstan University; Kazakhstan, e-mail: baitenizov84@mail.ru; Scopus Author ID: 57208010069; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9610-3722>.

Tolkyn A. Azatbek - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru; Scopus Author ID: 55536728100; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0750-8811>.

Saltanat N. Valieva - PhD, Senior lecturer of the Department of Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-4066>.

Авторлар туралы ақпарат

* **Абдрейсова Д.Ж.** – «Экономика» мамандығының 2 курс докторанты, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, e-mail: diana_gmu05@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1007-8007>.

Байтенизов Д.Т. – PhD, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің «Экономика және есеп» кафедрасының доценті, Қазақстан, e-mail: baitenizov84@mail.ru; Scopus Author ID: 57208010069; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9610-3722>.

Азатбек Т.А. – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының профессоры, Қазақстан, e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru; Scopus Author ID: 55536728100; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0750-8811>.

Валиева С.Н. – PhD, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің «Менеджмент» кафедрасының оқытушысы, Қазақстан, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-4066>.

Информация об авторах:

* **Абдренсова Д.Ж.** – докторант 2 курса специальности «Экономика», Северо-Казахстанский университет им. М.Козыбаева, Казахстан, e-mail: diana_gmu05@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1007-8007>.

Байтенизов Д.Т. – PhD, доцент кафедры «Экономика и учет» Северо-Казахстанского университета им.М.Козыбаева; Казахстан, e-mail: baitenizov84@mail.ru; ScopusAuthorID: 57208010069; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9610-3722>.

Азатбек Т.А. – доктор экономических наук, профессор кафедры «Экономика и предпринимательство» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru; Scopus Author ID: 55536728100; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0750-8811>.

Валиева С.Н. – PhD, ст. преподаватель кафедры «Менеджмент» Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-4066>.

Electronic Declaration of Assets as a Way to Prevent Corruption

Aisulu A. Nurkey^{1*}, Aigul B. Kosherbayeva¹, Nurzhan K. Kuandykov¹

¹ Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan
33a Abay Ave., 010000, Nur-Sultan, Kazakhstan

Abstract

The asset declaration contains valuable information to help uncover misconduct and illicit enrichment and to ensure that managers are held accountable, and their assets are not acquired through corruption. In general, the use of the electronic type of income declaration has a positive effect on combating corruption. Nevertheless, having numerous positive features, this species also contains a number of disadvantages and difficulties. Many states and international organizations are introducing declarations of income and assets to reduce the level of the shadow economy. As a result, it was revealed that in the states where the practice of declaring income and assets was introduced in the early period, the level of corruption crimes has been reduced. However, there is still debate about the adoption of this mechanism as an anti-corruption tool. This article examines not only the work of researchers in the field of declaring and combating corruption but also international research, the experience of which can also be used in Kazakhstan. This article examines the effectiveness of using the declaration of income and assets, including universal declaration, through electronic media to combat corruption. For the analysis, a SWOT analysis was selected, through which the main key points were assessed and recommendations were developed, especially for the Kazakhstan anti-corruption policy. The result of this analysis showed that the implementation of universal declaration through electronic resources is certainly an effective activity, but costs and challenges, such as cybersecurity, streamlining of business management processes, technical errors, and system failures, must also be taken into account.

Keywords: corruption, universal declaration, digitalization, income declaration, anti-corruption

For citation: Nurkey, A.A., Kosherbayeva, A.B., & Kuandykov N.K. 2021). Electronic Declaration of Assets as a Way to Prevent Corruption. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 208-217, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-208-217>

* **Corresponding author:** Nurkey A.A. - PhD candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay Ave., 010000, Nur-Sultan, Kazakhstan, 877172753497, e-mail: a.nurkey@gmail.com,

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 07.10.2021

The article approved for publication: 28.12. 2021

Date of publication: 30.12.2021

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әдісі ретінде активтердің электронды декларациясы

Нүркей А.А.^{1*}, Көшербаева А.Б.¹, Қуандықов Н.К.¹

¹ Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Абай даңғ. 33а, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Түйін

Активтер туралы декларацияда теріс қылықтар мен заңсыз байытудың ашылуына көмектесетін, менеджерлердің жауапкершілікке тартылуын және олардың активтері сыбайлас жемқорлық жолымен алынбауын қамтамасыз ететін құнды ақпарат бар. Жалпы, табыс декларациясының электронды түрін қолдану сыбайлас жемқорлықпен күресуге оң әсер етеді. Дегенмен, көптеген оң қасиеттерге ие бола отырып, бұл түр көптеген кемшіліктер мен қиындықтарды қамтиды. Көптеген мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар көлеңкелі экономиканың деңгейін төмендету үшін кірістер мен активтер туралы декларацияны енгізуде. Нәтижесінде табыстар мен активтерді декларациялау тәжірибесі ерте кезеңдерде енгізілген мемлекеттерде сыбайлас жемқорлық қылмыстарының деңгейі төмендегені анықталды. Дегенмен, бұл механизмді сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрал ретінде қабылдау туралы пікірталастар әлі де бар. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлықты жариялау мен онымен күресу саласындағы зерттеушілердің жұмыстары ғана емес, сонымен қатар тәжірибесі Қазақстанда да қолданыла алатын халықаралық зерттеулер қарастырылады. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес әдісі ретінде электронды ақпарат құралдары арқылы кірістер мен активтер туралы декларацияны, оның ішінде әмбебап декларацияны қолдану тиімділігі қарастырылады. Талдау үшін SWOT талдауы таңдалды, оның көмегімен негізгі түйіндер бағаланды және ұсынымдар әзірленді, әсіресе қазақстандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты бойынша. Бұл талдау нәтижесі электронды ресурстар арқылы әмбебап декларациялауды жүзеге асыру, әрине, тиімді қызмет екенін көрсетті, бірақ киберқауіпсіздік, бизнесті басқару процестерін оңтайландыру, техникалық қателіктер мен жүйенің бұзылуы сияқты шығындар мен қиындықтарды да ескеру қажет.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, жалпыға бірдей декларация, цифрландыру, кірістер туралы декларация, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес

Дәйексөз алу үшін: Нүркей А.А., Көшербаева А.Б., Қуандықов Н.К. (2021). Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әдісі ретінде активтердің электронды декларациясы. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 208-217, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4 -208-217>

* **Хат-хабаршы авторы:** Нүркей А.А. - PhD кандидаты, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Абай даңғ. 33а, 010000, Нұр-Сұлтан, Қазақстан, 87172753497, a.nurkey@gmail.com,

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 07.10.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 28.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Декларирование активов в электронном виде как способ предотвращения коррупции

Нуркей А.А.^{1*}, Кошербаева А.Б.¹, Куандыков Н.К.¹

¹-Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, пр. Абая 33а, 010000, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация

В декларации об активах содержится ценная информация, которая помогает раскрыть неправомерные действия и незаконное обогащение, а также гарантирует, что руководители несут ответственность и приобретение их активов не происходит в результате коррупции. В целом использование электронного типа декларации доходов позитивно влияет на противодействие коррупции. Тем не менее, имея многочисленные положительные особенности данный вид также содержит ряд недостатков и трудностей. Многие государства и международные организации внедряют декларирование доходов и активов для снижения уровня теневой экономики. По итогу было выявлено, что в государствах, где практика декларирования доходов и активов была введена в раннем периоде уровень коррупционных преступлений снижен. Однако до сих пор существуют споры принятия данного механизма в качестве антикоррупционного инструмента. В данной статье рассматриваются не только работы исследователей в сфере декларирования и противодействия коррупции, но и международные исследования, опыт которых может быть использован также и в Казахстане. Данная статья рассматривает эффективность использования декларирование доходов и активов, в том числе и всеобщее декларирование, через электронные носители как способ противодействия коррупции. Для анализа выбран SWOT анализ, посредством него оценены основные ключевые моменты и выработаны рекомендации, в особенности для Казахстанской политики противодействия коррупции. Результат данного анализа показал, что внедрение всеобщего декларирования через электронные ресурсы является безусловно эффективной деятельностью, однако также должны учитываться издержки и вызовы, такие как

кибербезопасность, упорядочивание бизнес-процессов управления, технические ошибки и сбои систем.

Ключевые слова: коррупция, всеобщая декларация, цифровизация, декларирование доходов, противодействие коррупции

Для цитирования: Нуркей А.А., Кошербаева А.Б., Куандыков Н.К. (2021). Декларирование активов в электронном виде как способ предотвращения коррупции. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 208-217, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-208-217>

* **Корреспондирующий автор:** Нуркей А.А. - кандидат PhD, Академия государственного управления при Президенте РК, пр. Абая 33а, 010000, Нур-Султан, Казахстан, 87172753497, a.nurkey@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 07.10.2021

Принято решение о публикации: 28.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Многие государства принимают и внедряют механизмы декларирования активов и раскрытие финансовой информации для публичных должностных лиц по рекомендациям Конвенции против коррупции ООН (далее КПК ООН). Данная инициатива набирает обороты и наблюдается тенденция принятия декларирования активов. Однако данный механизм не означает что это мероприятие может быть полезной в борьбе с коррупцией. Рассмотрим несколько примеров, когда, данная инициатива сыграла важную роль в борьбе с коррупцией. Так, например, в Филиппинах, Шри-Ланке и Таиланде по факту коррупции задержаны судьи и освобождены проректора высших учебных заведений. В Португалии также возбуждено дело против высшего руководства государственного банка на основании сданных деклараций [1]. Однако количество аналогичных кейсов ничтожно малы для того, чтобы утверждать, что декларация доходов является эффективным инструментом противодействия коррупции.

Многие экономические исследования коррупции рассматривали коррупцию в государственном секторе, изучая ее как способ обойти репрессивные правительственные постановления. Однако в последнее время большинство экономистов переосмыслили эту позицию и на данный момент подчеркивают неблагоприятные последствия коррупции для благосостояния. Некоторые аналитики критически относятся к правительству в целом - если коррупция появляется в государственном секторе, то имеет смысл ограничить их власть для удержания коррупции.

В данной статье будет рассмотрен вопрос эффективности декларирования доходов как инструмент противодействия коррупции. В качестве методологии будет использован SWOT анализ и международный опыт.

Одна из глобальных проблем современного мира определяет коррупцию, а потому борьбе с ней в любой стране необходимо уделять значительное внимание, а также разработать эффективные меры по противодействию этому негативному явлению.

Повсеместно все страны переводят документооборот в электронный вариант, развитие цифровизации является актуальным, в этой связи в данной статье будут рассмотрены процедуры декларирования доходов и активов посредством информационных технологий и электронных носителей.

Данный документ состоит из введения, где будут обозначены цели и основные вопросы исследования, основной части, в

которой описывается применение декларации доходов, анализа посредством инструмента SWOT анализ. В конце статьи приведены рекомендации, заключение и список литературы соответственно.

Литературный обзор

Некоторые исследователи предполагают приватизацию как эффективное средство борьбы с коррупцией [2]. Однако, хотя приватизация может иметь очевидные экономические преимущества, ее влияние на коррупцию неясно. Коррупцию можно просто переложить из государственного в частный сектор. Взятки, которые раньше брали государственные служащие, затем будут требовать сотрудники частных фирм. Приватизация также не дает гарантии того, что вновь созданные подразделения больше не служат политически мотивированным интересам. Точно так же сомнительно, способно ли уменьшенное в размерах правительство доить граждан: приватизированные фирмы могут в равной степени подвергаться государственному вмешательству и требованиям взяток. То, что раньше брали у государственных предприятий, теперь можно вымогать у частных фирм. Частные фирмы склонны платить больше неформальных платежей чем государственные служащие [3]. Многие развивающиеся страны испытали массовую коррупцию в самих программах приватизации. Это может быть еще одной причиной, почему сокращение государственного сектора не помогает снизить коррупцию, по крайней мере, в переходный период.

Бурдеску и др. утверждают, что не существует передовой практики борьбы с коррупцией и ее предотвращения через декларирование доходов. В своей работе, они также показывают, что эффективность декларирования зачастую зависит от некоторых индикаторов, таких как интенсивность проведения и масштаб декларирования [3].

Бигелоу П. в своих трудах заостряет внимание на законодательных факторах, которые четко должны регламентировать процесс декларации, а также усилить наказание через внедрения уголовно-процессуальной части. Усиление наказания влечет за собой снижение коррупции, то есть издержки за коррупцию окажутся выше выгод за нее [4].

Хотя исследования Гокчекус О. и Мукерджи Р. не выявило связи с закреплением декларации в законе и снижением коррупции. Данная научная работа показала, что в тех странах, где декларирование доходов установлено на законодательном уровне,

среднее значение такого показателя как Индекс восприятия коррупции (ИВК) низкое, то есть данные государства уделяют большое внимание на восприятие коррупции [5]. Однако дела обстоят совершенно противоположно в тех странах, где конституционально не закреплен процесс декларирования.

В Таиланде только высокопоставленные чиновники и члены Парламента представляют декларацию о доходах в уполномо-

ченный орган по противодействию коррупции, тогда как доходы Премьер-министра и министров соответственно являются публично открытыми данными [6].

Дянков и др. считают, что куда более важно определить источник доходов нежели сам доход и его оценка. Данная информация может быть полезна не только следователям, но и для выявления конфликта интересов [7]. Анализ литературного обзора по факторам SWOT анализа представлена ниже (таблица 1).

Таблица 1 – Анализ литературного обзора по факторам SWOT анализа [3-7]

Table 1 - Analysis of the literature review on the factors of SWOT analysis

Авторы	Годы публикации	Отношение результатов к противодействию коррупции	Краткая характеристика	SWOT анализ
Бурдеску Р. и др.	2009	негативное	Зависимость от факторов внедрения декларации	Threads
Бигелу П.	1989	позитивное	Необходимость ужесточения наказания	Strengths
Гокчекус О. и Мукерджи Р.	2006	негативное	Влияние на ИВК	Opportunities
Дянков С. и др.	2009	позитивное	Выявление источника информации	Strengths
Ачалабун, П.	2009	негативное	Сложность верификации данных	weaknesses

Международные организации из года в год проводят анализ о состоянии коррупции во всем мире. Например, Трансперенси Интернейшнл в 2006 году провела сравнительный анализ по нормативных правовым актам о раскрытии данных об активах государств, продуктивность законов о декларировании имущества и активов государственных служащих для в предотвращении коррупционных правонарушений 42 странах [8]. В докладе приводился анализ через эконометрические инструменты по выявлению связи имеющихся нормативных правовых актов в сфере декларирования доходов и уровнем коррупции в этой стране. При анализе учитывались такие факторы как существование официальной документации о декларировании доходов, а также область распространения данного закона.

По итогу было выявлено, что в государствах, где практика декларирования доходов и активов была введена в раннем периоде уровень коррупционных преступлений снижен, в то время как, в странах, внедряющих эту практику недавно, культура нулевой толерантности к коррупции все еще не была сформирована. Также аналитики выяснили, что уровень коррупции не меняется в зависимости от вида декларации, то есть в странах, где все государственные служащие обязаны декларировать свои активы не отличаются от стран, где только высокопоставленные чиновники декларируют свои доходы.

Кроме того, выявлено что, уголовное наказание за сокрытие или иные правонарушающие деяния допускались в нормативных правовых актах о декларировании доходов в тех странах, где уровень восприятия коррупции был ниже.

На уровень прозрачности также влияла проверка предоставляемой информации работников государственных учреждений.

На снижение коррупции также по мнению аналитиков влияет уровень прозрачности и открытости данных гражданам. В государствах, где любой человек мог проверить информацию об активах высокопоставленных лиц государства уровень коррупционных нарушений был значительно ниже по сравнению с другими странами, где не была предоставлена такая опция.

Корреляцию между снижением уровня преступности связанных с коррупционным правонарушением и двумя показателями (проверка предоставляемой информации и открытый доступ к информации касательно декларирования имущества, доходов и активов высокопоставленных представителей государственного сектора) подтвердили при данном анализе.

Данные проведенных исследований Трансперенси Интернейшнл позволяют сделать предварительные выводы об эффективности внедрения такого инструмента как декларирование доходов при противодействии коррупции.

Декларирование доходов в Казахстане

Декларируют доходы не только государственных служащих, но и членов своих семей. Система декларирования запрашивает информацию об активах и доходах от членов семьи напрямую.

Также распространена практика получения декларации от бывших государственных служащих, чтобы посмотреть не получили ли они нелегальные активы после ухода с работы.

Законодательством Казахстана каждый гражданин будет обязан сдавать декларацию о доходах. Данную инициативу решено вводить в несколько этапов. Первый этап (с 1 января 2021 года) затронет государственных служащих и их супругов, а также лиц, приравненных к ним. Второй этап (с 1 января 2023 года) обяжет работников государственных предприятий, в том числе учителей, медицинских работников и других сдавать декларацию. На третьем этапе (с 1 января 2024 года) планируется вводить руководителей частных компаний и их супругов. Заключительный, четвертый этап (с 1 января 2025 года) охватит остальное население, не вошедшее в предыдущие три этапа [9].

Данная инициатива создана для отслеживания вероятных нелегальных передвижений денежных средств не только у государственных служащих, но и у всего работающего населения.

В целом практика декларирования доходов государственных служащих функционирует довольно много лет. С 2021 года начался первый этап обновления содержания декларации, были включены пункты касательно активов, дислоцированных за рубежом, в том числе имущественные доходы, денежные средства, кредиты и займы. Данная инициатива внедрена для определения активов в иностранных банках и финансовых организациях граждан Казахстана и имеет долгоиграющую перспективу в противодействии коррупции.

SWOT анализ использования механизма декларации доходов в качестве инструмента противодействия коррупции

В данной статье будет рассмотрен вопрос целесообразности использования электронного формата для всеобщего декларирования. Работа с большим количеством респондентов в данном случае должна учитывать все плюсы и минусы электронных носителей и других вызовов, связанных с цифровизацией.

Мы не можем отрицать необходимость оптимизировать бизнес-процессы, связанные с декларированием доходов. В Аргентине хранения деклараций активов на бумажном носителе являлось дорогостоящим с точки зрения использования полезной площади здания Министерства Юстиции. Данный вопрос являлся формальным, вместе с тем требовал дополнительных усилий и средств на содержание. Государством было решено в 2002 году 95 процентов декларации было переведено в электронный формат, что в большей степени оптимизировало пространство и ресурсы. В то же время государственные служащие столкнулись с другой немаловажной проблемой, из-за большего объема данных скорость обработки данных через компьютеры и технику резко снизилась [9].

Данный SWOT анализ проводился на основании научных работ и материалов международных организаций, указанных в списке литературы.

Strengths

- Использование больших данных при анализе. В случае использования электронных инструментов анализа больших данных (например, эконометрические инструменты SPSS, STATA, Statistica и т.д.) появляется возможность быстро и эффективно выявлять прецеденты и коррупционно-чувствительные направления.

- Предотвращение незаконного обогащения. Режимы раскрытия информации о доходах и активах помогают предотвращать незаконное обогащение, через сверку зарегистрированного дохода с остальными регистрами (например, транспортные налоги, земельные и т.д.) и декларациями прошлых годов [10]. Таким образом, раскрытие финансовой информации увеличивает издержки коррупции и может снизить склонность некоторых должностных лиц к незаконной финансовой практике. Однако сами системы не могут предотвратить коррупцию, данные системы помогают начать расследование через сбор систематических данных. Таким образом, раскрытие финансовой информации поддерживает более широкую стратегию борьбы с коррупцией, а также программы возвращения активов.

Weaknesses

- Использование наличных средств и транзакции в личных целях могут затруднить выявление нарушений.

- Сложность анализа больших данных, если вопрос касается всеобщего декларирования, выявляет уязвимость анализа, без соответствующих электронных инструментов анализа. Данный элемент является амбивалентным, так как при использовании правильных инструментов он автоматически становится сильной стороной.

- Низкий показатель выявления коррупции через декларирование доходов и активов.

- Декларация во многих странах - публичный документ, то есть

Opportunities

- Более широкое понимание антикоррупционной политики.

- Формирование этических поведенческих норм среди населения, в частности среди государственных служащих.

- Снижение фактов конфликта интересов. Во-первых, системы, нацеленные на конфликт интересов направлены на выявление потенциальных конфликтов интересов с самими государственными служащими, их руководством, контролирующими агентствами и, возможно при открытости данных, с гражданским обществом. Таким образом оповещение и открытость данных об активах служит примером сотрудникам о необходимости соблюдения честности и повышает осведомленность о потенциальных конфликтах интересов. Раскрытие информации также может прививать к формированию поведенческих норм, таких как порядочность и честность в общественных организациях [11].

Threads

- Доступ к информации на иностранных банковских счетах и кредитных картах является камнем преткновения для эффективной проверки, так как иностранные банковские счета проследить крайне тяжело. Для получения информации в иностранных банках и финансовых организациях необходимы двусторонние соглашения и иные международные правоустанавливающие процедуры и документы;

- Законы о банковской и налоговой тайнах также могут затруднить процесс обнародования доходов;

- Непроработанные взаимодействия и связи. Использование данных систем может быть неэффективной по причине недостаточности взаимодействия и связи с другими агентствами. Необходимо улучшить сотрудничество и системы обмена информацией через общие базы данных с другими организациями;

- Вопросы управления данными и мониторинга соответствия являются приоритетными для многих агентств по декларированию доходов

- Использование виртуальных активов и доходов. Например, посредством криптовалюты. Государства не могут отследить передвижение виртуальных денег. Данный вопрос является актуальным и по сей день [12].

Рекомендации и обсуждение

В целом использование электронного типа декларации доходов позитивно влияет на противодействие коррупции. Тем не менее, имея многочисленные положительные особенности данный вид также содержит ряд недостатков и трудностей.

С развитием информационных технологий в мире создаются все больше и больше инструментов, заменяющих денежные средства. Таким образом одним из будущих сложностей противодействия коррупции могут быть такие механизмы платежа как криптовалюта, биткойны и другие.

Система электронного декларирования также не может быть на сто процентов защищена в пространстве интернет. Поскольку любые формы государственного и негосударственного регулирования подвержены нападению через электронные системы. Несовершенство системы создает все больше пробелов для неэтичных граждан любого государства. Таким образом, встает вопрос кибербезопасности и защиты информационной системы. Это также потребует выделения

дополнительных средств что повышает оперативные и капитальные затраты предприятий.

Однако, главным плюсом является создание возможности открытых данных. Многие страны стремятся к обеспечению прозрачности доходов и активов не только государственных служащих, но и всех граждан. Кроме того, ожидается что, данная деятельность поможет улучшить этическое поведение как услугодателей в лице работников государственного сектора, так и услугополучателей. Улучшение этической составляющей граждан также играет важную роль в антикоррупционной политике Казахстана.

Если сравнивать расходы и вероятную пользу данного инструмента мы можем предположить, что альтернативная прибыль долгоиграющая и не в скорой перспективе. То есть, пользу от этого мы сможем оценить через несколько лет или десятилетия, так как речь идет о смещении парадигмы среди всей возрастной группы населения страны. Мы также не можем не отрицать того факта, что потребуются дополнительные будущие расходы для правильного функционирования данного механизма.

Заключение

В декларации об активах содержится ценная информация, которая помогает раскрыть неправомерные действия и незаконное обогащение, а также гарантирует, что руководители несут ответственность и приобретение их активов не происходит в результате коррупции. Для успешного правоприменения требуется эффективный орган по мониторингу деклараций об активах с четкими полномочиями, полномочиями, возможностями, ресурсами и полномочиями для получения и обработки деклараций об активах государственных должностных лиц, а также для оценки их подлинности, полноты, неточностей и несоответствий.

В рамках работы декларации в электронном виде мы не имеем абсолютного положительного показателя. Так как данный механизм борьбы с коррупцией имеет как свои плюсы, так и свои минусы. Однако в долгосрочной перспективе польза от этого механизма противодействия коррупции ожидается выше чем предполагаемые издержки. Электронное декларирование доходов практикуется во многих странах. Также в некоторых странах данная мера распространяется не только на государственных служащих, но и для всего трудящегося

населения. В рамках Казахстана данная инициатива внедряется постепенно, и мы можем сделать предварительно прогнозировать эффективность данного механизма.

Также стоит отметить, что механизм декларирования доходов является одним из ключевых инструментов борьбы с коррупцией и формирования культуры «Нулевой терпимости к коррупции» не только среди государственных служащих, но и среди всего населения страны.

Список использованных источников

1. Балисакан Р. (2018). Снижают ли обязательные декларации об активах коррупцию? И если да, то как?. Глобальный антикоррупционный блог. <https://globalanticorruptionblog.com/2018/01/08/demandatory-asset-declarations-reduce-corruption-and-if-so-how/>
2. Всемирный банк. (2013). Раскрытие информации о доходах и активах: примеры из практики.
3. Ламбсдорф Дж.Г. (2006). Последствия и причины коррупции: что мы знаем по разным странам? Эдвард Эльгар Паблшинг (Edward Elgar Publishing) Международный справочник по экономике коррупции, 3-51.
4. Всемирный банк. (2013). Декларации об интересах, доходах и активах в системе раскрытия финансовой информации. Группа Всемирного банка по государственному сектору и управлению.
5. Бурдеску Р., Рид Дж.Дж., Гилман С. и Трапнелл С. (2009). Возврат украденных активов. Декларации о доходах и активах: инструменты и компромиссы. Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк и УНП ООН. <http://documents.worldbank.org/curated/en/126741468151478453/pdf/550040W0P0AD0in10Box349432B01PUBLIC1.pdf>
6. Бигелу П. (1989). От норм к правилам: регулирование внешних интересов государственных служащих. Труды Академии политических наук, 37(3), 141-157. <http://www.jstor.org/stable/1173758>
7. Гокчекус О. и Мукерджи Р. (2006). Законы о декларировании активов должностных лиц: предотвращают ли они коррупцию? Global Corruption Report http://works.bepress.com/omer_gokcekus/36/
8. Чен М. (2008). Африканский опыт декларирования активов. Трансперенси Интернейшнл. <http://www.anti-corruption.org/wp-content/uploads/2016/11/Africas-experiences-with-asset-declarations-U4-March-2008.pdf>
9. Всеобщее декларирование доходов и имущества. (2021). Официальный сайт Правительства Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd-alm/press/article/details/49826?lang=kk>
10. Ачалабун П. (2009). Меры по замораживанию, конфискации и возвращению доходов от коррупции, включая предотвращение отмывания

денег. UNAFEI, 117-127. http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_ThirdGGSeminar/Third_GGSeminar_P1_17-127.pdf

11. Дьянков С., Ла Порта Р., Лопес-де-Силанес Ф. и Шлейфер А. (2009). Раскрытие информации политиками. Серия рабочих документов NBER, 14703 <http://www.nber.org/papers/w14703>

12. Всемирный банк. Примеры из практики раскрытия информации о доходах и активах. (2013). Каталог публикаций Библиотеки Конгресса, Вашингтон, 16.

References

1. Balisakan, R. (2018). Do mandatory asset declarations reduce corruption? And if so, how?. Global Anti-Corruption Blog. <https://globalanticorruptionblog.com/2018/01/08/do-mandatory-asset-declarations-reduce-corruption-and-if-so-how/>

2. World Bank. (2013). Disclosure of income and assets: case studies.

3. Lambsdorff, J.G. (2006). Consequences and causes of corruption: what do we know from different countries? Edward Elgar Publishing International Handbook on the Economics of Corruption, 3-51.

4. World Bank. (2013). Declarations of interests, income and assets in the financial disclosure system. World Bank Group on Public Sector and Governance.

5. Burdescu, R., Reid, G. J., Gilman, S., & Trapnell, S. (2009). Stolen asset Recovery. Income and asset declarations: tools and trade-offs. Washington DC: World Bank and UNODC. <http://documents.worldbank.org/curated/en/126741468151478453/pdf/550040WP0AD0in10Box349432B01PUBLIC1.pdf>

6. Bigelow, P. (1989). From norms to rules: regulation of the external interests of civil servants. Proceedings of the Academy of Political Sciences, 37(3), 141-157. <http://www.jstor.org/stable/1173758>

7. Gokcekus, O. & Mukherjee, R. (2006). Laws on Declaration of Assets of Officials: Do They Prevent Corruption? Global Corruption Report http://works.bepress.com/omer_gokcekus/36/

8. Chen, M. (2008). African experience of declaration of assets. Transparency International. <http://www.anti-corruption.org/wp-content/uploads/2016/11/Africas-experiences-with-asset-declarations-U4-March-2008.pdf>

9. Universal declaration of income and property. (2021). Official website of the Government of the Republic of Kazakhstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd-alm/press/article/details/49826?lang=kk>

10. Achalaboon, P. (2009). Measures To Freeze, Confiscate And Recover Proceeds Of Corruption, Including Prevention Of Money-Laundering. Unafei, 117-127. http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_ThirdGGSeminar/Third_GGSeminar_P1_17-127.pdf

11. Dyankov, S., La Porta, R., Lopez de Silanes, F., & Shleifer, A. (2009). Disclosure by politicians. NBER Working Paper Series, 14703 <http://www.nber.org/papers/w14703>

13. World Bank. (2013). Examples from the practice of disclosure of information on income and assets. Catalog of Library of Congress Publications, Washington p. 16

Information about the authors

* **Aisulu A. Nurkey** – Correspondent author, PhD candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, e-mail: a.nurkey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5999-7760>

Aigul B. Kosherbayeva – Doctor of Economics, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3096-0892>

Nurzhan K. Kuandykov – PhD candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, e-mail: knk91983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0088-9025>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Нұркей А.А.** – PhD кандидаты, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, e-mail: a.nurkey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5999-7760>

Көшербаева А.Б. – Экономика ғылымының докторы, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3096-0892>

Қуандықов Н.К. – PhD кандидаты, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, e-mail: knk91983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0088-9025>

Сведения об авторах

* **Нуркей А.А.** – корреспондирующий автор, кандидат PhD, Академия государственного управления при Президенте РК, e-mail: a.nurkey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5999-7760>

Көшербаева А.Б. – доктор экономических наук, Академия государственного управления при Президенте РК, e-mail: a.kosherbayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3096-0892>

Қуандықов Н.К. – кандидат PhD, Академия государственного управления при Президенте РК, e-mail: knk91983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0088-9025>

Relationship Relationship Between Income and Food Quality of the Population of the Republic of Kazakhstan

A.I. Gizatova^{1*}, S.M. Yessengaliyeva², A.M. Kazambaeva²

¹West Kazakhstan University named after M. Utemisov, 162 N. Nazarbayev Ave., 090009, Uralsk, Kazakhstan

²West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, 51 Zhangir Khan Str., 090009, Uralsk, Kazakhstan

Abstract

The purpose of the article is to study the relationship between the income level and the quality of nutrition of the population of the republic, per capita consumption of basic foodstuffs by population groups with different disposable incomes, the main problems, and ways to solve them. The main source of information was the official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The theoretical basis of the research was the works of domestic and foreign scientists in the field of the level and quality of life, materials of the FAO. The study was conducted using general scientific methods of cognition, as well as special methods of economic and statistical analysis - grouping, graphical research method, ranking of the dynamic series, calculated indicators of the analysis of dynamic series. The scientific novelty of the study is to assess the impact of changes in disposable income on the concentration and differentiation of income of the population, food consumption in different income groups of the population of the republic. The authors analyzed the main modern concepts of measuring the standard of living and selected the most acceptable information from the point of view of accessibility, which was the basis of the study. The results of the study can be used in the formation of medium- and long-term programs to increase the income and quality of nutrition of the population, as well as a basis for further research in this direction.

Keywords: standard of living, quality of life, quality of food, income, food consumption rates, expenses, food, practice

For citation: Gizatova, A.I., Yessengaliyeva, S.M. & Kazambaeva A.M. (2021). Relationship Relationship Between Income and Food Quality of the Population of the Republic of Kazakhstan. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(4), 218-229, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-218-229>

* **Corresponding author: Salta M. Yessengaliyeva** - Doctor PhD, Ph.D. (RF), acting Associate Professor, West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, 51 Zhangir Khan Str., 090009, Uralsk, Kazakhstan, 8747292 5229, e-mail: salta_em@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 23.11.2021

The article approved for publication: 29.12.2021

Date of publication: 30.12.2021

Қазақстан Республикасының тұрғындардың табысы мен тамақтану сапасының өзара байланысы

Гиззатова А.И.^{1*}, Есенғалиева С.М.^{2*}, Қазамбаева А.М.²

¹М.Өтемисов атындағы Батыс Қазақстан университеті, 090009, Н.Назарбаев даңғылы, 162, Орал., Қазақстан

²Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Жәңгір хан к., 51, 090009, Орал., Қазақстан

Түйін

Мақаланың мақсаты республика халқының табыс деңгейі мен тамақтану сапасының өзара байланысын, әртүрлі қолда бар табыстары бар халық топтары бойынша негізгі тамақ өнімдерін жан басына шаққандағы тұтынуды, негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдарын зерттеу болып табылады. Ақпараттың негізгі көзі Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми деректері болды. Зерттеудің теориялық негізі өмір сүру деңгейі мен сапасы саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, ФАО материалдары болды. Зерттеу танымның жалпы ғылыми әдістерін, сондай-ақ экономикалық - статистикалық талдаудың арнайы әдістерін-топтастыруды, зерттеудің графикалық әдісін, динамикалық қатарларды саралауды қолдана отырып жүргізілді, динамикалық қатарларды талдау көрсеткіштерін есептеді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы қолда бар ақшалай табыстардың өзгеруінің халықтың табыстарының шоғырлануы мен саралануына, республика халқының табысы бойынша әртүрлі топтарындағы азық-түлікті тұтынуға әсерін бағалау болып табылады. Авторлар өмір сүру деңгейін өлшеудің негізгі заманауи тұжырымдамаларын талдады және зерттеудің негізіне алынған қол жетімділік тұрғысынан ең қолайлы ақпаратты таңдады. Зерттеу нәтижелері халықтың табысы мен тамақтану сапасын арттыру жөніндегі орта және ұзақ мерзімді бағдарламаларды қалыптастыруда, сондай-ақ осы бағыттағы әрі қарайғы зерттеулердің негізі ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: өмір сүру деңгейі, тамақтану сапасы, кірістер, азық-түлікті тұтыну мөлшері, шығыстар, азық-түлік, тәжірибе

Дәйексөз алу үшін: Гиззатова А.И., Есенғалиев С.М., Қазамбаева А.М. (2021). Қазақстан Республикасының тұрғындардың табысы мен тамақтану сапасының өзара байланысы. Экономика: стратегия және практика, 16(4), 218-229, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-218-229>

* **Хат-хабаршы авторы:** Есенғалиева С.М. – PhD докторы, э.ғ.к. (РФ), доцента м.а., Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Жәңгір хан к., 51, 090009, Орал к., Қазақстан, 8747292 5229, e-mail: salta_em@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау көрсеткен жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 23.11.2021

Жариялау туралы шешім қабылданды: 29.12.2021

Жарияланды: 30.12.2021

Взаимосвязь располагаемого дохода и качества питания населения Республики Казахстан

Гиззатова А.И.¹, Есенгалиева С.М.^{2*}, Казамбаева А.М.²

¹Западно-Казахстанский университет им М.Утемисова, пр. Н.Назарбаева 162,
090009, Уральск, Казахстан

²Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
ул. Жангир хана 51, 090009, Уральск, Казахстан

Аннотация

Целью статьи является исследование взаимосвязи уровня дохода и качества питания населения республики, душевого потребления основных продуктов питания по группам населения с различными располагаемыми доходами, выявление основных проблем и путей их решения. Основным источником информации выступили официальные данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Теоретической базой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых в области уровня и качества жизни, материалы ФАО. Исследование проводилось с использованием общенаучных методов познания, а также специальных методов экономико-статистического анализа - группировки, графического метода исследования, ранжирования динамического ряда, рассчитывались показатели анализа динамических рядов. Научная новизна исследования заключается в оценке влияния изменения располагаемых денежных доходов на концентрацию и дифференциацию доходов населения, потребление продовольствия в разных по доходу группах населения республики. Авторами проанализированы основные современные концепции измерения уровня жизни и выбрана наиболее приемлемая с точки зрения доступности информации концепция, которая была положена в основу исследования. Результаты исследования могут быть использованы при формировании средне- и долгосрочных программ по повышению доходов и качества питания населения, а также в качестве основы дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: уровень жизни, качество питания, доходы, нормы потребления продовольствия, расходы, продовольствие, практика

Для цитирования: Гиззатова А.И., Есенгалиева С.М., Казамбаева А.М. (2021). Взаимосвязь располагаемого дохода и качества питания населения Республики Казахстан. Экономика: стратегия и практика, 16(4), 218-229, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-218-229>

* **Корреспондирующий автор:** Есенгалиева С.М. – доктор PhD, к.э.н. (РФ), и.о. доцента, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, ул. Жангир хана 51, 090009, Уральск, Казахстан, 8747292 5229, e-mail: salta_em@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 23.11.2021

Принято решение о публикации: 29.12.2021

Опубликовано: 30.12.2021

Введение

Питание выступает основной, главной потребностью любого человека. Оно оказывает влияние на физическое и умственное развитие человека, а также способность адаптироваться в обществе и на другие параметры жизнедеятельности человека. Основные причины и факторы недостаточного и неполноценного питания в современном мире являются объектом внимания Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций (ФАО). В Республике Казахстан наличие данной проблемы и ее значимость определены в ряде нормативных и правовых документов, а также исследованиях отечественных ученых-экономистов Сатыбалдина А.А., Калиева Г.А., Гиззатовой А.И. Есенгалиевой С.М. и других исследователей.

Особенность данной проблемы в том, что в республике углубляется дифференциация населения по доходам. Она оказывает влияние на показатели среднечеловеческого потребления продовольствия, а также на показатели потребления в различных по доходам группах населения и качество жизни.

Целью исследования явилось проведение анализа взаимосвязи уровня дохода и качества питания населения республики, выявление основных проблем и определение путей их решения. В этой связи в задачи нашего исследования входило изучение при наличии доходного неравенства, имеющего место в республике, питания различных слоев населения в зависимости от уровня доходов, также в ходе исследования не учитывали фактора территориальных различий в покупательной способности национальной валюты.

Литературный обзор

Вопросами оценки уровня жизни человечество занимается издавна, о чем свидетельствует проведенный нами обзор литературных источников. Они рассматривались Аристотелем, У. Петти, Ф. Кенэ, И. Кантом, А.Смитом, Д. Риккардо и другими. Однако в разные исторические периоды степень внимания к данной проблеме была различной. Тем не менее, все они считали естественным и обыденным желание людей повышать свое материальное благополучие и определяли сложившийся уровень благополучия или благосостояния по тому, какое количество и какого качества потребительские блага были доступны их современникам. Так, А.Смит в своей работе «Исследование о природе и причинах богатства народов» спрашивает о

том, почему «народ оказывается лучше или хуже снабженным всеми необходимыми предметами и удобствами, в каких он нуждается» [1, с. 17].

Научное осмысление вопросов, связанных с уровнем жизни населения, разработкой систем показателей для ее характеристики, как показывает ретроспективный анализ публикаций, началось в период зарождения капитализма. Зарождающемуся производству требовались принципиально новые для своего времени техника и технологии, а также рабочие и работники, которые могли бы их использовать. Новые рабочие и работники должны были иметь более высокую квалификацию и стать основой зарождающегося среднего класса. Структура их материальных, социальных и духовных потребностей усложняется. Также будут увеличиваться затраты средств на восстановление жизненной энергии, на образование, профессиональную подготовку, досуг. Следовательно, обеспечивающий просто выживание уровень жизни для них не пригоден. Уровень их жизни должен быть значительно выше.

Новые условия, правила взаимоотношений между людьми (институты) требовали дополнительных исследований, возникла необходимость разработки новых методик, терминов и показателей для характеристики уровня жизни населения [2]. Постепенно происходит смена акцентов исследований с политико-экономического к экономико-статистическому аспекту проблемы. Уже во второй половине XIX века исследователи больше внимания начинают уделять анализу реальных, сложившихся условий жизни, фактическому потреблению трудящихся масс. Начинается активное обсуждение самой сущности понятий об уровне жизни, его составляющих.

Ученые-теоретики считают, что первым термин «уровень жизни» употребил К.Маркс. Термин он использовал при исследовании стоимости рабочей силы, которую ученый раскладывал на два элемента. Одну часть К. Маркс называет физической, другую - социальной. К. Маркс отмечал, что параллельно с удовлетворением потребностей физической жизни, необходимо удовлетворение потребностей, связанных со сложившимися общественными условиями, т.е. социальной составляющей. Каждая из этих частей должна быть удовлетворена [3].

Существенный вклад в развитие теории и практики формирования финансовых предпосылок, повышения уровня жизни населения внесли экономисты-теоретики К. Маркс,

А. Маршалл, Дж. М. Кейнс и другие. Уже в 20 веке Дж. Б. Кларк писал, что «Благополучие наемных работников зависит от того, получают они много или мало; ...» [4].

Изучение научных публикаций по рассматриваемой проблеме показывает, что к настоящему времени в мире значительно расширился круг, как профессиональных исследователей, так и пользователей результатами измерения показателя уровня жизни. На практике возрастают требования к точности, надежности, объективности информации для оценки сложившегося уровня жизни и прогнозирования перспектив. С целью получения достоверной и качественной информации с 20-х годов XX века стали проводиться Бюджетные обследования, представляющие собой Выборочные статистические обследования (случайную выборку единиц наблюдения), доходов и расходов семей (домашних хозяйств). С ростом требований к качеству и количеству информации с конца XX столетия стали проводиться более широкие обследования уровня жизни [5].

Для обеспечения взаимной сопоставимости показателей уровня жизни отдельных стран, были созданы международные и региональные статистические организации, в частности, Статистическая служба ООН, ЕВРОСТАТ, Группа Канберра и другие. Разработкой Методологии международных сопоставлений уровня жизни занимаются также Международная Организация Труда (МОТ) и Всемирный Банк.

Отсутствие единого подхода к определению самого понятия, к выбору компонентов, входящих в его состав приводит к появлению различных концепций. Исследования показывают, что в настоящее время активно обсуждаются четыре концепции, отражающие последовательные стадии взаимодействия человека с располагаемыми потребительскими благами [5]. Первые две концепции принято называть традиционными, две другие были предложены лауреатом Нобелевской премии А. Сеном [6].

Первая традиционная концепция оперирует количеством и качеством благ окружающих индивида, отражает тем самым объективную сторону жизни.

Другая традиционная концепция определяет уровень жизни как ее полезность. Определение полезности было дано в конце XVIII в. И. Бентамом [7]. В современной модификации этой концепции полезность отождествляется с осуществлением желаний. Основное внимание здесь уделяется человеку, а не внешним условиям его жизни. Данной

проблеме присущи свои концептуальные и эмпирические проблемы, обсуждение которых представлено в работах исследователей [8].

Критикуя традиционные подходы к определению уровня жизни и, считая, что они не выполняют свою задачу, лауреат Нобелевской премии А. Сено предложил две другие концепции уровня жизни - концепцию «фактического уровня жизни человека» и - концепцию «располагаемых возможностей» или «индивидуальной свободы выбора» [9]. Исследователи отмечают теоретический характер этих концепций и невозможность реализации из-за отсутствия необходимой статистической базы [5].

Вопросами уровня, качества жизни занимаются и казахстанские ученые-экономисты: А.А. Сатыбалдин [10], Г.А. Калиев [11], А.И. Гиззатова [12], С.М. Есенгалиева [13], Бримбетова Н.Ж. [14] и другие. Вместе с тем, как отмечают исследователи, становится ясным, что при исследовании качества жизни, первоочередным выступает исследование доступности и качества питания населения.

Методология

В процессе исследования помимо общенаучных методов познания: научная абстракция, индуктивный, дедуктивный, сравнительный анализ, использовались методы экономико-статистического анализа динамики и структуры, также были применены методы группировки и ранжирования ряда, определения уровней динамического ряда, метод сопоставлений. Научной базой исследования явились публикации ученых, занимающихся данной проблемой. Информационной базой послужили законодательные и нормативно-правовые акты Республики Казахстан, официальные данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Исследованиями было выявлено, что наиболее приемлемой для нашего исследования является подход, опирающийся на измерении обеспеченности индивида потребительскими благами, используемый как казахстанскими, так зарубежными исследователями (А.А. Сатыбалдин, Г.А. Калиев, А.И. Гиззатова, С.М. Есенгалиева, А.А. Подузов и другие). При исследовании качества питания населения, как правило, основной акцент делается на количество потребляемого продовольствия в среднем по стране и долю расходов на продовольствие. Особенностью данного исследования является использование методов экономического анализа для

изучения изменений распределения располагаемого денежного дохода по группам населения республики, а также изменений душевого потребления основных продуктов питания в среднем по республике и по группам населения с различными располагаемыми денежными доходами.

Результаты и обсуждение

В современном мире наиболее используемой в реальной практике является концепция, которая понимает уровень жизни как обеспеченность и зависит от дохода [5]. Официальная статистическая практика основана на определении дохода, сформулированном Дж. Р. Хиксом, одним из создателей современной версии системы национальных счетов [15, с. 291].

В ходе исследования нами были изучены результаты работ по анализу определенных

систем показателей, используемых для характеристики качества жизни, выполненных казахстанскими и зарубежными исследователями [16, 17]. Они свидетельствуют, что показатели, характеризующие качество питания занимают особое место в этих системах и могут входить в систему прямо (Прокушев Е.В. и Лихонин Е.П.) или косвенно (индекс человеческого развития). От состава и структуры потребляемых продуктов питания, от сбалансированности и калорийности питания зависят работоспособность индивида, производительность его труда. Последнее оказывает влияние на его денежные доходы. Нами был проведен анализ официальных данных о динамике индексов номинальных и реальных денежных доходов населения республики за период с 2015-2020 гг. [18]. Статистические данные о поведении этих показателей по годам представлены на рисунке 1.

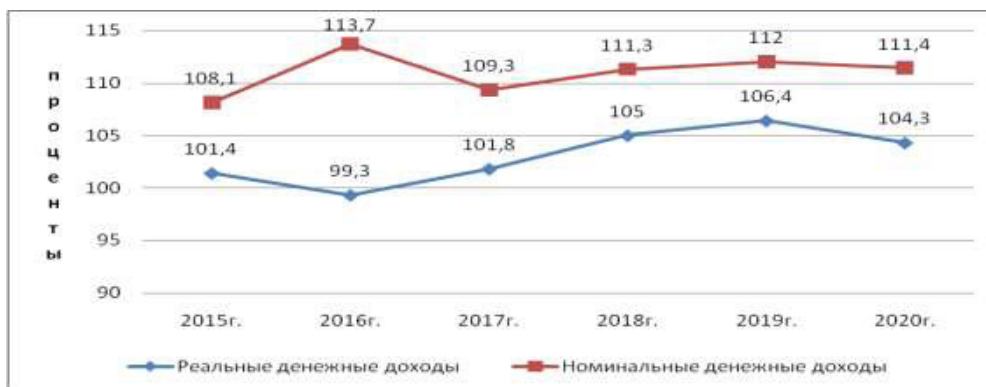

Рисунок 1 - Индексы номинальных и реальных денежных доходов населения в Республике Казахстан, 2015-2020 гг.

Table 1 - Indices of nominal and real money incomes of the population in the Republic of Kazakhstan, 2015-2020

Примечание - Составлено авторами по источнику [18].

Эти данные показывают, что начиная с 2016 года в республике наблюдалось увеличение темпов роста реальных, а с 2017 г. – номинальных денежных доходов населения. В 2019 г. относительно 2018 г. номинальные денежные доходы населения выросли – на 0,7 %, реальные – на 1,4 %, однако в 2020 г. темпы роста замедлились. В 2020 г. относительно предыдущего года темп роста

реальных денежных доходов снизился на 2,1 п.п., а номинальных – на 0,6 п.п. Следующим шагом нашего исследования было рассмотреть на основании данных официальной статистики [18] влияние такого изменения на показатели дифференциации населения по их располагаемым денежным доходам. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Неравномерность распределения доходов населения Республики Казахстан, 2015-2020 гг.
Table 1 - Uneven distribution of incomes of the population of the Republic of Kazakhstan, 2015-2020

Годы	Доля населения с доходами ниже		Коэффициент Джини по 10% группам населения	Соотношение доходов 10% наиболее и наименее обеспеченного населения, раз
	величины прожиточного минимума, %	стоимости продовольственной корзины, %		
2015	2,6	0,1	0,278	5,6
2016	2,5	0,1	0,278	5,6
2017	2,7	0,1	0,287	5,9
2018	4,3	0,1	0,289	6,0
2019	4,3	0,1	0,290	6,0
2020	5,3	0,2	0,291	5,9

Примечание - Составлено авторами по источнику [18]

Данные таблицы показывают, что если в 2015-2017 гг. доля населения с доходами, ниже величины прожиточного минимума, была относительно стабильна. В последующие годы доля этой категории населения в республике увеличилась с 2,7 % в 2017 г. до 4,3% в 2018 г. или на 1,6 п.п. и в 2019 г. сохранилась на этом же уровне. В 2020 г. доля этой группы населения увеличилась до 5,3% или на 1 п.п. относительно предыдущего года. В 2020 г. также увеличилась доля населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины. Таким образом, снижение темпов роста реальных и номинальных денежных доходов населения республики привело к увеличению доли бедного населения.

Для оценки степени неравенства доходов принято использовать коэффициент Джини. Коэффициент Джини по 10% группам населения, представленный официальной статистикой [18] показывает, что в республике наблюдается устойчивая тенденция увеличения степени отклонения фактического распределения доходов по численно равным (в нашем случае - децильным) группам населения от линии их равномерного распределения.

Информация для анализа распределения общего объема денежных доходов по различным группам населения (в частности, квинтильным группам) представлена в таблице 2.

Таблица 2 - Денежные доходы населения Республики Казахстан в 2016-2020 гг.
Table 2 - Cash incomes of the population of the Republic of Kazakhstan in 2016-2020

в %

Показатели	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Денежные доходы – всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе по 20-процентным группам населения:					
первая (с наименьшими доходами)	9,50	9,30	9,32	9,36	9,42
вторая	13,26	13,02	13,02	12,93	12,86
третья	16,99	16,71	16,53	16,51	16,38
четвертая	22,28	22,19	21,98	21,95	21,94
пятая с (наивысшими доходами)	37,97	38,78	39,15	39,25	39,40
Коэффициент концентрации доходов (индекс Джини, по 10-процентным группам населения)	0,278	0,287	0,289	0,290	0,291
Коэффициент фондов (соотношение 10% наиболее и наименее обеспеченного населения), раз	5,6	5,9	6,0	6,0	5,9

Примечание - Составлено авторами по источнику [18]

Данные таблицы свидетельствуют, что в рассматриваемый период в республике при снижении темпов роста реальных и номинальных доходов населения, происходили

процессы перераспределения денежных доходов по выделенным группам. Если в 2016 г. на долю 20% наиболее обеспеченной части населения приходилось 37,97% всего

денежного дохода, то в 2020 г. эта группа населения сосредоточила у себя 39,40% всего денежного дохода, т.е. их денежный доход вырос на 1,43 п.п.

Доход наименее обеспеченной части населения в 2016 г. составлял 9,50% от общей суммы, а в 2020 г. – только 9,42%, т.е. имело место сокращение дохода этой группы на 0,08% п.п. Положительным фактом является то, что в 2020 г. относительно 2019 г. доля дохода этой группы выросла с 9,36% до 9,48% или на 0,12%.

По данным официальной статистики [18] в 2020 г. средний денежный доход одного человека из 10% группы наименее обеспеченного населения составила 390076 тенге, а из наиболее обеспеченной части - 1350742 тенге в год.

Значение коэффициента Джини, как индекса концентрации доходов, в исследуемый период увеличилось с 0,278% в 2016 г. до 0,291% в 2020 г., что свидетельствует об увеличении отклонения фактического распределения доходов по численно равным децильным группам населения от линии их равномерного распределения.

Исследователи отмечают, что коэффициент фондов, как коэффициент дифференциации доходов и коэффициент Джини представляют собой довольно устойчивую характеристику распределения, так как не зависят от влияния крайних значений в распределении изучаемого признака [16, стр. 823].

Произошедшие изменения в распределении денежных доходов явились одной из причин изменения в 2016-2020 годы структуры потребительских расходов населения республики. Анализ официальных данных [18] показывает, что в структуре расходов населения доля расходов на продовольственные товары с 2016 по 2020 годы увеличилась с 45,8% до 53,9%.

В структуре потребительских расходов населения за данный период расходы на продовольственные товары выросли с 49,3% до 58,0%. В их составе расходы на продукты питания выросли за данный период с 45,1% до 54,2%.

Увеличение расходов на продовольствие при сокращении реальных денежных доходов на практике в определенных условиях приводит к замещению более качественного продовольствия менее качественным, но более дешевым. По свидетельству исследователей, а также изучение статистических данных показывает, что высокая доля расходов на продовольствие характерна для бедных и развивающихся стран.

Ранее нами было отмечено снижение реальных денежных доходов населения и увеличение доли доходов, израсходованных (потраченных) на продовольствие. Эти изменения оказались факторами, среди прочих факторов, приведших к увеличению потребления продовольствия, т.е. к увеличению платежеспособного спроса на основные виды продуктов питания. Данные официальной статистики [18] о потреблении основных продуктов питания в Республике Казахстан в 2015-2019 годы представлены в таблице 3.

Таблица 3 - Потребление основных продуктов питания в 2016-2020 годы в Республике Казахстан
Table 3 - Consumption of basic food products in 2016-2020 in the Republic of Kazakhstan

на 1 члена домашнего хозяйства в месяц, кг

Наименование	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2020 г. в % к 2016 г.
Хлебопродукты и крупяные изделия	10,9	11,1	11,5	11,4	11,4	104,6
Мясо и мясопродукты	6,1	6,1	6,5	6,6	7,0	114,8
Рыба и морепродукты	0,9	0,9	1,1	1,2	1,3	144,4
Молочные продукты	19,6	19,8	21,8	21,1	21,6	110,2
Яйца, шт	13,7	14,0	16,1	16,2	16,6	121,2
Масла и жиры	1,6	1,6	1,6	1,4	1,4	87,5
Фрукты	5,1	5,4	6,2	6,4	6,6	129,4
Овощи	7,4	7,4	7,8	7,2	7,2	97,3
Картофель	4,0	3,9	4,0	4,0	4,2	105,0
Сахар, кондитерские изделия и сладости	3,4	3,4	3,9	3,6	3,6	102,9

Примечание - Составлено авторами по источнику [18]

Данные таблицы 3 показывают, что в период с 2016 по 2020 годы наиболее значительно увеличилось потребление всех основных видов продовольствия, за исключением масла и жиров и овощей, потребление которых сократилось.

Как было ранее нами отмечено в республике в 2016-2020 гг. усилилась дифференци-

ция населения по доходам. Для выявления изменений в потреблении продовольствия в 10%-ных группах наименее и наиболее обеспеченного населения и соответствия рациональным нормам потребления продовольствия [19] населением республики использовали данные, представленные в таблице 4.

Таблица 4 - Потребление основных продуктов питания в домохозяйствах различного уровня дохода
Table 4 - Consumption of basic foodstuffs in households of different income levels

на 1 члена домашнего хозяйства в месяц, кг

Наименование	Научно-обоснованные нормы потребления	Все домохозяйства		10% наименее обеспеченного населения		10% наиболее обеспеченного населения	
		2019г.	2020г.	2019г.	2020г.	2019 г.	2020г.
Хлебопродукты и крупяные изделия	9,1	11,4	11,4	9,9	9,8	14,5	15,6
Мясо и мясопродукты	6,5	6,6	7,0	3,6	3,7	11,4	12,6
Рыба и морепродукты	1,2	1,2	1,3	0,7	0,6	2,3	2,6
Молочные продукты	25,1	21,1	21,6	12,3	12,3	36,8	38,6
Яйца, шт	22,1	16,2	16,6	9,5	9,6	27,1	28,6
Масла и жиры	1,4	1,4	1,4	1,1	1,1	2,0	2,2
Фрукты	11,0	6,4	6,6	3,6	3,6	11,7	12,2
Овощи	12,4	7,2	7,2	5,0	5,0	11,2	11,7
Картофель	8,3	4,0	4,2	2,9	2,8	5,9	6,3
Сахар, кондитерские изделия и сладости	2,8	3,6	3,6	2,5	2,3	5,4	5,8

Примечание - Составлено авторами по источнику [18]

Приведенные данные свидетельствуют, что в 2020 г. относительно 2019 г. незначительно сократилось потребление бедным населением рыбы и морепродуктов, картофеля и сахаросодержащих продуктов. Низкий уровень денежных доходов, даже при некотором их увеличении, стал одним из факторов снижения платежеспособного спроса на основные виды продовольствия. В свою очередь, низкий уровень потребления привел к тому, что практически все продукты потреблялись в объемах, меньших, чем в среднем по республике, а также ниже научно-обоснованных норм потребления в республике.

В группе наиболее обеспеченного населения потребление основных видов продовольствия, за исключением хлебопродуктов и крупяных изделий, наоборот, увеличилось. Данная группа обеспечивала потребление основных видов продовольствия выше научно-обоснованных норм, за исключением картофеля, потребление которого составляло 71,1% от нормативного [19].

Наблюдаемая несбалансированность питания населения республики приводит к дисбалансу рациона питания и к увеличению

заболеваний, связанных с дефицитом или избытком потребляемых веществ, а также болезнями, связанными с воздействием окружающей среды.

Проведенные исследования свидетельствуют, что при наличии проблем питания, становятся особенно важными вопросы формирования культуры питания у подростков - пищевого поведения, пищевой мотивации, пищевых привычек. Именно в подростковом периоде закладываются будущее здоровье, продолжительность жизни, именно от сегодняшних подростков зависит будущее нации.

Выводы

Казахстан переходит на развитие на основе концепции устойчивого роста, вместо концепции экономического роста. В соответствии с этим происходит корректировка основных критериев развития и параллельно с ВВП / ВНП рассматриваются параметры категории, определяемой как качество жизни, включая параметры оценки качества питания.

В республике, как показывают проведенные исследования, в период до 2019 г. наблюдался рост номинальных и реальных доходов населения, что является свидетельством эффективности государственной политики. В 2020 г. произошло снижение темпов роста этих параметров. Последнее привело к усилению дифференциации населения по их доходам, увеличению доли бедного населения. Увеличивается доля расходов на продовольствие в потребительских расходах.

С сокращением реальных денежных доходов сократился платежеспособный спрос на продовольствие, особенно бедной ее части, происходит замещение качественного продовольствия менее качественным. Об этом свидетельствуют данные потребления продовольствия крайними децильными группами населения.

Сопоставление сложившегося уровня потребления основных видов продовольствия населением республики в среднем с рекомендованными, выявили на практике существенные отклонения в показателях. Было выявлено наличие несбалансированности в питании населения республики. Результаты показали, что бедная часть жителей потребляла в пределах рекомендованных норм только хлебобулочные и крупяные изделия.

Богатая часть населения и имела значительный переизбыток потребления всех видов продовольствия.

В связи с этим, учитывая роль и значение питания в возможности развития страны необходимы определенные меры по сокращению бедности посредством повышения реальных денежных доходов населения. Это обеспечит повышение спроса на продовольствие и сбалансированность питания всех групп жителей республики. В этих целях необходимы меры государства, направленные на:

- повышение эффективности рынка труда посредством обеспечения условий, при которых будут создаваться новые рабочие места;
- усиление контроля за функционированием программ бесплатного дошкольного и школьного питания, что позволит повысить уровень и качество питания этой группы;
- разработать и реализовать систему мероприятий по повышению культуры питания;
- обеспечить повышение пенсий и пособий по уходу за детьми, инвалидам, многодетным семьям, неполным семьям с маленькими детьми, что будет способствовать

повышению платежеспособного спроса на продовольствие;

- разработать и реализовать программы по планированию семьи во всех регионах республики;

- необходимы исследования региональных различий стоимости жизни и влияния их на качество питания в регионах.

Список использованных источников

1. Смит А. (1962). Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Изд. Соц-эк. литературы.
2. Норт Д. (1997). Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Пер. с англ. А.Н.Нестеренко: предисл. и научн. ред. Б.З.Мильнера. Ф.: Фонд экономической книги «Начала».
3. Маркс К. (1960). Сочинения: сентябрь 1864 – июль 1870. Изд. 2-е. М.: Государственное издательство политической литературы. Т. 16.
4. Дж. Б. Кларк. (2000). Распределение богатства. М. Гелиос АРВ.
5. Подузов А.А. (2008). Философия уровня жизни. Очерк современных представлений. Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, Т.6., С. 72-95.
6. Sen, A. (1987). *The Standard of Living*. Cambridge.
7. Bentham, J. (1961). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. N. Y.: In The Utilitarians.
8. Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities*. Amsterdam.
9. Sen, A. (1996). *Inequality Reexamined*. Oxford.
10. Сатыбалдин, А.А., Темирова, Г.К., Жүнісбекова, Т.А. (2020). Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: жағдайы және мүмкіндігі. Экономика: стратегия и практика, 2 (15), 5-14. https://doi.org/10.51176/JESP/issue_2_T1
11. Калиев Г.А. (2008). Обеспечение продовольственной безопасности стран СНГ. Г.А.Калиев. Материалы международной конференции «Коллективная продовольственная безопасность стран СНГ: проблемы и пути их решения». – Алматы: НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, АО «КазАгроИнновация», 481 с.
12. Гиззатова А.И. (2018). Вопросы теории и практики агропродовольственного рынка Республики Казахстан: Монография, Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М.Утемисова.
13. Гиззатова А.И., Есенгалиева С.М., Абулкасова Д.Б., Султангужиева А.Ж. (2021). Уровень жизни и качество питания населения Республики Казахстан. Вестник Алтайской академии экономики и права, (5-2), 151-157.
14. Бримбетов, Н. Ж., Темирова Г.К., Султанаев А.А. (2020). Өнім сапасы және Қазақстан аймақтарын азық-түлікпен қамтамасыз ету: проблема-

лары мен мүмкіндіктері. Экономика: стратегия и практика, 4 (15), 59-71.

15. Хикс Дж. Р. (1993). Стоимость и капитал. Москва: Издательская группа «Прогресс».

16. Суринов А.Е., Луппов А.Б. (2021). Влияние региональных различий стоимости жизни на национальные оценки неравенства по доходам. Экономика региона. Т. 17, вып. (3), 814-827. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-3-7>.

17. Прокушев Е.В., Лихонин Е.П. (2008). Основные показатели качества жизни. Вопросы структуризации экономики. (Т. 4), 26–27.

18. Уровень жизни населения в Казахстане / Статистический сборник. Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике. (2020). Нур-Султан. 81 с. URL: <http://www.stat.gov.kz>. Дата обращения: 22.11.2021.

19. Научно-обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания. [Электронный ресурс]. <http://online.Әділет.kz>. Дата обращения 22.11.2021.

References

1. Smit, A. (1962). [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. M.: Izd. Soc-jek. literatury, (In Russ.)

2. Nort, D. (1997). [Institutions, institutional change and the functioning of the economy] \Per. s. angl. A.N.Nesterenko: predisl. i nauchn. red. B.Z.Mil'nera. – F.: Fond jekonomicheskoy knigi «Nachala», 180 s (In Russ.)

3. Marks, K. (1960). [Works: September 1864 - July 1870]. K. Marks, F. Jengel's. Izd. 2-e. – M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, T. 16. 860 s (In Russ.)

4. Klark, Dzh. B (2000). [Distribution of wealth]. – M. Gelios ARV, S. 11 (In Russ.)

5. Poduzov, A.A. (2008). [Philosophy of living standards. An outline of contemporary views. Scientific works]: Institut narodnohozjajstvennogo prognozirovaniya RAN, (T.6), 72-95 (In Russ.)

6. Sen, A. (1987). [*The Standard of Living*]. Cambridge.

7. Bentham, J. (1961). [*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*]. N. Y.: In The Utilitarians.

8. Sen, A. (1985). [*Commodities and Capabilities*]. Amsterdam.

9. Sen, A. (1996). [*Inequality Reexamined*]. Oxford.

10. Satybaldin, A.A., Temirova, G.K., Zhynisbekova, T.A. (2020). [Food security in Kazakhstan: status and opportunities]. Jekonomika: strategija i praktika= Economics: strategy and practice. 2 (15), 5-14.5 https://doi.org/10.51176/JESP/issue_2_T1(In Kaz.)

11. Kaliev, G.A. (2008). [Ensuring food security of the CIS countries] /G.A.Kaliev // Materialy mezhdunarodnoj konferencii «Kollektivnaja prodovol'stvennaja bezopasnost' stran SNG: problemy i puti ih reshenija». Almaty: NII jekonomiki APK i razvitija sel'skih territorij, AO «KazAgroInnovacij». (In Russ.)

12. Gizatova, A.I. (2018). [Questions of theory and practice of the agri-food market of the Republic of Kazakhstan]. Monografija, Ural'sk: RIC ZKGU im. M.Utemisova. (In Russ.)

13. Gizatova, A.I., Esengalieva, S.M., Abulkasova, D.B., Sultanguzhieva, A.Zh. (2021). [Living standards and nutritional quality of the population of the Republic of Kazakhstan]. Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava. (5-2), 151-157 (In Russ.)

14. Brimbetova, N. Zh., Temirova, G.K., Sultanaev, A.A. (2020). [Product quality and food security of the regions of Kazakhstan: problems and opportunities]. Jekonomika: strategija i praktika. Economics: strategy and practice. (4 (15), 59-71 (In Kaz.)

15. Hiks, Dzh. R. (1993). [Cost and capital]. Moskva. Izdatel'skaja gruppa «Progress», 448 s. (In Russ.)

16. Surinov, A.E., Luppov, A.B. (2021). [The influence of regional differences in the cost of living on national estimates of income inequality]. Jekonomika regiona. T. 17, (vyp. 3), 814-827. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-3-7>. (In Russ.)

17. Prokushev, E.V., Lihonin, E.P. (2008). [The main indicators of the quality of life]. Voprosy strukturizacii jekonomiki. (T. 4), 26–27. (In Russ.)

18. Uroven' zhizni naselenija v Kazahstane / Statisticheskij sbornik. Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Komitet po statistike. Nut-Sultan. 2020. 81 s. URL: <http://www.stat.gov.kz>, Data obrashhenija: 22.11.2021 (In Russ.)

19. Nauchno-obosnovannye fiziologicheskie normy potreblenija produktov pitanija. [Jelektronnyj resurs]. <http://online.Әділет.kz>. Data obrashhenija 22.11.2021 (In Russ.)

Information about the authors

A.I. Gizzatova - Doctor of Economics, Professor, West Kazakhstan University named after M. Utemisov, Kazakhstan, e-mail: alla-gizzatova@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

* **S.M. Yessengaliyeva** - Doctor PhD, Ph.D. (RF), acting Associate Professor, West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, Kazakhstan, e-mail: salta_em@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

A.M. Kazambaeva - Ph.D., Associate Professor, West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, Kazakhstan, e-mail: aigul_aigul@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-4227>

Авторлар туралы мәліметтер

Гиззатова А.И. - э.ғ.д., профессор, М.Өтемисов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Қазақстан, e-mail: alla-gizzatova@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

* **Есенгалиева С.М.** – PhD докторы, э.ғ.к. (РФ), доцента м.а., Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Қазақстан, e-mail: salta_em@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

Казамбаева А.М. - э.ғ.к., доцент, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Қазақстан, e-mail: aigul_aigul@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-4227>

Сведения об авторах

Гиззатова А.И. - д.э.н., профессор, Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Казахстан, e-mail: alla-gizzatova@yandex.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

* **Есенгалиева С.М.** – доктор PhD, к.э.н. (РФ), и.о. доцента, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Казахстан, e-mail: salta_em@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

Казамбаева А.М. - к.э.н., доцент, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Казахстан, e-mail: aigul_aigul@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-4227>

Rules for authors

All manuscripts are accepted on-line through the personal account of the author on the website of the journal <https://esp.ieconom.kz>.

Manuscript submission rules:

Research paper should contain 3000 - 5000 words, review papers - 5000 - 7000 words, including figures and tables and excluding abstract and references.

Title page is being generated when user/author is registering and submitting a manuscript through the web-site. The title page contains: UDC and JEL codes, heading, abstract, keywords, authors details, source of research funding, acknowledgement.

Main body of a manuscript is uploaded as a separate file through the web-site. The main body should include: Heading, Introduction (with the relevance and purpose of the study), Literature review (in some cases, may be in the Introduction), Methodology (for empirical research), Results and discussion, Conclusions. If necessary, additional special sections as well as subsections are allowed.

References. At least 10 relevant references. DOI of the cited source is preferable. Each source should be referenced in the manuscript. Anonymous sources (decrees, laws, etc.) should not be included in references, but should be indicated in the text or in-line footnotes.

IMPORTANT: Reference is an indicator of the author's scientific horizons. Quality of citations indicates awareness of scientific achievements in the world, as well as deep knowledge of a topic. Sources published over the last 5-10 years are preferable.

Авторларға арналған ақпарат

Барлық мақалалар автордың жеке кабинеті арқылы <https://esp.ieconom.kz> журналдың сайтында қабылданады.

Мақала туралы мәлімет:

Зерттеу мақалалары - 3000 - 5000 сөз, Шолу мақалалары – 5000-7000 сөз, суреттер мен кестелердің мазмұнымен қосқанда (түйін және дереккөздер тізімін қоспағанда)

Титул парағы автор тіркеліп, мақала сайт арқылы жіберілген кезде жасалады. Титул парағы енетін: ЭОЖ және JEL кодтары, тақырып, түйін, түйін сөздер, авторлар туралы ақпарат, зерттеуді қаржыландыру көзі, алғыс сөз қамтылады.

Мақаланың негізгі мәтіні сайт арқылы жеке файл ретінде жүктеледі.

Негізгі мәтінде: Мақаланың атауы, Кіріспе (зерттеудің өзектілігі мен мақсатын сипаттай отырып), әдеби шолу (кейбір жағдайларда Кіріспеде көрсетілуі мүмкін), Әдіснама (эмпирикалық зерттеу жағдайында), Нәтижелер мен талқылау, Қорытындылар болуы тиіс. Қажет болған жағдайда бөлімдердің, сондай-ақ бөлімшелерді қосымша арнайы атауға жол беріледі.

Дереккөздер тізімі. Кем дегенде 10 өзекті дереккөз, келтірілген дереккөздің DOI көрсетуі қажет. Мақала мәтінде әр дереккөзге сілтеме жасалуы керек. Анонимді дереккөздер (жарлықтар, заңдар) сілтемелер тізіміне енгізілмеуі керек, бірақ олар мәтінде немесе парқшаның астында келтірілетін ескертуде келтірілуі қажет.

МАҢЫЗДЫ: Дереккөздер тізімі - автордың ғылыми ой-өрісінің көрсеткіші. Әдебиеттер тізіміндегі шетелдік дереккөздердің саны ғылымның жетістіктерінен хабардар болуды, сонымен қатар тақырып бойынша біліктілігін көрсетеді. Соңғы 5-10 жыл ішінде жарияланған дереккөздер болуы қажет.

Информация для авторов

Все статьи принимаются on-line на сайте журнала <https://esp.ieconom.kz> через личный кабинет автора.

Требования к статье:

Исследовательская статья – 3000 - 5000 слов, Обзорная статья - 5000 - 7000 слов, включая содержание рисунков и таблиц (без учета абстракта и списка источников)

Титульная страница генерируется при регистрации автора и подаче статьи через сайт. Титульный лист содержит: коды УДК и JEL, заголовок, абстракт, ключевые слова, сведения об авторах, источник финансирования исследования, благодарность

Основной текст статьи загружается отдельным файлом через сайт.

Основной текст статьи должен содержать: Название статьи, Введение (с описанием актуальности и цели исследования), Литературный обзор (в некоторых случаях может быть отражен во Введении), Методология (в случае эмпирического исследования), Результаты и обсуждение, Выводы, Список источников (на языке оригинала и латинице). При необходимости допускаются дополнительные специальные названия разделов, а также подразделов.

Список источников. Не менее 10 актуальных источников, требуется приводить DOI цитируемого источника. На каждый источник должна быть ссылка в тексте статьи. Анонимные источники (ссылки на постановления, законы и т.д.) не включать в списки литературы, а ссылаться на них в тексте, либо делать внутритекстовые сноски.

ВАЖНО: Список источников – это индикатор научного кругозора автора. Количество иностранных источников в списке литературы свидетельствует об осведомленности о достижениях науки, а также владении темой. Рекомендуется использовать источники, изданные в течение последних 5-10 лет

Ответственный редактор *Р.М. Рузанов*
Оформление и верстка *О.Д. Шевченко*

Подписано в печать 30.12.2021 г.
Формат 60 x 84^{1/8}
27 усл. п.л.
Тираж 500 экз.
Цена договорная

Издано КИЦ Института экономики
Комитета науки Министерства образования и науки
Республики Казахстан

050010, г. Алматы, ул. Курмангазы, 29
тел. 8(727)261-01-78